DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ | YIL:8 | SAYI:32 | MAYIS, HAZİRAN, TEMMUZ-2005 | ISSN: 1303-7242

Bir Zamanlar AMERİKA

DOĞUBATI

DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ

DOĞUBATI

DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ

BİR ZAMANLAR AMERİKA

32

DOĞU BATI

ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ

ISSN:1303-7242 Sayı: 32
Doğu Batı Yayınları
adına sahibi
ve
Genel Yayın Yönetmeni: Taşkın Takış
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Savaş Köse
Halkla İlişkiler: Şermin Korkusuz
Dış İlişkiler: Erhan Alpsuyu

Katkıda Bulunanlar
Özge Özkoç, Gamze Hoşgörür

Yayın Kurulu
Halil İnalcık, E. Fuat Keyman,
Mehmet Ali Kılıçbay, Etyen Mahçupyan,
Şerif Mardin, Süleyman Seyfi Öğün,
Doğan Özlem, Ali Yaşar Sarıbay

Danışma Kurulu
Tülin Bumin, Ufuk Coşkun,
Nezih Erdoğan,Cem Deveci, Ahmet İnam,
Hasan Bülent Kahraman,
Yusuf Kaplan, Kurtuluş Kayalı,
Nuray Mert, İlber Ortaylı, Ömer Naci Soykan,
İlhan Tekeli, Mirze Mehmet Zorbay

Doğu Batı, yılda dört sayı olmak üzere
Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos aylarında yayımlanır.
Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmedenalıntı yapılamaz.
Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmaması
yayın kurulunun kararına bağlıdır.

Doğu Batı hakemli bir dergidir.

Reklam kabul edilmez.

Doğu Batı Yayınları
Selanik Cad. 23/8 Kızılay/ANKARA
Tel: 0 (312) 425 68 64 / 425 68 65
Fax: 0 (312) 384 34 37
e-mail: dogubatidergisi@hotmail.com
www.dogubati.com

Kapak Tasarım Uygulama: 3 TASARIM
www.3tasarim.com

Baskı: Cantekin Matbaacılık,

1. Baskı: 6000 adet (Mayıs 2005)

Önceki Sayılar ve Abonelik İçin:
Tel: (0 312) 425 68 65

Ön Kapak Resmi: Edouard Boubat, *New York*, 1983
Arka Kapak Resmi: Georgia O'Keeffe, *Cow's Skull: Red, White and Blue*, 1931

İÇİNDEKİLER

ESKİ DÜNYA

Meldan Tanrisal 11
Kolomb'dan Wovoka'ya Kızılderililer

Gülriz Büken 35
Yerli ve Yerli Olmayan Evrenlerde Amerikan Kızılderilileri nin "Yaşaya Kalış"ı: Sanat Yoluyla Kendi Kaderini Belirleme, Tanınma ve Güçlenme

Bülent Arı 61
Avrupalılar Kozlarını Amerika Kıtası'nda Paylaştı

AMERİKA VE KİMLİK KRİZİ

C. Akça Ataç & Bahar Gürsel 73
Amerikan Apokaliptik'inin Dünü Bugünü

Ferma Lekesizalın 89
Amerika'nın Kuruluş Mitleri: Pastoral Cennet, Umutlar, Yeni Başlangıçlar

Ayşe Lahur Kırtunç 97
Kim Bu Amerikalı, Bu Yeni Adam?

Oğuz Adanır 113
İki Amerika: Gerçek ve Sanal

AMERİKAN TARZ-I SİYASET

Lawrence B. Goodheart 123
Joseph McCarthy'nin Günümüz Amerikasına Kalmış Olan Uğursuz Mirası

Ali L. Karaosmanoğlu 141
Hiroşima'ya Giden Yol

Füsun Türkmen 157
ABD'nin Dış Politikası: Devamlılık ve Değişim

Selçuk Çolakoğlu 181
Asya-Pasifik'te Amerika: ABD'nin *"Batı"*ya Açılma Macerası

YENİ DÜNYA'YA GÖÇ

Nazım İrem 199
Eritme Potasından Eriyen Pota ya: XXI. Yüzyılın Eşiğinde Amerika

Işıl Acehan 221
Eski Dünya'dan Yeni Dünya ya: Anadolu'dan ABD'ye İlk Müslüman Türk Göçü Üzerine

EDEBİYAT

Nur Gürani Arslan 241
Bir Zamanlar Türk Edebiyatında Amerika

SANAT

Matthew J. Iannucci 259
Post-Modern Anti-Kahraman *Taxi Driver* da Kapitalizm ve Kahramanlık

Suzan Bakır 271
Stieglitz'in Fotoğraflarındaki *Yüce (!) Amerika*

Orhan Kandemir 281
Afrikalılar Cazı veya Blues'u İcat Etmek için Gelmediler Yeni Dünya ya

Fotoğraf: Eduard Boubat, New York, 1983

AMERİKAYI YENİDEN KEŞFEDELİM

Bir kıyamet senaryosu için düşünülebilecek neredeyse bütün ögeler ABD tarihinde toplanmıştır. Pek az senaryo bu kadar göz alıcı, gerçeğe yakın ve daha az yanıltıcı olabilir. ABD tarihindeki olaylar için ayrıca bir senaryo yazmak ya da komplo teorisi üretmek anlamsızdır. Bu ülkenin dünya üzerindeki doğal varlığı ve şimdiye kadar uygulayageldiği ezici hâkimiyet, komplo teorilerindeki kuru olay anlatımlarının çoktan ötesine geçmiştir.

Britanyalı ve Avrupalı göçmenlerin doğurduğu, sonradan emperyal bir kudrete dönüşecek iri ve suni bir ülke... Tocqueville'e göre Amerika kıtası, "Nuh tufanının sularından yükselmiş gibi" bir görünüm arz ediyordu. Farklı uluslardan buraya yerleşen milyonlarca insan, Nuh'un gemisine âdeta ikinci kez ayak basmıştı. Avrupa'nın geleceğinden umut görmeyen ve Paris despotizminden bunalan kalabalıklar için burası şimdiye kadar görülmemiş bir serbestiyeti temsil ediyordu. Yeni Dünya, herşeyden önce özgürlük demekti. Özgürlük silahını Amerikalılar her fırsatta en etkili biçimde kullanmışlardır. Bu silahla boş ve bakir topraklar üzerinde her günahı işleyebilirdiniz. Asi bir Amerikalı Marlon Brando şunları söylemektedir: "Hükümetimiz, Kızılderililerle neredeyse dört yüz anlaşma yapmıştı ve her birini teker teker çiğnemişti. Yapılan bu anlaşmaların hemen her metninde şu ifadeler yer alıyordu: 'Irmaklar aktıkça, güneş tepede parladıkça ve çimenler yeşerdikçe bu topraklar sizindir ve sizin izniniz olmadıkça da, ne elinizden alınabilir, ne de satılabilir'. Evet, bütün bu anlaşmalar, yüce mahkemelerimizin takdis ve takdiriyle birer birer çiğnenmişti". Fırsatlar manzumesinde vahşi bir rekabet, acımasız bir ikiyüzlülük ve sınırsızca elde etme tutkusu hüküm sürüyordu. Her başarılı eylem ardından meşruiyetini sağlayabiliyordu. Affedilmeyecek tek eylem

mükâfatı olmayan bir davranıştı. Teşebbüs ruhunu tatmayan bir Amerikalı vaftiz edilmemiş gibiydi. Kısa sürede ülkenin dört bir yanı başarı hikâyeleriyle doldu, taştı. Herşeyin imkân dahilinde olabileceği inancı tek Amerikan mucizesiydi. Ve Amerikalılar'ın yaşamlarında sadık kaldıkları belki de tek inanç buydu.

ABD, gücünü ve hâkimiyetini nereden almıştır? Kapitalizm ve iki büyük Dünya Savaşı bu sorunun küresel çaptaki yanıtıdır, daha küçük ve görünmeyen fakat en etkili yanıtı ise Amerikan yaşam tarzının gündelik hayata nüfuz eden kabiliyetidir. Artık zafer çığlıklarını dinlemeye gerek yoktu. Belki de hiçbir İmparatorluğun gerçekleştiremediği ütopyayı sessizce ve yalın usullerle Amerika gerçekleştirmiştir. Şeytanîlik tam da bu olsa gerek. Tüketim kültürünün hiçbir kutsallık, ideoloji ve sınır tanımayan gücü karşısında dünyanın en ücra bölgeleri bile topyekûn teslime zorlanmıştır.

Amerika'nın dünya hâkimiyetine giden yolları sayısız cehennem taşlarıyla döşenmiştir. Kuşkusuz siyasî geleneklerinde hiçbir ülkeyle tam bir ittifak kurmamak (Jefforsoncu siyaset) ya da merkezî otoritenin varlığını sürekli muhafaza eden Hamiltoncu anlayış, uluslararası arenada Tanrı adına "ebedî barış"ı talep eden yapay sözlerden daha gerçekçidir. Bu şekliyle Amerika'nın Püriten bağnazlığı ilginç sayılabilecek bağnazlık motiflerinden birini oluşturmaktadır. Halk meclislerinde, senatoda, mahkeme salonlarında, Kongre'de o bildiğimiz ifadelerle tekrar edilegelen, yasaları yüceltme, müreffeh bir ülkenin nimetlerinden hep birlikte yararlanma, atalara tapınma ritüeli her Amerikalı'nın işe koyulmadan önce edilen duaları anımsatmaktadır. Yalnızca kendilerinin iyi olduğuna ve bu iyiliklere kendilerini de inandıracak kadar bencilce bir söylemdir bu. 11 Eylül'den sonra güçlü bir şekilde dile gelen Amerikan İstisnacılığı, artık başka dünyaları da kendi bencilliklerine inandırmaya zorlamaktadırlar.

Türkiye'den bakıldığında ise bir Amerika fotoğrafı son derece flu kalır. Özellikle bu konuda herhangi bir muhalif söylem, Avrupa'nın nostaljik düşünsel mirası üzerinden geçinmek zorundadır (Kaldı ki, Avrupa'nın kültürel ve ideolojik kavramları Amerika'da ciddi akisler bulmamıştır).

Keşfettiğimiz Amerika hiçbir zaman olmadı. Bunun siyasî, ekonomik ve kültürel birçok nedeni sıralanabilir. İlginç bir nokta da, entelektüel camiamız konformist ve pragmatik bir hayat algısına sahipken dönem dönem bu konuda bir takım 'radikal' düşünceleri hatırına getirmesidir. Doğal olarak anti-amerikancı eleştiriler bile fazlasıyla yabancı ve Şeytan'ın her sabah, her akşam bizden duymak istediği kelimelerdir.

Taşkın Takış

Eski Dünya

WANTED

CHRISTOPHER COLUMBUS

GRAND THEFT, GENOCIDE, RACISM

INITIATING THE DESTRUCTION OF A CULTURE

RAPE, TORTURE, AND MAIMING OF

INDIGENOUS PEOPLE AND INSTIGATOR OF THE BIG LIE.

500 YEARS OF TOURISM

A NATIVE AMERICAN PERSPECTIVE

STEAL THIS POSTER – YOU'VE STOLEN EVERYTHING ELSE

ARANIYOR
Kristof Kolomb
Büyük hırsızlık, Soykırım, Irkçılık,
Bir Kültürün Yok Oluşunu Başlatan
Tecavüz, İşkence ve Yerli Halkın
Sakat Bırakılması ve Büyük Yalanın Kışkırtıcısı

500 Yıllık Turizm
Amerikan Yerlilerinin Görüşü

Bu Afişi de Çalın – Zaten Her Şeyi Çaldınız

KOLOMB'DAN WOVOKA'YA KIZILDERİLİLER

Meldan Tanrısal*

Kızılderili gerçek Amerikalıydı. Neredeyse hepsi yok oldu ama unutulmayacaklar. Toprakları için nasıl savaştıklarının tarihi, zamanın silemeyeceği kanla yazıldı. Güneş onların Tanrısıydı, açık hava, kiliseleriydi. Doğa, onların bütün sayfalarını bildikleri tek kitaptı.

Charles M. Russell

Bir zamanlar, Amerika'nın ilk sahipleri Kızılderililer'di. Yukarıdaki alıntıda Kızılderililer'in "yok olduğu miti" yinelense de, Kızılderililer tamamen yok olmamışlar, zorunlu olarak yaşam biçimlerini günün koşullarına uyarlayarak zor da olsa günümüze kadar gelmeyi başarmışlardır. Yok olmamak için savaş vermişler, toprakları ellerinden alınıp yeni bölgelere yerleştirilmişler, çocukları kimi zaman kaçırılıp yatılı okullarda "beyazlaştırılmışlar", hastalıklarla, yoksullukla ve beyaz adamın zehiri alkolle savaşmışlardır. Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfusunun % 2.5'ini oluşturan Kızılderililer akla geldiğinde büyük bir hata yapılmakta ve bütün Amerikan Yerlilerinin aynı olduğu kanısına varılmaktadır. Oysa geçmişte Kuzey Amerika'da 300'den fazla dilin konuşulduğu 2000 kabi-

* Doç. Dr. Meldan Tanrısal, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü.

leden oluşan Kızılderililer, günümüzde 600 kabile kadar kalsalar da (Weaver, 10), birbirlerinden çok farklıdırlar. *Laughing Boy* (Gülen Çocuk) romanıyla Pulitzer ödülü kazanan araştırmacı yazar Oliver La Farge, "Güneybatının insanları ile Güneydoğunun insanları, İngilizler Araplar'dan ne kadar farklıysa, birbirlerinden o kadar farklıydılar" (19) diyerek bu gerçeği vurgular. Yaşadıkları bölgelerin coğrafî koşulları Kızılderililer'in yaşam biçimlerini şekillendirir ve farklı kılardı, ancak, yaşam felsefeleri, bazı inançları ve doğaya yaklaşımları benzerlik gösterirdi.

Kristof Kolomb'un 1492 yılında Yeni Dünya'yı keşfetmesi, bu kıtada yaşayan yerliler için sonun başlangıcı olmuştur. "Amerikan tarihi aynı zamanda Amerikan Yerlilerinin topraklarını kaybedişlerinin tarihidir" (Feest 18). Hâlen Birleşik Devletler topraklarının yüzde % 2'si, pek de verimli olmayan topraklar, yerli kabilelere aittir. Oysa yerliler için toprak çok önemlidir ve şimdi üzerinde yaşayan insanlarla geçmişte onlara egemen olanlar arasında bir bağ oluşturmaktadır. Bu nedenle, toprak hakları konusu, günümüzde federal hükümet ve eyalet yönetimleri ile yerli çekişmelerinin odağını oluşturmaktadır (18). Tanınmış yazar Louise Erdrich'in *Tracks* (*İzler*) adlı romanında, bilge Kızılderili Nanapush toprak konusunda şöyle der: "Yaşamdam yaşama kalan yegâne şey topraktır. Para kav gibi yanar, su gibi akar gider. Hükümetin verdiği sözlere gelince, rüzgâr daha kalıcıdır" (32).

Asya'ya batıdan ulaşmaya çalışan Kolomb, Karayibler'de karaya çıktığında büyük bir yanılgıya düşerek Hindistan'a ulaştığını zanneder ve orada yaşayan yerlilere "Indians" (Hintli) adını verir. Kolomb sadece yer konusunda değil, yerlilerin homojen bir grup oluşturduğu düşüncesinde de yanılır, çünkü günümüzün çok kültürlü olarak tanımlanan bir çok farklı etnik gruptan oluşan Amerika'sından bile çok farklı kabileler bu kıtada yaşamlarını sürdürmektedir.

Kızılderililer'in gelenekleri sözlü olması nedeniyle, bu olaylardan pek çok nesil sonra yazıya dökülen Kızılderili ifadelerine göre, Kuzey Amerika Yerlileri, gördükleri ilk Avrupalı gemilerini doğaüstü güçlere sahip ruhların yaşadığı, bazen beyaz bulutların (yelkenlerin) kapladığı, şimşek ve gökgürültüsü (toplar) gönderen, yüzen adalar veya kurbanlarla, yiyeceklerle, eğlenceyle karşılamaya hazırlandıkları güçlü ruhların yaşadığı, hareket eden evler olduklarına inanmışlardı. Bu hikâyeler, Kızılderililer'in dinî kavramları, Avrupalılar'la ilgili pek çok şeyi doğaüstü olarak yorumlamalarına açık olduğunu göstermektedir.

Avrupalılar'ın kayıtları da pek çok kereler Kızılderililer'in yeni gelenleri doğaüstü yaratıklar olarak yorumladıklarını doğrulamaktadır. Karayib adaları yerlileri, XV. yüzyılın sonlarında gelen İspanyollar'ın tan-

rısal varlıklar olduklarına inanıyorlardı. İspanyollar bu durumdan yerlilerin üzerinde tahakküm kurmak için yararlanabileceklerinden emindiler. Kolomb da Bahama yerlilerinin, onun gökyüzünden geldiğine inandıkları kanısına varmıştı. Avrupalılar, Amerikan yerlilerinin onları doğaüstü güçleri olan varlıklar olduğuna inanmalarından yararlanmışlardır (Hurtado 55-57).

Kolomb'un gemileri *Nina, Pinta ve Santa Maria* kıyıya yanaştığında, "onları yüzerek selâmlayan Arawak yerlileri tarafından karşılandılar. Köy komünlerinde yaşayan Arawaklar mısır, tatlı patates ve manyok tarımında gelişmişlerdi. Yün eğirmeyi ve dokumayı biliyorlardı ama atları veya iş hayvanları yoktu. Demir eşyaları yoktu ama kulaklarına ince altın süsler takıyorlardı" (Zinn 12). Kolomb ve adamları altın kaynaklarına ulaştıklarından emindiler ve tutsak aldıkları yerlilere onları altının kaynağına götürmeleri için ısrar ediyorlardı.

Kolomb'un Yerliler (Arawak ve Tianolar) hakkındaki izlenimleri çok olumludur. İspanyol kralı ve kraliçesine yazdığı mektupta şöyle der: "Bu insanlar o kadar yumuşakbaşlı, barışsever ki, yeryüzünde bunlardan daha iyi bir ulus bulunmadığına Majestelerinizin önünde ant içebilirim. Komşularını kendileri kadar seviyorlar, konuşmaları son derece tatlı ve kibar, konuşurken hep gülümsüyorlar; gerçi çırılçıplak dolaşıyorlar ama davranışları terbiyeli ve övgüye değer" (Brown 19). Ancak, bu özellikler güçsüzlüğün kanıtı olarak yorumlandığı için, Kolomb bu insanların "çalıştırılması, ekin ekmesi, gerekli her işe koşulması ve bizim (Avrupalılar'ın) gelenek ve göreneklerimizi benimsemesi" (19) gerektiği kanısına varır. Bu düşünce tarzı o zamandan günümüze dek egemen olmuştur.

Kolomb, Taino'lardan kendisini evlerine buyur eden ve kendisiyle dostluk kuran on kadarını, beyazların göreneklerine alıştırmak amacıyla kaçırdı ve Ispanya'ya götürdü. İçlerinden biri İspanya'ya ulaştıktan kısa bir zaman sonra öldü ama bu süre içinde çoktan vaftiz edilmişti. İspanyollar ilk Kızılderilinin cennete gidişini mümkün kıldıkları için öyle sevinmişlerdi ki, bu haberi bütün Batı Hint Adalarına yaymakta hiç zaman kaybetmediler (19).

Dee Brown'un *Bury My Heart At Wounded Knee* (*Kalbimi Vatanıma Gömün*) kitabında belirtildiği gibi, Taino ve Arawak yerlileri Avrupalılar'ın dinine fazla direnmedilerse de, yığınlarla altın ve değerli taş aramaya gelen "sakallı yabancılar" adalarını altüst edince direnç gösterdiler. Bunun sonucunda "İspanyollar köyleri yağmaladılar, yakıp yıktılar; yüzlerce kadını, erkeği, çocuğu kaçırdılar, gemilere atıp köle olarak satılmak üzere Avrupa'ya götürdüler....Kolomb'un 12 Ekim 1492'de San Salvador

sahiline ayak basmasının üzerinden on yıl bile geçmeden bütün kabileler, yüz binlerce insan yok edildi" (20).

Yakın zamana kadar Amerikan tarih kitaplarının çoğu, Kolomb'un 1492'de Amerikayı keşfiyle başlardı. Harvard Üniversitesi tarihçilerinden Kolomb uzmanı olan Samuel Eliot Morison, birkaç ciltlik bir biyografi yazmıştır ve kendisi de denizci olduğu için kâşifin rotasını izleyerek, Atlantik'i bir uçtan diğer uca geçmiştir. 1954'te yazdığı *Christopher Columbus, Mariner* (*Denizci Kristof Kolomb*) adlı kitabında, Kolomb'un denizciliğini övmekle beraber, köleleştirme ve ölümlerden söz ederken, "Kolomb tarafından başlatılan ve kendisinden sonrakiler tarafından da sürdürülen acımasız politikalar tam bir soykırımla sonuçlandı," (Zinn 18) demekten geri kalmaz. 1992'de Amerika'nın keşfinin beşyüzüncü yılında Amerikan Yerlileri de kendi duygu ve düşüncelerini dile getirdiler. Amerika Birleşik Devletleri'nin New Mexico eyaletindeki Taos Pueblo'sunda bir afişte Kolomb, başına oklar saplanmış olarak tasvir ediliyordu:

ARANIYOR

Kristof Kolomb
Büyük hırsızlık, Soykırım, Irkçılık,
Bir Kültürün Yok Oluşunu Başlatan
Tecavüz, İşkence ve Yerli Halkın
Sakat Bırakılması ve Büyük Yalanın Kışkırtıcısı

500 Yıllık Turizm
Amerikan Yerlilerinin Görüşü

Bu Afişi de Çalın – Zaten Her Şeyi Çaldınız

Kolomb San Salvador'a ayak basalı üç yüz yıldan fazla bir süre geçmişti ve dost canlısı diye tanımladığı Taino yerlilerinden sağ kalan olmamıştı. Basit tarım kültürünün yerini kölelerin çalıştığı pamuk tarlaları almıştı. Kısa bir zaman sonra Avrupalılar burayı çorak topraklar hâline getirerek terk etmişlerdi.

Kolomb'dan sonra adalarda neler olduğuna ilişkin bilgi kaynağı genç bir rahip olarak Küba'nın fethine bizzat katılan Bartolome de las Casas'ın kitabı olmuştur. Kendi plantasyonunda bir süre yerli köle çalıştıran Las Casas, daha sonra İspanyol vahşetinin ateşli bir eleştiricisi oldu. Ellilerindeyken birkaç ciltlik *History of the Indies* (Hint Adalarının Tarihi) adlı kitabı yazmaya başlayan Las Casas, Kolomb'un günlüklerini

aktarıyor ve çeşitli yönleriyle yerlileri anlatıyordu. Las Casas yerlilerin dinsiz olduğunu ve en azından tapınaklarının olmadığını belirtiyordu:

> Sağlam tahtadan yapılmış, çatısı palmiye yapraklarıyla örtülmüş ve aynı anda altı yüz kişiyi alabilen çok büyük çan şeklinde komünal binalarda yaşıyorlar. Çeşitli renklerden kuş tüylerine, balık dişlerinden yapılmış boncuklara ve kulaklarıyla dudaklarına taktıkları yeşil ve beyaz taşlara değer veriyorlar ama altın ve benzeri değerli taşları hiç önemsemiyorlar. Almak ve satmak da dahil olmak üzere ticaretten tümüyle uzaklar ve doğal koşullar içinde yaşamlarını sürdürüyorlar. Kendilerinin ve dostlarının sahip oldukları şeyler konusunda son derece cömertler... (Zinn 15).

Las Casas kitabında İspanyollar'ın "her geçen gün nasıl daha kibirli hâle geldiğini" anlatır. Hattâ "Eğer aceleleri varsa yerlilerin sırtına biniyorlardı" demektedir (16). İspanyollar'ın canavarlığı sınır tanımıyordu. Anlattığı bir olayı da buna örnek verebiliriz: "İkisi de birer papağan taşıyan iki yerli çocuğa rastlayan iki Hıristiyan, papağanları aldılar ve sırf zevk olsun diye çocukların kafalarını kestiler" (16). Las Casas ayrıca yerlilerin madende çalışma koşullarını aktarır. Madende çalışan yerliler sekiz-on ay ailelerinden uzak kalıyorlardı,

> ... o kadar bitkin ve acı içinde oluyorlardı ki üremeyi durdurdular. Yeni doğan bebekler de hemen ölüyorlardı, çünkü yeterince beslenemeyen ve çok fazla çalışan annelerinin onlara verecek sütleri olmuyordu. Ben Küba'da iken üç ayda yedi bin çocuk öldü. Acıdan çılgına dönen bazı anneler bebeklerini nehirde boğuyorlardı... Böylece erkekler madenlerde, kadınlar ağır çalışma içinde ve çocuklar da süt bulamadıkları için ölüyordu... bu kadar büyük, güçlü ve verimli topraklar kısa sürede boşaldı. İnsanlığa o kadar yabancı olan tüm bunları kendi gözlerimle gördüm ve şimdi bile yazarken ürperiyorum.... (17).

Virginia ve Massachusetts'in İngiliz göçmenlerinin de Powhatanlara ve Pequotlar'a yaptıklarının İspanyollar'dan aşağı kalır yanı yoktu. Kızılderili avı New England'da popüler bir spor hâline gelmişti. Pequot savaşlarında kanlı bir çatışma sonrası, John Mason şöyle diyordu: "Tanrı, geri bölgelerde düşmanlarımıza darbe indirmekten ve onların topraklarını bize miras olarak vermekten memnundu" (Stannard 182). Connecticut birliklerinin komutanı olan Mason, şafaktan önce Pequot köyüne saldırı düzenler ve İngilizler hareket eden her şeyi yok ederler. Saldırı esnasında köyde hiç savaşçı yoktur. Pequotlar'ın bazıları kaçar, bazıları saklanır, karşılık verenler askerleri kızdırır ve Mason "onları yakmalıyız" diye bağıra-

rak elinde bir meşale ile çadırları yakmaya girişir. Mason bu eylemi gerçekleştirirken Tanrı'nın bu katliamı onayladığını belirtir:

> Gerçekten Kadiri Mutlak Tanrı, ruhlarına öyle dehşetle bir korku saldı ki bizden kaçarken, alevlerin arasına dalıyorlardı; çoğu böyle öldü...(Ve) onları kızgın bir fırın gibi yaparak, kendisine inananların düşmanlarına aşağılamayla gülen Tanrı üzerlerindeydi. Son uykularını uyuyan yiğitler böyle darmadağın oldular...Tanrı, orayı cesetlerle doldurarak, kâfirlere karşı hükmünü verdi (185).

John Underhill askerleri haklı çıkarmak ve rahatlatmak için "Kutsal kitap bazen kadın ve çocukların ebeveynleriyle birlikte öldürülmesi gerektiğini bildirir" (186) diyordu. Plymouth Kolonisi'nin Valisi William Bradford ise, İngilizler'in manzaraya verdiği tepkiyi şöyle dile getirir:

> Onları böyle ateşte kızarırken ve bu ateşi söndüren kan gölünde görmek korkunç bir manzaraydı, çürüyen cesetler ve bunlardan yayılan koku berbattı fakat zafer tatlı bir fedakârlık gibiydi; kendilerine olağanüstü yardımlarda bulunarak bu kadar gururlu ve kibirli bir düşmanı ellerine düşüren, bu kadar çabuk bir zafer bahşeden Tanrı'ya bunun için şükranlarını sundular (186).

Püritenlerin kutsal adamı Cotton Mather daha sonra *Magnalia Christi Americana* adlı eserinde bizzat saydığı ölen Pequotlar için, "Bir saatten biraz uzun bir sürede, bu barbarların beş-altı yüz tanesi yük oldukları dünyadan kovuldular" der (186). XVIII. yüzyılın başlarında New England ve Kuzeydoğuda yaşayan yerlilerin sayısı çok azalmıştı, tecrit edilmişler ve zor koşullarda yaşıyorlardı. Mather, Yerlileri "kara renkli kâfirler" diye adlandırıyordu ve düşünceleri koloniciler arasında kabul görüyordu (191). İnananların kâfirleri yok etmeleri gerekiyordu.

Koloniciler, Avrupa'dan getirdikleri sıtma, kızamık, çiçek gibi hastalıklardan kendilerinin etkilenmemesini ve salgınlarda bu hastalıklara karşı bağışıklığı olmayan Kızılderililer'in yok olmasını, kendi çabalarının Tanrı tarafından onaylandığının açık işareti olarak yorumluyorlardı. Massachusetts Körfezi Kolonisi'nin ilk valisi John Winthrop 1634'te yazdığı bir mektupta şöyle der: "Tanrı'nın hususî takdiriyle....geçen yıl boyunca en fazla iki ya da üç yetişkin ve bir o kadar da çocuk öldü, sıtma veya başka hastalıklar da çok nadir görülüyor....yerlilere gelince, tamamına yakını çiçekten öldü, Tanrı topraklarımızı temizledi" (Stannard 179).

Custer Died For Your Sins (*Custer Günahlarınız İçin Öldü*) adlı kitabında, ünlü avukat, yazar, bilimadamı Vine Deloria Jr. beyazların, hastalıkları bilinçli olarak Kızılderililer'i yok etme politikalarının parçası hâ-

line getirdiklerini anlatır: "Eski günlerde onları yok etmek amacıyla kabilelere çiçek hastalığı mikrobu taşıyan battaniyeler verildi" (60). Oysa beyazların getirdiği hastalıklara bağışıklığı olmayan ve her şeyden habersiz olan Kızılderililer, hastalıklar konusunda şöyle düşünüyorlardı: "Eğer Yüce Ruh çiçek hastalığını bizi yok etmek için gönderdiyse, bunu beyaz adamın sahte vaadlerini dinlediğimiz için bizi cezalandırmak amacıyla yaptı. Çiçek, beyaz adamın hastalığı, şüphesiz işledikleri günahları cezalandırmak için *beyazlara* gönderildi" (219).

Bağımsızlık Savaşı sırasında Kızılderililer'in büyük bir çoğunluğu İngilizler'in yanında savaştı. George Washington sınır boylarında Amerikalılar'la savaşan Kızılderililer'le başa çıkamayınca, onlarla uzlaşmayı politika hâline getirdi. Savaş Bakanı Henry Knox "Daha önceki sakinler olarak toprak Kızılderililer'in hakkıdır" diyordu (Zinn 180). 1791'de yaptığı bir konuşmada Devlet Bakanı Thomas Jefferson ise, herhangi bir eyaletin sınırları içinde yaşayan Kızılderililer'e müdahale edilmemesini istiyor ve onların haklarına tecavüze yeltenen beyazların bulundukları bölgelerden hükümet tarafından uzaklaştırılacağını belirtiyordu (180).

Jefferson'ın devlet başkanı olduğu 1800 yılında batıya göç eden beyazların sayısı yedi yüz bine ulaşmış ve hükümet üzerinde baskılar da artmıştı. Jefferson artık Kızılderililer'in bazı bölgelerden uzaklaştırılmaları için hükümeti ikna etmeye çalışıyordu. Kızılderililer'in küçük araziler üzerine yerleştirilerek çiftçilik yapmasını ve beyazlara borçlandırılarak beyazlarla ticaret yapmalarının teşvik edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Borçlarını daha sonra topraklarını satarak ödeyebilirlerdi. Bunu gerçekleştirebilmek için Jefferson'a göre avcılıktan uzaklaştırılmaları zorunluydu ve bunun sonucu olarak tarıma, imâlata ve uygarlığa ulaştırılabileceklerdi (181). Bir Kızılderili'nin de dile getirdiği gibi, bu o kadar kolay bir şey değildi:

> Beyazlar her zaman Kızılderililer'i kendi hayat tarzlarını terk etmeye ve beyazlar gibi yaşamaya zorluyorlar. yani rençberlik yapmalarını, sabahtan akşama kadar çalışmalarını istiyorlardı. Ne var ki, Kızılderililer hem bunu nasıl yapacaklarını bilmiyor, hem de zaten yapmak istemiyorlardı...Eğer Kızılderililer beyazları kendileri gibi yaşamaya zorlamış olsalardı, bu kez beyazlar karşı koyacaktı; birçok Kızılderilinin yaptığı da bundan başka bir şey değildir.
>
> Santee Sioux'lardan Wamditanka (Büyük Kartal) (Brown 50).

Kuzey Carolina'da İngilizler'e karşı savaşan az sayıdaki kabileden biri olan Chickasawlar'ın toprakları satışa çıkarıldı. Üstelik Chickasawlarla topraklarının güvencede olacağına dair bir anlaşma imzalanmıştı. Toprak

ölçümünden sorumlu devlet görevlisi John Donelson, bölgede seksen bin dönümden fazla toprağa el koydu. Damadı bizzat bu toprakla ilgili olarak yirmi iki yolculuk yapmıştı. Bu kişi, toprak spekülatörü, tüccar, köle tüccarı ve Kızılderililer'in amansız düşmanı Andrew Jackson'dı (Zinn 182).

Jackson, 1813-1814 Creek Savaşı'nda yer almıştı. "Kızılderili öldürdüğümde onların kafa derilerini sakladım" diyerek övünen Jackson ve askerleri, 800 kadar Creek'i ablukaya almıştı, kadınlar ve çocuklar dahil olmak üzere hepsini öldürmüştü. Askerlerinin cesetlerden uzun şeritler keserek dizgin yapmasına ve düşmanın ölü sayımı için burunlarının ucunun kesilmesine nezaret etmişti (Takaki 96).

1829 yılında Kızılderililer'in "Keskin Bıçak" adını taktığı Andrew Jackson, Birleşik Devletler başkanlığı görevine getirildi. Sınırda görevliyken Jackson ve askerleri, binlerce Cherokee'yi, Chickasaw'u, Choctaw'u, Creek ve Seminol'u kılıçtan geçirmişlerdi. Beyaz adamın yaptığı anlaşmalarla "sonsuza dek" onlara bırakılan güney topraklarını savunan yerliler direniyorlardı. Ancak, "Keskin Bıçak", Kızılderililer'in Mississippi nehrinin ötesine, batıya yerleştirilmesine taraftardı ve önerileri 28 Mayıs 1830'da yasa hâline getirildi. Böylece bozulan anlaşmalara bir yenisi daha eklenecekti ama Jackson, Kızılderililer'in beyazlarla birlikte barış içinde yaşayamayacakları, batıya yerleştirilmeleri gerektiği kanısındaydı ve böylece bu son vaadlerini tutabileceklerdi; kimse artık onlara dokunmayacaktı. Oysa yeni gelen beyaz yerleşimciler ile "kalıcı Kızılderili sınır" daha da batıya kaydırıldı (Brown 22-25).

"Kalıcı Kızılderili sınırı" kurulduktan sonraki yıllar, doğulu kabileler için zor yıllar oldu. Aşamalı olarak batıya kaydırılması planlanan büyük Cherokee ulusunun topraklarında altın bulunması sayesinde, doğulu kabilelerin göçü hızlandırıldı. "Gözyaşı Yolu" adı verilen bu yürüyüş, Choctaw kabilesinin 1831 kışında zorla Mississippi'nin batısına yolculukları ile başladı. Fransız asilzade Alexis De Tocqueville, Choctawlar Memphis'e ulaştıklarında orada bulunuyordu ve gördüklerini şöyle kaleme aldı: "Yaralılar, hastalar, yeni doğan bebekler ve ölmek üzere olan yaşlı adamlar...büyük nehri geçmek üzere gemiye binerken gördüm ve gördüklerim hiçbir zaman belleğimden silinmeyecek. Sessiz topluluktan ne bir hıçkırık, ne de bir şikâyet çıktı. Acıları çok eskiye dayanıyordu ve çaresiz olduklarını biliyorlardı" (Norton 1: 357).

Bu zoraki yürüyüşe başka kabileler de katıldı. Alabama'daki Creekler, ordu onları 1836 yılında zorlayana dek direndiler. Bir yıl sonra Chickasawlar onları takip etti. Cherokeeler zoraki sürgünle mahkeme yoluyla mücadele ettiler ve aralarında fikir ayrılıkları oluştu. Bazıları daha fazla direnmenin ümitsiz olduğunu ve zoraki sürgünün, varlıklarını sürdüre-

bilmeleri için tek şansları olduğunu düşünerek kabul etti. Ancak, 1838'de hareket zamanı geldiğinde Cherokeeler vazgeçtiler ve o zamanki Devlet Başkanı Martin Van Buren asker göndererek Kızılderililer'i ablukaya aldı. Yirmi bin kadar Cherokee tahliye edildi, kamplarda tutuldu ve asker eşliğinde şimdiki Oklahoma'ya yürütüldü. Neredeyse dörtte biri bu zorlu yolculuk sırasında hastalık ve yorgunluktan öldüğü için bu zorunlu göç "Gözyaşı Yolu" olarak anılmaya başlandı. Zoraki sürgün sona erdiğinde Kızılderililer büyük topraklar kaybetmişlerdi, doğuda ve güneyde sadece birkaç kabileden arta kalanlar vardı.

Martin Van Buren'in başkanlığı zamanında Mississippi'nin doğusunda yaşayan yetmiş bin kadar Kızılderili batıya göç ettirildi. 1832'de Kara Atmaca (Black Hawk) Savaşı'ndan sonra yenilip ele geçirilen Şef teslim konuşmasında şöyle diyordu:

> Beyaz adamlar her yıl daha çok sayıda gelmeye devam ettiler, Kızılderililer'i kandırarak topraklarına el koydular. Bizim savaşma nedenimizi biliyorsunuz. Bunu bütün beyaz adamlar biliyor. Beyaz adamlar bundan utanmalıdırlar. Kızılderililer kimseyi kandırmaz. Beyaz adamlar Kızılderililer hakkında kötü konuşuyor ve onlara kötü bakıyor. Ama Kızılderililer yalan söylemez. Kızılderililer hırsızlık yapmaz.
>
> Beyaz adam kadar kötü bir Kızılderili bizim halkımız arasında yaşayamaz; ölümle cezalandırılır ve kurtlara yem olur. Beyaz adamlar kötü okul yöneticiliği yapıyorlar. Kötü kitaplar taşıyorlar ve yanlış işler yapıyorlar. Zavallı Kızılderililer'in yüzüne gülerek onları kandırıyorlar; el sıkışarak onların güvenini kazanıyorlar, kandırmak için onu sarhoş ediyorlar ve daha sonra kadınlarımıza sarkıntılık ediyorlar. Bizi kendi başımıza bırakmalarını ve bizden uzak durmalarını söyledik. Ama dinlemediler, bizi takip ettiler, bir yılan gibi aramıza sokuldular. Dokunarak bizi zehirlediler. Güvenlikte değildik. Tehlike içinde yaşadık. Onlara benzemeye başlamıştık; yalancı, üç kağıtçı, tembel adamlar olmaya başlamıştık; sadece konuşan ama iş yapmayan adamlara döndük.
>
> Beyaz adamlar kafa derisi yüzmüyorlar ama daha beterini yapıyorlar; kalbi zehirliyorlar... Elveda halkım! Elveda Black Hawk! (Zinn 188).

Zoraki sürgünün bedeli Amerikan Yerlileri için çok ağır oldu. Batı onlar için yabancı bir ortamdı, topraklarıyla nesiller boyunca süren bağlarını yitirmişlerdi. Buradaki hayvan ve bitkilere âşina değillerdi. Topraktan geçimlerini sağlamayı bilmiyorlardı ve yaşamlarını sürdürebilmek için hükümetin yaptığı ödemelere bağımlı hâle geldiler. Kendi aralarında çekişmeler yaşamaya başladıkları gibi, toprakları paylaşmak zorunda oldukları

batılı kabilelerle de kaynakların yetersizliğinden sorunlar yaşamaya başladılar. Batıda da topraklarından vazgeçmek zorunda kaldılar. Kuzey ve güney olmak üzere ayrılan rezervasyon* topraklarından kuzeydeki, 1853 ve 1854 yıllarında beyazların yerleşimine açılmak üzere hükümet tarafından geri alındı.

Kızılderililer'e verilen ancak tutulmayan sözler çoktu. General Sherman'a Sioux bölgesindeki bütün reservazyonları denetleyip burada yaşayan Kızılderililer'e savaş tutsağı olarak davranma yetkisi verildi. Rezervasyonda yaşayan Kızılderililer, ABD askerlerine saldırmadıkları için kendilerine tutsak muamelesi yapılmasına anlam veremiyorlardı (Brown, 268). Kızılderililer Powder Irmağı bölgesinde ve onlar için kutsal sayılan Kara Tepeler'deki bütün haklarını yitirdikten sonra bir reis, Büyük Baba'nın bir daha yerlerinden edilmeyeceklerine söz verişinden beri beş kez sürüldüklerini hatırlattı. "Bana kalırsa, Kızılderililer'e tekerlek takın" diyordu acı acı, "böylece istediğiniz zaman sürüp götürebilirsiniz onları" (269).

Kızılderililer'in yerlerinin değiştirilmesinin altında pek çok neden yatıyordu. Beyazların pek çoğu toprak peşindeydi ve kabilelerin haklarına, kültürlerine saygıları yoktu. Bazıları haksızlığın farkındaydı fakat, Kızılderililer'in beyazların bu topraklara yerleşmesine izin vermelerinin kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu. Kimisi, 1825-29 yılları arasındaki Başkan John Quincey Adams gibi, Kızılderili medeniyetini korumak için kabilelerin yerlerinin değiştirilmesi ve beyaz yerleşimcilerle aralarında tampon bölge oluşturulması gereğine inanıyordu. Jefferson gibileri ise, medenî beyazlarla "vahşi yerlilerin" beraber olamayacağına inanıyorlardı. Misyonerlerin ve eğitimcilerin desteği ile Kızılderililer'i "medenîleştirmeyi," asimile etmeyi umuyorlardı (Norton 1: 358-9).

1845 yılında "Kalıcı Kızılderili Sınırı"nın ihlalini haklı göstermek için Washington'daki siyasetçiler "Kader Bildirisi"ni icat ettiler. Buna göre "Avrupalılar ve torunları kader tarafından bütün Amerika'yı egemenlikleri altına almaya zorunlu kılınmışlardı. Beyazlar üstün ırk oldukları için hem Kızılderililer'den, hem de onların topraklarından, madenlerden sorumluydular" (Brown, 25).

Kızılderililer'in beyaz adamla karşılaşması yerliler için yıkıcı oldu, eski dünyadan gelen büyük kitleler karşısında çaresizdiler ve Amerikan politikaları sonucunda kaybeden hep yerliler oldu. Verimli topraklarından uzaklaştırılan Kızılderililer, yerleştirildikleri topraklarda değerli ma-

---

* Kızılderililer'e tahsis edilmiş yerleşim bölgesi. Hâlen 33 eyalette 300 kadar 'rezervasyon' vardır.

denler veya petrol bulunması üzerine yine yerlerinden oldular. Bu konuda şanslı sayılabilecek yegâne Kızılderililer, belki de zaten çorak, verimsiz dağlık topraklarda güneybatıda yerleşik yaşam biçimi sürdüren Pueblo Kızılderilileri oldu. "Adobe" denilen kerpiç evlerde yaşayan bu Kızılderililer'e onları keşfeden İspanyol "fatihleri" (conquistador), köy anlamına gelen "Pueblo" ismini vermişlerdi. New Mexico eyaletinde on dokuz, Arizona'da bir tane olmak üzere farklı köylerden oluşan Pueblolar'ın nüfusu elli dört bin civarındadır, yüzyıllardır aynı yerde yaşamaktadırlar ve aynı isimle anılmaktadırlar.

Maalesef çok renkli kültürlerine, eski geleneksel yaşamlarını büyük ölçüde sürdürmeyi ve korumayı başarmış olmalarına rağmen, genelde fazla bilinmeyen Pueblo Kızılderilileri'nin aksine, yaşam biçimleri artık tarihe karışmış olan Westernler'den yaygın olarak tanınan Vahşi Batı denilince ilk akla gelen Ova Kızılderilileri, Kızılderililer'ın simgesi hâline gelmiştir. Batının "vahşi" olarak nitelenmesinin nedeni orada yaşayan Kızılderililer'di, ancak Kızılderililer bu tanıma katılmıyorlardı:

> Büyük geniş ovaların, güzel tepelerin, kıvrılarak akan ırmakların "vahşi" olduğunu düşünmüyorduk biz. Yalnızca beyaz adama göre doğa "vahşiydi" ve yalnızca ona göre toprak, vahşi hayvanlarla "vahşi" insanlar tarafından istila edilmişti. Bizim için doğa vahşi değildi. Toprak cömertti, etrafımız Yüce Gizem'in bize verdiği nimetlerle doluydu. Bizim için doğa, ancak doğudan kıllı adamlar gelip de gaddarca bir coşkuyla bize ve sevdiğimiz insanlara onca haksızlığı yaptığında "vahşi" oldu. Ormandaki bütün hayvanlar onun yayılmasından kaçmaya başladığında –işte ancak o zaman bizim için "Vahşi Batı" başladı.
>
> Sioux Reis Luther Dinelen Ayı (McLuhan 63)

Mississippi vadisinden batıya Rocky dağlarından, kuzeyde Kanada'ya, güneyde Texas'taki Rio Grande nehrine kadar uzanan geniş ovalık bölge yeryüzündeki en geniş otlaklardan biridir ve çok değişkenlik gösterir. Kuzeyi daha çok yağış alır, güneyi çöl kadar kuraktır. Az yağış alan bu ovalık bölgede iklim koşulları çok serttir. Kışların dondurucu soğuğu, yazların ise yakıcı sıcağı bu bölgede yaşayan yerlilerin toprakla uğraşmasına uygun değildi. Ova Kızılderilileri yaşamlarını sürdürebilmek için bufalo sürülerine bağımlı göçebe bir yaşam sürmekteydiler.

1541 baharında güney ovaları inceleyen Don Francisco Vasquez de Coronado (güneybatının kâşifi) ve adamları bu bölgedeki yerlileri görünce hayretler içinde kaldılar çünkü bu yerliler, güneybatıda gördükleri Pueblo Kızılderilileri gibi mısır yetiştirmiyorlardı. Bunlar ok ve yaylarıyla

"garip, kaba tüylü vahşi sığırları" öldürüp, bıçaklarıyla kesiyorlardı. Bu yerliler evlerde yaşamıyorlar, avlarının postundan yapılmış çadırlarda yaşıyorlardı. İspanyollar'ın kayıtlarına göre, hayvanların derisini sadece korunmak için değil, giyecek, ayakkabı, ip ve yün yapmak için kullanıyorlardı. Bunlar hiçbir yerde sürekli yaşamıyorlardı, otlaklarda büyük sürülerin peşinden gidiyorlardı. Bir sürü köpek onlarla hareket ediyor, çadırlarının direklerini ve eşyalarını taşıyordu (Ewers 255).

XIX. yüzyılda özgürlükleri için mücadeleleri Amerikan gazetelelerinde başlıklarda yer alınca, Oturan Boğa, Kızıl Bulut veya Çılgın At gibi isimler ortaya çıktı ve dalgalanan tüy başlıkları ile bufalo avcıları, gururlu savaşçılar olarak "Kızılderililer" imgesi oluştu. Buffalo Bill'in Vahşi Batı gösterisi, XX. yüzyıldaki sayısız roman ve film bu imgeye olumsuz katkıda bulundu ve Kızılderililer stereotipini güçlendirdi, âdeta Kızılderili yaşam biçiminin sona erdirilmesini haklı çıkardı. Kızılderililer'i sevmeyenlere göre, bu "vahşi" insanlar topraktan iyi faydalanamıyorlardı, beyazların bu topraklara yerleşmesine, bir başka deyişle, medeniyet için büyük tehdit oluşturuyorlardı ve yok edilmeleri elzemdi. Yenilikçilere göre de Kızılderililer, beyaz Amerikalılar'ın yaşam biçimini benimseyerek çiftçi olabilirlerdi ve barışçı bir yaşam sürdürebilirlerdi. Önyargılar ne olursa olsun, Kızılderililer'in ata binmiş bufalo avcıları imgesi, Ova Kızılderilileri yaşamı ve tarihi ile ilgili birtakım gerçeklerin görülmesini engelliyordu.

Atın İspanyollar tarafından kuzey Amerikaya XVII. yüzyılda getirilmesinden önce Ovaların nüfusu çok azdı. 1720 tarihinden itibaren bu durum büyük bir değişime uğradı. Yerlilerin atla tanışması batıdan Comanche, kuzeyden Athabascan kabilelerinin, doğudan Sioux ve Algonkin kabilelerinin bölgeye gelerek, bufalo avcılığını yaşamlarının temeli hâline getirmesine yol açtı. Yiyecekleri, yakacakları, barınakları için bufaloya bağımlı bir yaşam sürüyorlardı (Feest 187-189). Etiyle besleniyorlar, postunu giyecek ve korunak olarak kullanıyorlar, kemiklerinden âlet ve silah yapıyorlardı. "Bizim insanlarımız bir bufalo öldürdüklerinde, hayvanın tümünden bir şekilde fayadalanılırdı; hiçbir şey ziyan edilmezdi. Postları yataklarımızı örtmek için kullanılırdı; boynuzlarından bardak ve kaşık yapılırdı; eğer boynuzlarından da bir şey kalmışsa oyunlarda kullanılırdı" (Standing Bear, *My People* 30).

Kızılderililer, daha önceleri, daha tehlikeli yöntemlerle avlanan bufaloları korkutup kıstırıyor, uçları taşlı mızraklarla öldürüyor veya koşarak sürülerin uçurumlardan yuvarlanmasını sağlıyorlardı. Bufalo avlayan Kızılderililer, bufalo sürülerini yürüyerek takip ediyorlardı ve göç ederken taşımacılıkta yakın dostları köpeklerden yararlanıyorlardı. At üstün-

de bufalo sürülerini avlamak çok daha az risk taşıyordu, bu yöntem daha hızlıydı ve daha az sayıda insan gerektiriyordu. Buna karşın at sayesinde daha kolay avlanır, daha kolay hareket edebilir hâle geldiler, böylece yaşam kalitelerini yükselttiler.

İspanyol kâşiflerini ilk defa gören yerliler, atlarına gıpta etmekten çok, bu dört ayaklı yaratıklardan korkmuşlardı. Başta at ve binicisinin tek bir canlı olduğunu sanan yerliler, İspanyolca konuşan bir adam atından ininince şaşırmışlardı. Ömründe ilk defa bir at gören Cree savaşçı, bir beyaz tâcire bunu anlatır; 1730 yılında atları olan bir kabileyle yaptıkları savaşta bir okun öldürdüğü atı daha sonra nasıl incelediklerini şöyle aktarır: "Pek çoğumuz gidip baktık ve hepimiz hayran kaldık. Boynuzlarını kaybeden bir geyiği hatırlattı, nasıl adlandıracağımızı bilemedik. Fakat, köpek gibi insanoğlunun kölesi olduğu ve eşyalarımızı taşıdığı için, Büyük Köpek adını verdik" (Ewers 256). Gerçekten de, Ova Kızılderilileri arasında atın, köpeğin daha büyük ve yararlı bir türü olduğuna inanılırdı. Siouxlar'ın Kuzey kolu Lakotalar arasında atlara özel yaratıklar oldukları için "kutsal köpekler" adı verildi. Karaayaklar ve diğer kabileler atlardan önceki devreyi hâlâ "köpek günleri" olarak anarlar (Ballantine 198).

Karaayak kabilesinden Pieganlı Kurt Dana (Wolf Calf) 1800'lerde atı tanıma çabalarını şöyle dile getirir: "İlk defa at sahibi olduklarında insanlar atın neyle beslendiğini bilmiyorlardı. Hayvana kurutulmuş et verirlerdi, eti yesin diye atın burnuna yağ sürerlerdi. Ondan sonra hayvanlar başka tarafa döner, başlarını yere eğer ve çimenleri yemeye başlardı...." (198).

Yerliler atlar gibi silahı da çabuk benimsediler ve silahlar yaşamlarının önemli bir parçası oldu. Ateşlendiğinde sesinden korkan Kızılderililer silahın içinde bir ruhun var olduğuna inanırlardı. Silah korkuları uzun sürmeyen yerliler savaşırken silah kullanmayı çabuk öğrendiler ama avlanırken oklarını kullanmayı tercih ediyorlardı (Ewers 294).

Karaayak, Lakota ve Dakota (Sioux), Crow, Cheyenne, Comanche, Pawnee, Kiowa gibi kabileler ortak özellikler paylaştıkları için Ova Kızılderilileri olarak tanımlanmışlardır. Ortak bir dilleri yoktu ama işaret diliyle anlaşıyorlardı. Ancak bufalo avlamaya dayanan yaşam biçimi fazla uzun sürmedi. Gelişmeye başladıktan yüzyıl sonra salgın hastalıklar ve savaşlar nedeniyle Kızılderili nüfusunda büyük düşüşler oldu, beyaz avcıların yaklaşık olarak 1885 yılında bufalo sürülerini yok etmesiyle bu yaşam tarzı yok oldu. Büyük bufalo sürülerinin yok edilmesi Ova Kızılderilileri'nin yaşamında dönüm noktası oldu. Oturan Boğa bu konudaki duygularını şöyle dile getirir: "Son bufalo düştüğünde soğuk bir rüzgâr esti

büyük çayırlıkta ... insanlarım için ölüm rüzgârı" (Feest 187). Beyazlar bilinçli bir şekilde bufaloları yok edip, ziyân ediyorlardı.

Her yerde beyaz avcılara ve post tâcirlerine ratlanmaktaydı; hayvan leşlerinin tiksinti verici kokusu ovaların rüzgârına karışıyordu; büyük hayvan sürüleri de tıpkı Kızılderililer gibi azalıyordu. (1872-1874 yılları arasında öldürülen 3.700.000 yaban sığırından sadece 150.000'i Kızılderililer tarafından vurulmuştu. Bu işe ilgi gösteren bazı Teksaslılar General Sheridan'a beyaz avcıların toptan kıyımını durduracak bir şey yapılıp yapılamayacağını sorduklarında şu cevabı aldılar: "Bırakınız yaban sığırları tükeninceye kadar öldürsünler, postunu yüzsünler, satsınlar; çünkü kalıcı barışı ve uygarlığın ilerlemesini sağlayacak tek yol budur") (Brown 242).

Beyaz yerleşimcilerin bölgeye akını 1848'de başlamıştı, California'da altın bulunması, Oregon'un Birleşik Devletler'e katılması, 1860'ta kıtayı bir uçtan diğerine kat eden demiryolu yapımı ile bu yerleşim hızlandı. Bu yeni durum ile Kızılderili Bölgesi üzerindeki planlar değişti ve Kızılderililer'in topraklarını satmaları, eski kültürel miraslarından vazgeçip beyaz çiftçilerin yaşam biçimlerini benimsemeleri için baskılar arttı. Bu baskıcı politikalardan kaçmaya çalışsalar da, seçenekleri yoktu. Toprakları meralara ayrılmış, çitlerle çevrelenmiş, demiryolu ile bölünmüştü, böylece hayvanların ve avcıların hareket etmeleri engellenmişti. Sonuçta Kızılderililer rezervasyonlarda yaşamaya mahkûm edildiler. Rezervasyondan kaçan grupları ise askerler sıkıştırıyordu.

General Sheridan'a teslim olan Comanche çetesini getiren Tosawi, "Tosawi; iyi Kızılderili" dediğinde aldığı cevap, "Gördüğüm tek iyi Kızılderili ölü bir Kızılderili'dir" (Brown 159) olur. Daha sonra bu, "İyi bir Kızılderili, ölü bir Kızılderili'dir" olarak Amerikan özdeyişi hâline gelir: Kızılderililer'i "vahşi" olarak niteleyen beyazlar bu nedenle öldürülmelerinde fayda görür. Sırf Kızılderililer'le savaşmak amacıyla kurulan Üçüncü Müfrezenin başındaki Albay Chivington, askerleri barışçı Kızılderililer'e saldırmak istemeyince çok öfkelenir. "Lanet olsun Kızılderililer'e yakınlık duyanlara!" diye haykırır. "Ben buraya Kızılderililer'i öldürmeye geldim ve Tanrı'nın göğü altında Kızılderililer'i öldürmek için her türlü yola başvurmanın doğru ve şerefli bir iş olduğuna inanıyorum" (Brown 88).

1870'lerde sayısı elli milyon olarak hesaplanan bufaloların sayısı 1875'te bir milyona düşmüştü. 1885'te bufaloları öldürmek için âdeta birbirleriyle yarışa giren profesyonel beyaz avcılar, bufaloları tamamen yok etmişti. Bir subay 1867 yılında Platte nehrine gelen avcılara şöyle diyordu: "Öldürebileceğiniz kadar bufalo öldürün. Öldüreceğiniz her bu-

falo ile bir Kızılderili yok olacaktır" (Walker 317). Böylece Kızılderililer'in yaşam kaynakları da yok edildi.

Frank B. Linderman'ın kaleme aldığı *Pretty-shield: Medicine Woman of the Crow* (Güzel Kalkan: Crow'ların Şifa Veren Kadını), Crow kabilesindendir ve Ova Kızılderilileri'nin yaşam biçimini anlattığı otobiyografide bufaloların ölümünü şöyle anlatır:

> Ahh, pek çok, yüzlerce, ölü bufaloyu güzel topraklarımızın her yerine dağılmış, beyaz adamlar tarafından öldürülmüş, derileri yüzülmüş ve çürümeye terk edilmiş olarak görmeye başlayınca kalbim paramparça oldu. Bunu ilk defa Judith havzasında gördüm. Orada bütün topraklar çürüyen et kokuyordu. Çiçekler bile bu kokuyu bastıramıyordu. Kalplerimiz taş gibiydi. Fakat kimse, o zaman bile, beyaz adamın bufaloların *hepsini* öldürebileceğine inanmıyordu. Başlangıçtan beri o kadar çok vardı ki! (250).

Yiyecek kaynaklarından yoksun bırakılan son Ova Kızılderilileri de, Kızılderili İlişkiler Büroları'na boyun eğmek ve hükümetin verdiği tuzlanmış et, un, şeker, atılmış dokuma kumaştan oluşan sadakayla geçinmek durumunda bırakılırlar. Çoğu zaman Kızılderili Büro temsilciliklerinin insafına kalan bu gururlu insanlar, hakettikleri hiçbir şeyi alamazlar; temsilcilik büroları tıka basa yiyecek doluyken bile aç kalırlar. Santee Siouxları'ndan önemli lider, Küçük Karga (Little Crow) tutulmayan vaatler karşısında Kızılderili Büro temsilcisine şöyle der: "Uzun zaman bekledik. Para bizim olduğu hâlde alamıyoruz. Hiç yiyeceğimiz kalmadı, oysa sizin buradaki dükkânlarınız ağzına kadar yiyecek dolu. Sizden bu dükkânlardaki yiyecekleri şimdiden alabilmemiz için bize kolaylık göstermenizi rica ediyoruz, yoksa açlıktan ölmemek için kendi bildiğimiz yoldan almasını biliriz. İnsanlar aç oldukları zaman kimseden medet ummaz, kendi işlerini kendileri görürler. "

Galbraith cevap vereceği yerde, tâcirlere döndü ve ne yapmak niyetinde olduklarını sordu. Tâcir Andrew Myrick olanca kötülüğüyle şu karşılığı verdi: "Madem o kadar açlar ya ot yesinler ya da kendi boklarını" (Brown 54).

At ve silahlarıyla bir zamanlar ovalarda egemen olan Ova Kızılderilileri'nin yaşamları sadece değişmekle kalmadığı gibi, artık tehdit altındaydı. Buna çok direndikleri için Siouxlar'a "bütün kabilelerin en savaşcısı" denilmiştir (Standing Bear, *Land* 41). Birçok kolu olan Sioux kabilesi, Ova Kızılderilileri'nin en kalabalık ve en güçlülerindendi. Philadelphialı ressam George Catlin, eserleriyle ölümsüzleştirdiği Ova Kızılderilerinden Siouxlar'ı, giyimlerine gösterdikleri itina ve asil tavırları ne-

deniyle, "Ovaların aristokratları" (41) diye tanımlıyordu. Tüy armacılığını Siouxlar geliştirmişti. Saçlarına veya başlıklarına taktıkları kartal tüyleri, takanın başarılarını ifade ediyordu. Savaş sonrası zafer kutlamalarında düşman öldüren biri, kartal tüyünü dik olarak takıyordu. Düşman öldürürken yaralanan savaşçının tüyü ise kırmızıya boyanıyordu (57).

1860'larda doğan Luther Standing Bear (Dinelen Ayı), Siouxlar'ın Batı kolu Lakotalar'dandı ve Ova Kızılderilileri'nin yaşadığı zor yıllarda büyüdü. Topluma saygılı, yararlı, başarılı bir avcı ve savaşçı olması için geleneksel bir biçimde yetiştirilen Dinelen Ayı, Siouxlar'ın yaşamında kökten değişimler olurken daha bir çocuktu. Büyük Sioux Rezervasyonunun tartışmalı 1868 Laramie Kalesi Anlaşması (Fort Laramie Treaty) ile kurulması, doğduğu zamana denk gelir. Bu anlaşma ile Güney Dakota'daki kutsal Kara Tepeler'e beyazların girmesi yasaklanmıştı. Ancak, Siouxlar'ın "Pahuska, Uzun Saç" adını verdikleri General George Custer ve 7. Süvari Birliği'nin 1874'te Kara Tepeler'de altın bulması ile durum değişti, beyazların akınına uğradı ve yine Kızılderililer topraklarını kaybetti. Çeşitli Sioux kabilelerinden Kızıl Bulut (Red Cloud), Benekli Kuyruk (Spotted Tail) gibi şefler onlar için kurulan temsilciliklerin yakınına taşındılar, Lakotalar eski yaşam biçimlerini sürdürmek için direndilerse de, General Custer'ın, 25 Haziran 1876'da, beyazların katliam olarak adlandırdıkları, Little Bighorn (Küçük Büyükboynuz) yenilgisi ve asker baskısıyla rezervasyon yaşamına boyun eğmek zorunda kaldılar. Luther, Dinelen Ayı'nın "hükümet hapishanesi" diye tanımladığı rezervasyondaki yaşam eski geleneklerin yıpranmasına neden oldu, Kızılderililer'i yiyecek ve tüm gereksinimleri için hükümete bağımlı hâle getirdi. Bu arada Kızılderili İlişkiler Büroları'nda polislerin görevlendirilmesi buralarda görevli temsilcinin yerini sağlamlaştırdı. Sioux dinî yaşamında çok önemli yeri olan, yılda bir yapılan Güneş Dansı'nın (Sun Dance) yasaklanması ve hükümetin desteklediği misyonerlerin faaliyetleri Kızılderililer'in dinî yaşamlarını olumsuz etkiledi. Sioux savaşçılarını tarımla uğraşan yerleşik yaşam sürdürmeye yönelten çabalar Sioux geleneklerine ve isteklerine ters düşüyordu. Nihâyet, hükümet geliştirdiği eğitim programları ile Sioux ve diğer Kızılderililer'in asimilasyonunu hızlandırdı (Standing Bear, *My People* ix-x).

Luther Standing Bear, otobiyografik eseri *My People the Sioux*'da (*Benim Halkım Siouxlar*), geleneksel çocukluk hayatını ve daha sonraki büyük değişiklikleri anlatır. O zor günleri bizzat yaşamış bir kişi olması ve o devirde bunu yapabilecek Kızılderili yazarın yok denecek kadar az olması, kitabını daha da değerli kılmaktadır. 1928'de basılan ilk kitabından sonra, Standing Bear, *My Indian Boyhood* (*Kızılderili Çocukluğum*)

(1931), *Land of the Spotted Eagle* (*Benekli Kartal'ın Toprakları*) (1933) ve *Stories of the Sioux* (*Siouxlar'ın Hikâyeleri*) (1934) adlı kitapları yazmıştır. Bunlarda bir Kızılderili'nin bakış açısını verdiği gibi, eleştirilerini de yapmaktadır. Düşük eğitimine rağmen, akıcı bir dille Luther Standing Bear'ın bunca kitabı yazabilmesi büyük başarıdır. Günümüzün Kızılderili yazarları Vine Deloria Jr. veya M. Scott Momaday'in edebî üslubuyla yazılmış olmasalar da, bu eserlerin Amerikan Kızılderilileri'nin edebiyatının gelişimine önemli katkıları olmuştur. İlk kitabını ellili yaşlarda yazdığı ve belleğine dayandığı için bazı hatalar olsa da kitapları öneminden bir şey kaybetmemektedir.

Standing Bear, beyazların "vahşi" olarak düşündükleri insanların gerçekte ne olduklarını, nasıl yaşadıklarını, örf ve âdetlerini tanıtmayı amaçlamaktadır. *Land of the Spotted Eagle*'ın önsözünde, "Lakotalar şimdi üzgün, sessiz ve yerinde sayan, bütün baskı gören insanların kaderinin acısını çekiyorlar. Bugün gördüğünüz Lakotalar bir zamanlar var olan Lakotalar'ın, kusura bakmazsanız, paramparça olmuş bir karikatürüdür" der. (xv-xvi) Kitabının sounda ise Kızılderililer'e "vahşi" denmesi konusunda şunları söylemekten geri kalmaz:

> Fakat bunca yıldır Kızılderili'ye vahşi denmesi onu vahşi kılmamıştır; bütün erdemlerinin inkâr edilmesi onu erdemlerinden yoksun bırakmamıştır ve ondan alınmaya çalışılan her şey karşısında gösterdiği direnç, onu kurtaran güç olmuştur ki, bunlar geciken adalet yerini bulduğunda ve Kızılderili eski hâline döndüğünde, ihtiyaç duyduğunda onu ayakta tutacak şeylerdir (251).

My People the Sioux adlı kitabında çocukluğunu, daha sonra bufaloların kaybolması ile "kötü kokulu benekli bufalo" diye tanımladığı sığır etine ve hükümetin verdiklerine muhtaç olmalarını anlatır. Ekmek yapmayı bilmedikleri için verilen unu atıp torbalarından gömlek yaptıklarını anlatır. Verilen yeşil kahve çekirdeklerinin kavrulması gerektiğini daha sonra öğrendiklerini fakat değirmenleri olmadığı için taneleri çekemediklerini; kahve acı olduğu için ilaç olduğunu sandıklarını ve annesinin daha faydalı olması için daha acı olsun diye kahveye biber koyduğunu anlatır.

Standing Bear'ın anlattıklarına göre o günlerde "bir Sioux için beyaz adam öldürmek şerefli değil, utanç verici bir şey sayılırdı. Bir soluk benizliyi öldürmek cesurca bir davranış olarak görülmezdi. Bize beyaz adamın bizden çok daha zayıf olduğu öğretilirdi" (6). Vahşilik ve saldırganlık timsaline dönüştürülen Sioux ve diğer Ova Kızılderilileri için saygı ve itibar kazandıran en büyük cesaret örneği "Vuruş yapmak" (count coup) idi. Antropolog George Bird Grinnell bunu şöyle açıklar:

> Çok iyi tanıdığım ova kabileleri arasında –bu hiç tanımadığım diğer kabileler için de geçerlidir– elinde tuttuğu bir şeyle veya bedeninin bir bölümüyle rakibine dokunarak düşmanla doğrudan kişisel temas sağlamak, gösterilebilecek en cesurca davranıştı....(Bilindiği şekliyle bu) yaşayan, yaralanmış bir adama –dokunarak veya çarparak– darbe vurmak ve onu öldürmemek(ti) ve bu çok sık yapılıyordu....Belirli uzaklıktan yaralayabilecek bir silah taşımadan muharebeye girişmek, bir adamın cesaretinin delili kabul ediliyordu. Mızrak taşımak, ok ve yay taşımaktan: küçük bir balta veya savaş sopası taşımaksa mızrak taşımaktan daha itibarlıydı; en cesurcası ise, yanına kırbaç veya –bazen darbe sopası olarak adlandırılan– uzun bır daldan başka bir şey almadan savaşa girmekti (Stannard 181).

Luther Standing Bear cesaretini göstereceği için gönüllü olarak gittiği Pennsylvania'daki Carlisle okulunu uzun uzun anlatır. 1879 yılında açılan bu okul, Kızılderili devlet okullarına model oluşturdu. Bu okul, aslen orduda subay olan Richard Henry Pratt'in eseriydi. Pratt devletin Kızılderililer'i eğitmek için daha fazla çaba göstermesi gerektiğini düşünüyordu. Kızılderili kültürünün bütün izleri yok edilmeli, beyaz adamın kültürü onun yerini almalıydı. Bir başka deyişle, Kızılderililer beyazlaştırılmalıydı. Asker olmasına rağmen, okul müdürü olan Pratt, yirmi dört yıllık görevi süresince Kızılderililer'in eğitimi konusunda etkin oldu. Standing Bear'ın da anlattığı gibi, Pratt çocuklar tarafından sevilen, sayılan bir kişiydi. Doğuya tren yolculuğu, sıra sıra küçük evler, gürültücü beyaz kalabalıkların merakı onun için sıradışı bir şeydi. Okul, yeni giyim tarzı, yeni yiyecekler, kurallar ve kısıtlamalar zor bir alışma sürecini gerektiriyordu. Güvenli aile ortamlarından ve kültürlerinden uzaklaştırılan Kızılderili çocuklar, eğitmenleri onların dilini konuşamadıkları için iletişimin bile zor olduğu, tamamen yabancı beyazların dünyasında buluyorlardı kendilerini. Standing Bear uyum sağlamakta başarılı oldu.

Carlisle'da "uygarlaştırma" süreci giyeceklerle başlıyordu. Mokasen ve battaniye giyen Kızılderili çocuklar uygarlaştırılamazdı! Beyazların giysileri içinde Standing Bear kendini hiç rahat hissetmiyordu, deri çizmeler ise acı çektiriyordu. Yalınayak dolaşmayı çok istiyorlardı ama üşütecekler diye uyarılıyorlardı.

> Bu bizim için yeni bir uyarıydı çünkü annelerimiz hiçbir zaman bize soğuğa dikkat etmemizi söylememişlerdi ve çocukken mokasenlerimle karla dolu çadıra girdiğimi hatırlarım. Kayıtsızca ayaklarımdan çıkarır, karları temizler ve hiçbir hastalık düşüncesi olmadan ayaklarıma geçirirdim çünkü o zamanlar soğuk algınlıkları, nezle, bronşit ve

la grippe nedir bilinmezdi. Fakat, bunları kısa zamanda öğrenecektik (*Land* 232).

Onu en çok rahatsız eden şey ise, kışın giymeleri için verdikleri kırmızı pazen iç çamaşırlarıydı. Rahatsızlığı onun için "işkenceye dönüşmüştü." Dayanabildiği kadar dayanan Standing Bear, çamaşırlarını çıkarıp teftiş zamanına kadar saklarmış. Kızarlar diye de gizlice giyermiş. Saçları da kesilmişti çünkü saçları "gizemli bir şekilde bizim gelişmemize engel oluşturuyordu" (232). Saçlarının kesilmesine çocuklar çok içerlerler, hattâ Standing Bear'ın gözleri yaşlarla dolar. "Şimdi saçım kesildikten sonra, aklıma yeni bir şey geldi. Artık Kızılderili olmadığımı fakat beyaz adamın taklidi olduğumu hissettim. Ve biz hâlâ beyaz adamın taklidiyiz" (*My People* 141).

Okulda çocukların kendi dillerini konuşmaları yasaktı. İngilizce bilmeyen akrabaları ziyarete geldiğinde izin alarak kendi dillerini konuşurlardı. Babası geldiğinde Standing Bear izin almadan kendi dillerini konuşmaz. Ayrıca çocuklara İngilizce isimler verilirdi. Standing Bear, tahtadaki listeden isim seçmesini bu bağlamda anlatır.

Nihayet Standing Bear evine döner. Evlerine dönen öğrenciler kendilerini iki kültür arasında buluyorlardı ama hiçbirine tamamen kabul edilmiyorlardı. Bazıları iş bulamayınca tüm eğitim deneyimlerini reddederek "battaniyeye geri dönüyorlardı" (returned to the blanket), yani kendi kültürlerine sarılıp beyazlarınkinden tamamen vazgeçiyorlardı. Bazıları ise şehirlerde kalarak beyaz toplumun üyeleri hâline geliyorlardı.

Standing Bear, zamanının çok ilerisindeydi. Amerikan hükümetinin Kızılderili politikasını açıkça eleştiriyordu. Kızılderililer'in beyazlardan öğrenecekleri çok şey olduğuna inanmakla beraber, beyazların da Kızılderililer'den öğrenecekleri çok şey olduğunu belirtiyordu. Carlisle gibi okullarda eğitmenlerin her iki dili de bilmeleri gerektiğine inanıyordu, oysa bazı öğretmenler Kızılderili çocuklardan korkuyorlardı ve ayrıca İngilizce bilmeyenleri eğitmek konusunda deneyimsizdiler. Rezervasyonlarda Kızılderililer'in önemli görevlere getirilmeleri gerektiğini, her birinde Kızılderili doktorların, hemşirelerin, mimarların, dişçilerin, avukatların, eğitmenlerin bulunması gerektiğini savunuyordu. İki dilde eğitimi vurgulamak dışında, Kızılderili tarihinin ve kültürünün öğretilmesini, Kızılderili kültürünün korunması gerektiğini belirtiyordu. Hollywood filmlerinde bile rol alan Standing Bear, sinema endüstirisinin Kızılderililer'e karşı ayrımcılığını, ekranda Kızılderili ve yaşamını yanlış tanıtmasını eleştiriyordu. Bufalo Bill'in Vahşi Batı Gösterisi'ne katılan Standing Bear İngiltere'ye gidiş maceralarını kitabında anlatıyordu.

1887'de çıkarılan, Kızılderililer'e toprak tahsis ederek onları çiftçi yapmayı amaçlayan Dawes Kararı ile toprak sahibi olan eğitimli Standing Bear'ın toprak hakkını kazanması ve Amerikan vatandaşı olabilmesi için kendi işlerini yürütebilir diye yeterlilik kararı verilmesi gerekiyordu. Otobiyografisinde bunları elde edebilmek için zorlu çabalarını anlatır ve *Ghost Dance* (Hayalet Dansı) ile *Wounded Knee* (Yaralı Diz)'deki anılarını aktarır. Kızılderili tarihinin bir Kızılderili'nin perspektifinden sunulması, Luther Standing Bear'ın kitaplarını Sioux-beyaz ilişkileri açısından değerli belgeler hâline getirmektedir.

Söz edilmesi gereken diğer önemli Sioux, Ohiyesa veya bilinen beyaz adıyla, Charles Alexander Eastman'dır. 1858 yılında doğan Eastman, onbeş yaşına kadar avcı ve savaşçı olarak yetiştirilir. On yılda dört ayrı okulda okuyan bu çocuk, çok iyi İngilizce öğrenir. 1887'de Dartmouth, 1890'da Boston Tıp Okulu'ndan mezun olur ve Pine Ridge (Çamlı Bayır) Kızılderili Bürosu'nda doktor olarak görev yapmaya başlar. Silah seslerini duyan Eastman, Yaralı Diz katliamı sonrası kurtarabildiği kadar insanını kurtarır. 1902-1918 yılları arasında on bir kitap yazan Eastman, zamanının en ünlü yazarı olur. Kitaplarında Sioux mitolojisini, geleneklerini ve tarihini anlatarak Kızılderili kültürünü tanıtmayı, önyargıları yok etmeyi ve Kızılderililer'in hak ettikleri saygıyı görebilmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Dilimize de çevrilen ilk kitabı *Indian Boyhood* (1902) (*Kızılderilinin Çocukluğu*), sözlü geleneklerine bağlı kalarak kaleme aldığı anılarıdır. Eserleri belge niteliği taşıyan Eastman da, Standing Bear gibi, o yıllarda insanlarının yaşamlarını etkileyen değişimi anlatmaktadır. Ancak, bu değişim Ova Kızılderilileri açısından olumlu olmamıştır.

> Kuzey Amerika Yerlilerinin geçmişteki yaşantısı, yabanıl yaşam süren pagan toplumların yaşantılarına dair kusursuz bir örnektir. Onların fiziksel yapıları olağanüstü, zekâları son derece keskindi. Ama artık Kızılderililer, geçmişin o özgür ve doğayla uyumlu yaşayan bireyleri değiller. Özel yerleştirme bölgelerinde varlıklarını sürdüren bugünün yerlileri, sadece birer tablo-geçmişin kurgusal birer kopyası (Charles A. Eastman 15).

Ova Kızılderilileri ölüm kalım savaşı verirken, Wovoka adında bir Mesih son umutları oldu ve 1888'de Hayalet Dansı diye yeni bir din Kızılderililer arasında hızla yayılmaya başladı. Beyazların Jack Wilson adını verdiği Wovoka, insanlarına barış ve umut mesajları veriyordu. Kendine İsa diyecek kadar ileri giden Wovoka, atalarının geri döneceğini, eski yaşam biçimlerine kavuşacaklarını ve beyazların kaybolacağını söylüyordu.

Bu değişimi hızlandırmak için beş gün el ele tutuşarak dans etmelerini salık veriyordu (Bonvillain 81-83).

Wovoka'nın öğretileri barışçıl olsa da, giderek büyüyen Hayalet Dansı hareketi beyazları korkuttu. Üstelik 1890 sonlarındaki Sioux isyanı ile aynı zamana denk geliyordu.

> Kasım ayı ortalarında, hayalet Dansı öyle yaygınlaşmıştı ki, bütün öteki işler hemen hemen durmuştu. Hiçbir öğrenci okuluna gitmiyordu. Dükkânlar bomboştu. Küçük çiftliklerde hiçbir işe bakılmıyordu. Çamlı Bayır temsilcisi durumdan ürkerek Washington'a bir telgraf çekti: Kızılderililer kar altında çılgınca dans ediyor.... Korunmaya muhtacız (Brown, 381).

Hayalet Dansı'nın trajik sonucu 29 Aralık 1890 tarihindeki Yaralı Diz katliamı oldu. Askerler Kızılderililer'in silahlarını toplama emri almışlardı ve sadece birkaç tüfek buldular. Gerginlik artarken bir Kızılderili ile bir asker arasındaki çekişme sonucu patlayan silah ile askerler ateş açtı. 300 kişi, kadın erkek ve çocuk katledildi. Kurşun geçirmez diye bilinen "hayalet gömlekleri" insanları koruyamamıştı. Kara Geyik (Black Elk) gördüklerini şöyle anlatıyordu:

> İşte böylece her şey bitmişti....İhtiyarlık yaşımın şu yüksek tepesinden şimdilerde geriye dönüp baktığımda, kuru derenin eğri büğrü yamaçlarında etrafa dağılmış bir yığın kesilip biçilmiş çocuğu ve kadını genç gözlerimle görmüş olduğum zamanlardaki kadar net olarak hâlâ görebilmekteyim. Ve orada, kanlı çamurlar içinde daha başka bir şeylerin de ölmüş olduğunu ve şiddetli yağan karlar altında gömülü kaldığını görebilmekteyim ben şimdi. Bir milletin rüyası can vermiş bulunuyor orada. Güzel bir rüyaydı o (261).

Umutlarını bağladıkları Hayalet Dansı dini, eski yaşam biçimlerini geri getiremedi. Kızılderililer için yeni yaşam biçimine teslim olmak dışında bir seçenek kalmadı. Bu anlamda Yaralı Diz, Kızılderililer'in sembolik sonu oldu. Böylece 1490'lardan 1890'lara kadar süren 400 yıllık soykırım Kolomb ile başladı, Yaralı Diz ile son buldu.

1968 yılında Minneapolis'te kurulan militan grup "Amerikan Kızılderililer Hareketi" (American Indian Movement-AIM) en çok yankı uyandıran eylemlerini, Şubat 1973'te Çamlı Bayır Rezervasyonu'ndaki Yaralı Diz'i işgal ederek gerçekleştirdiler. Bu, Kızılderililer'in varlığını ve süregelen egemenliğini göstermek amacını taşıyan bir eylemdi, ancak az daha FBI ajanları, rezervasyon lideri ve işgalciler arasındaki karşılaşma tarihin tekrarına yol açacaktı (Feest 434). Bu işgal Kızılderililer'in yok olmadığının göstergesiydi, üstelik 1890'dan bu yana sayıları artmıştı.

1990'da, Yaralı Diz'in 100. yılında katliamı anmak üzere bölgeye giden atlarına binmiş Kızılderililer, acı veren geçmişlerini geride bırakmışlardı. 1970'lerden günümüze Kızılderililer kaybettikleri toprakları geri almak, kalan topraklarını korumak için mahkemelerde mücade etmişlerdir. Yüzlerce Kızılderili avukat hukukî yollarla insanlarının hakkını aramak için çaba sarfetmektedir. İstedikleri gibi ibadet etme hakkını, kutsal saydıkları yerleri, anlaşmalarla elde ettikleri haklarını kaybetmemek için uğraş vermişlerdir ve başarılı olmuşlardır.

KAYNAKÇA

Ballantine, Betty ve Ian Ballantine, ed. *The Native Americans: An Illustrated History.* Atlanta: Turner Publishing, Inc., 1993.

Bonvillain, Nancy, ed. *Native American Religion.* New York: Chelsea House Publishers, 1996.

Brown, Dee. *Kalbimi Vatanıma Gömün.* Çev. Celal Üster. İstanbul: e Yayınları, 1973.

Deloria, Vine Jr. *Custer Died For Your Sins.* New York: Avon Books, 1969.

Eastman, Charles E. *Kızılderilinin Çocukluğu.* Çev. Tuba Geyikler. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Erdrich, Louise. *Tracks.* New York: Henry Holt and Co., 1988.

Ewers, John C. "Horsemen of the Plains." in *The World of the American Indian.* Washington D.C.: National Geographic Society, 1989.

Feest, Christian, ed. *The Cultures of Native North Americans.* Cologne: Könemann Verlagsgesellschaft mbH, 2000.

Hittman, Michael. *Wovoka and The Ghost Dance.* Lincoln: University of Nebraska Press, 1997.

Hurtado, Albert L. ve Peter Iverson ed. *Major Problems in American Indian History.* Lexington: Heath and Co., 1994.

LaFarge, Oliver. *A Pictorial History of the American Indian.* New York: Crown Publisher, Inc., 1956.

McLuhan, T. C. *Yeryüzüne Dokun.* Çev. Ece Soydam. Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

Neihardt, John G., ed. *Black Elk Speaks: Being the Life Story of A Wholly Man of the Oglala Sioux.* Çev. Unsal Özünlü. Ankara: İmge Kitabevi, 1998.

Norton, Mary Beth, et al., ed. *A People and a Nation: A History of the United States.* 2 cilt. Boston: Houghton Mifflin Co., 1994.

Pretty-Shield. *Pretty-Shield: Medicine Woman of the Crows.* Lincoln: University of Nebraska Press, 1974.

Standing Bear, Luther. *My People the Sioux.* Lincoln: University of Nebraska Press, 1975.

Standing Bear, Luther. *Land of the Spotted Eagle.* Lincoln: University of Nebraska Press, 1978.

Stannard, David E. *Amerika'nın Soykırım Tarihi*. Çev. Şaban Bıyıklı. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.

Takaki, Ronald. *Iron Cages*. Oxford University Press, 1979.

Utley, Robert M. *The Last Days of the Sioux Nation*. London: Yale University Press, 1963.

Utter, Jack. *American Indians*. Lake Ann: National Woodlands Publishing Co., 1993.

Walker, Bryce ve Jill Maynard, ed. *Through Indian Eyes*. New York: Reader's Digest Association, Inc., 1995.

Weaver, Jace, ed. *Defending Mother Earth: Native American Perspectives Environmental Justice*. New York: Orbis Books, 1996.

Zinn, Howard. *Öteki Amerika*. Çev. Seyfi Öngider. İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 2000.

2

3

4

Resim 1: David Bradley, Indian Pow- WowPrincess in the Process of Accultration (1990)
Resim 2: Jaune Quick-To-See-Smith, Modern Times (1997)
Resim 3: Fritz Scholder, The White Indian (1999)
Resim 4: The National Museum of American Indian, Washington D.C.

YERLİ VE YERLİ OLMAYAN EVRENLERDE AMERİKAN KIZILDERİLİLERİ'NİN "YAŞAYA KALIŞ"I:

SANAT YOLUYLA KENDİ KADERİNİ BELİRLEME, TANINMA VE GÜÇLENME

Gülriz Büken*

"Imaynalla; Cama'i; Na-ha, Nee-ee-na-ban Kızılderililer Ülkesi'ne hoş geldiniz.

Kızılderili'yi, "gerçek, ama kızıl olmayan" bir şekilde resmettim...
Klişe ve önyargıların ötesine geçmek istiyordum.

Fritz Scholder, 1977

Yirminci yüzyıl Kızılderili sanatı, Kızılderili ruhunun varoluş mücadelesi ile ilgilidir – yani Kızılderili ruhunun yaşaya kalması. Bir açıdan, bu sanat Kızılderili olan her şeyi yok etme amacı güden federal boyuttaki çabaya karşı denge kurmak amacı taşır.

Margaret Archuleta ve Rennard Strickland, 2001

Kızılderili kimdir? Yerli Amerikalı nedir? Ya Yerli nedir? Peki Amerikalı Kızılderili, Ilk Ulus veya "Aborijin" ne anlama gelir? Bu tanımların tümü kullanılıyor olsa da hiçbiri tamamen doğru değildir. Bu konudaki kararı kim verecek? "Safkan mısın? Yoksa yarım kan, çeyrek kan mı?" Ne kadar "Kızılderili kanı"na sahip olduğun so-

---

* Doç. Dr. Gülriz Büken, Bilkent Üniversitesi İİBF Tarih Bölümü.

rusu –ki buna "Blood Quantum" ("Kan Kuantumu") da denir– Avrupalılar ile temas kurulmasından sonra başlar. Kendimizi kan ile tanımlamaya devam ettiğimiz sürece bu sömürgeci zihniyet sürüp gidecek. Hangi parçanız Yerlidir? Başınız mı? Yoksa kalbiniz mi? Belki de düşünceleriniz. Ancak sadece kanınız Yerli olamaz. Biz tüm parçalarımızın toplamıyız. Tamamen insanız. Yüzde yüz... Tamamen Yerliyiz.

Jolene Rickard ve Gabrielle Tayac,
Amerikan Kızılderili Ulusal Müzesi, 2004.

"Mutluluk Evi kutlu olsun. Daire tamamlandı. Yerli halkların dirilişi artık gerçek oldu." Bunlar, Amerikan Kızılderili Ulusal Müzesi'nin 21 Eylül 2004 tarihinde Washington D.C.'de müzelerinin bulunduğu *Mall*'da yapılan açılış töreninde konuşan Kolarado Cumhuriyetçi Parti Senatörü Ben Nighthorse Campbell'in sözleriydi.[1] Kızılderili kayasından yontulan bu "Mutluluk Evi"nin 219 milyon dolarlık toplam maliyetinin üçte ikisi Yerli Halklar tarafından karşılanırken sadece üçte biri için federal fonlar kullanıldı. Bu "güzel bina" Yerli halkların topraklarına duydukları derin saygıyı, kültürel köklerine ve ortak belleklerine olan bağlılıklarını ve bugünün ana akım kültürü, toplumu ve politikası içinde tanınma ve güç kazanma azimleriyle beslenen ideal gelecek hayâllerini yansıtır. Bu ihtişamlı ve heybetli yapının Doğu cephe girişi, Yerlilerin doğan güneşi karşılama geleneğini onurlandırmak amacıyla tasarlanmıştır. Kızılderili kayasından yontulan ve Manhattan Caddesi'nin ortasında kumtaşı bir uçurum gibi göze çarpan binanın inşa edilmesinin ardındaki amaç, ilk Amerikalılar'ı onurlandırmak, ata mirasına saygı göstermek, "yarıkürenin ve zamanın içinde, Yerli halkların öykülerini anlatmak gibi inanılmaz zor bir görevi"[2] üstlenmektir. Bu bina, Amerikan Kızılderilileri'nin hayatta kalmak için gösterdikleri yenilmez iradenin zafer anıtıdır; ABD hükümetinin yer değiştirme politikasına karşı cesurca savaşan ve Everglades bölgesinde kalarak geleneksel yaşam tarzlarını korumayı başaran Florida Seminole Kızılderilileri'nin çığlığıdır: "Asla teslim olmayacağız; hayatta kalacağız."[3]

Müdür Yardımcısı Doug Evelyn'in de belirttiği gibi burası, "Ölü bir müze değil. Yaşayan bir müze, etkileşen bir müze"[4]dir. Çakal'a has keskin kavrayış ve görme yeteneği ile değişen zamana ve şartlara uyum göster-

---

[1] Binanın fotoğrafları ve müzenin değişik yerlerinde sergilenen eserler için web sitesine bakınız: http://usinfo.state.gov/photogallery/index.php?album=/American_Indian. Ayrıca sürekli sergiler ve çervimiçi sergiler hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için Müzenin web sitesine http://www.nmai.si.edu adresinden ulaşınız.

[2] Gerald Mcmaster, Clifford E. Trafzer, eds. *Native Universe* (Washington D.C.: National Museum of the American Indian, Smithsonian Institution, 2004) s. 184.

[3] İbid, 25

[4] İbid, 38'

mekte mahir olan *trickster*[5]'in dehasıyla yenilenme ve dirilişin gerçekleştiği kutsal bir yerdir. İnsanın, Yerli Evren'deki yerini anma amacı güden törensel ve âyinsel dansların yapıldığı ve böylece törensel yaşamın yeniden canlandırıldığı bir mekândır. Hem Kızılderili hem de Kızılderili kökenli olmayan Amerikalı gençlere ve yetişkinlere, Amerikalı Yerlilerin dünü ve bugünü hakkında bilgi edinme olanağının sunulduğu bir eğitim merkezidir. Gerçekten de *Potomac* diye adlandırılan girişteki büyük podyum, açık hava tiyatrosu, konferans merkezi, sahne sanatları, film gösterileri, konferans ve seminerler gibi kültürel etkinlikler için ayrılmıştır. Kısacası bu Müze "Artık kültürel kalıntı olarak görülmek yerine, hâlâ tam anlamıyla hayatta olan uzun bir geçmişe sahip halklar ve kültürler olarak görülmek ve yorumlanmak"[6] isteyen çeşitli kabilelerden Yerli insanların ihtiyaç ve isteklerini karşılamak üzere yapılmıştır.

"İçinde sergilenen insan yapımı objeler ve galerilerden çok daha fazlasını ifade eden bu yeni ve çok farklı müzede" insan, 'Kızılderili sesi' ile dile getirilen Kızılderili bakış açısına maruz kalır. Sergilerin antropolojik anlayışa ters düşen düzeni ve bunların, Amerikan Kızılderili toplulukları, kabile büyükleri ve Yerli yazar ve akademisyenler tarafından paylaşılan bilgilere dayanılarak tasarlanması ve hangi objelerin sergileneceği konusunda kabilelerin söz sahibi olması, küratör'ün geleneksel görevine de ters düşmektedir. Güney Cheyenne barış şefi ve Amerikan Kızılderili Ulusal Müzesi Kurucu Müdürü, W. Richard West Jr.'a göre bu "müze farklı"dır. Kızılderili estetiğini yansıtan mimarî tasarımıyla bunu hayata geçirmek için kullanılan malzemeler, kalıcı ve değişen sergiler ve sergilenen eserlerin tümü "Yerli Evren"i tanımlar.

> 'Yerli Evren', geriye, geçmişe doğru uzanmaz; sonsuz acılarla dolu da değildir. Tarihin farkında ama geleceğe umutla bakarak zamanda hem geri hem ileri gideriz. Benim ve pek çok diğer insanın, tüm eski klişelerin yıkılışına tanıklık edecek kadar uzun yaşamış olması mutluluk vericidir: Biz Kızılderililer, kaybolmuyor aksine çoğalıyoruz; meta-

[5] *Trickster*, Kızılderili kültüründe ruhanî ve dinî işlevi olan önemli bir kişiliktir. Kızılderili mitolojisi ve folklöründe haylaz, uyanık, muzip ve inanılmaz bir espiri anlayışına sahip olan bu karakteri, büyücü, hilebaz, oyunbaz gibi sözcükler tam anlamıyla betimleyemez. *Trickster* ile ilgili kapsamlı bilgi çeşitli literatürde vardır. Bkz. Barbara A. Babcock, "A Tolerated Margin of Mess: The Trickster and His Tales Considered," *Journal of the Folklore Institute* (1975) 9: 47-86. Franchot Ballinger, "Living Sideways: Social Themes and Social Relationships in Native American Trickster Tales," *American Indian Quarterly* (Winter) 1989: 15-30. Mac Linscott Ricketts, "The North American Indian Trickster," *History of Religions* (1966) 5: 327-50. J. Barre Toelken, "'The Pretty Language' of Yellowman: Genre, Mode, and Texture in Navaho Coyote Narratives," *Genre* (1969) 2 (3): 212-35. Allan J. Ryan. *'The Trickster Shifts : Humour and Irony in Contemporary Native Art.* Seattle: University of Washington Press, 1999.

[6] *Native Universe*, s. 17.

> netli değiliz, mizah ve eğlence doluyuz. Bizim evrenimiz artık başkaları tarafından değil kendi aydınlarımız, sanatçılarımız ve kâhinlerimizce tanımlanmaktadır. Kendimizi tanımlayabilme gücümüz son derece önemlidir ve bizleri özgür kılar.[7]

Müzede, kalıcı üç sergiden biri olan *Our Universes [Evrenlerimiz]*, Yerli dilleri, değerleri, törenleri ve sanatı tarafından dile getirilen Kızılderililer'e özgü dünya görüşünü ve maneviyatını ortaya koyar ve Yerlilerin geleneksel bilgi ve kültürel mirasının bugünkü varlıklarını nasıl şekillendirdiğini vurgular. Bin yılın dönümünde, bir zamanlar çok yaygın olan "kayıp ırk" demagojisine açıkça meydan okuyan Amerikalı Kızılderililer, bugünün Yerli olmayan Evreni'nin de bir parçasıdırlar. "Kızılderililer hâlâ burada. Onlar doktor, avukat ve astronot... Aynı zamanda geleneklerine de sahip çıkıyorlar. Modern ve eski zamanlar arasında denge kurmayı öğrendiler"[8] diyor Campbell. Gerçekten de uzay mekiği, *Endeavor*'dan evreni gözlerken "Toprak Ana'nın büyük planı"nın haşmeti karşısında ruhanî bir deneyim yaşamış olan Chickasaw astronot John Herrington, Kızılderili Evrenine yaptığı bu geziye yanında Hopi sanatçısı Al Qoyawayma'nın yarattığı 3 mısır koçanı motifli Sikyatki tarzı bir çömlek götürmüştür.[9] Aynı şekilde günümüz Kızılderili sanatçıları, geleneksel Yerli dünyası ile çağdaş dünya arasında köprü kurmayı ve gelenek ile yeniliği bir araya getirmeyi başararak kültürel mirasın dirilmesinde ve kültürel kimliğin korunmasında aracı olmuştur. Glazer-Danay'in ahşap, plastik biblolar, sim, ahşap paralar, yağlı boya, yapıştırma, renkli bufalodan oluşan eseri *Tradition [Gelenek]* (1983) gelenek ve yenilik konuları ile bugünün toplumunda tecrit olmuş Yerli Amerikalılar'ın karşılaştığı tezatlar ve problemleri yansıtır. Sanatçı Dan Namingha'nın *Blue Door at Hano [Hano'daki Mavi Kapı]* (1979) adlı kağıt taşbaskı eseri, Hopi kabilesine ait, sınırları belirlenmiş Kızılderililere özel zorunlu yerleşim bölgelesindeki Hano Köyü'nün *kiva* ve kerpiç yapılarından esinlenmiştir. Namingha, misyonunu "Kültür mirasımın sadece kendi halkım arasında değil, onu anlayacak ve takdir edecek tüm insanlar arasında da yaşamasına katkıda bulunuyorum"[10] şeklinde açıklar. "Frank LaPena'nın bulunmuş cisim, çiviler, masonite üzerine ahşap ve fotoğraf parçalarının postmodern bir tarzda bir araya getirilmesinden oluşan, *mixed-media* sanat eseri

---

[7] İbid, 88.
[8] İbid, 96.
[9] İbid, 15.
[10] İbid, s. 284. Ayrıca sanatçının eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız Thomas Hoving, *The Art of Dan Namingha*. New York: Harry N. Abrams Inc. Publishers, 2000.

Foot Steps [Ayak İzleri] (1968), yaşamın sürekliliğini, evrenin merkezini, nesilden nesile gelişmesini ve evrimini anlatır."[11]

Yerli Evren'e ayak basmanın heyecanını yaşamak ve onu keşfetmek amacıyla Yerli bakış açısını benimsemeyi yeğlerseniz, Tatanka Yotanka'nın yani Oturan Boğa'nın, Avrupalılarla temas öncesi ve sonrasında, yeni keşfedilen toprakların Yerli halklarının öyküsünü anlatan sesi çınlar kulaklarınızda. Bir zamanlar her şeyin nasıl olduğunu ve Amerika tarihi boyunca nelerin olup bittiğini, Kızılderililere has bilgelik ve belâgatla anlatır bu ses:

> Bu topraklar bizlere ait çünkü Ulu Ruh bizleri buraya yerleştirdiğinde onları bizlere verdi. İstediğimiz gibi gidip gelmekte ve istediğimiz gibi yaşamakta özgürdük. Ancak başka bir toprağa ait olan beyaz adamlar geldi ve onların fikirlerine göre yaşamaya zorluyorlar bizi. Bu adaletsizliktir: Biz beyaz adamın bizim gibi yaşaması gerektiğini asla düşünmedik.
>
> Beyaz adamın yaşamı köleliktir. Onlar, kasabalarda veya çiftliklerde hapis olarak yaşarlar. Benim halkımın istediği yaşam, özgürlüğün yaşamıdır... Sizin askerleriniz bizim ülkemizde bir yeri işaretleyip orada yaşamamız gerektiğini söylediler. Bize et verdiler ama özgürlüğümüzü elimizden aldılar... Özgür bir Kızılderili olarak sahip olduğum imtiyazlardan vazgeçmektense, avın kıt olduğu zamanlarda yiyecek et olmadan bir çadırın içinde yaşamayı yeğlerim... Köyümüze saldırdılar ve biz hepsini öldürdük. Sizin evinize saldırsalardı siz ne yapardınız? Cesur bir adam gibi karşı koyar ve evinizi korurdunuz. Bizim öykümüz bu. Söyleyeceğimi söyledim. Ve duyulmaya devam edeceğim.[12]

Yerlilere ait bu mekânda, Promethe'nin yaptığı gibi haksız otorite ve adaletsizliğe karşı çıkmanın yankılarını hatırlamamak elde değildir. 19. yüzyılda Osceola'nın önderlik ettiği Seminole Kızılderilileri'nin; 1960'lardan 1970'lere kadar süren Amerikan Kızılderili Hareketi'ni (AIM) başlatan Kızılderili eylemcilerin, Richard Oakes, Dennis Banks ve Russell Means gibi çağdaş Kızılderili savaşçıların ve onların sayesinde gerçekleşen Kızılderili uyanışının ve böylece yaratılan ve herkese hâkim olan dayanışma ruhuyla yeniden dirilişi ve dönüşü yakın olan Kızıl Gücün varlıkları derinden hissedilir. Burada, "Kızıl Güç kendi yaşamlarımıza hükmetmek gücüdür" diyen Vine Deloria'nın ya da Lincoln, Nebraska'da fe-

[11] Ibid, s. 285.
[12] *Native Universe*, s. 192.

deral mahkemeye hitaben "Biz batı yarıkürenin kanıtıyız"[13] diyen Leonard Crow Dog'un sesini duymadan edemezsiniz. Kararlılık, egemenlik ve güçlenmenin yeni çağına önayak olan insanlık çabasını kaçınılmaz olarak anımsarsınız: Richard Oakes'ın Alcatraz Adası'ndaki eski eyalet hapishanesinin işgâlinin amacı hakkındaki sözlerini duyar gibi olursunuz: Bu harekat "aslında adayı kurtarmaktan çok, kültürümüzü yaşatmak amacı ile hak ve özgürlüklerimizi kazanmak için düzenlendi."[14] Bütün Kızılderili Kavimleri'nin yakınmalarını, taleplerini ve amaçlarını, taşlamalı ve mizahî bir üslupla dile getiren Büyük Beyaz Baba ve halkına hitaben hazırlanan Alcatraz Bildirgesi (Kasım 1969) "Biz, Yerli Amerikalılar, Alcatraz Adası olarak bilinen toprağı keşif hakkı altında tüm Amerikalı Kızılderililer adına geri alıyoruz," sözleriyle başlar ve "Bu talebin âdil ve yerinde olduğunu düşünüyoruz. Irmaklar aktıkça ve güneş parlamaya devam ettikçe hakkımız olan bu toprak bizde kalmalıdır. Kaya [Alcatraz Adası] bizimdir!"[15] cümleleri ile sona erer. Bu toprağın sembolik olarak geri talep edilmesi ve diğer Kızılderili topraklarının geri alınması için gösterilen çabalar; *Trail of Broken Treaties [Uyulmayan Anlaşmalar Yolu]* konvoyu, Kızılderili İşleri Dairesi'nin işgal edilmesi (Kasım 1972), *Wounded Knee [Yaralı Diz]* köyü kuşatması (Şubat 1973) olayları ile, Amerikan politik çevrelerinde seslerini duyururlar Amerikanın yerli halkları. Böylece, Amerikalı Kızılderililer Ulusal Konseyi'nin de önderliğinde, yasal, siyasî, kültürel ve ruhanî konularında egemenlik ve güç edinmeyi amaçlayan, kendi kaderini belirleme, geleneklere dönüş, sömürgeci zihniyetin kalkması ile tanımlanan yeni bir çağ açılır Kızılderili Amerikalılar'ın tarihinde.

Müzedeki diğer devamlı sergi olan *Our People [Halklarımız]* gerçekten de, serginin küratörleri olan Paul Chaat Smith ve Ann McMullen'in iddia ettiği gibi "gömülmüş, gözardı edilmiş ve inkâr edilmiş kanıtların nihâyet gün ışığına çıkartıldığı bir kazı alanıdır."[16] Dolayısıyla, hem Kızılderili halklarla ilgili gerçekleri yansıtır hem de kültürel miraslarının diriltilmesine ve beslenmesine yardımcı olur. Bu amaca hizmet etmek

---

[13] Roxanne Dunbar Ortiz, *The Great Sioux Nation: Sitting in Judgment on America* (New York: The American Indian Treaty Council Information Center, 1977), s. 197.

[14] *Alcatraz Indian Land Forever* ed. Troy R. Johnson (Los Angeles: Edwards Brothers Inc.,1994), s.

[15] Bildirgenin metni ve Alkatraz Adası'nın Kızılderili Amerikalılar tarafından Haziran 11, 1971 tarihine kadar süren işgali ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Herman J. Viola, *After Columbus The Simithsonian Chronicle of the North American Indian* (Washington, D.C.: Smithsonian Books, 1990), s. 228- 249. *Alcatraz is Not an Island: Indians of All Tribes* (Berkeley, CA: Wingbow Press, 1972); Herman J. Viola & Carolyn Margolis, *Seeds of Change* (Washington D.C.: Smithsonian Press, 1991); *Behind the Trail of Broken Treaties: An Indian Declaration of Independence* (New York: Delaorte Press, 1974).

[16] *Native Universe*, s. 98.

açısından en etkin ve uygun olan ve kökleri, Chelly Kanyonu *kaya sanatı* ve *kiva*'ya dayanan duvar resmi[17] geleneğine yeniden can vermek amacıyla tasarlanmıştır. Yerli Evren'in özelliği olan dinamizmi içermesinin yanısıra, sonu olmayan dairesel sürekliliği yansıtması bakımından duvar resmi tasarımı kusursuzdur. Ayrıca hem yeni kültürel dönüşümleri, henüz yaşanmamış veya başarılmamış sosyo-politik değişiklikleri ve gelişmeleri barındırabilecek hem de Kızılderili bakış açısından tarihî olayları yeniden görsel olarak yansıtabilecek niteliktedir. Duvar resimleri, görsel tarihin anlatıları olduğu kadar kültürel mirasın ve kültürel kimliğin silinmez kayıtlarıdır da.

Bunun en güzel örneklerinden bir tanesi Arizona'nın ilk halklarının, Navaho, Yaui ve Colorado Irmağı kabilelerinin, geçmişi, bugünü ve geleceğinin anlaşılması için yapılmış olan Heard Müzesindeki Ullman Öğrenim Merkezi'nin baş yapıtıdır. Steven Yazzie'nin yorumladığı görsel bir tarih olan *Fear of the Red Planet: Relocation and Removal (2000) [Kırmızı Evren'in Korkusu: Zorla Yerinden edilme ve Göçe Zorlanma]*, Arizona'nın Kızılderili halklarının 1800'lerde atalarının topraklarını terk etmeye zorlanması ve onlar için kutsal sayılan topraklardan cebren çıkartılması sırasında yaşanan kargaşayı, gürültüyü, ızdırabı, travmaları, ölümü ve o tarihî dönemin süregelen sonuçlarını dile getirir. Tek bir sürekli görüntü olarak işlenen ama bireysel panolardan oluşan ve 2000 yılında tamamlanan duvar resminin açılışının, *"We Are! Arizona's First People [Bizler Arizona'nın İlk Halklarıyız]"* diye adlandırılan merkezin açılış sergisiyle aynı zamana rastlatılması da oldukça manidardır. Steven Yazzie tarafından da ifade edildiği gibi, bütün Kızılderili sanatçıların duvar resminin amacı hakkında birleştikleri nokta, görsel anlatılarla, atalarına ve kültürel miraslarına saygı sunmaktır: "Halkın fedakârlıklarının ve öykülerinin saygı görmesini, anımsanmasını ve aktarılmasını istiyorum, kaybolmasını değil."[18]

Duvar resimleri, görsel Kızılderili tarihini gelecek nesillere aktaran tek ortam değildir. Valjean McCarty Hessing (Choctaw)'in tabloları *Choctaw Immigrants [Choctaw Göçmenleri]* (1972) ve *Remember the Old Ways [Eski Günleri Hatırla]* (1983), Choctaw halkının Mississippi'den çıkartılarak Oklahoma'daki Kızılderili Bölgesine zorla götürülmeleri sırasında yaşadığı gerçek deneyimleri aktarır. Metni Joseph Bruchac

[17] Kızılderili geleneksel sanatının ilk örnekleri olan kaya sanatı ile ilgili bilgi için bakınız. Scott Thybony and Fred Hirshma. *Rock Art of the American Southwest.* Portland, Oregon: Graphic Arts Center Publishing Co., 1994.

[18] Linda R. Martin, "Steven Yazzie Illuminating Southwest History and Urban Identity," Kısa yazın ve duvar resminin panoları için Heard Müzesi broşürüne bakınız.

tarafından kaleme alınan ve Mağrur İnsanların anavatanlarından zorla göç ettirilmesinin acıklı hikâyesini anlatan *Navahoların Uzun Süren Yürüyüşü* adlı kitapta yer alan görsel tarih, Shonto Begay (Navaho)'in yağlıboya resimlerinden ve suluboya çalışmalarından oluşur. 1860'ta Kit Carson ve adamlarının Chelly Kanyonu'nda yaşayan Navaho kabilesine yaptığı baskın sonucunda evleri, mahsulleri ve hayvanları telef olan, yaralanan ve öldürülen Navaholar'dan hayatta kalanlarının, kuş uçmaz kervan geçmez, sadece rüzgârın ıslık çaldığı Bosque Redondo diye bilinen sınırları belirlenmiş Kızılderililer'e özel yerleşim bölgesine yürüyerek göç ettirilmelerinin travma dolu zorlu günlerini, sanatıyla yeniden dramatize eder Shanto Begay. Ancak bunun hiç de kolay olmadığını da itiraf eder sanatçı: "Zorunlu yer değiştirmeye maruz kalan insanlarımın yaşadıklarını – çoçukların çığlıklarını, ölmekte olanların inlemelerini, kara, çamura ve kana bulanmış yol boyunca duyulan boşa çıkan yakarışları– yeniden canlandırmak için duygusal olarak çok zorlandım. [19]

Nisenan Maidu, Hawaii ve Portekiz kökenli Harry Fonseca'nın farklı tarzdaki soyut manzara tabloları, *The Discovery of Gold and Souls in California [California'da Altın ve Ruhların Keşfi]* (1991-92) ve *The Discovery of Gold in California [California'da Altının Keşfi]* serileri, Altına Hücum döneminin acılı öykülerini yeniden anlatır. Kaliforniya Kızılderilileri, özellikle de sanatçının altın ülkesinde yaşayan Nisean Maidu ataları, Altına Hücum olayının yıkıcı sonuçlarına maruz kalmıştır. Açlık, hastalık, zorla çalıştırılma ve tarihçi James Rawls'un "Kalifornia'nın Soykırımı" olarak tanımladığı eyalet tarafından onaylanan politika yüzünden Nisean Maidu nüfusunun % 80'i yok edilmiştir. Serinin daha sonra yapılan tablolarında, "manzara gittikçe daha çok şiddet içermeye başlar. Kutsal Toprakların kanına girilmesi boya, kum ve altın tabakalarından oluşan yoğun bir doku ile aktarılır... Enerji gittikçe daha da saldırganlaşır. Ruhlar ve gölgeler, Hiroşima'yı anımsatan bir patlama ile toz bulutuna karışır... Tablolarda kızıl renk belirmeye başlar. Sanatçının atalarının ve pek çok diğer insanın kanlarının döküldüğü ve yaşamlarının söndüğü anlaşılır. Topraktan çıkan kızıl ırmaklardan süzülen kan altına, manzaraya ve zihne bulaşır."[20] Bu tablolar, aynı zamanda, Kaliforniya'nın yerli kültürlerinin mucizevî şekilde yaşaya kalmasının ve bu kabilelerin cesaret, azim, ve dehasının göstergesidir.

---

[19] Bruchac, Joseph. *Navajo Long Walk: The Tragic Story of a Proud People's Forced March from their Homeland* (Washington D.C. : National Geographic Society, 2002), 27.

[20] "The Discovery of Gold in California: Paintings by Harry Fonseca" *GOLD RUSH! California's Untold Stories*, Oakland Museum, California, April 18, 1998 - January 3, 1999. Beş Yüzüncü Yıl Anma sergisi Broşürü.

Beyaz Adam tarafından algılanan Kızılderili imgesi, karışıklığın ve ulus-merkezciliğin ortaya çıkardığı hatalı bir kimliktir. Doğu Antiller'e giden yolu ararken Hindistan'a ulaştığını sanan ancak Bahama Adaları'na düşen Kristof Kolomb, Yerlilere "Hintli" diyerek yanlış anlaşılmaları başlattı ve Kızıl Adamın yazgısını belirledi. Bu durumda, Batı dünyasında, Kolomb'u izleyenler tarafından yaratılan Kızılderili imgesinin tamamen güvenilmez hattâ tümden yanlış olması şaşırtıcı değildir. Kristof Kolomb'un ifade ettiği gibi Avrupalılar'ın beklentilerinin tersine, "Pek çok insanın göreceğini sandığı canavar insanları bulamadım, beyaz adamların karşılaştığı Kızılderililer'in çocuksu bir masumiyet içinde yaşayan nazik, arkadaş canlısı ve misafirperver bir ırk olduğu ortaya çıktı." Kolomb, Bahama Adaları'ndaki Kızılderili'lerin ellerinde papağanlar, rengârenk yiyecekler ve diğer armağanlar getirerek gemilere kadar yüzerek geldiklerini duygusal bir dille anlatır. Hayatta kalmanın anahtarları onlardaydı ancak yine de yeni gelenleri hoşça karşıladılar, ellerindeki her şeyi ve vahşi yaşamla ilgili bilgileri paylaştılar ve yeni gelenlerin medenîliğine saygı gösterdiler.

Buna karşın, kültürleri tarafından şartlandırılan yerleşimciler, Kızılderililer'e eşit muamele göstermek bir yana, doğanın bu ilkel çocuklarına asla güvenilemeyeceğini varsaydılar, Kızılderililer ile sadece ara sıra, geçici olarak ticaret ve kâr amacıyla ittifak kurulabilirdi beyazlara göre. Bu anlayış çerçevesinde, Kızılderili saldırıları, Avrupalılar'ın zenginlik ve toprak konusundaki aç gözlülüklerini tehlikeye soktuğu ve Roger L. Nicholson'un belirttiği gibi, varlıkları ve talepleri Amerikalılar'ın genişleme ve zenginlik arzularına gem vurduğu için, Yerli Amerikalılar'a karşı şüphe, hattâ nefret beslenmiştir. Kızılderililer'le akdedilen antlaşmalar uyarınca resmen yerleşime açılamamış topraklara ve yeni bölgelere akın edip yasadışı yerleşim alanları kurduklarını göz ardı eden beyazlar, özellikle 1763'teki Kraliyet Bildirgesi yoluyla, Kızılderililer'le ilgili olumsuz propagandayı başarıyla yürütmüş, davalarını haklı göstermek ve vicdanlarını rahatlatmak için kullandıkları öfke, nefret, intikam duygularını pekiştirmişlerdir. Böylece, Kızılderililer, av alanlarını ve atalarının mezarlarını yeni gelenlere vermemek için direndiğinde, acımasız vahşiler ve dinsizler olarak görülmüşler ve el üstünde tutulan *Manifest Destiny [Amerikan Halkı'nın Aşikâr Kaderi]* için büyük tehdit oluşturdukları ve medeniyetin yayılmasının karşısında duran neredeyse yok edilemeyen bir engel oldukları için zalim, insafsız, barbar, gaddar, kötü ve kana susamış vahşiler olarak algılanmışlardır. Buna karşın, aynı ırkı propaganda aracı olarak kullanma fırsatı doğduğunda, üstün bir ırka teslim olmaktansa cesur bir şekilde ölmeyi yeğleyen gururlu Kızılderililer, "Asil Vahşiler" olarak övülmüş ve takdir edilmişlerdir.

Beyazların bakış açısından Kızılderili imgesinde var olan paradoks, "gerçek 500 Ulus" ve bu gerçeğin üzerine örtülen yapay imgeler arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanır. Sadece batı hayâl gücünün, ruh hâlinin ve niyetlerinin ürünü olan bu son derece abartılı, birbirine zıt ve çoğu da aşşağılayıcı Kızılderili imgeleri, Yerli Amerikalı'nın gerçekte kim olduğunu anlatmaz. Stereotiplerden arınmış gerçek Kızılderili'nin kim olduğunu, tablodan heykele, fotoğrafa, ve sanatsal *enstalasyon* a[21] kadar çeşitli sanat yöntemlerini kapsayan çarpıcı yapıtları ve alışılagelmemiş portreleri ile Kızılderili sanatçılar dramatize ederler. Başta Fritz Scholder, Juanne Quick-to-See-Smith, Harry Fonseca, T. C. Cannon olmak üzere Walt Wooten, Hulleah Tsinjinnie, Nora Naranja Morse, Roxanne Swentzel, Charlene Tetters, David Bradley, Bently Spang, Alex Jacobs gibi sanatçılar Yerli bakış açısından, mizah ve başkaldırıyla karışık alaycı bir Yerli diliyle anlatırlar, kimin Kızılderili olduğunu, kimin Kızılderili sanatçı olduğunu ve neyin Kızılderili sanatı olduğunu. Kay Walkingstick, Anita Fields, Rick Bartow, Alfred Youngman, Del Mar Bonnie, Mateo Romero gibi Amerikan Yerli sanatçıları ile James Luna, Paul Yuxeluptum gibi *İlk Uluslar* diye bilinen Kanada'nın Yerli sanatçıları da bu geleneği sürdürüp mükemmelleştirmişlerdir.

Yerli olmayan ortak alt bilince kazınmış, geleneksel olarak kabul görmüş, kurgusal, idealize edilmiş olan Kızılderili imgelerine taban tabana zıt Kızılderili portreleri ile devrim yapmıştır Fritz Scholder. Bu misyonu neden üstlendiğini şöyle ifade eder:

> Santa Fe'ye 1962'de ilk defa geldiğimde, Kızılderililer'i resimlerimde konu almayacağıma yemin ettim. Yerli olmayan sanatçılar, Kızılderilileri "Asil Vahşi" stereotipi olarak imgeleştirmişlerdi; Yerli artistler ise turistleri memnun edecek klişeleşmiş imgeler kullanıyorlardı. Yine 1964'te yeminimi bozdum ...ve 1967'nin başlarında bir kış gecesi Kızılderili'yi resmetmeye karar verdim.[22]

Böylece, zaman zaman ara verip yeniden ele aldığı Kızılderili temasını işleyen portreler yapmaya başladı ve 300'ü aşkın eser yarattı gerçek Kızılderili'yi yansıtan. Indians (1967-1980) Serisi'ndeki portreler isimleri ile de dikkat çekicidir: *Motorcyle Indian [Motorsikletli Kızılderili]* (1968), *Drunk Indian [Sarhoş Kızılderili]* (1972), *Indian with Beer Can [Bira Kutusuyla Kızılderili] (1969), Indian at the Bar [Bardaki Kızılderili] (1971), Indian*

---

[21] Sanatsal enstalasyon, bir mekânı kullanarak, görselliğinden dolayı bir anlam ve bağlam yaratan nesne veya değişik türde farklı malzemelerin yerleştirilmesi ile oluşan postmodern bir sanat türüdür.

[22] *Fritz Scholder: Recent Works* (University of Oklahoma School of Art, 2002), s. 7.

Wrapped in American Flag [Amerikan Bayrağına Sarılmış Kızılderili] (1970), *Last Indian with the American Flag [Amerikan Bayrağıyla Son Kızılderili]* (1970), *Two Indians and Tepee [İki Kızılderili ve Tepee]* (1977), *Indian Cliche [Kızılderili Klişesi] #1* (1975).

"İlk başta Kızılderili resimleri yapmaya karşı direnSem de söyleyeceğim şeyler olduğunu fark ettim... Santa Fe'de Yerli olmayanlara, sözde 'Kızılderili uzmanlarına' meydan okudum ve gözdağı verdim... Konular yoğundu. Daha önce hiç görülmemiş imgelerdi bunlar. Ancak bunlar benim hayâl ettiğim şeyler değildi: onları gördüm"[23] demişti son aylar içerisinde kaybettiğimiz Yeni Kızılderili Sanatı Hareketi'nin önderi ve Yerli Amerikalı sanatçı nesillerinin duayeni. Kızılderili Kültürel Yeniden doğuşunun mimarlarından olan sanatçının *American Indian [Amerikalı Yerli]* (1970) adlı eserinde resmedilen Amerikan bayrağına sarınmış, elinde Tomahawk baltası, başında kartal tüyü ve yüzündeki alaycı gülümsemesi ile belleklere kazınan ve Yerli sanat dünyasına damgasını vuran Kızılderili imgesi ve bunun altında yatan felsefesi, kendi öğrencileri de dahil olmak üzere pek çok sanatçıya ilham kaynağı olmuştur. Amerikan Kızılderili Ulusal Müzesi'ndeki *Our Lives [Yaşamlarımız]* adlı serginin girişinde yer alan Fritz Scholder'in bu tablosundaki Kızılderilinin dik bakışı ve alaycı yüz ifadesiyle karşılaşmak, Amerikan Yerlileri için ne denli övünç ve güç kaynağı ise, kaybolmuş ırk için timsah gözyaşları dökmeye alışmış Yerli olmayan ziyaretçiler açısından rahatsız edici olsa gerek. Müzenin koleksiyonunda bulunan bu tablosu ve *Indians [Kızılderililer]* serisine ait diğer portreler ve "Süper Kızılderililer" serisinden *Super Indian #2 [Süper Kızılderili#2], Buffalo Dancer with an Ice Cream Cone [Dondurma Külahı ile Buffalo Dansçısı] (1971),*[24] gibi tabloların tümüyle, Kızılderilinin klişeleşmiş imgelerini, at üstündeki metanetli Kızılderili portrelerinin stilize edilmiş, kısıtlayıcı, geçmişe takılıp kalmış kahraman "asil vahşi" görüntülerini kaldırıp bir kenara atar, bu devrim yaratan sanatçı.[25] "Klişelerin ve önyargıya dayalı fikirlerin ötesine geçmek istiyordum," diyen çelişkileri seven bu sanatçının 14 yıl sonra tekrar bu konuya dönerek yarattığı *Red [Kızıl]* (1994) serisindeki *Red #3 Red#6 Red#13* eserlerinde ve daha yakın zamana ait *White Indian [Beyaz Kızılderili]* (1999) serisindeki imgelerle açıkça Yerli stereotiplerine meydan okumaktan geri kalmaz. Çağdaş Kızılderilileri çirkin sayılacak bir şekilde yansıtan bu portreler, Kızılderili kabile mirasını kutsa-

[23] *Fritz Scholder: Paintings.* (Tucson, Arizona: Nazraeli Press, 2001), 12. Sanatçının hayat hikâyesini, eserlerini ve hakkında yazılmış makale ve kitapları içeren detaylı kaynakça için bu kitap önemli bir kaynaktır.
[24] İbid, Plates 12, 15, 18.
[25] *Native Universe*, 277.

mıyor ve tarihsel estetik geleneklere saygı sunmuyor. Onun yerine, Soyut Ekspresyonizm ve Pop Sanatı gibi modern sanat hareketlerinden ögeler kullanarak, 20. yüzyıl Amerikan Kızılderili yaşamının katı gerçeklerini ve yabancı bir kültüre asimile olmaya zorlanan Yerli halkların sınırları belirlenmiş zorunlu yerleşim bölgelerindeki yaşamlarında veya şehir yaşantılarında karşılaştıkları sorunları yansıtıyor. *Matine Cowboys [Matine Kovboyları]* Serisine ait olan *Matine Cowboy Posing [Matine Kovboyu Poz Verirken]* (1987), *Indian Cowboy [Kızılderili Kovboy]* (1974), *Navaho Leaning Against Invisible Bar [Görünmez Bara Yaslanan Navaho]* (1974), Rodeo *Cowboy [Rodeo Kovboyu]#1* (1978) gibi portreler, Kızılderili kovboyların imgelerini canlandırır. "Paradoksu severim; onlar gerçek kovboy değillerdi; ancak pek çok insan için asıl kovboylar onlardı" diye iddia ediyor Fritz Scholder.[26] Ayrıca, dünya çapında ünlü sanatçı doğayı, doğal güçleri, insan doğasının karmaşık yapısını, yaşam, ölüm ve ölüm sonrası hakkındaki felsefesini yansıtan yakın zaman eserleriyle de alışılagelmiş Yerli sanatı ve Kızılderili sanatçısı stereotiplerini de kökten sarsmıştır.[27]

Fritz Scholder kadar ünlü, Batı sanat dünyasında kendisini kabul ettirmiş, Pop Sanatı ve Soyut Ekspresyonizm gibi Batı Sanat akımları, Jasper Jones ve Andy Warhol gibi ressamların eser ve yöntemlerini geleneksel Yerli motif ve Kızılderili giysisi veya çadırı gibi ikonlar ile birleştirerek, görsel sanatın çeşitli dallarında eserler vermiş olan Quane Quick-To-See-Smith (Shoshone, French Cree and Flathead) de Kızılderili Amerikalı kadın sanatçıların duayenidir. Sanatçı çağcıl dünyada yaşayan Kızılderili Amerikalılar'ın sorunlarına olduğu kadar tüm çağcıl insanların karşılaştıkları olguları ve çoğu kez insanlığı tehdit eden, özellikle çevresel, tehlikeleri de anlam katmanlarından oluşan serigraf, litograf, kolaj, *mixed-media* ve sanatsal *enstalasyonlar* eserleri ile irdelemiştir. Amerikalı Kızılderililer için mücadelenin henüz bitmediğine ve gelecekte de devam edeceğine kani olan sanatçı, Yerlilerle ilgili politik ve sosyal sorunlara parmak basan eserlerinde, çevre sorunlarından Kızılderili egemenliğine, kabilelere ait olan toprakları yeniden sahiplenmeye, avlanma ve gömülme haklarına, sağlık ve eğitim sorunlarına ve doğal kaynakların korunmasına kadar çeşitli konular hakkındaki düşünce ve yorumlarını çarpıcı ve nüktedan bir üslupla ifade eder. Sanatçının vizyonu çok karmaşıktır ve bunu eserlerine yansıtırken de dahiyâne bir yöntemle, kendi kültürüne has ama evrensel anlam taşıyan kelime ve imgeleri, bunlara ters düşen fakat egemen kültürün değer

[26] Daniel Gibson, "Fritz Scholder: A Lust for Life", *Native Peoples*, July /August 2001, 35-39.

[27] Sanatçının 30 Nisan-10 Mayıs 2002 tarihleri arasında *Fritz Scholder: En son Eserleri* adlı sergide bulunan yapıtlarının fotoğrafları ve haklarında ayrıntılı bilgi için Sergi Kataloğu'na bakınız: *Fritz Scholder: Recent* Works, University of Oklahoma School of Art, 2002.

yargılarını ve yanılgılarını yansıtan kelime ve imgelerle yan yana yerleştirerek ve hepsini yerici olmayan bir tür mizahla yoğurarak, alışılagelmişin dışında, oya gibi işlediği yeni bir kültürel bağlam yaratır. İletilmek istenen mesajı alabilmek ve de eseri takdir etmek için epeyce bir gayret sarfetmek gerekir; renkleri, işaret dilini, hem yerli geleneklerinin, hem de ana kültürü zorla kabul ettirme ve el koyma'nın referans ve sembolleri hâline gelen işaretlerden oluşan bulmacayı çözmeye değer. *Not Out of Woods* (1996), *Habitat Isn't Just For Wildlife* (1997), gibi eserlerinde yeşil renk ve yaşamı sembolize eden imgeleri çağdaş kültürün döküntü ve atıklarıyla yan yana koyarak doğal çevrenin ve özgün kültürlerin korunması gereğini vurgular.

1970'lerden bu yana Amerikalı Kızılderili Sanaçılar guruplarının oluşmasına ve sanatçılar arasında iletişim ve dayanışma kurulmasında önayak olan, protesto yürüşlerine katılan ve her zaman politik ve sosyal olaylarla iç içe yaşayan sanatçı, Kızılderililer'in stereotipleşmiş imgelerine de karşı çıkar. *My Life Belongs to Daddy, Going Forward Looking Back, Flathead Vest: Drums, Sweet and Tears, Carousel, Ten Thousand Years, Indian Orator, Indian Horse, Indian Map, Trade (Gifts for Trading Indian Land with White People),Tongass Trade Canoe, Indian, Indio, Indigenous, The Red Mean, Self Portrait, Paper Dolls for a Post Columbian World, Coyote Paperdolls* gibi eserlerinde adaletsizliği açığa vuran, klişeleşmeye işaret eden imge ve sözcükler kullanır. *Coyote Paperdolls* adlı yapıtında Çakal için önerilen komik ve anlamlı kağıt elbiselerden bir tanesi, geleneksel savaş gömleğidir; ancak üstünde "Kongre toplantı hâlinde –'Amerikan Halkı'nın Aşikâr Kader'i yine gündemde" yazar. Holywood aktörlerinin giydiği türden bir başka kağıttan elbisenin üstünde ise Kızılderililer'in bir kaleye saldırışını gösteren baskı resmin altında şu yazılıdır: "Vahşilerin saldırısı". Kabullenilmek istenmeyen Kızılderililer'in varlığını, onlara has her şeyin bir satılık mal gibi değerlendirme alışkanlığına sert tepkisini, Quick-To-See Smith, *Modern Times*[28] diye adlandırdığı yapıtında dile getirir. Elinde bir evrak çantası taşıyan Amerikalı Kızılderili bir Avukatın siyah beyaz siluetinin omuzlarının üstüne Kızılderili Lider başının kullanıldığı Hı-Yu marka elma ambalajının etiketi yerleştirilmiştir. Bu Kızılderili avukat ve kedi imgeleri yeni dünyanın sembolleridir; kızılcığa benzer bitki ise geleneksel bir şifa otudur ve tıpkı geride pek de belli olmayan kaya sanatı figürü gibi geçmişi simgeler. Klişeleşmiş Kızılderili imgelerinin bir reklam aracı olarak kullanılması hâlâ günlük yaşantılarında sık sık karşılaştıkları bir olgudur Amerikalı Yerlilerin.

[28] Bkz. "Jaune Quick-To-See-Smith: Modern Times", University Art Gallery, New Mexico State University, 1977, s. 7. Sergi kataloğu.

Fritz Scholder'in Amerikan Yerlileri Sanat Enstitüsü'nde öğrencisi olan fakat genç yaşta hayata veda eden T. C. Canon (Caddo-Kiowa) da, bu iğneleyici taşlama ve sosyal eleştiri ile Kızılderililer'i stereotipleştiren imgeleri yıkma çabalarını sürdürdüğü eserlerinde. *Grandmother Gestating Father and the Washita River Runs Ribbon-like [Babama Hamile olan Büyükannem ve Kurdele Gibi Akan Washita Nehri]* (1975),[29] *Mama & Papa Have the Going Home to Shiprock Blues [Anne ve Baba Eve, Shiprock Blues'a Gidiyor]* (1966), *Indian Man [Kızılderili Adam]*, Pop Sanatı'nın teknik ve öğelerinin Yerli stereotiplerinin alaşağı edilmesinde payı büyüktür.

Institute of American Indian Arts'ın mezunlarından bir diğeri olan şair, ressam, performans ve *mixed-media* sanatçısı Alex Jacobs, bugünün çift kültürlü toplumunda Yerli Amerikan sanat ve kültürünün anlamıyla ilgili güçlü soruları yöneltir eserlerinde. Sanatıyla ilgili olarak yazdığı tanıtım yazısında Alex Jacobs şöyle der: "Sanatın 'imge', 'ikon' ve 'bağlantı' olarak 'Sanata dair' düşünceyi etkilemekle kalmayıp aynı zamanda daha gerçek, daha dolaysız, daha siyasî ve daha kültürel yolları kullanacağını ümit ediyorum."[30]

Santa Fe Dude [Santa Fe Züppesi] serisi (1999) ve *The Starving Artists [Açlıktan Ölmek Üzere Olan Artist]* serisi gibi *mixed-media* eserleri, daha önce yaptığı politik mesaj içeren sanat eserlerinde olduğu gibi "Espri ve tezat doludur, klişeleri silkeleyip atar."[31]

David Bradley (Chippewa/Lakota) da Yerli Amerikan klişeleştirilmesini politik mesajlar ve toplumsal eleştiri içeren eserlerinde yadsıyan bir Amerikalı Yerli sanatçıdır. "Sanat dünyasıyla ilk kez tanıştığımda politikadan uzak kalmaya kararlı idiysem de sonunda Yerli tanımının onların politikayla yoğrulmuş varlığının dışında kalarak yapılamayacağının farkına vardım,"[32] diyen sanatçının *Amerikan Indian Gothic [Amerikan Kızılderilisi Gotiği]* (1983), gibi eserleri onun da Fritz Scholder'in misyonunu başarılı bir şekilde devam ettirdiğini gösterir.[33]

Artspeak: New Voices in Contemporary Expression adlı tek kişilik sergiler dizisinin üç Yerli sanatçısı, Walt Wooten, Todd DeFoe ve Will Wilson, popüler klişelerin çizgilerini bulandırıp Yerli olmayan kişilerin Yerli Amerikan Sanatı, Kızılderili kimliği ve kültürel ifade anlayışlarına

---

[29] Edward Castillo, *Shared Experiences*, Sergi Kataloğu, s. 2.
[30] Alex Jacobs, sanatçıyla yapılan mülâkattan kendi sözleri. Santa Fe, 2002.
[31] *Native Universe*, s. 99.
[32] Rick Hill. *Creativity Is Our Tradition: Three Decades of Contemporary Indian Art At the Institute of American Indian Arts*. Santa Fe, New Mexico: IAIA Press, 1992, 98.
[33] Eserleri ve sanatı hakkında kendi sözleri için dergi kataloğuna bakınız. *Restless Native: David Bradly*, Plains Art Museum, 1991.

karşı çıkar.[34] Walt Wooten'in Heard Müzesi'nde sergilenen *Visit to the Louvre [Louvre'a Gezi]* serisindeki tabloları, yerleşmiş Yerli sanat ve Yerli sanatçı kanısının doğruluğunu sorgulayan ustalıkla yapılmış eserlerdir. "İster Batı Medeniyeti'nin kabul görmüş sanat eserleri, Peter-Paul Rubens ve Frans Hals'ın barok şaheserlerinin önünde, ister Simon Vouet'nin *Allegory of Wealth [Zenginlik Alegorisi]* (1590), Marie-Guillemine Benoist'nin *Portrait of a Negress [Bir Negress'in Portresi]* (1800), Jean Jouvenet'nin *The Descent from the Cross [Çarmıhtan İndiriliş]*, Delacroix'nin *Women of Algiers in their Apartment [Apartmanlarında Oturan Cezayirli Kadınlar]* (1834) Jean'ın *The Grand Odalisque [Haşmetli Cariye]* (1814), *Joan of Arc at the Coronation of Charles VII [Yedinci Charles'ın Taç Giyme Töreninde Joan Of Arc]* (1834) gibi Batı dünyasının en iyi tanınan bazı tablolarının önünde poz vermiş olsunlar "Wooten'in turistik Kızılderili izleyicisi, geleneksel kıyafeti ve başındaki kartal tüyleriyle tarihsel olarak stilize edilmiş olan Avrupa asıllı Amerikalı'nın hayâl gücünün ürünüdür". Çağının dışında, Paris'te resmedilmiş olmasına rağmen, idealize edilmiş Kızılderili yiğit'i kolayca tanımak mümkündür. Burada anlaşılması güç olan artık Kızılderili'nin sahneyi ele geçirmiş olması ve Fritz Scholder'in *American Indian* tablosundaki Yerliyi hatırlatan alaycı bir gülümseyişle izleyiciyi sorgulamasıdır. Bu alışılmışın dışında olguyu destekleyen, hayâli izleyici Kızılderili'nin, aynı zamanda psikolojik özdeşi ve yaratıcısı olan sanatçıya olan benzerliğidir. Aynı seride, Wooten'in Kızılderilisini, Ingres'in *Jupiter ve Thetis*'inin önünde resmeden tablosu (2002) ister istemez Judith Lowrynin *Medicine Man [Şifacı]* (1994) adlı eserini anımsatır. Lowry tahtta oturmakta olan Yerli Amerikalı Büyücü Hekim-Jüpiter'i ve onun ayağında Amerikan bayrağı ile aynı renkleri taşıyan kumaş seren sarışın Amerikalı Thetis'i resmeder.[35] Kızılderili olmayan bakış açısından her iki eserde de var olan aynı anlaşılmaz uyuşmazlığın anlamı ve işlevi farklıdır Yerli Amerikalı sanatçılar için: Batı medeniyetinin ikonlarını Batı medeniyetine karşı kullanarak ve böylece beyaz adamın yerine geçerek sanat yoluyla güç ve hâkimiyet kazanırlar.

Yerli halkları klişe cisimlere indirgeyerek özerk kimlikten mahrum bırakma stratejisini tersine çevirmek gibi yepyeni bir olguyla karşılaşmak

---

[34] Robert L. McGrath, Sergi Broşürü, 2004.

[35] Judith Lowry'nin bu tablosu ve *Jingle, Jingles* (1997), *My Aunt Viola* (1996), *Road Kill Warrior: Last of His Tribe* (2001) tabloları ve sanatçı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Jill D. Sweet & Ian Berry. *Staging the Indian: The Politics of Representation.* New York: The Tang Teaching Museum and Art Gallery, 2002; *Watchful Eyes: Native American Women Artists,* ed. Anne Gully (The Heard Museum, Phoenix, Arizona, November 1994), s. 27.

Halklarımız sergisini gezen Yerli olmayan ziyaretçileri oldukça rahatsız edebilir. Zira burada sergilenen, Amerikalı Kızılderili performans sanatçısı James Luna'nın San Diego'daki İnsan Müzesi'nde kendini vitrinde "ölü" bir kültürel obje olarak sergilediği *Artifact Piece [İnsan yapımı Nesne]*[36] (1987) diye adlandırdığı performans'ın fotoğrafı ve Hulleah Tsinhnanhjinnie'nın taşbaskısı eseri, direniş ve güçlenme manifestolarıdır.

James Luna eserlerinde, sanat tarihi ve antropoloji de yer etmiş prototip imgeleri ele alıp, kendisinin de orijinal eserin önemli bir parçası olduğu yepyeni bir performans eseri yaratırken, aynı zamanda da Kızılderili sanat eserlerini birer insan yapısı nesneye ve Kızılderililer'i turistik bir objeye indirgiyen anlayışa karşı çıkar. *End of the Frail [Narin'in Sonu] (1992)* performansı ile Earl Frazer'in *The End of the Trail [Yolun Sonu]* diye adlandırdığı bronz heykelini alaya alır. Earl Frazer'in heykelindeki atın yerine kullandığı tahtadan yapılmış testere tezgâhının üstüne ata biner gibi oturan ve elinde mızrak yerine bir şişe Jack Daniels marka viski tutan sanatçı, kültürel kimlik sorununu çarpıcı olduğu kadar da etkin bir üslupla dile getirir. Eserleriyle Amerikalı Kızılderili kültürü ve çağcıl yaşamın sorunları arasındaki bağlantıyı şöyle anlatır sanatçı: "Eserlerimdeki kara mizah, Yerli kültürünün vazgeçilmez bir bileşenidir. Belki de ızdırabı dindiren panzehirvarî bir tür yaşam tarzıdır. Biz Amerikalı Kızılderililer ironi yüklü dünyalarda yaşıyoruz ve ben de bunu yansıtmak istiyorum."[37]

Performans kadar fotoğraf sanatının da gerçekte ve çağdaş dünyada var olan Kızılderili imgelerini yansıtmak için ne denli önemli bir ortam olduğunu Hulleah Tsinhnanhjinnie şöyle vurgular:

---

[36] Bu ve bunun gibi *Take a Picture with a Real Indian [Gerçek Kızılderili ile bir Resim Çektirin]* (1991), *History of the Luiseno: Christmas '90 [Luiseno Kabilesinden Bir Kızılderili'nin Tarihi: 1990 Noeli]* (1992) gibi performans eserleri ve *The Creation and Destruction of an American Indian Reservation [Kızılderililere Özel Sınırları belirlenmiş Bir Yerleşim Bölgesinin Yaradılışı ve Yıkılışı]*
(1990) diye adlandırdığı video olarak çekilen yapıtı, Yerli olmayanların Kızılderili objelerini toplayıp sergilemesine, daha da kötüsü, Kızılderililerin kültürel bir obje veya bir insan türü örneği gibi sergilemesine veya edebiyat ve görsel sanatlarda hayal ürünü Kızılderili imgelerinin yaratılmasına karşı çıkışın zihinlerde yer eden bir üslup ile canlandırılmasıdır. Bkz. *Native American Art in the Twentieth Century*, ed. W. Jackson Rushing (New York & London: Routledge, 1999), s.122-124.

[37] James Luna'nın 1992'de *AA Meets Art History* sergisinde gerçekleştirdiği performans eserinin fotoğrafı için bakınız. Teilhet-Fisk. *Dimensions of Native America: The Contact Zone*, Museum of Fine Arts, Florida State University, 1998, s. 27. Ayrıca James Luna'nın kendi sanatıyla ilgili açıklamaları, Kızılderili sanatı ve sanatçısı hakkındaki düşünceleri ile *In my Dreams* (1996) ve *Petroglyphs in Motion* performans eserlerinin fotoğrafları için bakınız Jill D. Sweet & Ian Berry. *Staging the Indian: The Politics of Representation* (New York: The Tang Teaching Museum and Art Gallery, 2002) s. 73 79. Sanatçının web sitesine de ulaşabilirsiniz: www.jamesluna.com.

> Gözlerimdeki perdelerin kalktığı ve ilk defa fotoğrafın egemenliğiyle karşılaştığım güzel bir gündü. Yerli halkaların görüntülerini yeniden yorumlama sorumluluğunu üstlenmeye karar verdiğim güzel gündü. Zihnen hazırdım, direniş ve yeniden ayağa kalkış ve hayatta kalma öyküleri hazırdır. Bu imgelerle ilgili görüşüm aborijin temellidir; benim Yerli bakış açımın kökeninde Tanrısal bir düzen değil Kızılderili felsefesi yatar.[38]

Fotoğrafçılık ve Yerli Amerikalılar arasında gerçekleşen ilk karşılaşmalar ırkçılık, sömürgecilik, ihlâl edilen antlaşmalar, esaret ve romantizmle örülmüştür. İlk başlarda, fotoğrafçılık tek yönlü bir belgeleme yöntemi olarak hükümetin ve bilimin amaçlarına hizmet etmiş, sözde olgulara dayanan kanıtlar sağlamıştır. Aslında Yerli Amerikan yaşamının ve kültürünün ilk görüntülerinden yola çıkılarak, çoğu hâlâ sinsice geçerli olmaya devam eden klişeleşmiş imgelerin yaratılmasına hizmet etmiştir. Ancak, bugünün Yerli Amerikalı ve İlk Uluslar fotoğrafçılığı kendi içinde bir sanat türüdür ve olumsuz tarihî klişeleri yenen ve onlara karşı duran pek çok sanatçı, politik ifade yöntemi olarak fotoğrafçılığı seçer ve yarattıkları egemen alanı kendilerine mâl ederler. Yerli sanatçılar, yazarlar ve küratörler tarafından yaratılan, genişletilen ve sürekli olarak egemen kılınan bir alandır bu. Veronica Passalacque, Hulleah Tsinhnanhjinnie'ye atıfta bulunarak şöyle der:

> Yerli olmayan, dış bir oluşumdan onay veya tasdik aramaz... görüşlerini ilk elden tecrübe ettiği Yerli bir otoriteyle belgeler. Küresel yerli bağlamda kendi çalışmasını değerlendirmek amacıyla coğrafî ve ideolojik olarak dayatılmış sınırlara meydan okurken, kendi yaşamını, politikasını ve topluluğunu araştırır.[39]

The Damn Series of Five [Beşin Kahrolası Serileri] sömürgeci tarihe gömülmüş imgelerin Kızılderili bağlamında geri kazanılması ve serbest bırakılmasıdır. *The Photographic Memoirs of an Aboriginal Savant [Aborijin Bilge'nin Anılarının Fotoğrafları]* ve *Portraits Against Amnesia [Amnezya'ya Karşı Portreler]* serileri izleyiciye doğru, dışa yöneltilen, dokunaklı bir anlatım ve son derece kişisel düşüncelerle harmanlanmış güçlü siyasî ifadelerdir. Tsinhnahjinnie'nin 15 parçadan oluşan *The Photographic Memoirs of an Aboriginal Savant [Aborijin Bilgenin Anılarının Fotoğrafları]* serisi, popüler medyanın ve akademik çevrelerin Yerli

---

[38] Diana Burgess Fuller & Daniela Salvioni. *Art/Women/California: Paralles and Intersections 1950-2000* (Los Angeles: University of California Press, 2002), s. 34.

[39] *Path Breakers* (Seattle, Washington: University of Washington Press, 2003), s. 81. Sergi kataloğu.

halklar hakkında oluşturduğu sömürgeci kurgusal yapıları hedef alır. Serideki her imge, hem Tsinhnahjinnie'nin Yerli bir kadın deneyimini oluşturur hem de 500 yıldır hiçleştirilmiş Kızılderililik kavramlarını yeniden kurar."[40] Reklam tarzında hazırlanmış kitap ve buna eklediği anılar, Aborijin Bilge kavramının güçlü bir birleşimini yaratır ve Pocahontas klişesine egemen olan bir anlatım oluşturur.

Metropolitan Indian serisinde Tsinhnahjinniea 19. yüzyıl sonunun manzaravarî fotoğraflarını sahiplenir ve bunları tarih, coğrafya ve kimlikle ilgili bugünün Yerli Amerikalı bakış açısını geliştirmek için kullanır. Tsinhnahjinniea, Amerikan Yerlileri'nin tarihinin olduğu kadar egemen popüler kültürde yaygın olan Kızılderili stereotiplerinin ve Avrupa asıllı Amerikalıların Yerli sanatı hakkındaki kanılarının ayrılmaz bir parçası olan Amerikalı Kızılderili kimliğini işlemek için parodi, tezat ve sahiplenme yöntemlerine başvurur. Sanatçı, fotoğraflarında *Metropolitan Indian* serisinden olan siyah beyaz fotoğrafta olduğu gibi zaman zaman Edward Curtis'in fotoğraflarındaki görüntülerini sahiplenir Normalde Navajolar'ı tarihlerinden mahrum etmek ve onları Batı tarihinin nesnesi durumuna indirgemek için kullanılan "aksine işleyen" fotoğraf, iletişim ortamının alışıldık işlevine karşı bir şekilde kullanılır ve fotoğrafın kendisi bir sanat eseri hâline gelir.[41] Görüntünün yan tarafında, Körfez Köprüsü ile San Francisco kentini içeren karenin ucuna itilmiş, marjinal durumda canlandırılan, uçsuz bucaksız manzarayı sessizce seyreden yerli tören giysileri giymiş Amerikalı Kızılderili kadın, topraklarından atılan Yerli Amerikalıları temsil eder. Bir Kızılderili olarak hem kültürel mirasından kopmak hem de kentsel yaşantıya uymak istemediğinden, Avrupalılar tarafından topraklarının fethinin ve soykırımın travma dolu deneyiminin bir başka türünü yaşar. Bugünün pek çok turisti için kenti tanımlayan görüntünün tezat dolu bir uyarlaması sunulur fotoğrafta: Yerli bakış açısından yeniden yazılmış, Amerikalı Kızılderili tarihi çerçevesinden San Francisco insan coğrafyası.[42]

Batıya doğru genişlemenin tuhaflıkları olarak değerlendirilen Kızılderili köylerinin yapay temsillerini, antropolojik cisim ve eserleri, Kızılderili yapımı sepet, battaniye, boncuk işleme, çanak, *kachina* bebekleri, ahşap oyma, geleneksel el sanatları, Kızılderili törenlerini ve geleneksel yaşantısını gösteren stüdyo tablolarını görmeyi bekleyen geleneksel eğilimlere sahip müze ziyaretçisinin beklentileri burada kalıcı bir biçimde baltalanır. Gerçekten de "Yerli Amerikana" sergilenmemiştir; "Batı Ya-

[40] Jolene Rickard, s. 154.
[41] James Faris, *Art/ Women/California*, s. 34.
[42] Whitney Chadwick, *Art/ California/ Women*, s. 36.

rımkürenin her yerindeki 1000'den fazla yerli kültürden tarihin 10.000 yılını temsil eden yaklaşık 8000 eser",[43] sergilenmemektedir. *Windows on Collections*'ta sergilenmekte olanlar cisimler, klişeleşmiş Kızılderili imajını geçersiz kılar, Yerli sanatının ne olduğunda dair klişeyi yıkar ve Yerli sanatçının kim olduğuna dair klişeleşmiş kavramlara meydan okur. Gail Trembley'nin *Strawberry and Chocolate [Çilek ve Çikolata]* (2000) eseri bir sepettir; şekil tanıdık da olsa ağaçtan değil 16 mm'lik film ve fotoğraf banyo odasında kullanılan yer döşemesinden yapılmadır. George Longfish'in *Big Fish's Baby Mask [Büyük Balığın Bebek Maskesi]* adlı, "gelenek ve his ile zekâ ve büyüyü karıştırarak ve *Iroquois* kabilesine özgü motifleri kullanarak yarattığı eseri Yerli törenlerinde maskenin önemini yansıtıyor"[44]Ancak bu eser, yüksük ve biberonlar, plastik bebek çıngırakları ve emzikler, cam boncuklar, dökme cam süsler, seramik iğneler, metal külahlar, tabaklanmış post üstüne konmuş tüy ve kumaşlardan yapılmıştır. Effie Tybrec'in ve Teri Greeves'in boncuk işlemeli keten ayakkabıları, Yerli boncuk işleme sanatının ürünleridir ama bu kez alışılagelmişin dışında, dünyanın her yerinde moda olan çağdaş ayakkabılara uygulanmıştır. Roxanne Swentzell'in çamur kadınları ve "*koshare*"leri, geleneksel sanatsal teknikleri ve kültür açısından önemli kişilikleri, sanatsal vizyondan süzerek bir araya getiren farklı bir çömlek veya heykel türüdür. *Don't Shoot [Ateş Etme]* (1990), yüzünde anlaşılmaz bir ifade olan, vücuduna hedef işareti çizilmiş, elleri havada bir *koshare*dir; anlamlı bir şekilde hedefi ana akım kültüre çevirir ve "hayatta kalış" ile onları vurur. Zira sanatçı, *Koshare*'yı kendi kendisinin hedefi yapmıştır; hem *Koshare*'nin başkalarının hatalı ve yanlış davranışlarına parmak basması işlevini hem de Batı Amerikan kültüründe yaygın olan 'Eller Yukarı' kavramını, olaya komedi unsurunu da katarak büyük bir ustalıkla kullanmıştır.

"İç içe geçmiş anlamların görsel dansı"nın, zeka ve iğneleyici mizah, politik ve sosyal eleştiriyle uyum içinde karıştırılması yoluyla, Yerli olmayan potansiyel ana akım müşteriyi şok etme ve Yerli sanat eleştirmenlerinin hayâl güçlerini zorlama eğilimi, diğer yenilikçi sanatçılar tarafından da uygulanmaktadır. "Halkımın doğal varlıklar olduğuna inanıyorum ve metanetli, kızıl renkli, kültürel tuhaflıklar olarak romantikleştirilmeleri gerektiğine inanmıyorum"[45] düşüncesini eserleriyle dile getiren Peter Jones *Joy Bottle [Neşe Şişesi]* (1968) adlı sırlı, boyanmış şişede olduğu

[43] *Native Universe*, s. 189.
[44] İbid, s. 302.
[45] İbid, s. 294.

gibi diğer yapıtlarında da sözcükler, biçimler, imgeler, malzemeler ve ticarî zihniyetle oynar.

Müze, başlı başına bir *yaşaya kalış* ve güçlendiriş bildirgesidir. Yerli Halkların, Yerli olmayanlar tarafından kolaylık olsun diye yaratılan ve dayatılan klişeleri yıkma çabalarına ve bunların sonuç vermekte olduğuna tanıklık eder. O âna kadar tanınmamış kabile veya Kızılderili kimliğine ve kendilerini oldukları gibi göstermelerine tanıklık eder. Kızılderililer'in iki dünya arasında sıkışıp kalmış, travma dolu varlıklar olduklarını öne süren demagojiye rağmen, bolluk ülkesinde var olan Amerikan Kızılderilileri, bugünün Amerika'sında kültürel miraslarına ve Kızılderili kimliklerine sıkı sıkı tutunmaktadır. Hose Barreiro'nun işaret ettiği gibi "Çoğu kez medya, Yerli Amerikalıları yüzeysel olarak betimler. Medyaya göre, Yerli Amerikalı iki dünya arasında sıkışmıştır; modern dünyaya ayak bastığında, artık Yerli olarak tanımlanmaz"[46] ki gerçek bu değildir. Sanatçı, Nora Naranjo-Morse'un iddia ettiği gibi: "Tam anlamıyla dürüst olmak gerekirse, 'İki dünyada yaşayan Yerliler' bir klişe olmaya başladı...–Yaşamımı yaratıyorum ve bu bana güç veriyor, çalışmalarım aldığım bu gücün bir yansımasıdır."[47] Yerli halklar açısından Kültürel kimlik, eşsiz kültürel miraslarla değişen zamanlara ve bugünün dünyasının sosyoekonomik taleplerine uyum sağlayabilmenin ve aynı zamanda köklerine bağlı kalmanın bir karışımıdır. Bugünün Amerikan akademisyenlerinin az ve öz olarak ifade ettiği kimlik, karmaşık bir husustur: "Kuzey ve Güney Amerika'nın Yerli halkları olarak, kimliğimiz pek çok şekilde –kabile olarak, toplu olarak, bireysel olarak– tanımlanıp ifade edilir... Kültürel kimlik, hepimiz için karmaşık bir dünyada anlamı olan bir yaşam inşa etme temeli olarak işe yarar... Yerli halklar olarak kimliklerimiz karmaşık ve çok yönlüdür. Pek çok zorlayıcı sosyal, politik, ekonomik, ırksal ve çevresel baskıyla karşı karşıya kalmaya devam ettikçe ailelerimiz, klanlarımız, kabilelerimiz ve uluslarımızla olan ilişkimiz bizleri köklerimize bağlı tutar."[48]

Bu eşsiz müzenin kendisi, 500 Ulusun farkını, çeşitliliğini, âdetlerini, geleneklerini, dillerini ifade eder, "Genel Kızılderili asla yaşamamıştır... Hiçkimse Kızılderilice konuşmaz... Yerli Amerikalılar, herhangi bir konu veya hususta aynı şekilde düşünmezler".[49] Bu eşsizliğin barındırdığı çeşitliliğinin tanınması ve güçlenme, Amerikan Kızılderili Sanatçılar tarafından büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Kızılderili sanatçılar, yenilikçi form ve tarzda tablolar, heykeller, çömlekler, taş baskılar yapmakla kalmamış, bu-

[46] İbid, s. 232.
[47] *Staging the Indian*, s. 99.
[48] *Native Universe*, s. 204.
[49] İbid, s. 14.

lunan cisimlerle yapılmış kolajlar, multimedya ***enstalasyonları*** gibi yenilikçi görsel sanat formları da kullanmışlardır. Joseph Senungetuk'un, *Self Portrait [Kendi Portrem]* (1970) Kutup Yerlilerinin karşılaştığı, petrol arama faaliyetleri, Yerli Av hakları, toprak kullanımı, teknolojinin geleneksel yaşam tarzına etkisi gibi problemleri işler. Bently Spang'in[50] Modern Savaşçı Serisinden fotoğraf, sahte kas, 16 mm'lik film, kadife, cam boncuklar, metal, plastikten oluşan *War Shirt [Savaş Gömleği]* #3 (2003), sanatçının kendisinin de ifade ettiği gibi "geçmişteki akrabalarımın savaş giysileri" kavramının bugüne uyarlanışıdır. "Bu giysi bu mekâna, halkıma ve sevdiğimiz hayvanlara olan bağlılığımın bir simgesidir." [51]

Açılış sergisi için *Native Modernism*'in önde gelen Yerli Amerikalı sanatçılarının seçilmiş olması tesadüf değildir. Sergide, Alan Houser'ın figüratif bronz haykelleri, George Morison'ın ahşap kolaj çalışmaları ve sonradan politikaya atılan sanatçı Ben Nighthorse'un yarattığı *Decorated Buffalo Skull [Bezenmiş Bufalo Kafatası]*, gümüş ve altın bilezikler, elmas ve değerli taşlarla bezenmiş yüzük ve kolye gibi takılar bulunmaktadır. Geleneksel el sanatlarına, kültürel mirasla güzelleştirilmiş modernist bir vizyon katan bu üç ustanın her biri ana akım sanat dünyasında hak ettikleri şöhreti elde etmeyi başarmışlardır.

Kübizm, Sürrealizm ve Avrupa Modernizmi'nin diğer akımlarından çok etkilenen Joe E. Herrera ve Oscar Howe gibi sanatçıların, "Stüdyo Stili" olarak tanınan diğer Güneybatı sanatçılarının geleneksel ve kısır çalışmalarına karşı çıkmasından sonra, Yerli Amerikalılar'ın sadece geleneksel Kızılderili tabloları ve el sanatları yapan sanatçılar olmadıkları fikri eleştirmenler tarafından kabul edilmiştir.[52] Yerli Amerikalı kültürel ve sanatsal yaşamının çeşitliliğini kucaklayan bugünün Amerikalı sanatçıların çalışmaları, büyük ölçüde Amerikalı Kızılderili kültürel kimliğinin korunması amacıyla yabancı bir kültüre uyum sağlamaları ve asimile olabilmeleri için sürekli baskı gören Yerli Amerikalı halklarda kültürel, sosyal ve siyasî bir bilinç yaratma, diriltme ve onaylama çabalarının birikimidir. Bir Kiowa-Comanche sanatçısı olan Blackbear Bosin, Yerli Amerikalı sanatçılardan bahsederken onların öncelikli görevlerinin kültürel mirasların aktarıcıları olmalarıdır savını öne sürer.

---

[50] Sanatçının *Reservation Investigation: The Hud House Eztravaganza* (1998), *Disenvanished Cheyenne* (2001), *Boutique of the Damned* (2002) gibi yapıtları ile kendi sanatı izerine yorumları için bakınız. Jill D. Sweet ve Ian Berry, *Staging the Indian: The Politics of Representation*, (Sidmore College: The Tang Teaching Museum), s. 106-115.

[51] *Native Universe*, s. 30.

[52] *Shared Experiences: Native American Art in California: An Overview*, s. 28.

Benzer şekilde, Kızılderili sanatçının sanatsal yeteneğini nasıl kullanması ve belli bir rolün içine hapsedilmiş Kızılderili sanatının sınırlarının ne olması gerektiğini dikte eden kanının geçersiz olduğunu da gösterdiler. Dolayısıyla ister ana akımın kültürel kurumları tarafından tanınma amaçlı yaratıcı faaliyetlerde bulunsunlar, ister rahatsız edecek kadar mizah dolu, ancak sosyal ve siyasî eleştiri yüklü bir sanatsal ifade tarzı benimsemiş olsunlar, Amerikan Kızılderili sanatçıların ortak hedefi stereotipleltirilmiş Kızılderili imgesine gerçekdışı Yerli sanatı ve sanatçısı kavramlarına karşı çıkmak olmuştur.

Bu müze, Yerli halklar tarafından, Yerli halklar için hazırlanan bir Yerli halklar müzesidir.

19. yüzyılın sonu, Amerikan Kızılderilileri için son derece zor olmakla kalmayıp Bağımsızlık Bildirgesi'nde övgüyle yer alan insanın vazgeçilmez yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarının insanlığa yakışmayan bir şekilde ihlâl edilmesi açısından Amerika Birleşik Devletleri tarihinde kara bir lekedir: "Bir zamanların büyük ulusları, Amerikan bayrağını görünce yoksullaşmışlar"[53] ve Kızılderili ulusların kaynakları ve geçim imkânları, sistemli olarak ellerinden alınmıştır. Federal hükümetin Yerli Amerikan halkını, yaşamlarını ve topraklarını kontrol etme çabaları, onları medenîleştirdikten sonra hain politikalar dikte ettirerek Kızılderilileri ana akım yaşam ve kültürüne asimile etme denemeleri, Kongre'nin Pennsylvania'da Carlisle tarzı okullar kurmak ve Kızılderili Toprakları üzerinde hak iddia etmek için fonlar tahsis etmesi, Wounded Knee'deki katliamla sonuçlanan ünlü *Dawes Act/General Allotment Act* (1887) Kanunu'nun çıkarılması Hayâlet Dansı'nın yasaklanması, Yerli ruhanî ve dinî faaliyetlerin yasa dışı ilân edilmesinden dolayı bu faaliyetlerin yeraltındaki *kiva*'larda yapılması. Kızılderili Ülkesi'nin keyfî olarak yok edilişi, Yerli kültürel miras ve kimlik açısından yıkıcı olmuştur. Bu talihsiz olaylar, Yerli halkların sefâletini arttırmış ve yaşam şartlarını daha da kötüleştirmiştir: Aileler dağılmış, bir arada kalanlar ise aç kalmış, birçoğu federal yetkililer ve ordu tarafından karneyle sağlanan ve sağlıklarına zarar veren konserve yiyeceklerle beslenmişler, yetersiz tıbbî bakım yüzünden ölüm oranları yükselmiş ve sık sık tüberküloz vakalarına rastlanmaya başlanmıştır.

Ancak o zamandan bu yana işler değişti. Artık ilk olarak Anishinaabe aydın Gerald Vizenor'ın *Manners: Postindian Warriors Of Survivance* (1994) adlı kitabında kullanılan "yaşaya kalma" için Yerli halkların sesle-

[53] George Cornell, "Introduction," who stole the tee pee?, s. 8. Sergi Katalogu, 2002.

rini duyurma zamanıdır. Bizzat kendileri tarafından tanımlanan bu kavram, Yerli halkların kalesi hâline gelmiştir:

> "*Yaşaya kalma* ' hayatta kalmaktan çok daha fazlasını ifade eder. "*Yasaya kalma* " kendimizi yeniden tanımlamamız, sosyal ve siyasî bilincimizi artırmamız demektir. Değişimi hevesle kucaklarken atadan kalma ilkelere bağlı kalabilmek demektir. Kültürlerimizi hayatta tutabilmek için ne gerekiyorsa onu yapmak anlamına gelir.

Henüz yaşaya kalmayı ve bunun için yapılması gereken her şeyi göze alma sorumluluğunu üstlenmemiş daha genç nesiller açısından Müze, Yerli Evren'e yapılan yolculuğun başındaki okuldur. Açılış sergileri, eğitici oldukları oldukları kadar kışkırtıcıdırlar da; Toprağın Yerlisi olmayanlar tarafından yazılmış ve gerçekleştirilmiş bir Kızılderili tarihine Yerli halkların nasıl tepki verdiği konusunda hızlandırılmış bir kurs niteliği taşımanın yanı sıra, alkolizm, sınırları belirlenmiş Kızılderililer'e özel yerleşim bölgelerindeki yüksek intihar oranı ve işsizlik, sağlık hizmetleri, kumarhane konularından, kendi topraklarına dönmeye kadar Amerikan Kızılderilileri'nin karşı karşıya kaldığı 21. yüzyıl konularına da değinir. Sergiler ve Müzenin kendisi, misafir küratör Jolene Rickard ve Ulusal Kızılderili Müzesi'nin küratörleri Cynthia Chavez ve Gabrielle Tayac tarafından dile getirilen Kızılderili olgularıdır:

> Sadece hayatta kalmayı başarmakla kalmadık; bizler yaşaya kalışımızın da sorumlusuyuz. Eski felsefelerimizi sürekli değişen çağdaş bir dünyaya taşıyoruz. Yaşaya kalma çabamızı bazen zorlayan veya tehdit eden koşullarda bile Yerli olarak kalabilmek için çok çabalıyoruz. *Our Lives [Yaşamlarımız]* Sergisi kendi yaşaya kalış öykülerimiz ile ilgili olsa da, yok edilme, ayrımcılık, klişeleştirilmeyle savaşmış olan herkese aittir.

Bu Müze, insanın yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi vazgeçilemez doğal haklarının ifadesinin göz ardı edilemeyecek kanıtıdır. Bugünün Yerli Amerikalı deneyiminin çeşitli gerçeklerini irdeleyen, yaşanmış ve henüz yaşanacak sosyal ve politik değişimlerin zorluklarına "esprili, tezat içeren, dingin, ruhanî, sert" eserleriyle ümit dolu ancak eleştirel tepkiler veren Bently Spang, bu vazgeçilemez hakları geri ister. Bu sıra dışı modern *trickster*'in kimlik güçlendirmeye, kendini doğrulamaya, belirlemeye yönelik zorlayıcı sanatı, hem bir Kızılderili hem de bireysel bir ses olarak tüm Yerli halkların duygularını dile getirir:

> Artık Yıl 2002'dir, Spang bin yılının resmî başlangıcı. Artık zaman kapsülü patlayacak ve dumanların arasından Lanetlilerin Butiği belirecek.. Bariz bir şekilde Kızılderili eğilimi olan bir pazarlamadır bu yavrum. Adı "Indian twist" olan yepyeni bir danstır. Daha doyurucudur ve

tadı daha da inanılmazdır –inanın bana. Zahmete ve sineklere katlanmak zorunda kalmadan kurutulmuş et isteyen çağdaş Kızılderili için tasarlanmıştır. Kuş tüyünden, sınırları belirlenmiş Kızılderililer'e özel yerleşim bölgesi pisliğinden ve plastikten yapılmış mini etektir. Alın götürün; "Hakiki Amerikan Yerlisi Malı" bu. Geleceğin Kızılderili'sine şimdiden bir göz atmanızı sağlar. Artık hesabını siz yapın. Eskisinden daha iyi performans göstereceği garanti olan, yeni ve daha iyi ikon, beğenmezseniz paranız iade edilir. Kızılderili olayındaki en son moda bu. Gerçekten buna sahip olmalısınız. Olay bu. [54]

KAYNAKÇA

Castillo, Edward D. Castillo and Michael Schwager. *Shared Experiences/Personal Interpretations: Seven Native American Artists*, exhibition Catalogue. February 23-March 21, 1993, University Art Gallery, Sonoma State University, Rohnert Park, California.

Fauntleroy, Gussie. *Roxanne Swentzell: Extraordinary People. New Mexico Magazine Artist Series*, *New Mexico Magazine*, 2000.

Fuller Diana Burges, Daniela Salvioni. *Art/Women/California: Parallels and Intersections.* University of California Press, 2002.

Gibson, Daniel "Fritz Scholder: A Lust for Life," *Native Peoples*, July/August 2001, 35-39.

Gattuso, John, ed. *A Circle of Nations: Voices and Visions of American Indians.* Hillsboro, Oregon: Beyond Words Publishing Inc., 1993.

Jacka, Lois Eassary. *Beyond Tradition: Comtemporary Indian Art and Its Evolution.* Flagstaff. Arizona: Northland Publishing, 1991.

McMaster, Gerald, ed. *Reservation X: The Power of Place in Aboriginal Contemporary Art.* Seattle, Washington: University of Washington Press & Canadian Museum of Civilization, 1998.

McMaster, Gerald and Lee Ann Martin, eds. *Indigena: Contemporary Native Perspectives.* Canadian Museum of Civilization, 1992.

NasNahwooksy, Fred & Richard Hill, Sr. eds. *who stole the tee pee?* Atlat, Inc. 2002.

Rushing III, W. Jackson, ed. *Native American Art in the Twentieth Century.* London and New York: Routledge, 1999.

Sweet, Jill D. with Ian Berry. *Staging the Indian: The Politics of Representation.* Exhibition Catalogue The Tang Teaching Museum and Art Gallery at Skidmore College, n.d..

[54] Jill D. Sweet ve Ian Berry, *Staging the Indian: The Politics of Representation*, (Sidmore College: The Tang Teaching Museum), s. 111.

Teillet-Fisk Jehanne, ed. *Dimensions of Native America: The Contact Zone.* Museum of Fine Arts: Florida State University,1998.

Thybony, Scott and Fred Hirshma. *Rock Art of the American Southwest.* Portland, Oregon: Graphic Arts Center Publishing Co., 1994.

Touchette, Charleen Suzane Deats, ed., *ndn Art: Contemporary Native American Art*, New Mexico Magazine Artist Series, Albequerque, New Mexico: Fresco Fine Arts Publications, 2003.

Wade, Edwin L., ed. *The Arts of the North American Indian: Native Traditions in Evolution.* New York: Hudson Hills Press, 1986.

Youngman, Alfred. *North American Indian Art: It's a Question of Integrity.* Canada: Kamloops Art Gallery,

Myth of the West Academy of Motion Picture Arts and Sciences.

AVRUPALILAR KOZLARINI AMERİKA KITASI'NDA PAYLAŞTI

Bülent Arı*

KIYMETLİ MADEN KÜLÇELERİ SEVDASI (BULLIONISM)

1450'lerden itibaren vasat nüfus yapılarına, yine vasat üretim faaliyetlerine rağmen İspanya ve Portekiz ilerlemeye devam etmekteydi. Öncelikle bu iki ülke Atlantik'te, Kanarya adalarında ve Azore adalarında denizaşırı koloniler kurdular. Daha sonra Portekizliler doğuya, İspanyollar ise Karayibler'e yöneldiler. Öyle ki, koloniler Portekiz ve İspanyol krallarına kendi ülkelerinden daha büyük zenginlik sağlıyordu. XVI. yüzyıl boyunca her ikisi de Avrupa'nın en büyük güçleri olmayı başarmışlardı.

1571 İnebahtı mağlubiyetinin üzerinden çok geçmeden Türkler'in 1574'te Tunus fethinde gösterdiği askerî başarı Batı'da büyük korku uyandırmıştı. Osmanlı padişahı, imparatorluğunun sınırlarını bundan sonra İberik yarımadasına kadar taşımaya kararlı görünüyordu. Türk gücünün ilk işaretleri Fas'ta görünmeye başlayınca, Osmanlılar'ın Hind Okyanusu'ndaki eski rakibi olan Portekiz, saldırmak için yeni bir gerekçe bulmuş oldu. Çünkü, Fas'ta muhtemel bir Osmanlı nüfuzu, Portekiz'in Atlantik'teki deniz trafiğini tehlikeye atabilirdi. Bunun üzerine Kuzey Afri-

* Dr. Bülent Arı, Çankaya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Bölümü.

ka'da Osmanlı ilerlemesine set çekmek üzere Portekiz kralı Don Sebastiyan 1578'de bir sefer düzenledi. Fakat bu sefer, Portekiz açısından tam bir felâketle sonuçlandı. Vadiü's-Sebil (Alcazar)[1] Muharebesi'nde hem kral, hem de onun tahta çıkarmak istediği eski Fas Sultanı öldü. Bu mağlubiyet Portekiz üzerinde 1580'den 1640'a kadar sürecek olan İspanyol hâkimiyetinin de başlangıcı oldu.

Teorisyenler, Portekiz ve Ispanya'nın bu siyasî ve askerî gücünün esrarını, kolonilerden akan altın ve gümüşe bağlarlar. İspanya kralı, savaşlarda kullanacağı silahların hepsini kendi imâl edemeyeceğinden, bunları, yine onlara karşı kullanmak üzere Hollandalılar'dan alıyorlardı. Hollandalılar'ın da İspanya'ya karşı direnmek için gerekli olan yiyecek ve diğer gereçler için altın ve gümüşe ihtiyaçları vardı. İspanya XVI. asır boyunca Hollanda'da, İtalya'da, Kuzey Afrika'da ve denizaşırı kolonilerde büyük askerî birlikler beslemek durumundaydı. İspanya kralı II. Philip 1580'lerin sonunda çok büyük bir donanma meydana getirerek bütün Kuzey Avrupa'yı tehdit etti. Meksika ve Potosi gümüşleri olmasaydı, İspanya kendi kaynaklarıyla böyle bir donanma inşa etmek için Norveç ve Baltık ülkelerinden keresteyi, İtalya'dan gemi yapım malzemesini satın alacak parayı asla bulamazdı.

Bütün bunlardan teorisyenlerin, devlet adamlarının ve hükümdarların çıkardığı sonuç, "bir hükümdar güçlü olmak istiyorsa, altın ve gümüş madenlerine sahip olmalıdır". Dönemin devlet anlayışında ve literatüründe, altın ile gümüşe sürekli vurgu vardır. Bu yüzden hükümdarlar kâşiflerinden ve kolonizatörlerinden yeni madenler bulmalarını beklerlerdi. Virginia, New England ve diğer bölgelerdeki İngiliz göçmenlere de madencilik üzerine yoğunlaşmaları söyleniyordu. XVI. yüzyılın sonunda ise İspanya-Portekiz krallığı düşüşe geçmeye başladı. 1588'de Manş denizinde fırtınada yok olan Armada ile birlikte İspanya kralının hayâlleri de suya düştü. İspanya'nın hâlâ kayda değer altın ve gümüş madenleri olmasına rağmen, bunların artık üstünlük için yetmediği ortaya çıkmıştı.[2]

AMERİKA'NIN KEŞFİ VE KOLONİZASYON

Cenova'da muhtemelen Venedikli bir ailenin çocuğu olarak doğan Kristof Kolomb, İspanyol hükümdarın desteğiyle, batıya giderek Hindistan'ın zenginliklerine ulaşmak istiyordu. 3 küçük gemiye amiral tayin edilen Kolomb, 3 Ağustos 1492'de meçhullerle dolu okyanusa yelken açtı. İki ay kadar sonra Antiller'in ucuna ulaştı. Ne o zaman, ne de sonraki seyâ-

[1] 4 Ağustos 1578.
[2] Robert Reynolds, *Europe Emerges*, Madison: Univ. of Wisconsin Press, 1961, s. 439.

hatlerinde (1493-96, 1498 ve 1502) ana kıtaya çıkabildi. O, aradığı adaların Çin'e yakın bir yerlerde olduğuna inanıyordu.

İspanya Hazine bakanına yazdığı ada hakkındaki ilk izlenimlerinde, halkın son derece ilkel, basit bir hayat sürdüklerini, demirden haberdar olmadıkları için silahlarının bulunmayışından söz ettikten sonra kolayca Hıristiyan yapılabileceklerini ve iyi birer hizmetkâr olacaklarını umduğunu ifade eder. Karayibler'e uzanıp Küba'ya gittiğinde halkın davranışlarına iyice şaşırır. Halk onların Cennet'ten geldiğini zannettiklerinden, "koşun Cennet insanları geldi" diye birbirlerine seslenirler. Adadan bazı yerlileri zorla gemisine alır. Bunlara dillerini öğretebileceğini ve seyâhatinde bölge hakkında bilgi almak için işlerine yarayacaklarını düşünür. O vakitler yerlilerin başlarına geleceklerden henüz haberleri yoktur. Mektubunda, majestelerine emrettiği kadar bu dinsiz yerlilerden esir edip gemilerle gönderebileceğini belirtir.[3]

Doğu'daki takımadalardan başlayan Amerika keşif ve kolonizasyonu anakaraya doğru ilerler. Balboa 1513'te İspanyollar'ı kıtaya indirdiği hâlde adaların ötesinde koloni kurmak 1504'te Karayibler'e gelen maceracı İspanyol Hernán Cortez'e (1485-1547) kısmet olur. Cortez, iki buçuk sene içinde Meksika'yı işgal edip Aztek İmparatorluğu'nu yerlebir eder (1519-1521). Peru'nun işgali ise tam bir trajedidir. Yine maceraperestlerden oluşan küçük bir İspanyol ordusu, muazzam İnka İmparatorluğu kuvvetlerini yok ederler (1533). Birkaç yılda Peru tamamen ele geçer. Bunda Francisco Pizarro ve sekreteri Francisco Xeres'in uyguladığı büyük vahşetin rolü unutulmamalıdır. Kuzey Amerika'daki ilk İngiliz yerleşimi ise 1484 ve 1485'de başlamıştır. Richard Grenville tarafından Roanoke adasına Walter Raleigh'in kolonisi getirildi. Gelgelelim, bu ilk teşebbüsler sonuç vermedi. Daimî yerleşimciler ancak 1606-1609 arasında Chesapeake Körfezi'nde tutunmayı başardılar.[4] Christopher Newport idaresinde 1607'de 13 Mayıs 1607'de Hampton Roads'a gelen gemilerin taşıdığı göçmenler yalnızca erkeklerden oluşuyordu. Bunlar, müstahkem bir mevki, bir depo ve bir sıra kulübeyle Jamestown'ı kurdular. Virginia Kumpanyası'nın sekreteri olan William Strachey, 1609'da bu ülke hakkında ilk bilgileri vermektedir. Yavaş yavaş tütün başta olmak üzere ziraî faaliyetler başladı. Fakat nüfus çok yavaş artıyordu. 1619'da ancak 2000 kişiye ulaşmışlardı. 1619'da 90 genç kız taşıyan bir gemi geldi. Bunlar yılda 120 libre tütün vermeyi taahhüt eden göçmenlere eş olarak verile-

[3] G. R. Elton, ed., *Renaissance and Reformation: 1300-1648*, London: Collier Macmillan, 1964, s. 246-250.
[4] G. R. Elton, *ibid.*, s. 252-262.

cekti. Daha sonra aynı şekilde başka gemilerle de kızlar gelmeye başladı. Bunun Jamestown'daki nüfus artışına büyük katkısı olmuştu.[5]

Kolomb yeni dünyada bütün adalara, burunlara, nehirlere yeni isimler veriyordu. Bu gelenek kıtanın askerî ve kültürel işgalinin bir parçası olarak daha sonra da sürdürüldü. Fakat kıtanın doğusunda karşılaştığı ilk adaların Hindistan olduğunu zannettiğinden genel olarak "India" ve yerlilere verilen "Indian" adı yerleşti. Bu yüzden Amerikan Kızılderilileri'nin adı hâlen "Indian" olarak geçer. Kolonilerle yapılacak ticaret için kumpanyalar kurulmaya başlandığında bu isim kullanılmaya devam edilir. İngilizler'in ilk olarak doğu Akdeniz ticareti için kurdukları Levant Kumpanyası'nı Hindistan kumpanyaları takip eder. Amerika'daki ticareti yürüten şirketlere "Batı Hindistan" (West India), Hindistan'daki ticareti yürüten şirketlere ise "Doğu Hindistan Kumpanyası" (East India) adları verilir.

İngilizler gibi İspanyollar da yeni dünyada kraliyet otoritesinin meşruiyetini sağlamak için yazılı vesika kullanıyorlardı. İngilizler için otorite "*patente* belgesi" ile kuruluyordu. İspanyollar için ise meşruiyet kaynağı, 1493'de İspanyol asıllı Papa VI. Alexander tarafından İspanya'ya verilen papalık beratı "Inter caetena"dır. Bu berat, yeni dünyanın yerlilerine İncil'i sunma hakkını özel olarak İspanya'ya tanıyarak, ibadet hakkını temin için İspanya'nın idarî hakkını garanti altına almıştı.[6] Böylece Papa, Azore adalarının 100 mil ötesindeki toprakların İspanya'ya ait olduğunu onaylıyor, bu çizginin ötesinde Hindistan yönünde keşfedilmiş ve edilecek kara ve adaların da İspanya'ya ait olacağını bildiriyordu.[7]

İSPANYOL KRALI II. PHILIP'İN İHTİRASI VE AMERİKAN GÜMÜŞÜ

Mukaddes Roma-Cermen İmparatoru Şarlken'in 1555'te tahtını oğulları Ferdinand ve Philip arasında paylaştırması, Avrupa'da dengelerin değişmesine yol açar. İmparator seçilen Ferdinand, Avusturya Habsburgları'nı temsil ederken, Philip'in payına İspanya Krallığı düşmüştü. Bugünkü Hollanda ve Belçika ile koloniler buna dahildi. Tabii her ikisi için de ortak düşman Osmanlı Devleti'ydi. O yıllarda Osmanlı ordusunun kara harekâtı Avusturya için karşı konulmaz bir güç oluşturuyordu. Fakat denizlerde İspanya 1571'de bir Haçlı donanması ile Osmanlı deniz gücünü

[5] Allan Nevins ve Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, Çeviri: Halil İnalcık, Ankara: Doğu Batı Yay., 2005, s. 22.
[6] Patricia Seed, "Taking Possession and Reading Texts: Establishing the Authority of Overseas Empires", *The William and Mary Quarterly*, c 49, No: 2 (April 1992), 139-209, s. 200.
[7] Halil İnalcık, *Avrupa Tarihi Ders Notları*, Ankara, 2005, s. 122.

neredeyse tamamen imha etmişti. Aldığı bu güçle Hollanda'da kendi hâkimiyetine karşı başlayan dinî ve siyasî isyanı bastırmaya uğraşan II. Philip, bu uğurda büyük paralar harcıyordu. Temel amaç orada Katolikliği pekiştirmek iken, isyan gitgide siyasî ve hattâ millî bir mahiyet kazanmıştı.

Bu sırada Ispanya'nın malî durumunun bozukluğu, Hollanda'da isyancılara, Akdeniz'deyse Türkler'e avantaj sağlıyordu. Venedik'in İnebahtı Muharebesi'nin üzerinden çok geçmeden Osmanlı ile barış yapması sonucu, Batı Akdeniz'i savunmanın tüm askerî ve malî yükü Ispanya'nın omuzlarındaydı. 1572-76 yılları arasında II. Philip'in harcamaları gelirinin iki katına ulaşıyordu.[8] Malî durum o kadar kötüydü ki, 1571 yılında gelir ve gider 5.5 milyon duka iken 1572'de masraflar 2 katına çıkarak 10 milyon dukayı aşmıştı. Aynı dönemde II. Philip yılda 2.5 milyon duka olmak üzere 6 yıl içinde 15 milyon duka da faiz ödemişti.[9] Malî buhranı aşmak için, 1575 yılında II. Philip yüksek faizlerle büyük miktarda borç almak istedi. Bütçe açığının büyüklüğünün farkına varan bankerler bu durumda ona borç vermeyi reddettiler. İspanya zaten 6-7 yıllık gelirine eşit olan 36 milyon duka borçlu durumdaydı. Çıkış yolu arayan Philip eski borçlarını tamamen reddedince zaten kötü olan kredibilitesi tamamen kayboldu. Bu Philip'in ikinci iflasıdır.[10]

Ispanya'nın hem Hollanda, hem de Akdeniz harekâtlarında, malî durumunun zayıflığı oldukça önemli bir rol oynamıştır. Babası V. Charles'dan İspanya tahtını aldığının hemen ertesi yılı, 1557'de II. Philip ilk iflasını ilân etmişti. Fugger banker ailesinden alınan 4 milyon florin ödenemez durumdaydı.[11] İspanya'nın bütün malî sıkıntılarına rağmen II. Philip askerî faaliyetlerine devam etmişti. İnebahtı'dan sonra Hollanda'da 1573 ve 1574 harekâtının başarısız olması büyük ölçüde askerlerin paralarının ödenmemesi yüzündendi. Askerler para alamayınca cepheyi terk etmişlerdi. Philip zaten babasından iflas etmiş bir ekonomi devraldığından bütçe açıkları Amerikan gümüşü ile kapatılmaya çalışılıyordu. Bu yüzden, XVI. yüzyıl boyunca çeyrek milyon İspanyol, fakirlikten kaçarak yeni maceralar için Amerika'ya göç etmiştir.[12]

1570'lerin sonuna doğru, banker ve korsanların iştahını kabartan Amerikan gümüşü, Seville'ye muazzam miktarlarda akmaya başladı. Peru'da yeni gümüş madenlerinin keşfi ve saflaştırmada civanın kullanıl-

---

[8] Geoffrey Parker, "Spain, Her Enemies and the Revolt of the Netherlands "1559-1648", *Past and Present*, III, No: 48, (London: 1979) 72-95, s. 84.
[9] G. Parker, *ibid.*, s. 90.
[10] G. Parker, *ibid.*, s. 87.
[11] Victor von Klarwill, ed., *The Fugger Newsletters*, London, 1925 s. xxvi.
[12] Wilson, Charles. *The Transformation of Europe 1558-1648*, Berkeley: Univ. Of California Press, 1976, s. 130.

maya başlanması nihâyet sonuç vermişti. 1571-75 arasında Seville'ye 4 milyon duka gelmişken, bu miktar 1576-80 arasında 8 milyona ve 1581-85 arasında ise 9 milyon dukaya yükseldi. Bu da senede 2 milyon dukaya tekabül ediyordu.[13] Artık İspanya'da, sandıklar dolusu Amerikan altın ve gümüşü taşıyan filolar beklenir olmuştu. 13 Eylül 1583'te gelen bir filo tam 15 milyon altın getirmişti. Yükün ağırlığından, Atlantik'i rahat geçmek için bir milyon altın Havana'da geri boşaltılmıştı.[14] 1590'a gelindiğinde ise bu filolar artık İngiliz korsanların okyanustaki açık hedefidir. Pusuya yatıp gelen gemileri vuran korsanlar, ganimeti de Kraliçe Elizabeth'le paylaşmaktadır. 18 Aralık 1589'da Seville'ye ulaşan ve 8 milyon altın getiren filo, ancak mutad rotasını birkaç derece değiştirmesi sayesinde kurtulmuştur.[15] İşte gemiler dolusu Amerikan gümüşünün Seville'ye akmaya başlamasından itibaren II. Philip daha cesaretli ve atak bir siyaset takip etmeye başlayacaktır. 1580'de Portekiz işgal ve ilhak edilecek, 1578-85 arasında ise kuzeyde olmasa da güney Hollanda'da hâkimiyet kurulacak, 1588'de Armada sefere çıkacak, 1589-99 arasında da Fransa'daki din savaşlarına müdahale edilecektir.[16]

Braudel'e göre, 1580'den sonra Ispanya'ya muazzam miktarlarda akan kıymetli madenler, II. Philip'in bütün dikkatini Atlantik'e çevirmesine yol açmıştır. Bu dönemdeki savaşlar, artık dünyanın merkezi hâline gelen Atlantik'te kontrolü ele geçirmek için yapılıyordu. Atlantik kimin olacaktı? Reformcuların mı, yoksa Ispanya'nın mı? Kuzeylilerin mi, yoksa İberik halkının mı? Böylece İspanya bütün gücüyle, askerleriyle, gemileriyle, parasıyla batıya kaydı. Türkler de aynı dönemde yüzünü doğuya çevirerek Asya'yı kontrol etmeye çalışıyordu. İşte bu yüzden XVI. yüzyılın son yirmi yılında her iki süper güç de Akdeniz üzerinden mücadeleye son verdiler.[17]

Masrafları rahatça karşılanan İspanyol askerleri bundan sonra Hollanda'daki şehirleri birer birer isyancıların ellerinden almaya başlarlar. İsyancılara yardım etmekte olan İngiltere kraliçesine haddini bildirmek ve "Kuzeyin Türkleri" denilen İngilizleri bertaraf etmek için daha büyük bir harekâta girişir ve 1588'de sonu felâketle bitecek olan Armada'yı hazırlamaya başlar. Armada'nın batışından sonra İspanya'nın malî durumu yine bozulmaya başlayacaktır. Philip 1596'da, yabancı hükümdarla-

[13] J. H. Elliott, *Europe Divided, 1559-1598*, NY: Harper & Row, 1968, s. 269.
[14] *The Fugger Newsletters*, s. 74.
[15] *The Fugger Newsletters*, s. 142-143.
[16] James Davis, *Pursuit of Power*, London: Harper and Row Publishers, s. 106.
[17] G. R. Elton, ed., *Renaissance and Reformation: 1300-1648*, London: Collier Macmillan, 1964, s. 233.

rın para bastıkları ve büyük kârlar elde ettikleri gerekçesiyle altın ve gümüşün İspanya'dan çıkışını yasaklar. Bu şartlarda tekrar borç almaktan başka çare yoktur. Bu sefer Portekizli tüccardan 4 milyon corona (crown) talep eder.[18]

1567-1609 arasında süren isyan sırasında Hollandalılar Amsterdamlı tüccardan aldığı borçla askerî harcamalarını karşılar ve iyiye giden ekonomi sayesinde borçlarını düzenli olarak öderken, II. Philip hâlâ Amerika'dan gelen altın ve gümüşle bütçe açığını kapatmaya çalışıyordu.[19] Hollanda'daki savaşın bir çıkmaza girmesi Ispanya'nın malî durumunu iyice sarsmıştı. 1607'de ise bir kere daha (bu kez III. Philip tarafından) iflas ilân edilir. Fuggerler bu sefer 3¼ milyon duka kaybetmişlerdi. Bir imparatorluk satın alacak kadar parası olan banker Fugger ailesi borç verdikleri yaklaşık 4 milyon dukayı hiçbir zaman alamadılar. Fuggerler'in parası olmasaydı ne V. Charles, ne II. Philip, ne de imparator I. Maximilian siyasetlerini yürütebilirdi.[20]

MÜCADELENİN ATLANTİK'E KAYMASI VE ARMADA

Ispanya'nın Hollanda ile mücadelesinde Elizabeth'in isyancılara askerî ve malî yardımda bulunması İngiltere ile olan ilişkileri de bozdu. Büyük bir donanma hazırlanacak, İngiltere işgal edilerek zaten Papa tarafından aforoz edilmiş olan Elizabeth tahttan indirilerek Katolik mezhebi adada ihya edilecekti. İngiltere'nin işgali gibi büyük bir proje için çok önceden hazırlıklara başlamak gerekiyordu. Önceleri 60.000 asker taşıyan 500 gemiden oluşan muazzam bir donanma tasarlanıyordu. Gerçekte bunun ancak yarısı hazırlanabilecektir. Gemiler İspanya ve Venedik'teki tersanelerde inşa edilecekti. Böylesine büyük bir donanmanın maliyeti 4 milyon duka olarak hesaplanmıştı. 1587 baharında harekete geçecek olan donanma için derhal lojistik hazırlıklara girişildi.[21] Lizbon, Seville, Biscay ve diğer İspanyol limanlarında kalyon ve gemiler inşa edilmeye başlandı. İtalya'dan da gemiler bekleniyordu.[22] Büyük bir donanma oluşturmak üzere, dört bir taraftan İspanyol gemileri anavatana çağrıldı. 1586 Haziran'ında,

---

[18] *The Fugger Newsletters*, s. 204.

[19] David Kaiser, *Politics and War*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2000, s. 136.

[20] *The Fugger Newsletters*, s xxvii.

[21] J. H. Elliott, *Europe Divided*, s. 321; Armada'nın seferi hakkında harp meclisinin faaliyetleri ve II. Philip'in bürokratlarının görüşleri için bkz. I. A. A. Thompson, "The Armada and Administrative Reform: The Spanish Council of War in the Reign of Philip II", *The English Historical Review*, c 82, No. 325 (October 1967), 698-725; De Lamar Jensen, "The Spanish Armada: The Worst Kept Secret in Europe," *Sixteenth Century Journal*, XIX, No. 4 (Winter 1988), 621-641.," s. 629.

[22] *Calendar of State Papers, Venice*, VIII, s. 254.

Cadiz'den hareket eden Seville kalyonları, Peru, Havana ve diğer Amerikan limanlarında bulunan İspanyol gemilerine hep birlikte Avrupa'ya hareket etme emrini götürmüştü.[23] Fakat bu sırada Seville'den gelen kötü haberler II. Philip'in moralini bozdu. İngiliz korsanı Kaptan Drake[24] New Cartagena'ya kadar ilerleyip sırayla her kasabadan para toplamakta, direnenleri ise yakıp yıkmakta ve ağır tazminatlar yüklemektedir.[25] Drake, Cape Verde adalarına hücum ettikten sonra, Yeni dünyanın en büyük ve en zengin şehri olan Cartagena'yı ele geçirip yakmıştı. İngiltere'ye döndüğünde 60.000 *pound* değerinde (£) ganimet getirir. Drake'in bu seferleri Avrupa'da büyük yankı uyandırır ve Drake, Protestan davasının kahramanı olarak görülmeye başlar.[26]

Cartagena'nın yakılıp yağmalanması ve İspanyol ticaretine indirilen ağır darbeler üzerine II. Philip İngiltere işgaline kesin olarak karar verir. Armada 1587 yazında denize açılacak şekilde hazırlıklar yürütülmeye başlanır. Bu sırada, Kaptan Drake'in Cadiz'e gönderilerek, onlar hareket etmeden önce İspanyol nakliye gemilerini yakması planlanır. 1587 Nisan'ında, Karayibler'deki yağma seferinden dönen Kaptan Drake, St. Vincent burnu harekâtından önce, 25'i kalyon olmak üzere yüze yakın gemiyle Cadiz limanına taarruz eder. Limandaki gemileri götüremeyeceğinden, Drake 22 İspanyol gemisini topa tutar. Bu gemiler Armada'nın candamarını oluşturuyordu.[27] Bu sefer küçük fakat iyi idare edilen bir donanmanın az sayıda çıkartma birliğiyle ve iyi bir zamanlamayla, büyük bir kuvveti nasıl alt ettiğine örnek oluşturur.[28]

---

[23] İspanya'daki Venedik balyosları Vincenzo Gradenigo ve Hieronimo Lippomano'nun 14 Haziran 1586 tarihli raporundan, *CSP, Venice*, VIII, s 171; 1586'da Madrid'e tayin edilen Venedik balyosu Hieronimo Lippomano Armada hazırlıklarını en yakından takip etme avantajına sahipti. Raporları doğru ve kesindi. Fakat yine de Armada'nın tam hedefini bilemiyordu. 1587 yılında, İngiltere yanında İrlanda ile Hollanda ve Zelanda'ya yönelmesi ihtimallerini de raporlarında belirtiyordu.

[24] Sir Francis Drake (1540-1596), Kent, Chatham'da doğan Drake, ilk gemi kaptanlığını yaptığı 25 yaşından itibaren kendisini İspanya ile denizlerde mücadeleye adadı. 1577 yılında Plymouth'dan hareket eden Drake, dünyayı dolaşan ilk İngiliz kaptan oldu. Amerika'dan altın ve gümüş taşıyan İspanyol gemilerini ele geçirerek İngiltere'de efsane hâline geldi. Armada'nın hareketinden önce Cadiz'e yaptığı taarruz, İspanyol donanmasına büyük zarar verdi. Ertesi yıl İngiliz donanmasıyla birleşerek Armada'ya karşı gerilla taktikleri uyguladı ve Armada'nın fırtınada batmasına zemin hazırladı. 1595'de Amerika'ya son seferinde öldü ve Panama'da gömüldü. İspanya'da "el Draco" (the Dragon) lakabıyla anılır.

[25] *CSP, Venice*, VIII, s. 173.

[26] Jasper Ridley, *Elizabeth I*,, NY: Fromm, 1988, s. 270.

[27] *The Fugger Newsletters*, 30 Nisan Sevile ve 5 Mayıs Madrid raporlarına istinaden Venedik'ten 22 Mayıs 1587 tarihli bülten, s. 105-106. Saldırının verdiği zararın büyüklüğünden, Venedik'te artık Armada'nın bir daha sefere çıkamayacağı düşünülüyordu.

[28] Julian Corbett, Ed., *Papers Relating to the Navy During the Spanish War 1585-1587*, Aldershot: Temple Smith, 1987, s. xliii.

Bu arada Peru'dan beklenen filo nihâyet gelir. Krala 1,5 milyon altın getiren gemiler bir o kadar da tüccara para getirirler. Okyanusta 30 kadar gemiye rastlarlar, fakat mucize kabilinden kurtulurlar. Büyük ihtimalle filoyu bekleyen İngiliz korsan gemileridir. Bu para son derece önemlidir, çünkü iki yıldır kral Hollanda'daki isyancılar ve Armada için 10 milyon altına yakın para harcamıştır.[29]

İSPANYA'NIN KOLONİLERİYLE BİRLİKTE PORTEKİZ'İ İLHAKI

Philip'in düşmanlarının elindeki en kuvvetli koz, Portekiz Kralı III. Joao'nun kardeşi Luis'in gayri meşru çocuğu ve Portekiz tahtının varisi ve Crato başrahibi (prior) Don Antonio idi.[30] Portekiz kralı Sebastian'ın Alcazar Savaşı (Vadiü's-Sebil Muharebesi)nda ölümünden sonra yerine geçen kardinal Henry çok yaşlıydı ve 1580 Ocak ayı sonunda o da ölmüştü. Fırsatı kaçırmak istemeyen kardinal Granvelle hemen harekete geçmek gerektiğinin farkındaydı. Israrları sonucu Kral II. Philip'i Alva dükünün sınırı geçerek Portekiz'e saldırmasına ikna etti. Haziran'da Portekiz içlerine doğru ilerlemeye başlayan İspanyol kuvvetleri dört ay içinde bütün ülkeyi ele geçirmişlerdi. Bu ilhak üzerine II. Philip bir milyon nüfusun yanı sıra Portekiz'in okyanus aşırı zengin kolonilerine de sahip oldu. Bu kolonilerle irtibatı sağlayan 100.000 tonluk okyanus filosu da İspanya hâkimiyetine geçti.[31]

Don Antonio, Don Sebastiyan ile 1578'de Fas'ta yukarıda anlatılan Alcazar Savaşı'na katılıp pek çok asil gibi esir düşmüştü. Fidye karşılığı serbest bırakıldıktan sonra boş olan Portekiz tahtında hak iddia etmeye başladı. Topladığı kuvvetler Portekiz'i işgal eden Alva düküne yenilince, bir İngiliz gemisiyle ülkeden kaçtı. Catherine de Medici, Kraliçe Elizabeth ve Sultan III. Murad Don Antonio'yu tekrar Portekiz tahtına çıkarmak için ona yardım ediyorlardı.

Azore adalarından biri olan Terceira adası Don Antonio'ya sadakatini ilân etmişti. Don Antonio'nun planına göre, Azore adalarının alınması için bu itaatten faydalanılabilirse, İngiliz ve Fransızlar gümüş filolarının geçtiği güzergâh üzerinde stratejik bir yer tutmuş olacaklar ve kendisini de Portekiz tahtına çıkarabileceklerdi. Elizabeth'in danışmanlarınca bu

---

[29] *CSP, Venice*, VIII, Hieronimo Lippomano'nun Madrid'den, 1 Kasım 1588 tarihli raporu, s. 409.

[30] *CSP, Venice*, VIII, s. XX.

[31] Toplam İspanyol-Portekiz filoları 250-300 bin tona ulaşmıştı. O zaman için Hollanda 232 bin, Almanya 110 bin, Fransa 80 bin, İngiltere ise 42 bin tonluk filolara sahipti. J. H. Elliott, *Europe Divided*, s. 280.

plan müzakere edildi ve Kaptan Drake tarafından 1581 yılında Terceira adasına bir sefer düzenlenmesi kararlaştırıldı. Ada bir kere ele geçirildi mi, ardından Karayibler'e saldırılacaktı. Fakat nedense Elizabeth bu plan üzerinde çok istekli davranmadı ve planı erteledi. Bunun üzerine Don Antonio'nun projesi Alençon düküne, Hollandalılar'a ve Huguenotlar'a[32] teklif edildi. Sonunda III. Henry'nin sarayında kabul gördü. Catherine de Medici, II. Philip'e karşı böyle bir seferi desteklemekte son derece istekliydi. 1582 baharında La Rochelle'de bir filo hazırlanarak yola çıkarıldı. Fakat durumun ciddiyetini idrak eden Philip güçlü bir donanma ile Santa Cruz'u gönderdi ve Fransız donanması yenildi. Bu muharebede Fransız amiral Filippo Strozzi öldü, Don Antonio ise kaçtı. Ertesi yıl yapılan sefer de bir sonuç vermedi. Don Antonio, bundan sonraki 12 yılını bir başkentten diğerine, sürgünde, Portekiz tahtına çıkma planlarıyla geçirdi.[33] Görülüyor ki İberik yarımadası için yapılan siyasî ve askerî mücadele Atlantik üzerinden yürütülmektedir. Çünkü altın ve gümüş nakliyesi ve kolonilerden gelen ticaret yollarının kesilmesi İspanya'ya büyük darbe vuracaktı.

İspanya'ya bu darbeyi XVII. yüzyılın başlarından itibaren Hollanda vurur. İsyan 1609'da imzalanan 12 Yıl Mütarekesi ile fiilen başarıya ulaşıp Hollanda müstakil bir devlet hâline geldiğinde, denizcilikteki ilerlemeleri Ispanya'nın üstünlüğünü gölgede bırakacaktır. Hollanda'nın Brezilya'da, ve Orta Amerika'daki ticaret kolonileri ile Hindistan'da tekel olarak kurdukları "Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası"[34] Lizbon'a giden baharatı büyük ölçüde Amsterdam'a kaydırır. Bundan sonra 50 yıl kadar sürecek olan bir Hollanda hâkimiyeti dönemi başlar.

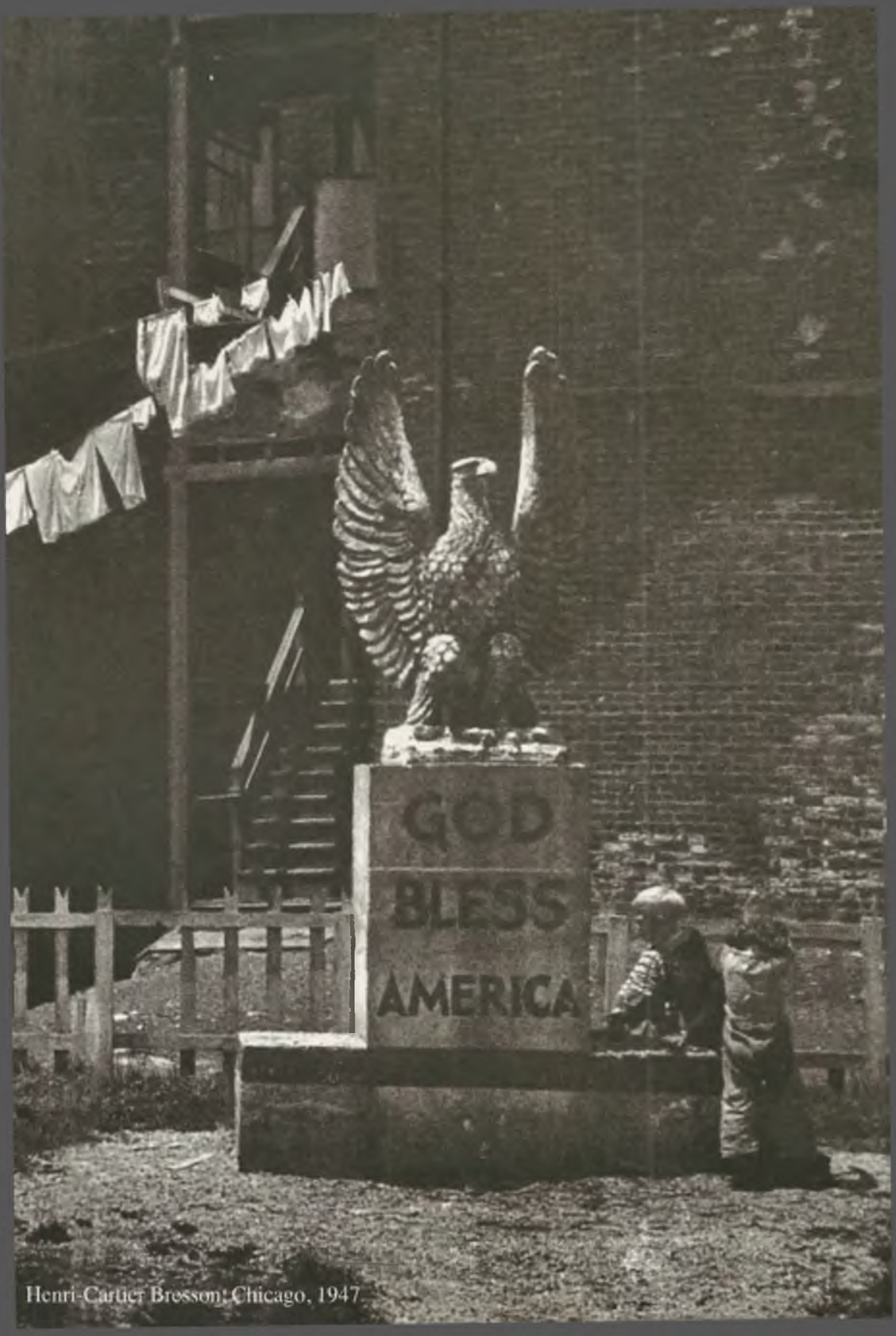
---

[32] Fransız Protestanlara verilen ad.

[33] J. H. Elliott, *Europe Divided*, s. 276-283; James McDermott, *Martin Frobisher, Elizabethan Privateer*, New Haven: Yale University Press, 2001, s. 274-276.

[34] Dutch East India Company.

Amerika ve Kimlik Krizi

Henri-Cartier Bresson: Chicago, 1947

AMERİKAN APOKALİPTİK'İNİN DÜNÜ BUGÜNÜ

C. Akça Ataç & Bahar Gürsel

Ve yedinci melek boru çaldı ve
"Dünyanın krallığı Rabbimizin
ve onun Mesihi'nin oldu;
ve ebetler ebedince saltanat sürecektir,"
diyerek gökte büyük sesler oldu
(Vahiy, 11: 15).

I.

George W. Bush'un 2004 yılı Kasım ayında yeniden başkan seçilmesinin ardından bir kez daha gündeme gelen Amerikalılar'ın kendilerine atfetmekte oldukları apokaliptik misyon, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşunda saklı en etkili mitlerden biridir. Bu misyon, ilk Püriten yerleşimcilerin kültürel bagajı içinde Amerika'ya gelmiş, yüzyıllar içerisinde güçlenerek Amerikan politik kültürünü son derece etkilemiş ve bugüne de ulaşan belirgin bir iz bırakmıştır. Bir İncil terimi olan apokalips'in pek çok Amerikalı için zaman içerisinde eskatolojik anlamından koptuğu doğrudur. Örneğin, güncel kullanımda *crusade* teriminin haçlı seferlerini ifade eden dinî-askerî anlamına gönderme yapmadan 'kapsamlı kampanya' anlamına gelmesi gibi, apokalips de bugün popüler anlamı ile geniş çaplı yıkım etkisi olan herhangi bir olayı nitelemek için kullanılmaktadır. Ayrıca, şimdi historisizmin etkisi altındaki rasyonel insan, tarihî olayları

ve bunların beşerî nedenlerini Tanrı'nın takdir ve hikmetinin (*God's providence*) yönettiği ilâhi bir planın öngörülmüş safhaları olarak algılamayı çoktan bırakmıştır. Böylece, İncil terminolojisinin popülerleşmesi ve tarih anlayışının dünyevîleşmesi karşısında, Amerikan apokaliptiğinin özü ilk bakışta Protestan eskatolojisinden uzaklaşmış gibi düşünülebilir. Üstelik, apokaliptik kelimesinin 'son günler' bilimi şeklinde açıklanabilecek eskatolojik anlamını sürdürdüğü birkaç platformda da Amerikan apokaliptik misyonu, devletin kendisinin kötülüğün ve çürümenin kaynağı olduğuna inanan Davidian tarikatında olduğu gibi, federal hükümet aracılığıyla yürütülemeyecek bir husus olarak görülmektedir. Bu misyonun, fanatik olmayan ama bu konuda aşırı coşku sahibi bazı birey veya toplulukların elinde web sayfalarına veya araba tamponu çıkartmalarına indirgenerek marjinalleşmiş olma durumu da vardır. Aynı zamanda, Davidian tarikatındaki toplu intihar örneğinde görüldüğü gibi, Tanrı'nın ilâhî planına ait bilgiye sahip olduğunu iddia eden fanatik dinî grupların apokaliptik görev adına gerçekleştirdikleri radikal eylemler sonuçta Amerikan toplumunu tedirgin etmiş ve Hıristiyan eskatolojisinin temel taşlarından biri olan apokaliptikten uzaklaşmasına neden olmuştur. Eksantrik bazı kişi veya grupların, İncil'de bildirilen 'son günler'in yaklaştığına yönelik internette sıkça rastlanabilen uyarıları ise apokaliptik vizyonun bir bakıma karikatürleşmesine yol açtığı da söylenebilir.

Ne var ki Amerikan apokaliptiğinin ilk bakıştaki bu geçmişte kalmış, marjinalize olmuş ve ciddiye alınmıyormuş gibi duran görünümü hiçbir şekilde derinde yatan gerçeği yok saymayı gerektirmez. Ernest Tuveson'ın meşhur kitabı *Millennium and Utopia*'da dediği gibi apokaliptik'i, "ilâhiyat bilimi içerisinde fanatik bir grubun fantastik bir uğraşısı" gibi görmek yerine "bütün Luterian, Kalvenist ve Anglikanlar'ı ilgilendiren hayatî ciddilikte bir sorun"[1] olarak kabul etmek gerekir. Nitekim, Amerikan kimliğinin ilk oluşumunda oynadığı kritik rol, Amerikan tarihinin dönüm noktaları ile eşzamanlı olarak geçtiği olgunlaşma evreleri ve son olarak güncel Amerikan politikası üzerindeki derin etkisi göz önünde bulundurulduğunda apokaliptik, Tuveson'un ifade ettiği derecede önemli bir politik belirleyici olarak ortaya çıkmaktadır. Amerikan apokaliptiğinin ülke siyasetinde neden "hayatî ciddilikte bir sorun" olduğunu daha iyi anlayabilmek için apokalips terimini, yukarıda sözü geçen popüler, fanatik ve gülünç yansımalarını bir tarafa bırakarak *Eski* ve *Yeni Ahit*'te tanımlanmış olan eskatolojik anlamı çerçevesinde ele almak uygun olacaktır.

[1] Ernest L. Tuveson, *Millennium and Utopia: A Study in the Background of the Idea of Progress* (Berkeley: University of California Press, 1949), s. 11.

Bu çalışmanın amacı; apokalipsin, ilk Püriten ve diğer İngiliz Protestan yerleşimcilerinin benimsediği bu kaynaklardan gelen başlangıçtaki anlamının altını çizerek ve özellikle Bush yönetimine odaklanmak suretiyle apokaliptik çerçevesinde Amerika'ya atfedilen kurtarıcı (*redeemer*) rolünün yüzyılları aşarak önemini kaybetmeden nasıl günümüze kadar geldiğini göstermektir. Amerikan apokaliptik'inin tarih boyunca devamlılığı nedeniyle başvuracağımız apokaliptik bilgi ile, Amerikan tarihindeki olayların, değişimlerin ve bunların nedenlerinin başka açıdan da değerlendirilebileceği daha geniş bir perspektif elde edeceğiz. Amerikan tarihine bu perspektiften bakıldığında pek çok olayı apokaliptik geleneğinin politikaya bilinçli uygulanması olarak anlamak mümkün olacaktır.

Apokalips, Yunanca "gizli olanın açığa çıkması" anlamına gelen *apocalypteo* kelimesinden türemiştir. Kutsal kitaplarda yer alan apokalips, dünyanın yaklaşan sonunu ilgilendiren gelecekteki olayların bir alegorisi olarak tanımlanabilir; genellikle, dünyadışı bir vahiy formundadır. Apokaliptik ise bu tür eskatolojik vahiyleri, tarihin gelişimini yöneten Tanrı'nın büyük planının dünya düzeyinde tefsiri olarak kabul eden düşünce sistemidir. Hıristiyanlar için bu büyük plan, özellikle *Eski Ahit*'teki *Daniel* ve *Yeni Ahit*'teki *Yuhanna'nın Vahyi* (*Revelation*) bahislerinde bildirilmiştir. "[Y]eni gökler ve yeni yer" yaratılacağını ve "önceki şeyler"in "anılmayacak ve fikre gelmeyecek" (lxv, 17) olduğunu bildiren İşaya (*Isaiah*) bahsinde olduğu gibi *Kitab-ı Mukaddes*'te bunların haricinde de 'son olaylar' vahiyleri içeren bölümler vardır ama *Daniel* ve *Vahiy* en kapsamlı olanlarıdır. Hıristiyan eskatolojisi, bu metinlerdeki vahiylere dayanarak, "dünyanın Son'dan önceki mucizevî iyileşmesi"ne varacak 'son olaylar' zincirini ortaya koyar.[2] Buna göre 'son olaylar', iyi ve kötü güçler arasındaki sonsuz savaş içerisinde yer alır ve Avihu Zakai'nin ifade ettiği gibi, insanın "Tanrı'dan uzaklaşması ve O'nunla tekrar barışması"[3] dramı çerçevesinde algılanılması gerekir. Apokaliptik'e göre, dünyevî tarihin Son'una kadar, bir başka deyişle *Antichrist*'in devrilmesi, iyinin kötüyle mücadelesinden son kez ve sonsuza kadar galip çıkması (*Armageddon*) ve dünyanın İsa'nın krallığına dönüşmesinden önce, birçok sonlar ve başlangıçlar olacaktır. Bu arada, apokaliptik çerçevesinde *Vahiy*'in 20. bölümünde vaat edilen bin yıllık barış ve adalet dönemine odaklanan bir de milenyalizm anlayışı bulunduğunu belirtmemiz gerekir. Bu bin yıllık 'saadet' döneminin İsa'nın ikinci gelişinden önce mi, sonra

[2] Catherine Albanese, 'Requiem for Memorial Day: Dissent in the Redeemer Nation,' *American Quarterly*, Vol. 26, No. 4 (October, 1974), s. 1612.

[3] Avahi Zakai, *Exile and Kingdom: History and Apocalypse in the Puritan Migration to America* (Cambridge University Press, 1992), s. 8.

mı gerçekleşeceğine yönelik inanç farkı ise erken-milenyalistler ile geç-milenyalistleri yaratmıştır. Amerikan apokaliptiğini anlamada, her iki milenyalist grubun düşünceleri eşit önem taşır.

Anglo-Sakson dünyasında tarihi Tanrı'nın takdir ve hikmetinin yönettiği ve bu planın uygulanmasında, Tanrı ile yaptıklarına inandıkları antlaşma (*covenant*) doğrultusunda, İngilizler'in müstesna bir rol oynayacağı düşüncesi, İngiltere'de Reformasyon'un ilk günlerinden itibaren son derece etkili olmuş ve bu yönde bir apokaliptik gelenek oluşmuştur. Fakat, Püritenler, I. Elizabeth'in ve erken Stuart krallarının Püriten karşıtı politikaları karşısında, apokalips içinde İngiltere'nin kutsal bir rol oynayacağına dair inançtan XVII. yüzyılın başında büyük bir düş kırıklığı içinde uzaklaşmışlardır. Böylece, Püritenler için, İngiltere'nin İncil'de bildirilen "müminlerin sonsuz mağfiret (*salvation*) ile kutsanacakları dünyadaki cennet" olamayacağı kesinleşmişti. Onlar da bu nedenle büyük ilâhi planın gerçekleşeceği sahneyi İngiltere'den Amerika'ya, Atlantik'in karşı tarafına taşıdılar ve çok geçmeden adadaki Anglikan Kilisesi'nden soğuyup ayrılan diğer dinî gruplar da onları takip etti. Ancak, apokaliptik düşünce çerçevesinde Amerika'daki kiliseler için bu küslüğün kalıcı olması arzulanan bir durum değildi. Bu nedenle, yolları bu şekilde ayrılan Anglikan Kilisesi ile Amerika'nın evanjelik kiliseleri XVIII. yüzyılın sonunda barıştılar ve bu birinci nesil milenyalistlerin 'unutma ve affetme'[4] dileklerinin gerçekleşmesi olarak kabul edilebilir. Bu durum, Tanrı'nın saflığını yitirmiş o kilisesinin doğru yolu yeniden bulması ve Tanrı'nın saflığını koruyan bu kilisesi ile barışması 'dünyadaki cennetin' gelişini hızlandıracaktı. Amerikan apokaliptik'inde, adadaki kiliseler ile iletişim, hattâ işbirliği içinde olmak önem taşımaktadır. Buna rağmen 'kurtarıcı' rolü Amerikalılar'a özgüdür.

Apokaliptik, dünyadaki geri kalan insanları da kurtaracak olan, seçilmiş (*elect*) ve bu kaderi önceden belirlenmiş (*predestined*) bir kurtarıcı millet (*redeemer nation*) öngörmektedir. Bu anlamda seçilmiş insanlar olmak, böyle bir kader sahibi olarak ilâhî bir sorumluluk yüklenmeyi gerektiriyordu. Ayrıca, günahkâr bir geçmişi ve yozlaşmış dinî gelenekleri arkasında bırakan bu ilâhî insanların yaşadığı yer, zamanı geldiğinde Tanrı Krallığı'na yaraşacak nitelikteki topraklar olmalıdır. Püritenler de yozlaşmış ve kutsallığı bozulmuş İngiltere toprağını arkalarında bırakarak, bâkir Amerika'nın *Vahiy*'de vaat edilen kutsal topraklar olduğunu kabul ederek ilâhî bir mekâna yerleştiklerine inandılar. Amerika'ya göç, bir XVII. yüzyıl milenyalisti olan Cotton Mather'in sözleriyle, "*yozlaşmış* bir

[4] Cotton Mather, *Magnalia Christi Americana* (Boston, 1702) s. v.

kiliseden daha *safına* geçiş" ve "*harabiyetin* korkutucu işaretlerinin bulunduğu bir yerden Tanrı'nın koruyuculuğu açısından haklı beklentilerin olduğu bir yere geçiş"[5] idi. Ayrıca, yine Mather'e göre, Amerika'yı 'Tanrı'nın insanları'nın yaşayacağı kutsal toprak olduğunu ispat eden bir başka gösterge de bu toprakların pagan yerlilerin varlığı nedeniyle "bir zamanlar Şeytan'ın toprakları" olması ama ilâhî insanların gelişiyle Şeytan'ın "son derece rahatsız edilmiş" olmasıydı.[6] Bununla beraber, yerlilerin sayısının başlangıçta 'seçilmiş insanlar'ın sayısından fazla olması ve gelecekte bu kutsal toprakların 'seçilmiş insanlar'la yeteri kadar iskan edilememesi durumunda, Mather'in babası Increase Mather, "Kilise'ye vaat edilmiş ihtişamlı zamanlarda" Amerika'nın İsa'nın krallığı yerine "Cehennem" olma ihtimaline de işaret etmişti.[7] Bu da gösteriyor ki; Amerikan apokaliptik'inde, 'kurtarıcı millet'e evsahipliği yaptığından hiç bir şekilde şüphe edilmemesine rağmen Amerika, Şeytan'ın aldatmacalarından ve yozlaşmadan muaf bir coğrafya olarak görülmemektedir. Kutsal mekân da yozlaşmanın "kaçınılmaz"lığıyla yüzleşmek ve cehennemleşmeye karşı mücadele etmek zorundaydı.[8]

Amerikalı milenyalistler için, Amerika'nın 'dünyadaki cehennem' olarak Tanrı'nın gazabını çekmesinden sonra korkulacak diğer en önemli husus 'dünyadaki cennet'in Avrupa olması ihtimaliydi. Bir başka deyişle, erken dönemde Amerika kıtasındaki ilâhî olmayan insanların varlığı, Amerika'yı bir yandan 'Tanrı'nın insanları'nın yerleşmesi gereken kutsal topraklar yaparken diğer yandan da Amerika'nın kutsallığının bozularak İsa'nın krallığıyla takdis edilecek coğrafyanın Avrupa olması ihtimalini canlı tutuyordu. Milenyalistlerin, Amerika'nın kutsal kitaplardaki vahiylerde bildirilen kutsal toprak olduğu inancına sarsılmaz bir bağlılıkları olmasına rağmen, Amerikan apokaliptik vizyonundan Avrupa'nın 'son günler'in ihtişamını Amerikalılar'ın elinden alması ihtimali hiçbir zaman tümüyle silinmemişti. Amerikalılar kendilerine düşen sorumlulukları yerine getirmedikçe ve bu topraklardaki Şeytan hâkimiyetine bir son vermediği müddetçe, insanlığı kurtarma ve Yaratıcı ile tekrar barıştırma apokaliptik misyonu gerçekte onların olmayacaktı. Şüphesiz, Batı'ya genişleme (*westward expansion*) sonucu, kendilerini apokaliptik düşünceye adayan kişiler arasında iyiliğin gücünün Şeytan'ın ülkesini fethettiğine dair

[5] Mather aktaran Barret Wendell (der), *Cotton Mather* (New York, London: Chelsea House, 1980), s. 15.

[6] Mather, 'Devil in New England,' *The Wonders of the Invisible World* (Boston, 1692) içinde.

[7] Increase Mather aktaran Charles Chauncy, *Seasonable Thoughts on the State of Religion in New England* (Boston, 1743), s. 7.

[8] Henry ve Brooks Adams, 'Gilded Age Apocalypse,' Arthur Herman (der), *The Idea of Decline in Western History* içinde (New York: The Free Press, 1997), s. 175.

kesin bir kanı oluşmuştu. Yine de bir alternatif kutsal mekân olarak Avrupa, Amerikan apokaliptikçilerini tedirgin etmeye devam etmiştir.

Kutsal mekân fikri, beraberinde kutsal zaman kavramını da getirmiştir. Protestan apokaliptik'inin zaman yorumuna göre, insan, önceden bildirilmiş bir geleceğe bağımlı kesintisiz bir şimdiki zaman içinde yaşamaktadır. Tanrı'nın takdir ve hikmeti yönetimindeki ilâhî plan, şimdiki zamanda anbean açıklanmakta ve insanoğlu vahyedilen sona doğru ilerlemektedir. Yale profesörü Samuel Haris'in 1870 yılında ifade ettiği gibi, 'Son' gelene kadar eskatolojik zamanın "devamlılığında hiçbir âni kesinti"[9] olmamış ve olmayacaktır. Geçmiş çoktan vuku bulmuş ve *Kitab-ı Mukaddes*'te anlatılmıştır. Geriye kalan günler, uzun bir süreç olan şimdiki zamanın parçasıdır ve İsa'nın ikinci gelişine, dolayısıyla dünyevî tarihin sonuna kadar, kesintiye uğramadan sürecektir. Bu açıdan, Hegel terminolojisini kullanırsak, şimdiki zaman, tarihin sonsuz "tamamlanışı" olarak algılanmalıdır. Amerikan apokaliptik'inde *Daniel* ve *Vahiy* bahislerinde bildirilen zamanda yaşamak, XIX. yüzyıl milenyalistlerinden Ethan Smith'in sözleriyle, Kutsal Kitaplar'da "bildirilen olayların vuku bulmakta olduğu ve bulacağı"[10] şimdiki zamanda yaşamak anlamına gelmektedir. 'Zamanın işaretleri' (*signs of the times*) olarak bilinen bu olaylar yaklaşan Son'un göstergeleri olarak kabul edilmiş ve incelenmiştir. Kitaplar'da Son'un yaklaştığına dair ifadelerin yer almasından dolayı Amerikan apokaliptik'i, yaşanan günlerin ilâhî planın son safhaları olduğunu iddia eder. XVIII. yüzyıldaki Büyük Uyanış'ın (*Great Awakening*) öncülerinden Jonathan Edwards, "yaşadığımız zamanın Tanrı'nın yeryüzüne müdaheleleri serisinin son kısmı"[11] olduğunu sıkça beyan etmiştir.

Şimdiki zamanın büyük planın son safhaları olduğuna inanan Amerika'nın ilk nesil milenyalistlerine göre; 'son günler' (*last days*) ve 'son şeyler' (*last things*), başka bir deyişle İsa'nın krallığının gelişini beklerken ve gelmesi için çalışırken kutsal mekân ve zamanda yaşamak ve 'zamanın işaretleri'ni fark etmek demek, iyi ve kötünün bitmeyen mücadelesi, hattâ iyinin Son'daki mutlak zaferine kadar Şeytan'ın güçlerinin geçici zaferleri olacağı anlamına gelmekteydi. Edwards'a göre Amerikan apokaliptik'i "bir sürü değişikliğin, canlanmanın ve kırılmanın" olacağını ve aynı zamanda "kara bulutlarla tehditkâr durumların geri dönüşünü"

[9] Samule Haris'in *1870 Lectures at Andover Theological Seminary* aktaran James H. Moorhead, "Between Progress and Apocalypse: A Reassessment of Millenialism in American Religious Thought 1800-1880," *The Journal of American History*, Vol. 71, No. 3 (December 1984), s. 541.

[10] Ethan Smith, *Dissertation on the Prophecies* (Charlestown, 1811), s. x.

[11] Jonathan Edwards, *Thoughts on the Revival* (Boston, 1741), s. 13.

öngörmektedir.[12] Benzer şekilde, Mather de Amerikalılar'ı Şeytan'ın gelecekteki müdahelelerinin "şimdiye kadarkilerden daha zorlayıcı, daha şaşırtıcı ve anlamlandırılması daha güç durumlar" olarak ortaya çıkacağı konusunda uyarmıştır.[13] Buna göre Amerikalılar, yeni bir dünya düzenini yayma ve insanlığa toplu mağfiret getirme misyonunu yüklendikleri anda Şeytan'ın aldatma, yok etme ve acı çektirme girişimlerinin de hedefi hâline gelmişlerdir. Bu da göstermektedir ki, Amerikan apokaliptik'i, 'Son' için doğaüstü tek bir felâket yerine şiddet dereceleri farklı birden fazla kıyametler beklemektedir. Edwards'ın "dünyanın sonları üzerimize doğru geliyor; son değil, sanki dünyanın bir biri arkasından gelen birkaç sonu varmış gibi çok sayıda sonlar"[14] sözleri Amerikan apokaliptik vizyonundaki bu genel kanıyı yansıtır.

Matta (*Matthew*) İncili'nin 24. bölümünde[15] bildirilen dünyanın doğaüstü sonu yerine 13. bölümüne[16] vurgu yapan Amerikan milenyalistleri, Tanrı'nın Son'daki krallığının yavaş ve küçük adımlarla insanlar tarafından gerçekleşeceğini sıkça tekrar etmişlerdir. Onlar için Krallığı kuracak olan güç "inananların emeği" idi ve bunun mutlaka İsa'nın ikinci gelişinden önce olması gerekmemekteydi. Örneğin, 1798 yılındaki apokaliptik içerikli 4 Temmuz konuşmasında Yale'in rektörü Timothy Dwight, milenyumun "aşamalı olarak insanoğlunun"[17] kendi eliyle geleceği konusunda kesin konuşmuştu. Amerikan apokaliptiğinin bireysel beşerî çabanın altını çizen bu yüzü, daha sonraki yıllarda Amerika'da filizlenen ilerlemecilik (*progressivism*) ve bireyselcilik (*individualism*) ile açıkça uyumludur. Apokaliptik vizyon genelde Tanrı'dan gelecek toplu mağfiret fikrine dayanıyor olsa da Amerikan apokaliptik'inde, bireysel çabanın gereği ve bunun teşvik edilmesi önemli yer tutar.

Bu bakımdan, farklı dönemlerde, Mesih'in gelişini bekleyen Amerikan halkına bu gelişi hazırlayan görev ve ödevler verecek farklı bireylere

---

[12] Edwards, *A History of the Work of Redemption* (London, 1774), II, s. 112.

[13] Mather, "Devil in New England," s. iv.

[14] Edwards, *History of Redemption*, s. 112.

[15] "Fakat o günlerin sıkıntısından hemen sonra, güneş kararacak, ay ışığını vermeyecek, yıldızlar gökten düşecekler ve göklerin kudretleri sarsılacak; o zaman İnsanoğlunun alâmeti gökte görünecek; o zaman yeryüzünün bütün sıptları dövünecekler ve İnsanoğlunun göğün bulutları üzerinde kudretle ve büyük izzetle geldiğini görecekler." (Matta 24: 29-31).

[16] "İsa onların önüne başka bir mesel koyup dedi: Göklerin melekûtu, bir adamın alıp tarlasına ektiği bir hardal tanesine benzer, o tane ki, bütün tohumların gerçi en küçüğüdür; fakat büyüyünce, sebzelerden daha büyüktür ve ağaç olur; şöyle ki gökün kuşları gelip onun dallarında yerleşirler." (Matta 13: 31-33).

[17] Timothy Dwight'ın *Fourth of July Sermon 1784* aktaran Ira V. Brown, "Watchers for the Second Coming: The Millenarian Tradition in America," *The Mississipi Valley Historical Review*, Vol. 39, No. 3 (December, 1952), s. 449.

ihtiyaç duyulmuştur. Bu bireylerin ortak noktası, 'uyanmış' olmaları ve Ruh-ül Kudüs'ün (*Holy Spirit*) dünyadaki eylemlerini fark edebilmeleriydi. XVII. yüzyılın sonunda bu kişi Cotton Mather idi. Mather, 1697'de günlüğüne "Tanrı'nın Ruhu"nun kendisine dokunduğunu ve böylece "O'nun yaklaşımlarına daha açık" hâle geldiği notunu düşer.[18] Aynı gelenek içinde, Büyük Uyanış süresince Edwards, 1830'larda William Miller, 1980'lerde Hal Lindsley veya bu isimlere göre ikincil önem taşıyan ama eşit derecede aktif olan Thomas Parker, Joseph Bellamy, Samuel Hopkins, David Austin ve Ethan Smith, Ruh-ül Kudüs'ün yeryüzündeki varlığına şahit olduklarına inanmışlar ve 'yeniden doğmuş' (*born again*) Hıristiyanlar olarak Amerikalılar'ın dikkatini 'zamanın işaretleri'ne çekmeye çalışmışlar, onları Son için hazırlamışlardır.

Amerikan apokaliptik geleneği içindeki tüm hazırlıkların, bir başka deyişle Krallık'ı getirecek değişimin, ruhanî olduğu kadar politik olması da gerekir. 1799'da verdiği "The Millennial Door Thrown Open" başlıklı vaazında David Austin, Tanrı'nın inayetinin yönettiği planının "önce dışsal ve politik" daha sonra "içsel ve ruhanî" bir dönüşümü şart koştuğunu anlatmıştır.[19] Buna göre, apokaliptik'in kiliselerin faaliyet alanı ile sınırlı sırf dinî bir vizyon olduğunu düşünmek yanlış olur; onun her zaman politik bir açılımı olmuş ve Amerikalı milenyalistler de bu "dışsal ve politik" dönüşümde Amerika'nın üstleneceği kurtarıcı rolünün altını belirgin bir şekilde çizmiştir. Apokaliptik anlayış çerçevesinde tanımlanan bu rolün, özellikle Amerikan dış politikasında çok önemli yansımaları olmuştur. En başından beri Amerikalılar, seçilmiş millet olarak kendi sınırları içinde gerçekleştirdikleri ilâhî dönüşümü tüm dünyaya yayma sorumluluğu altında olduklarına inanmışlardır. Yine Austin'in işaret ettiği gibi, Amerikan apokaliptik'inde Amerika, "yeryüzündeki tüm milletlerin ihtişamını ve onurunu bağrına taşıyacakları"[20] kutsal toprak olarak kabul görür. Bu görüşe göre Amerika Birleşik Devletleri, insanlığın toplu kurtuluşunu, Yaratıcı ile barışmasını ve Şeytan'ın gücüne son vermeyi vaat etmektedir. Böylece, Edwards'ın vaazlarında dile getirdiği gibi, Amerika'nın rehberliğinde bütün dünya "barış ve sevgi içinde tek bir toplum hâlinde birleşecek; yerkürenin her tarafındaki bütün milletler tam uyum içinde birbirine kenetlenecek; Tanrı'nın kilisesinin tüm kısımları, bilgiyi ve birbirinin iyiliğini destekleyecek ve yayacaktır."[21]

---

[18] Cotton Mather, *Diary of 1697* aktaran Wendell (der), *Cotton Mather*, s. 162.
[19] David Austin, *The Millennial DoorThrown Open* (Connecticut, 1799), s. 31.
[20] Austin, *Millennial Door*, s. 30.
[21] Edwards, *History of Redemption*, s. 438.

Özetle, Tanrı'nın takdir ve hikmetinin yönettiği planın şimdiki zamanda açıldığına inanan, "zamanın işaretlerini" anlamaya odaklı, iyinin mutlak ve nihaî zaferinden önce kötülüğün geçici zaferlerini sineye çekmeye hazır, Amerikan ve İngiliz kiliselerinin işbirliğini arzulayan, Amerika'nın seçilmiş mekân olmasına rağmen yozlaşmadan muaf olmadığını vurgulayan, evdeki yozlaşmanın İsa'nın krallığının Avrupa'da kurulmasıyla cezalandırılacağından korkan Amerikan apokaliptik'i özel seçilmiş insanların 'son günler'deki bireysel çabasıyla Amerikalılar'ın, dünyayı ve halklarını kurtarması fikrine dayanır. Bu vizyonun, şüphesiz ki, Amerikan politik kültürü üzerinde tarih boyunca 'Amerika'nın davası tüm insanlığın davasıdır' anlayışı biçiminde açık bir yansıması olmuştur. Amerika'ya göç eden ilk Püritenlerin ve diğer Protestan mezheplerine mensup İngilizler'in bu mirası, Amerikan dış politikasının belirlenmesinde çok önemli ideolojik katkılarda bulunmuştur.

Benden yana olmayan bana karşıdır.
Benimle birlikte toplamayan dağıtıyor demektir.
Hz. İsa (Matta 12:30)

Teröre karşı savaşta ya bizim yanımızdasınız
ya da bizim karşımızda.
George W. Bush

II.

On üç kurucu koloninin 1776 yılında bağımsızlık adına Britanya Krallığı'na başkaldırısının sonucu olan Amerikan İhtilali'nin temelinde, 'klasik cumhuriyetçilik' kadar Püriten milenyalizmi de vardı. Amerika'nın Kurucu Babaları (*Founding Fathers*), Avrupa'dan yalnızca cumhuriyet ve eşitlik ile ilgili görüşleri almamışlar, aynı zamanda Eski Dünya'nın apokaliptik kavramını da benimsemişlerdi ve XVIII. yüzyılda, Amerikan apokaliptik'inde öngörüldüğü gibi, Şeytan'ın yıkıcı gücünün Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluş temeli olan eşitlik, özgürlük ve bağımsızlık gibi ilkeleri hedef alacağı korkusuyla dışa kapalı ve içte refahı odaklayan bir politika gütmüşlerdi.

Bu politikanın sonucunda, ülkenin refahı adına çok önemli bir aşama kaydedilmesinin ardından, gözler dışarıdaki güç dengelerine çevrilmiştir. Böylece, XIX. yüzyıl Amerikan dış politikasını tanımlayacak en uygun sözcük şüphesiz ki 'genişleme' olmuştur. 1823 yılında ilân edilen Monroe Doktrini, tüm Amerika kıtası üzerindeki Birleşik Devletler kontrolünün başlangıcının bir simgesi hâline gelmişti. Önceden Çizilmiş Kader (*Manifest Destiny*) kavramının ortaya çıkışıyla beraber 'genişleme' fikri

daha derin bir anlam kazanmıştır. "İlâhî güç tarafından daha önceden belirlenmiş, alanı tam olarak belli olmayan genişleme anlamına gelen"[22] Önceden Çizilmiş Kader görüşü, 1839 yılında gazeteci John O'Sullivan tarafından ortaya sürülmüştü. O'Sullivan'a göre Tanrı, Amerikan Genişlemesi'nin, yani "seçilmiş bir milletin ilâhi başarısının" yanındaydı. Genişleme düşüncesini görev fikriyle bağdaştıran O'Sullivan, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşunun "[Amerikalılar'ı] geçmişten koparıp geleceğe bağlayan ... yeni bir tarihin başlangıcı olduğunu"[23] belirtmişti. Amerika'nın kaderinde, monarşi ve aristokrasiyi benimsedikleri için "cehennem kapılarında" bekleyen milletlere, gelecekte kurtuluş yolunu gösterecek ilerlemeci güç olacağı yazıyordu. Amerika, "seçilmişti ve onun yüksek örneği, kralların, hiyerarşilerin ve oligarşilerin tıranlığına karşı ölümüne saldırmalı, barışın ve iyi niyetin mutlu mesajını, binlerce insanın vahşi hayvanlardan biraz daha çekilebilir bir yaşam sürdürdüğü yerlere taşımalı[ydı]." [24] Kısacası, Önceden Çizilmiş Kader, "Anglo-Saksonlar'ın ırk olarak doğal bir üstünlüğe sahip olduğunu, Protestanlığın cennetin anahtarlarını elinde tuttuğunu, yalnızca cumhuriyetçi yapıya sahip olan politik organizasyonların özgür olduğunu" ve böylece, "geleceğe, hattâ daha önceden belirlenmiş olan geleceğe, insanlar tarafından daha hızlı ulaşılacağını"[25] imâ ediyordu. Önceden Çizilmiş Kader inanışına uygun olarak XIX. yüzyılda, Meksika'ya kadar ulaşan Amerikan Genişlemesi, özellikle "kendilerine sahip oldukları şans öğretilecek ve insan ırkının iyiliği adına gelişmeleri için eğitilecek olan"[26] Meksikalılar için büyük bir fırsat olarak nitelendirilmişti.

Kuşkusuz Amerikan İç Savaşı, Amerikalılar'ın gelişme ve genişleme ile ilgili fikirlerine kısa bir süre için de olsa ara vermişti. Ne var ki, apokaliptik düşünceye bağlı olanlar tarafından bu savaş, XIX. yüzyılın ortasında özgürlük ve eşitlik gibi Amerikan ideallerinin ve bu ideallere dayanan apokaliptik inancın yenilgiye uğraması, yani Birleşik Devletler'in böyle bir savaşın önüne geçememiş olmasından dolayı Amerikalılar'ın vaat edilen zaferlerden mahrum kalma ihtimalinin ortaya çıkması şeklinde değerlendirilmişti. Oysa, savaş sırasında başkan olan ve Amerikan tarihinin en önemli apokaliptik liderlerinden birisi olarak görülen Abraham Lincoln'a göre İç Savaş, Tanrı'nın ilâhî planının bir parçasıydı.

---

[22] Frederick Merk, *Manifest Destiny and Mission in American History*, (New York: Vintage Books, 1963), s. 24.
[23] John O'Sullivan, "Manifest Destiny," 1839, http://www.civics-online.org/library/formatted/texts/manifest destiny.html
[24] Ibid.
[25] Merk, *Manifest Destiny*, s. 265.
[26] Ibid. s. 31

Amerikan apokaliptik'inde tanımlanan dünya milletlerini kurtarma görevinden önce, Amerikan milletinin özgürlüğünün sağlanması gerekmiş ve bunu gerçekleştiren araç, Kuzey ve Güney arasındaki çatışma sonucu sağlanan birlik olmuştu. 4 Mart 1865'teki ünlü ikinci başkanlık yemini konuşmasında Lincoln bu bağlamda şunları söylemişti:

> Yüce Tanrı'nın kendi amaçları var ... Eğer Amerikan Köleciliğini, Tanrı'nın ilâhî rehberliğinde bitmesi gerekirken O'nun belirlenmiş zamanında devam eden kötülüklerden birisi olarak görür ve bu kötülüğün çıktığı yerler olan Kuzey'e ve Güney'e bu korkunç savaşı Tanrı'nın bir dert olarak verdiğini ve köleliği şimdi bitirmek istediğini farzedersek, inananların Yaşayan bir Tanrı'ya her zaman yakıştırdıkları kutsal özelliklerden sapmış mı oluruz? ... Söylenecek olan şudur: "Tanrı'nın hükümleri hem doğru hem de âdildir.[27]

Özellikle Kuzeyli askerler ve Lincoln gibi liderlere göre İç Savaş, Tanrı'nın Amerika'ya verdiği bir ceza olmaktan çok kutsal tarihin ya da apokaliptik görüşün Kuzeyliler'in, yani özgürlüğün lehinde geliştiğinin açık bir göstergesiydi. 1865 yılının Amerikası'nda, savaşın sona ermesiyle politika üretmekteki etkisi somutlaşan apokaliptik, artık kutsal bir olgu olmaktan çıkmaya başlamış, şovenizmin, emperyalizmin ve militarizmin hizmetine girmişti.[28] Apokaliptik dil, kullanım açısından, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyıl süresince bu değişikliğe uyum sağlamıştır. Amerikan politikacıları Porto Riko, Havai, Küba ve Filipinler gibi ülkelerin kontrol altına alınmasında 'genişleme'yi destekleyen milenyalist düşüncelerden yararlanmış ve dünyayı vahşilik ve barbarlığa karşı bir koruma görevi olduğu konusunda Amerikan toplumuna sürekli hatırlatmalarda bulunmuştur. Birleşik Devletler'in dünya savaşlarına girmesi de bu görev tanımının bir parçası olarak görülebilir. Bunun bir örneği olarak, Kalvenizm'e bağlılığı iyi bilinen Başkan Woodrow Wilson'un, 1917 yılında, Almanlar da dahil olmak üzere bütün dünyayı Alman barbarlığına karşı korumak adına, Amerika'nın izolasyon politikasından vazgeçmiş olması verilebilir. Birleşik Devletler'in İkinci Dünya Savaşı'na katılımı da aynı amacın, yani medenî dünyayı koruma hedefinin kaçınılmaz bir sonucu olarak algılanmalıdır. Franklin Delano Roosevelt'in 6 Ocak 1941'de yaptığı ve içeriğindeki apokaliptik etkinin açıkça görüldüğü "Dört Özgürlük" konuşmasında da vurguladığı gibi Amerikan milleti,

---

[27] Abraham Lincoln, İkinci Başkanlık Yemini Konuşması, 4 Mart 1865.

[28] James H. Moorhead, *American Apocalypse: Yankee Protestants and the Civil War, 1860-1869*, (New Haven, London: Yale University Press, 1978), s. 80.

"inancını, Tanrı'nın rehberliğinde, özgürlüğe"[29] bağlamıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları, apokaliptik görüş çerçevesinde, birincisinden çok daha ağır ve zorlayıcı olmuştur. Savaşın bitimiyle beraber Amerika, dünyayı ikiye bölen, öncekilerinden daha soğuk ve daha sorunlu bir savaşa girmişti. Savaş sonrası dönem, Amerikalılar'ın iyinin kötüye karşı verdiği mücadele olarak tanımladıkları Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği arasındaki uzun süreli Soğuk Savaş, Amerika'nın yabancı topraklardaki sıcak savaşları olan Kore ve Vietnam gibi çatışmalar ve onun Ortadoğu'yu özgürleştirme politikasına ters düşen gelişmeler, Amerikan apokaliptik'i için kurtarıcı millet misyonunun sürekli olarak sınandığı bir dönem olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde, politika uygulamalarında apokaliptik düşünceye en çok vurgu yapan başkan Ronald Reagan olmuştur. Reagan, Amerikan hayatının her alanında ilerlemecilik fikrini savunmuş ve kendi doktrininde (*Reagan Doctrine*) özgürlüğün evrenselliğinden bahsetmiştir. 'Özgürlük Seferi' (*Crusade for Freedom*) adını verdiği planıyla Başkan Reagan, özgürlüğün yalnızca Birleşik Devletler'in yararlanacağı, tek bir millete ait bir kavram olmadığını, tersine bütün milletler için var olduğunu ve Amerika'nın görevinin de özgürlüğün yayılmasını kolaylaştırmak olduğunu belirtmiştir.[30] Ayrıca, Kaliforniya valiliği sırasında Reagan'ın Hal Lindsey'in çok satan apokaliptik kitabı *The Late Great Planet Earth*'ü okuduğu ve içindeki konuları çevresindekilerle sıkça tartıştığı da bilinmektedir. Lindsey bu kitapta, Son'un Araplar'ın ve Ruslar'ın İsrail'i işgal etmeleri ve âni yenilişleriyle geleceğini ve ertesinde "Museviler'in Mesih'e dönüşünün en büyük döneminin başlayacağını"[31] yazmıştır. Ronald Reagan, *Late Great Planet Earth* ile ilgili düşüncelerini "bu kehânetler ... şüphesiz içinden geçtiğimiz dönemi anlatmaktadır"[32] sözleriyle yansıtmıştır. Ayrıca, Reagan kabinesinin savunma bakanı olan Casper Weinberger, İncil'deki *Yuhanna'nın Vahyi*'nı okuduğunu ve federal hükümetin bir üyesinden beklenmeyen bir söylemle, Tanrı tarafından dünyanın sonunun kısa bir süre içinde getirileceğine inandığını belirtmiştir.[33]

---

[29] Franklin Delano Roosevelt, "The Four Freedoms," 6 Ocak 1941.

[30] Mark P. Lagon, *The Reagan Doctrine: Sources of American Conduct in the Cold War's Last Chapter*, (Westport: Praeger, 1994), s. 100.

[31] Michael Ortiz Hill, "Bush's Armageddon Obsession: The Looking Glass War," http://www.counterpunch.org/hill1019.html

[32] Stephen O'Leary, *Arguing the Apocalypse: A Theory of Millennial Rhetoric*, (Oxford: Oxford University Press, 1994), s. 182.

[33] Ibid. s. 273.

Yine de, modern Amerika tarihinde dindarlığı herkes tarafından açıkça kabul edilen tek başkan şüphesiz ki George W. Bush'tur.[34] Başkan Bush kararlarını verirken kendine dinî inançlarını kılavuz olarak kabul ettiğini çeşitli vesilelerle ifade etmiştir. Dünyanın üzerinde Ruh-ül Kudüs'ün varlığına tanıklık etmiş olan birinci ve ikinci kuşak milenyalistleri anımsatırcasına, Bush'un birçok kez "kişisel Kurtarıcı'sı" olarak İsa'yı gördüğü ve kendisini "yeniden doğmuş bir Hıristiyan"[35] (*born again Christian*) olarak tanımladığı, bilinen gerçekler arasındadır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri olarak, *A Charge to Keep* adlı otobiyografisinde yazdığı gibi, Başkan Bush'un kutsal topraklara yaptığı hac sırasında Celile Denizi'nin sularına girerken aklına gelen şu ilâhîyi söylemesi gösterilebilir:

Şimdi zaman yaklaşıyor
Peygamberler tarafından uzun zaman önce söylenen
Herkesin bir araya geleceği
Bir çoban ve bir sürü hâlinde
Şimdi Museviler ve Musevi olmayanlar buluşuyor
Birçok uzak limandan gelerek
Bir mihrabın önünde eğilerek
Tek bir ortak Tanrı'ya tapıyorlar[36]

George W. Bush'un apokaliptik inanca olan bağlılığının ilk ifadeleri, 11 Eylül saldırılarından yedi ay önce, 20 Ocak 2001'deki ilk başkanlık yemini konuşmasında ortaya çıkmıştı. Bu konuşmada Bush, tarihi insanlığın tek başına yazmadığını, insanların daha önceden belirlenmiş bir plana uygun bir şekilde gelişen kutsal bir tarihe bağımlı olduklarını söylemiştir: "Biz bu hikâyenin yazarı değiliz, [ki o yazar] zamanı ve sonsuzluğu kendi amacıyla dolduruyor. Yine de O'nun amacı, bizim görevimizle yani birbirimize hizmet etmemizle gerçekleşiyor ... Bu hikâye devam ediyor. Ve bir melek fırtınanın içinde hâlâ kasırgaya yön veriyor."[37]

Bush'un gözünde 11 Eylül sonrası gelişmeler, Amerikalılar'ın, Tanrı'nın kutsal düzenlemesine uygun olarak kötülüğe karşı gerçekleştirdikleri savaş hakkında ne kadar kararlı olduklarını göstermiştir. Bu olay aynı

---

[34] Mark Morford, "Apocalypse Bush! Why Care for the Planet When the End Times are Almost Here? Vote Bush and Hope on the Salvation Train!" http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?file=/gate/archive/2004/09/08/notes090804.DTL

[35] Stephen Mansfield, *The Faith of George W. Bush*, (Los Angeles: Jeremy P. Tarcher, 2003) s. 20 ve 146.

[36] Hill, "Bush's Armageddon Obsession."

[37] George W. Bush, Birinci Başkanlık Yemini Konuşması, 20 Ocak 2001. "Fırtınanın içindeki melek"ten bahseden ilk başkan Thomas Jefferson'dır.

zamanda, Amerika'nın kurtarıcı ülke olarak intikamını nasıl alacağını da açığa çıkarmıştır. Başkan, kendi deyimiyle, Amerika'nın "tarihe karşı olan sorumluluğunun bu saldırılara karşılık vermek ve dünyayı kötülükten kurtarmak olduğunu" kanıtlamıştır. Ayrıca, apokaliptik görüşte öngörülen Şeytan'ın güçlerinin geçici zaferlerine de değinerek 'zamanın işaretlerinin' tam olarak Amerikalılar'ın beklediği işaretler olmayabileceği konusunda halkını uyarmıştır. "Tanrı'nın işaretleri" iyiliğin kötülüğe karşı her zaman zafer kazanacağını göstermez. Bazen tam tersi de gerçekleşebilir ama bu işaretler, hâlâ O'nun "ilâhî tasarısı"nın birer parçasıdır. Bu açıdan bakıldığında, 11 Eylül bir işarettir ve bu işaret başkan Bush'ta "[Amerikalılar'ın] atalarının [özgürlüğe olan] bağlılığının [şimdiki] zamanı çağırması"[38] ile ilgili bir bilinç uyandırmıştır. Bundan altı gün sonra yaptığı konuşmasında, Bush'un Amerika'nın kötülüğe karşı verdiği savaş hakkında fikrinin biraz daha netleştiği görülmektedir: "Bizim milletimiz, bu kuşak, insanımız ve geleceğimiz üzerindeki vahşetin kara tehdidini ortadan kaldıracaktır ... Bu savaşın gidişatı bilinmiyor ama sonucunun ne olacağı kesindir. Özgürlük ve korku, adalet ve gaddarlık her zaman birbirleriyle savaşmıştır ve biz Tanrı'nın bunlar arasında tarafsız kalmadığını biliyoruz."[39]

11 Eylül'de Amerika'nın tarihinde ilk kez kötülük, Amerikalılar'a kendi topraklarında, apokaliptik görüşün kutsal mekânında saldırmıştı. Bu saldırı, kutsal görev ve sorumlulukları yerine getirecek ve düzenleyecek birey olarak, George W. Bush'un apokaliptik'e ve kendi rolüne olan bağlılığını da güçlendirmiştir. 11 Eylül sonrası Amerika'yı yönetmeyi kutsal bir görev olarak algılayan Bush, apokaliptik inanca bağlı olarak "Tanrı bana El Kaide'yi vurmamı emretti ve ben de vurdum. Saddam'a saldırmamı söyledi, ben de yaptım. Şimdi de Ortadoğu'daki sorunu çözmek için kararlıyım."[40] benzeri açıklamalarda bulunmuştur. Buna dayanarak, başkanın Irak'a savaş açmak için aldığı kararda apokaliptik inancın kuvvetli bir rol oynadığını belirtmek gerekmektedir. George W. Bush çeşitli vesilelerle, Irak'ta girişilen mücadelenin, Afganistan ile başlayan dünya milletlerini kurtarma hareketinin devamı olduğunu vurgulamıştır. Örneğin, üçüncü Kerry-Bush başkanlık tartışmasında, adaylara dinî inançlarının verdikleri kararlarda ne derece etkili olduğu ile ilgili bir soru sorulduğunda Bush, Tanrı'nın herkesin özgür olmasını istediğine inandı-

[38] George W. Bush, Ulusal Dua Günü, 14 Eylül 2001.
[39] George W. Bush, Kongre Ortak Oturumu, 20 Eylül 2001.
[40] Şimdiki Filistin devlet başkanı Mahmut Abbas'ın Bush'la yaptığı görüşmeden sonra Birleşik Devletler başkanının sözlerini aktardığı gazete haberinden alıntı, http://www.gaines villehumanists.org/dubya.htm.

ğını ve bu inancın dış ilişkilerle ilgili politikasının önemli bir kısmını oluşturduğunu söyledikten sonra, Afganistan'da elde edilen özgürlüğün de Tanrı'nın bahşettiği bir armağan olduğunu belirtmiştir.[41] Ayrıca Bush, arkadaşlarının büyük bir bölümüne ve danışmanlarına "Tanrı'nın [Birleşik Devletler'in] terörist tehdide karşı çıkmasıyla ilgili görevi ona verdiğini" söylemiş ve daha önce hiçbir amaç hakkında bu kadar emin olmadığını ve kendisinin bu iş için kesinlikle doğru insan olduğuna inandığını belirtmiştir.[42] Bush'un apokaliptik inanca bağlılığının bir işareti olan diğer bir ilginç nokta da, Beyaz Saray'a danışmanlık yaptığını ve Condoleeza Rice'a Ortadoğu'daki gelişmelerle ilgili bir rapor sunduğunu ifade eden James Beaubien adında bir apokaliptik rahibin Bush'un Ortadoğu'da neler olacağını ve başkanın Ruh-ül Kudüs liderliğinde nasıl bir görev üstleneceğini önceden bildiği ve olağanüstü bir zaman diliminin içinde oldukları yolunda söyledikleridir.[43]

Amerika'nın Irak'taki varlığının üçüncü yılında olduğumuz bu günlerde, Başkan Bush'un 'merhametli muhafazakârlık'ının (*compassionate conservatism*) bir sonucu olan apokaliptik ile ilgili düşünceleri, içinde sıklıkla İncil'den parçalara yer verdiği konuşmalarında açıkça kendini göstermeye devam etmektedir. Tanrı'nın isteklerine bağlı olarak gelişen tarih anlayışının paralelinde, konuşmalarında tarihin ilerlediğinden ve Amerikalılar'ın belli bir vizyona göre hareket ettiğinden[44] ve kendilerinden önce gelen kuşaklarda da olduğu gibi, Amerikan milletine özgürlük adına yıldızların ötesinden bir çağrı geldiğinden ve bunun Amerika'nın ebedî rüyası olduğundan[45] bahsetmektedir. 11 Eylül'ün üçüncü yıldönümünden bir gün sonra *Boston Globe*'ta yayımlanan makalede Bush'un konuşmalarında kullandığı Incil'e dayanan referanslara ve ilâhilerle ilgili imâlarına atıfta bulunan Bruce Lincoln, aslında bu geleneğin Amerikan kültüründe daha eskilere dayandığının örneğini Martin Luther King, Jr.'ın konuşmalarından vererek, Bush'un gözünde kendi başkanlığının Musa'nın hükümdarlığına benzediğini ve yaptığı işi salt bir özgürlük mücadelesi değil, aynı zamanda da "şehitlik riski taşıyan dinî bir misyon"

---

[41] Üçüncü Başkanlık Adayları Tartışması, Arizona Eyalet Üniversitesi, Tempe, Arizona, 13 Ekim 2004.

[42] Carolyn B. Thompson, *The Leadership Genius of George W. Bush: 10 Commonsense Lessons for the Commander in Chief*, (U.S.: John Wiley & Sons), s. 10-11.

[43] Dr. Jack ve Rexella Van Impe, *Jack Van Impe Ministries International*, August 12, 2003, http://www.unknownnews.net/030812vanimpe.html

[44] Başkan Bush'un Irak ile ilgili konuşması, 24 Mayıs 2004.

[45] Başkan Bush'un 2004 Cumhuriyetçi Ulusal Toplantı konuşması, 2 Eylül 2004.

olarak gördüğünü anlatmıştır.[46] İlk Amerikan kolonilerinin kurulmasından itibaren çok etkili bir politika belirleyicisi olan apokaliptik geleneğine bağlılığını en açık şekilde dile getiren başkan George W. Bush, "kutsal liderlik altında Hıristiyan ilkelerinin zaferine ve sonuçta bir 'kutsal ütopya'nın ortaya çıkışına,"[47] yani Amerika'nın kutsal görevinin yerine getirilmekte olduğuna değinmeye devam etmektedir. Ana teması "Özgürlüğün Kutlanması, Hizmetin Onurlandırılması" olan ikinci başkanlık yemini konuşmasında George W. Bush, bu görevin önemini ve devamlılığını Amerikan halkına şu şekilde hatırlatmıştır:

> Özgürlüğün nihaî zaferinden tamamen emin olarak yolumuzda ilerliyoruz. Tarihin, kaçınılmazlığın çarklarından akıp gitmesi değil, insanların seçimleri olayları hareketlendirir. Sebep bizim kendimizi seçilmiş bir millet olarak görmemiz değildir; Tanrı hareket eder ve dilediği gibi seçer. Biz eminiz çünkü özgürlük insanlığın kalıcı umudu, karanlık yerlerdeki açlık, ruhun arayışıdır. Kurucularımız çağların yeni bir düzenini ilân ettiklerinde, askerler özgürlüğe dayalı bir birlik için dalga dalga öldüğünde, vatandaşlar "Hemen Hürriyet" sancağının altında barışçıl bir öfke içinde yürüdüğünde yerine getirilmesi gereken kadim bir umudun etkisiyle hareket ediyorlardı. Tarihte adaletin med ve ceziri olmuştur ama tarihte ayrıca özgürlük ve Özgürlük'ün Yazarı tarafından belirlenen görünür bir yön de vardır.[48]

Sonuç olarak, Amerikan apokaliptik düşüncesinin tarihsel çerçevesi içinde tam anlamıyla kavranılması, bu görüşün Amerika'nın benimsediği kutsal görevin tam olarak ne olduğunu anlamada ve gelecek günlerdeki Amerikan dış politika uygulamalarını değerlendirmede yararlı olacaktır.

---

[46] Bruce Lincoln, "Words Matter: How Bush Speaks in Religious Code," *Boston Globe*, 12 Eylül 2004.

[47] Roundup: Historians Take on the News, Herbert P. Bix, "Can't We Get Over the Millenarian Impulses in Our Traditions?" *Japan Focus* (September 2004), http://hm.us/roundup/comments/7217.html

[48] George W. Bush'un ikinci başkanlık yemini konuşması, 20 Ocak 2005.

AMERİKA'NIN KURULUŞ MİTLERİ: PASTORAL CENNET, UMUTLAR, YENİ BAŞLANGIÇLAR

Fermâ Lekesizalın

Devasa ve keşfedilmeyi bekleyen bir kıtanın vaat ettiği olanak ve maceralar Amerikan hayâl gücünü yüzyıllarca oyalamış, hattâ genel bir Amerikan tarzından söz edecek olursak güç kurmak, sahip olmak, yönetmek biçimindeki davranış örüntülerini belirginleştirerek yerleşik karakter özellikleri hâline gelmelerine neden olmuştur. Popüler kültürde bilinen hâliyle 'Vahşi Batı' imgeleri, batıya (Pasifik'e) yönelim itkisini en ilkel hâliyle yansıtır. Beyaz adamın önlenemez ilerleyişi ve kendi düzen anlayışını dayatması, giderek tüm kıtayı kontrol altına almasıyla sonuçlanır. Frederick Jackson Turner'ın başını çektiği bir grup Amerikan tarihçisi, batıya (Pasifik'e) doğru ilerlemenin psikolojisini sorgulamıştır. Turner, bugün klasikleşmiş eseri *The Significance of the Frontier in American History*'de (1893), medeniyet ve vahşi batı arasındaki aralığın önemi konusuna ilk kez işaret ederek ilk yerleşimlerin ötesine uzanan sahipsiz kıtanın baştan başa işgalinin, Amerika için dönüm noktası olduğuna ve gelecekteki Amerikan tavrını belirleyeceğine dikkati çeker. XVIII. yüzyılın başlarında yerleşim sınırlarının ötesi hâlâ macera, özgürlük, mücadele ve keşif vaat etmektedir. Sınırın ötesine, yani batıya hep batıya doğru ilerle-

yerek kıtayı baştan başa aşmak, aynı zamanda bilinmeyene, medeniyetin bittiği yere ulaşmak anlamına geldiğinden, bir yandan büyük bir hedef, öte yandan korku ve fantezilerin odak noktasıdır.

Anavatan İngiltere'nin kontrolündeki kolonilerin içlere doğru yayılması, kontrol dışına çıkmaları kaygısıyla politik olarak destek görmemektedir. Dolayısıyla içlere doğru yayılmayı önce Fransızlar gerçekleştirir. Rekabete boyun eğen İngilizler onları takip etmek ve hak iddia etmek durumunda kalır. Kıtaya yayılma ve tarıma dayalı büyük bir imparatorluk kurma projeleri, Amerikan bağımsızlığından önce başlar ve İngiltere'den kopma mücadelesinin dayanağını oluşturur. Bu projeler ticarete dayalı imparatorluk yönetiminin karşısına tarıma dayalı, bireysel hak ve özgürlükleri vurgulayan daha demokratik bir yönetim idealini koymaktadır. Uçsuz bucaksız, el değmemiş, verimli topraklar son derece davetkârdır. Koloniler, imparatorluğa hizmet etmektense kıtaya yayılmaya ve başlarının çaresine bakmaya karar verir. 1776'da ilân edilen Bağımsızlık Bildirgesi'yle ekonomik ve politik özerklik gerçekleşir. Atlantik dünyasıyla bağını koparan Amerika'nın kaderini bundan sonra Pasifik'e doğru ilerleme belirleyecektir.

Amerika'ya yerleşim, Batı tarihinin yeni, beyaz bir sayfasıdır. Yeni Dünya, Avrupa'ya bir alternatiftir. Bu dönemin edebî ve politik metinleri, Avrupa'nın kirli geçmişi ve yozlaşmışlığı karşısında el değmemiş kıtayı idealleştirir ve insanlık için yeni ve umut dolu bir başlangıçtan bahseder. Yeni Dünya'ya ait fanteziler, yerleşimcilerin gündelik hayatına dair gerçekleri, klasik Avrupa edebiyatının pastoral klişeleriyle süsler. Diğer yandan, doğanın dönüştürülmesinin ve tarıma dayalı ekonomi için gerekli teknik unsurların tanıştırılmasının kaçınılmazlığı da XVIII. yüzyıl Amerikan kültürel metinlerinin ana konusudur. Doğanın dönüştürülmesi fikrinin ardındaki yararcı motivasyon gizlenir ve genelde daha çok çocuklarını besleyen bereketli toprak ana fantezileri öne çıkar.[1] El değmemiş topraklar bir ana şefkatiyle kucağını yerleşimcilere açmıştır. İyimser gelecek kurguları, doğanın nimetlerini herkese âdilce ve cömertçe sunduğu, açlık ve yoksulluğun olmadığı ideal bir tarım toplumu fantezisiyle beslenir. Buna göre vahşi doğa, beyaz adam tarafından kolayca uysallaştırılır. Uysal doğa imgeleri ise abartılarak cennet metaforlarına dönüşür. Dolayısıyla, dönemin edebî ve politik metinlerinde gerçeklerle fantezileri ayırt etmek oldukça zordur. Yerli ve beyazlar arasındaki çatışmalar, çetin doğa ve iklim koşulları daha çekici pastoral fanteziler arasında pek az göze

[1] Bu temayı Annette Kolodny, *The Lay of the Land* (The University of North Carolina Press, 1975) eserinde detaylı biçimde inceler.

çarpar. Buna en güzel örnek, Beverley'nin *History and Present State of Virginia*'sıdır (1705). Bu eserde yumuşak, tatlı bir iklimin egemen olduğu cennet gibi yemyeşil verimli topraklar vaat eden kıta imgesi tarihsel bir gerçeğe dönüştürülür. Beverley, kitabında yerli ve beyazlar arasındaki savaşları anlatan kanlı bölümlere yer vermeyi ihmal etmez, ancak bu bölümler cennet kıta fantezileri arasında kaybolur gider. Beverley öte yandan yerlilerin kültürlerine olan hayranlığını ve güçlü kişiliklerine olan saygısını dile getirir.[2] Beverley'nin tarihinde kıtanın tartışılmaz biçimde beyazlara ait olduğu hissi vardır. Önde gelen milliyetçi şairlerden Philip Freneau, "The Rising Glory of America" (1775) adlı şiirinde, Amerika'yı, tüm zorlukları, kavga ve gürültüleri aşmış, mutlu insanların huzur ve güven içinde topraklarını ekip biçtiği pastoral bir cennet olarak gösterir. Bu cennet onu çeşitli zorluklarla ele geçirmiş olan beyaz adamın doğal hakkıdır sanki. O dönemin pek çok edebiyatçısı gibi Freneau da pek çoğumuza ütopik gelebilecek imgeleri birer gerçekmiş gibi sunar. Şiirlerine hâkim olan ton, genelde sonsuz bir iyimserlik ve ulusal kıvançtır. Sonuçta, bir genelleme yapacak olursak, Yeni Dünya hakkında üretilen fantezileri birbiriyle çelişen iki grupta toplayabiliriz. Bir yandan ürkütücü sessizliğiyle sonsuza uzanan bilinmez, tehlikelerle dolu vahşi bir doğa, diğer yandan verimli topraklarını beyazlara bir ana şefkatiyle cömertçe sunan pastoral bir cennet.

Cennet fantezisi doğal olarak Âdem figürüyle tamamlanır. XVIII. yüzyıldan bugüne uzanan Amerikan kültürel metinlerinde Âdem imgelerinin bolluğu dikkat çekicidir. Kıtayı keşfe çıkan öncüler genelde ilk insan Adem'le özdeşleştirilir. R. W. B. Lewis, Âdem benzeri kahramanların korkusuzluk, özgüven ve masumiyetin timsali olduğunu söyler.[3] Böylece, idealize edilmiş doğayı, geçmişi olmayan ama geleceğe umutla bakan Âdem benzeri figürler tamamlar. Yeni cennette esaretten ve geçmiş günahlarının ağırlığından kurtulmuş olan birey, artık kendi ağırlığını duyurabilecek ve özgür iradesini kullanmak için bol bol fırsat bulabilecektir. Topraklarını özgürce ekip biçen, kendine yeterli çiftçilerden oluşan demokratik bir ütopya idealinin öncüsü Thomas Jefferson, *Virginia Üzerine Notlar*'ında (1785) şunları yazmıştır: "Yaratan, dünyayı ölüler için değil, diriler için yarattı. Haklar ve güçler sadece kişilere aittir, şeylere, irade den yoksun maddeye değil. Ölüler birer şey bile değildir".[4] Jefferson bu sözleriyle, Amerika'nın özgürlük idealinin, radikal bir biçimde geçmişten

[2] Beverley'nin tarihinin derin bir yorumu Leo Marx'ın *The Machine in the Garden* (Oxford University Press, 1964), adındaki çalışmasında bulunabilir.
[3] R. W. B. Lewis, *The American Adam* (The University of Chicago Press, 1955).
[4] Thomas Jefferson, *Notes on Virginia.*

koparılan ve özgür iradesini kullanmaya hazır bireyi temel aldığını açıkça göstermektedir. Kurucu önderlerin çiftçilik ve tarımla uğraşan bireylerin egemenliğine dayalı yönetim düşüncesi, Adem fantezisiyle bütünleşerek kendine yeten, özgür ve ahlâklı çiftçilerden oluşan homojen toplum ütopyasını doğurur. J. Hector St. John de Crevecœr'un *Letters from an American Farmer*'ı (1782), cennet çiftliğinde dost bir doğayla başbaşa bağımsız çiftçi fantezisine dair bir başyapıttır. Burada eski rejimin kötülüklerinden arınmış pastoral bir ortam ve doğaya zarar vermeden onu dönüştüren çalışkan çiftçi ideali işlenir. Şunu belirtmek gerekir ki, tarımı yücelten Jefferson, Crevecœr ve diğerleri, doğayla ilkel ve masum olduğu için değil, bâkir, insan eliyle değiştirilmeye ve insanlığa faydalı olmaya yatkın olduğu için ilgilenmişlerdir. Demek ki, Amerika'nın kuruluş döneminde ortaya konulan doğa ve insanın uyumu fantezileri hiç de o kadar basit ve romantik değildir. Tam tersine, akıl ve ilerlemeyle bütünleştirilmiş, faydacılıkla yoğrulmuş bir doğa-insan uyumunu imâ eder. Öte yandan, Amerika'nın batısının hâkimiyetine feminist bir yorum getiren Annette Kolodny, Pasifik'e yönelimin ardında tamamen erkek egemen zihniyetin ürünü olan işgal ve hâkimiyet dürtülerinin olduğunu ve pastoral kurgularda doğadan kollarını açmış bekleyen şefkatli bir kadın olarak bahsedilmesinin de bunu en büyük kanıtı olduğunu söyler. Kolodny'ye göre, dönemin yazarları doğanın maddî zenginliğe dönüştürülmesini sabırsızlıkla beklediklerini bir türlü itiraf edememektedirler.[5]

Yeşil kıtanın nimetlerini şükranla dile getiren ve kendini Âdem'le özdeşleştirenlerden biri de Walt Whitman'dır. *Children of Adam*'da (1860) topladığı şiirlerinde, yeniden doğuşu, doğallığa dönen ve tazelenen beni coşkuyla anlatır. Endüstrileşmenin başladığı bu dönemde bu tür coşkulu ben söylemleri anakronik görünse de, Whitman doğa ve insanın bütünleşmesi temalarından vazgeçmez. Whitman'ın öznesi geçmişten radikal biçimde koparılmıştır ve sonsuz olanaklar evreninde kendini yeniden bulmak üzere zevkli bir yolculuğa hazırdır. O, tanrılar kadar temiz ve kutsaldır. Başyapıtı *Çimen Yaprakları*'nda (1855), dönemin teknolojiyle doğayı dönüştürme söylemlerine uygun olarak dağa, taşa, toprağa hükmeden bir ben buluruz. Doğayla bütünleşmenin yerini artık doğaya hükmetme almıştır.

Öte yandan, doğa-insan uyumuyla ve ütopik tarımcı toplumla ilgili fanteziler, medeniyet ve endüstrileşmenin yıkıcı etkileriyle erkenden yüzleşir. Bu noktada Âdem benzeri kahramanlar, artık medeniyetin kurucusu olarak değil, onu eleştiren özneler olarak kurulur. XIX. yüzyıla gelin-

[5] Annette Kolodny, a. g. y. (s. 133).

diğinde, erken dönem Amerikan mitlerinin toplumsal bilinçte uyandırdığı çelişkilerin metinlere açıkça yansıdığı görülür.

Beyaz adamın medeniyetinin yıkıcı etkilerine dair kaygılarını oldukça erken dile getirenlerden biri de *Son Mohikan* adlı eseriyle tanıdığımız James Fenimore Cooper'dır (1789-1851). Cooper doğaya saygılı, özgürlüğüne düşkün, kendine yeten Âdem benzeri kahramanları, toplum düzenini eleştirmek için kullanır. Örneğin, ünlü Leatherstocking hikâyelerinde vahşi doğayı medeniyete tercih eden özgür avcı Natty Bumppo, diğer adıyla Leatherstocking, işgalci medeniyetle karşı karşıya getirilir. Bu serinin ilk kitabı *Pioneers* (1823),[6] yeni Amerikan yerleşim bölgelerindeki hayatı temsil etme açısından eşsizdir. Roman, sosyal düzenle birey hak ve özgürlükleri arasındaki çelişkileri dile getirir. Olay örgüsü son derece basit olan romanın karakterleri, Otsego gölünün kıyısındaki Templeton kasabasında yaşayanlardır ve gündelik hayatlarını av ve çeşitli tarımsal etkinlikler belirler. Romanın gerilim noktası bölgedeki toprakların sahibi Yargıç Temple'ın koyduğu yasağa karşın Natty Bumppo'nun geyik avlaması ve bu yüzden yargılanıp ceza almasıdır. Cooper yargılamanın detaylarına inerek mülkiyet ve iktidar arasındaki ilişkilere bakar. Cooper'ın özgür bireyi mülksüz olduğu için özgürdür. Ancak sosyal yaşamda özgürlük ve hakların biçimi değişmiş, özgür Âdem yasal özne hâline gelmiştir ve toprak sahipleri tarafından yönetilmektedir. Natty Bumppo'nun yaşam tarzı Yargıç Temple'ın kurmaya çalıştığı düzeni tehdit etmektedir. Okura sempatik gelse de, Otsego kasabası yerleşimcileri onu bir düzen bozucu olarak görürler. Cooper, böylece, Amerikan özgürlük idealinin çelişkilerini ortaya koyar. Birincisi, Jefferson'ın bağımsız, özgür çiftçi ailelerinden oluşan homojen toplumu, arazi spekülatörleri, büyük toprak sahipleri, serbest pazarın baskısı ve toplumsal hiyerarşinin oluşturduğu düzene yenik düşmüştür. İkincisi, XVIII. yüzyılın dengeli pastoral idealinin yerini doğanın sömürüsü almıştır.

Natty, yerleşimciler oraya gelmeden çok önce göl kıyısını ve ormanı mesken yapmıştır. Doğayla iç içe yaşamını sürdürürken baskıcı kurallarıyla medeniyetin başına gelip dikildiğini görür. Yaşamını avla sürdüren Natty'nin evi orman, tek sahip olduğu şey ise tüfeğidir. Beyazların oluşturduğu tüketimci düzen içinde olmayı reddederek, sadece hayatta kalmak için avlanır, bunun dışında gereksinimleri asgaridir. Doğaya yıkıcı biçimde müdahale etmez. Aslında o, daha çok yerli kültürüyle kaynaşmıştır ve yerleşimci beyazların yaşam tarzını küçümsemektedir. Tarım

[6] Bu dizinin diğer kitapları *The Prairie, The Last of the Mohicans, The Pathfinder* ve *The Deerslayer*'dır.

yapmak için ormanları yok eden, hesapsızca avlanan bu tüketici topluluğun tahrip gücünü anlayan tek kişidir. Böylece yeni kurulmakta olan düzende Natty istenmeyen, farklı olan kişi, ötekidir. Cooper, kahramanı yoluyla sosyal düzen, otorite ve yasa, aile, tarım, ticaret, mülkiyet hakkını sorgular. Romanın sonunda Natty'yi ormanın derinliklerine, vahşi doğaya yollayarak toplumsallıktan tamamen koparır. Amerikalı Adem miti böylece düzene hizmet ederken birdenbire düzen karşıtı oluverir. Adem bir anlamda iki karşıt öznellik kazanır. Bir yandan, kıtayı keşfe çıkan ve yerleşimcilere öncülük eden kişi, öte yandan da iktidar düşkünü ve tüketimci toplumsal bireyin karşı tezidir. Henry Nash Smith, Natty Bumppo'yu, Amerikan ulusunun belirleyici özelliği olan kıtaya egemen olma idealinin sembolü olarak görür.[7] R. W. B. Lewis ise onu sınırsız bir olasılıklar evrenini keşfe çıkan bir kahraman olarak tanımlar.[8] Ne var ki, Bumppo, en azından Cooper'ın bu romanında, zamanın özgürlük idealini sorgulamakta ve özgürlüğün sadece mülkiyet ve tüketim kalıplarıyla tanımlanmasını eleştirmektedir.

XIX. yüzyılda, Jefferson'ın çiftçi ailelerinden oluşan ideal toplulukları zenginleşmek bir yana, kendine yeter hâle bile gelememiştir. İnsan gücünün tek başına doğayı dönüştürmeye yetmediği ve pratik yöntemler geliştirmek gerekliliği anlaşılmıştır. Makineleşme böylece devreye girer. Makinenin pastoral cennete girişi kıtaya ait fantezilerin dönüşmesine yol açmıştır. Her şeyden önce makineye sembolik anlamlar verilir ve o da Amerika'nın kuruluş mitleri arasında yerini alır. Daha "1830'larda lokomotif, demir at ya da ateş saçan Titan, neredeyse ulusal bir saplantı hâline gelmiştir".[9] "Lokomotif endüstri devriminin ta kendisidir" der bir tarihçi. Başlıca lokomotifin temsil ettiği makine bir kurtarıcı, eşitlik ve demokrasiye götüren yol olarak da görülür. Yalnızca Amerika'nın ilerlemesine yardım etmekle kalmayacak, sağladığı olanaklarla yoksulları, işsizleri, ezilenleri de kurtaracaktır. Böylece makine, pastoral cennete hiç de zorlanmadan, tersine büyük bir memnuniyetle karşılanarak girer. Şaşırtıcı biçimde, doğanın antitezi olarak görülmek yerine, bir doğa-makine sentezi oluşmuş ve ulusun pastoral ideallerine verimlilik, güç ve zenginlik kavramları eklenmiştir. Şair, yazar ve politikacılar makineye övgüler düzmüşlerdir. Whitman, "A Passage to India" (1868) şiirinde demiryolunun modern harikalardan biri olduğundan ve Pasifik demiryolunun önüne çıkan her engeli aşarak kıtanın dört bir yakasını bir araya getireceğinden bahseder. Ralph Waldo Emerson *Nature* da (1836), makineleşmeyi insa-

[7] Henry Nash Smith, *Virgin Land* (Harvard University Press, birinci basım 1950), s. 62.
[8] R. W. B. Lewis, a. g. y. (s. 91).
[9] Leo Marx, a. g. y. (s. 191).

nın yüceliğinin bir kanıtı olarak gösterir. Doğa işlenmemiş bir hammaddedir ve teknolojiyi kullanarak onu kendi iradesiyle şekillendirmek sırf insana özgüdür. Emerson, romantik tavrıyla teknik ilerlemeye olan hevesini şaşırtıcı bir biçimde birleştirmiştir. Demiryoluna, "sihirbazın değneği"[10] der. Buna karşın, Emerson'ın öğrencisi Henry Thoreau *Walden*'da (1854), teknolojik devrimin hayatı dönüştürmesiyle ilgili sorunları daha gerçekçi bir şekilde ele alarak insanın bu yeni endüstriyel manzaradaki yerini sorgular. Thoreau demiryolunu endüstrileşmenin sembolü olarak görür ve pastoral ideali yok ettiğini imâ eder. *Walden* otobiyografik bir eserdir ve medeniyetten kaçarak doğaya sığınan bireyi anlatır. Bu kadar erken bir dönemde doğaya sığınma fantezilerinin ortaya çıkması büyük olasılıkla pastoral cennetin kısa zamanda endüstriyel karabasana dönüşeceğinin habercisidir. Saydığımız yazar ve şairler arasında, doğa ve ilerleme arasındaki karşıtlığı herhâlde ilk görenlerden biridir Thoreau. Bir anlamda *Walden* nostaljiktir de. *Arcadia* fantezisini canlandırarak pastoral özneyi yeniden gündeme getirir. Ancak *Walden*'da *Arcadia* toplumsal olmak yerine bireyseldir. Pastoral cennet, medeniyetin istilasıyla küçülerek bireysel boyutlara inmiştir. Amerikan edebiyatının bir başka başyapıtı *Huckleberry Finn* de (1884) nostaljik pastoral cenneti arayış temasını işler. Medeniyetin istilasından, toplumun baskısından bunalan ve kendini doğayla özdeşleştiren Huck'ın hikâyesini anlatır. Huck'ı cennete geri dönmeye çalışan Âdem-benzeri bir figür olarak görebiliriz. Dostu Jim ile birlikte pastoral cennet arayışını sürdürerek Jackson adasına kapağı atar. Doğanın güzelliği, sessizliği ve sadeliği onu büyüler, burada kendini bulur. Natty Bumpbo örneğinde olduğu gibi Huck'ta da doğayla bütünleşmenin toplum dışı olmak anlamına geldiğini görürüz. Doğa artık iyice marjinalleşmiş, daha ziyade marjinal figürlerin alanı olmuş ve bir önceki yüzyıldaki toplumsal anlamlarını tamamen yitirmiştir.

XVIII. yüzyıl Amerikan kültürel metinlerinde, Pasifik'e, yani batıya yönelime idealize edilmiş doğa ve cennet bahçesi fantezileri eşlik etmişti. Ancak kısa süre sonra endüstrileşmenin etkileri ve kölelik bu fantezileri gülünç duruma getirdi. Yeni bir başlangıç ve umut dolu gelecek idealleri sadece Amerika'nın kurucu mitleri olarak kaldı. W. E. B. Du Bois'in şu sözleri finale uygun düşecektir:

> Zalim bir büyüklük dışında Amerika dünyaya pek az güzellik vermiştir. Tanrı bile onun bağrını çiğnemiştir; bu yeni dünyada insan ruhu kendini güzellikten çok, güç ve kurnazlıkla ifade etmiştir.[11]

---

[10] Leo Marx, a. g. y. (s. 230).
[11] W. E. B. Du Bois, *The Souls of the Black Folk,* (Signet Classic, 1995), s. 265.

Fotoğraf: Keith Carter, 1992

KİM BU AMERİKALI, BU YENİ ADAM?

Ayşe Lahur Kırtunç*

Amerika'yı ve Amerikalılar'ı anlamak için kullanılabilecek pek çok yöntem var. Sanat, edebiyat, sinema, televizyon, müzik, tiyatro gibi alanlarda üretilenlere bakmak bir yöntem. Bunlara altyapı oluşturmak üzere tarih, felsefe, politika, sosyoloji, antropoloji merceklerini kullanmak tabiî ki zenginlikler sağlar. Ama Amerika Birleşik Devletleri'ni anlamaya başlamanın en keskin ve kısa yöntemi New York'tan Los Angeles'e uçmak bence. Veya herhangi bir şekilde ülkeyi bir uçtan bir uca boylu boyunca geçmek. Uçuş 4-5 saatte yapıldığı için en yoğun deneyim. Atlantik'ten Pasifik Okyanusu'na doğru uçarken gördükleriniz size en dolaysız yoldan şunu öğretiyor: Burası bir ülke değil, bir kıta. Bu nedenle kültür çözümlemelerinin zor olacağını hemen anlıyorsunuz. Türkiye gibi coğrafî açıdan "orta boy" sayılan bir ülkeyi bile tanımlamanın, kültürünü tanıtmaya çalışmanın ne denli zor olduğunu bilenler içinse Amerika kültürel coğrafyası devasa bir alan.

Amerika'yı ve insanlarını anlatma çabaları içinde en ünlü olanı Fransız diplomat J. Hector St. John de Crevecoeur'ünki olmalı. Birçok maceradan sonra 1759'da New York'a gelen Crevecoeur burada evlenir ve çiftçilik yapmaya başlar. 1780'de anayurdu Fransa'ya dönen Crevecoeur

* Prof. Dr. Ayşe Lahur Kırtunç, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü.

yazdığı *Amerikalı Bir Çiftçiden Mektuplar* (1782) isimli kitap İngiltere'de yayımlanıp çok ünlü olunca Fransa'nın aydınları arasına girer. Bu kitapta Crevecoeur yeni yapılanmakta olan Amerikan kimliğini ve toplumsal oluşumları anlatmaktadır. En dikkate değer bulduğu konular da krallık ve din gibi feodal baskılar olmadan bireyin yaşamını özgürce kurma mutluluğu ve bunun yanı sıra kölelik gibi toplumsal belalardır. Crevecoeur 1783 yılında New York, New Jersey ve Connecticut'a Fransa konsülü olarak atanır. 1789 yılında Amerikan Felsefe Cemiyeti'ne üye yapılan Crevecoeur'ün Amerikalı kimliğini tanımlamaya yönelik ünlü sözleri şöyledir:

> ...Öyleyse kim bu Amerikalı, bu yeni adam? Ne Avrupalı o, ne de Avrupalının soyundan gelme. Bu nedenle de garip bir karışım var kanında. Bu karışım başka hiçbir ülkede bulunmaz....Amerikalı odur ki her türlü eski önyargılarını ve tavırlarını geride bırakarak kucakladığı yeni yaşamdan, boyun eğdiği yeni devletten ve sahip olduğu yeni rütbeden yepyeni tavırlar öğrenir. Koskoca Koruyucu Annemizin geniş kucağına kabul edilmek onu Amerikalı yapar. Burada her ülkeden bireyler eritilip yeni bir insan ırkına dönüşür. Bu kişilerin emeği ve geçmişiyle günün birinde dünyada büyük değişiklikler olacaktır.... Amerikalı yepyeni bir insandır; yepyeni prensiplerle işe koyulur; bu nedenle de yeni fikirlere sahip olmalı ve yeni görüşler oluşturmalıdır (Crevecoeur 897-898).

Benzer duyguyu anlatan bir başka ünlü eser de New York limanı girişinde elinde meşaleyle duran ve yüz yıldan uzun bir süredir gelen göçmenleri kucakladığı varsayılan Özgürlük Anıtı'nın kaidesinde yazılı olan Emma Lazarus'un şiiridir:

> "Kadim kentler, sizin olsun dillere destan ihtişamınız"
> Der gibidir sessiz dudaklar. "Verin bana yorgunları, garibanları,
> Rahat soluk almak isteyen, dip dibe girmiş insancıkları,
> Buyursun gelsin kalabalık sahillerinizde çöp gibi kalanlar, sıkışık,
> Yollayın bana fırtınanın fırlattığını, evsizi barksızı,
> Altın kapının yanında bekliyorum, elimde ışık".
>
> (Lazarus 10)

Amerika'yı ve Amerikalılar'ı tanımlama veya çözümleme çabaları da en az ülkenin tarihi kadar eski: Hindistan'a kısa bir yol bulmak amacıyla yola çıkan Avrupalı maceraperest gemicilerden başlamak üzere hep yanılgılar var tanımlama çabalarında. De Soto, Cristof Kolomb ve Amerigo Vespuci gibi gezginler nereyi "bulduklarını" bilemeden yanlış isimlendirip yanlış tarif etmişler XV. yüzyılda bu kıtayı. Öyle de olsa Amerika dünya gündemine uzun deniz yolculukları sonucu girmiş. Üstelik XVII.

yüzyılın başlarında İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupa'nın birkaç ülkesinden insanlar oluk olup akmaya başlamışlar bu topraklara. Kimisi ülkesinde din baskısı altında olduğu için, kimisi sürgün olarak yollandığı için, kimisi de zenginlikler peşinde olduğu için. Kendileri gelmekle kalmamış, Afrika'nın batı ve kuzeyinden binlerce insanı da gemi ambarlarına doldurup ve büyük bir kısmının yollarda ölmesine aldırmadan köle pazarlarında satmak üzere bu kıtaya getirmişler.

Amerika'yı farklı yapan yönlerden bir tanesi de onun temelindeki kavramlar. Kültürün özüne kakılmış bu kavramlar, Amerika Birleşmiş Devletleri'nin kendini ve giderek tüm dünyayı şekillendirmesine neden olmuştur. Bu kavramlardan bir tanesi John Winthrop'ın 1630'da öne sürdüğü ve ülkenin kendini "seçilmiş" hissetmesine neden olan "Tepedeki Şehir" (City Upon a Hill) kavramıdır. John Winthrop 1630 yılında İngiltere'den dinî baskı nedeniyle ayrılan ve yanında gelen 2000 kişiyle Massachusetts kıyılarına yeni bir koloni kurma amacıyla yerleşen bir İngiliz'dir. İngiltere o dönemde Kalvinistlere baskı yapmaktadır ve avukat ve savcı olarak görev yapan Winthrop bir şirket kurarak Amerika'ya göçmeyi seçer. Boston'da yeni kolonisini kuran Winthrop ömrünün sonuna kadar bu kentin yöneticisi olarak yaşar ve günlük olayları kaydeder. Boston'da hem kiliseyi, hem de sivil hükümeti kuran Winthrop yazılarında başına bela olanları da anlatır: Kızılderililerin çıkardığı sorunlar, Quaker'lar denen dinî grupla çatışmalar, Anne Hutchinson isimli dine karşı çıkan kadınla sürtüşmeler, Charlestown kentinde Margaret Jones isimli kadının cadı olarak damgalanması ve asılmasıyla ilgili işlemler (Winthrop, 41-49). Ancak Winthrop'un yazdıkları içinde en önemli parça ülkenin kurulma nedenlerini ve kimliğini hangi eksende kurgulaması gerektiğini anlattığı metindir. Yer yer dua havasında yazılan bu güçlü metin önce ülkenin birlik ve beraberlik içinde Tanrı'ya hizmet yolunda kenetlenmesi gerektiğini belirtmekte, sonra da şöyle eklemektedir:

> Gün gelecek insanlar 'Tanrım, bizi de New England gibi yap' diyecekler. Çünkü şunu unutmayınız ki bizler Tepedeki Şehiriz: İnsanların gözü üzerimizde. Üstlendiğimiz bu işte Tanrı'nın yüzünü kara çıkarırsak ve bize şu anda vermekte olduğu desteği geri çekmesine neden olursak tüm dünyanın diline düşeriz; düşmanımız Tanrı'nın yolunun kötü olduğunu söylemek için bahane bulmuş olur böylece.
>
> http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/winthrop.htm

Kurulan bu yeni ülkeyi Tanrı'nın istemiş olduğunu ve O'nun eliyle kurulan ve özel bir misyon yüklenen bu seçilmiş ülkenin insanlarına Tanrı yolundan sapmamalarını tembihleyen metin John Winthrop'un dilekleriy-

le bitmektedir: "Öyleyse yaşamı seçelim; seçelim ki bizler ve tohumumuz yaşasın; O'nun sesine uyalım ve O'na sarılalım, çünkü O bizim yaşamımız ve bereketimizdir" (a.g.e).

Görülmektedir ki, ülkenin temeli Tanrı kararıyla atılmış ve yeni dünyada kurulan bu yeni tohum Tanrı'nın seçilmiş kullarına "siz herkese örnek olmak üzere Tepede bir Şehir olarak kuruldunuz" buyruğunu temel almıştır.

Amerika Birleşik Devletleri yeni bir cennet, yeni bir dünya, açlık, sefalet ve acıdan sonra kavuşulan yepyeni olasılıklar olması için kurulmuştur. 'Amerikan Rüyası'nın özü budur: İnsanoğlunun kovulduğu cennete geri dönmesi. 1654 yılında İngiltere'de yaptığı bir konuşmada Kaptan Edward Johnson bu rüyayı satmaya çalışır:

> İsa'nın baskı altında yaşayan, hapsedilen, acımasızca aşağılanan tüm insanları, sizler, bir araya geliniz, eşleriniz ve çocuklarınızla...çünkü [Tanrı'nın] hizmetinde gemiye bineceksiniz ve Batı Dünyasına yollanacaksınız ve özellikle de İngiltere'nin yeni kolonilerini ekeceksiniz...Biliniz ki orası Tanrı'nın yeni bir Cennet ve yeni kiliselerle yeni bir Dünya ve birlikte bir Krallık yaratacağı yerdir (Johnson 176).

Görülmektedir ki, Amerika kuruluş değerler dizisi açısından sıra dışı bir ülke, eski kıtanın din savaşları ve feodal düzeninde bunalıp kaçan çaresiz insanlar için efsanevî bir coğrafyadır.

Bu kültürün özünde var olan bir başka itici güç 1840'larda Amerika'nın yayılmacı zihniyetini sancaklaştırmak amacıyla toplumsal liderler ve politikacılar tarafından kullanılan "Aşikâr Alın Yazısı" (Manifest Destiny) çerçevesidir. Bu amaca göre Amerika Birleşik Devletleri'nin kaderi dünya lideri olmak ve kendini idare etmeye muktedir olan diğer uluslara da özgürlüğün sınırlarını taşımaktır. Ancak kendini yönetemeyen uluslara böyle idealist bir misyonu ve demokratik kurumları taşımanın gereği yoktur; çünkü onlar varlık nedenlerini bulamamışlar ve birlik olmayı henüz gerçekleştirememişlerdir. Bu tanım kullanılarak Amerika kıtasının yerlileri Kızılderililer ve Avrupa kökenli olmayan göçmenler küçümsenmiş ve "seçilmiş" olamadıkları için devletin yanında değil, karşısında duran varlıklar olarak algılanmıştır.

Aşikâr Alın Yazısı görüşüne göre ülke yeni topraklar ve yeni ticaret alanları edinmelidir; çünkü Avrupa'dan akan ardı arkası kesilmez göç nedeniyle ülkenin doğu kıyısı dolmuştur ve gelenleri yerleştirecek yer kalmamıştır. Bu nedenle Pasifik kıyısında bazı küçük kentler ve ticaret noktaları kurulur. Ülke giderek batıya doğru ilerlemektedir. Hızla ilerleyen teknoloji de bu yayılmacılığa fırsat tanımaktadır: Örneğin telgraf kul-

lanarak uzak mesafelerle haberleşmek veya buharlı gemilerle Pasifik kıyısına ulaşmak veya nehir ve kanallarla ticaret yapmak artık olasıdır. Döşenen demiryolları pek çok noktayı ticarî anlamda da birbirine bağlamıştır. Yüz yılı geçen bir süre boyunca sürekli "öncülerin yerleşeceği alanlar, yerleşilmemiş bölgeler" anlamına gelen "frontier" gerçekliğiyle yaşanır. Batı'da hep yerleşilmemiş alanlar vardır ve yeni gelenler oraya yöneltilir. Döneme egemen olan ruh, sürekli genişleme durursa ülkenin sekteye uğrayacağıdır. Özellikle Almanya ve İrlanda'dan gelen çok sayıda göçmenin fazla sıkışık yerleşmesinden korkulmakta, kendi özerkliklerini kurmamaları için farklı ve değişik alanlara yerleştirilmeleri gerektiği düşünülmektedir. Tüm bunların yanı sıra İngiltere de tehdit oluşturmaktadır çünkü Meksika ile gitgide artan ilişkisi vardır ve kuzeybatıda yerleşim yerleri kurmayı düşünmekte olduğu varsayılır. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri, kıtayı Atlantik Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar kaplayarak kendini güvenli bir konuma getirmeyi amaçlar ve yayılır.

Bu itiş gücü, ülkenin kültürel mirasının önemli damarlarından birini oluşturmaktadır. Amerika, tarihinin her evresinde bir "yerleşilmemiş yeni alanlar" mitosuyla dinamizm kazanmıştır. Hattâ XX. yüzyıla gelip de Hawaii ve Alaska'yı da çeşitli yöntemlerle ülkenin bir parçası yaptıktan sonra âdeta yayılacak yeni yer kalmaması tedirginliğiyle uzaya bakmaya başlamış ve Soğuk Savaş döneminin yarış psikolojisiyle uzay çalışmalarını "yerleşılmemiş yeni alan" söylemiyle yönlendirmiştir.

Görülmektedir ki, Amerika Birleşik Devletleri'nin mayasında şu üç öge bulunmaktadır: Baskıdan kaçarak ve uzun yolculuklar sonunda yeni ve örnek bir dünya kurmak, Tanrı tarafından seçilmiş ve özel görev verilmiş olmak ve kendi dünya düzenlerini kurduktan sonra bu düzeni başka ülkelere, başka topluluklara taşımak. George W. Bush'un ABD'sini anlamak için de bu üç öge anahtar olarak kullanılabilir. 260 milyon nüfusu, bir kıtaya yayılmış renk ve insan coğrafyası ve birbirinden çok farklı etnik özellik, ırk ve dilleri barındıran çokkültürlü bu ülkeyi kısaca özetlemek tabiî ki zordur ve her türlü tanıtıcı yazı indirgemeci yaklaşımın tehlikeli alanından geçebilir. Bu sorunu göz önüne alınca Amerikan kültürünü anlayabilmenin bir yönteminin bu kültürün ürettiği yol öykülerine bakmak olduğunu düşünüyorum. Uzun gemi yolculukları sonucu varılan, bilinmeyen bir kıtada kurulan bu kültür, tarihinin her aşamasında yolda olmayı, yolculuğa çıkmayı, arayış içinde olmayı önemsedi ve kendini anlamanın ve anlatmanın bir yöntemi olarak gördü. Dolayısıyla kısıtlı bir anlatı olsa bile Amerikan yol öyküleri bu kültürü anlamaya başlamanın kullanışlı ipuçlarıdır.

Bu yol anlatıları arasında en önemlisi Walt Whitman'ın ilk baskısı 1855 yılında yapılan ve Amerikan kültürünün en önemli şiir kaynağı sayılan *Çimen Yaprakları* adlı kitabıdır. Bu eserde yer alan *Açık Yolun Türküsü* adlı şiirinde Whitman tam da kendisine konan "demokrasi şairi" ismini doğrularcasına her türden insanı yollara düşmeye çağırmaktadır. Bu çağrı kadın-erkek, zengin-fakir, namuslu-suçlu, hasta-sağlıklı herkese yapılmaktadır. Amaç durağanlıktan, yerleşik düzenden, kurumların şekillendirici baskısından kurtulup özgürleşmek ve insanı insan yapan değerleri görebilmektir. Bu amaç için okullar, kitaplıklar, kiliseler, evler ve uygarlığın ürettiği her türlü kapalı mekân arkada bırakılmalı ve yola düşülmelidir. Yolda diğer insanlarla iletişim kurulmalı ve onları ait oldukları üretilmiş, yapay ortamların yüklediği değerlerden soyunmuş olarak tanıyabilmelidir:

Kuş gibi hafif yürekle düşerim yola,
Sağlıklı, özgür, önümde dünya,
Upuzun boz yol önümde, gider dilediğim yere.

Şans dilemem bundan böyle, ben şansın ta kendisiyim,
Sızlanmam artık, ertelemem, yoktur başka ihtiyacım,
Bitti ev içre yakınmalar, kitaplıklar, eleştirip söylenmeler,
Güçlü ve rahat giderim, açık yollar.

....

Ah açık yol, yanıtım odur ki seni terk etmekten korkmam,
Benden bile daha iyi tanımlarsın beni,
Bendeki yerin şiirimden bile ileri (Whitman 297-299).

Ancak şairin önerdiğini yapabilmek özgür bir yürek ve cesaret ister; çünkü yalnızca kendi iç değerlerini yanına alıp yola koyulmak herkesin harcı değildir. Şair malı mülkü, parayı pulu, evi barkı geride bırakıp ruhun gidebildiği yerlere doğru çağırır bireyi:

Hadi! Bak önümüzde yol!
Denedim ben –güvenli –sınadı ayaklarım yolu– hadi kalma geride!
Bırak yazılmadan kalsın kâğıt masa üzerinde,
Açılmasın o kitap, dursun rafta yerinde!
Kalsın âlet edevat işliğinde! Kazanılmasın para!
Yerinde dursun okul! Boş ver öğretmenin söylediğine!
Vaizin dedikleri minberde dursun! Avukatın yakarışı mahkemelerde,
Hâkim yorumlasın yasayı, bırak,
Elimi uzatıyorum sana, yoldaş, bak! (307)

Whitman'a göre yolda olmak hayatı aracısız yaşamak ve maddecilikten uzaklaşarak ruhun gücünü sınamak demektir. Bu anlamda Whitman bireyi köle eden yerleşmişliğe, maddeciliğe ve sıradanlığa isyan eder. Yolda olmak tüm bu hastalıklardan uzaklaşmak, kendini sınamak ve özgürlük demektir. Bu anlamda "yol" maddî dünya ötesine ulaşmayı amaçlayan, hem bireysel olarak üstlenilen ama hem de toplumdan kopmadan gerçekleştirilmesi gereken bir maceradır.

Yolla ilgili çok ünlü bir başka metin Robert Frost'un "Gidilmeyen Yol" şiiridir. Kültürü yansıtan paradigmatik bir anlatı olan ve felsefî boyutu nedeniyle çok kullanılan şiir, yolu yaşamda gelinen karar noktaları sonucu sapılan ve yaşamın özünü belirleyici olan mistik bir alan olarak tanımlamaktadır:

GİDİLMEYEN YOL

Yol ikiye ayrıldı sarı ormanda
Uzunca duraksadım, yolun her ikisine
Gidip de aynı yolcu olarak kalamazdım.
Bir tanesine baktım, gözün gördüğü kadar
Çalılar arasında sona erdiği yere

Sonra diğerine daldım, o da oldukça hoştu.
Hattâ belki ilkinden fazla ilgimi çekti
Çünkü çimenler fazla ezilmemişti.
Bu nokta hariç ikisi birbirine benzerdi
Geçip gidenler ikisini de eşit eskitmişti.

O sabah ikisi de eşit şekilde
Basılıp ezilmemiş yapraklarla döşeli
Birinci yolu bir başka güne sakladım!
Gerçi bilirdim ki yollar başka yollara çıkar
Geri döneceğime pek fazla inanmadım.

İç geçirerek şimdi, yıllar yıllar sonra
Anlatıyorum işte ne yaptığımı:
Yol ikiye ayrıldı bir ormanda
Ve ben yöneldim daha az kullanılmış olana
Ve işte bu yarattı aradaki tüm farkı (Frost 1153).

Entelektüel açıdan XIX. yüzyılın romantik bireyciliğinin izlerini taşıyan şair, söylem olarak ise modernizme yakın durmaktadır. "Gidilmeyen Yol" şiirinde şair, bireyin bilinmez ve karanlık güçler karşısında çaresiz ve yalnız kaldığını ifade etmektedir. Robert Frost'a göre yol ayrımına

gelindiğinde alınan karar, yaşamın o andan sonrasını geriye dönülmez olarak değiştirecektir. Yani şaire göre yol hem özgür bir seçimdir, hem de alın yazısıdır, kaderdir.

Yolun en önemli gerçeklik olduğu bir başka Amerikan yapıtı John Steinbeck'in ünlü *Gazap Üzümleri* isimli romanıdır. 1930'larda Amerika'yı kasıp kavuran ekonomik bunalım, pek çok çiftçiyi ve alt gelir grubundan aileyi perişan etmiştir. Buna bir de kuraklık ve toz fırtınaları eklenince aileler göç etmekten başka çare bulamamışlar, topraklarını büyük bankalara kaptırdıktan sonra California'ya doğru yollara düşmüşlerdir. Binlerce insanın cennete gittikleri düşüyle California'ya doğru akması Amerikan tarihinin en acılı öykülerinden biridir. Bu bağlamda kıtayı doğu-batı ekseninde birleştiren ve "Ana Yol" adını alan 66 numaralı devlet yolu, sıradan bir mekân olmaktan çıkmış, efsanevî özellikler taşıyan, âdeta cennete götüren yol olarak görülmüştür. Romanın bir yerinde eski bir rahip olan Casey toplumsal bir saptamada bulunur:

> Herkes aynı şeyi soruyor: Neler oluyor bize? Hep yollardayız. Hiçbir şey olduğumuz yok bana kalırsa. Hep yolda, hep yolda. Git babam git. İnsanlar niçin düşünmez bunu? Hep hareket; hep yollarda millet. Neden olduğunu da biliyoruz. Gitmesi gerektiği için yollarda. İnsanlar hep bu yüzden yollara düşer. Ellerindekinden daha iyisini istediği için düşer yollara" (Steinbeck 173).

Bu saptamayla Rahip Casey Amerikan kültürünün çok temel bir gerçekliğini ortaya koymaktadır: Bu ülke insanı yüzyıllar önce doğduğu yerde rahat edemeyip doyduğu yere göçen insanlar topluluğudur. Birçok farklı kültürden kopup uzun deniz yolculuğuna katlanıp bu yeni fırsatlar dünyasına yerleşmiştir. Yeniler geldikçe çıkınını bohçasını toparlayıp arabalarla daha batıya, yerleşime yeni açılan topraklara göçmüştür. Tam dirliğe ulaşmışken 1930'larda yine denkleri toparlayıp bu kez de portakallar ve üzümler diyarı olarak düşledikleri California'ya göçmek zorunda kalmıştır. Ünlü folk müzik sanatçısı Woody Guthrie'nin yol şarkılarıyla ölümsüzleştirdiği bu kültürel coğrafya belki de Amerikan tarihinin en acılı, en sorunlu dönemidir.

Gazap Üzümleri romanında yol, umuda uzanan bir zorunluluktur. Geride kalan anılar yakılmış, zorunluluk nedeniyle yollara düşülmüştür. Yolda aileler arasında birey olmanın ötesinde bir bağlılık kurulur. Sanki çocuklar hepsinin çocuğu, ölüler herkesin ölüsüdür. Yolda çekilen bin bir güçlük bu gariban insanları kader yoldaşı yapar ve toplumculuğun gücünü yaşamalarını sağlar. Steinbeck romanın bir bölümünü 66. yolun tanımına ayırır:

> 66. yol göçmenlerin kullandığı ana yoldur. Ülkeyi baştanbaşa geçen beton yol. Haritada salına salına gezinir, Mississippi'den Bakersfield'e kadar kızıl topraklardan gri topraklardan geçer, kıvrıla büküle dağı tepeyi aşar, Uçurum'u geçer de parlak ve korkunç çöle iner ve çölü de geçip yine dağlara tırmanır ve oradan da California'nın zengin vadilerine akar. 66 firar edenlerin, toz ve gittikçe ufalan topraktan kaçanların, traktörlerin uğultusundan ve azalan mülkiyetlerden, çölün yavaş yavaş kuzeyi istila etmesinden, Texas'tan uluyup gelip de döne döne esen rüzgârlardan ve toprağa zenginlik getirmeyen, hattâ var olanı bile çalan sellerden kaçanların yoludur (160).

Gazap Üzümleri romanında yol, insanın doğduğu yere yabancılaştırılması ve çaresizlik sonucu atıldığı bir umut yarışıdır. Yol açlık, sıkıntı, ölüm ve aşağılanma demektir. Ama aynı zamanda benzer kaderi paylaşanların dayanışması, en çaresiz anında insanın insana destek olması demektir. Filmi de çekilen *Gazap Üzümleri* romanının serüvenini izlemek de Amerikan kültürü hakkında oldukça fazla bilgi verir. Roman uzun süre Amerikan halk kütüphanelerine sokulmamış, yazarı Avrupa'da ulaştığı ünü kendi vatanında yakalayamamıştır. Bu kültürel olgunun bir başka yönü de günümüz Amerika'sında 66. Yol için şarkılar yapılması, kol saatinden kahve fincanına, penye gömlekten giysi aksesuarına kadar pek çok ıvır zıvırın 66. Yol efsanesinin salçasına bandırılarak pazarlandığı da bir gerçektir. Yani binlerce insanın sefil olduğu, kiminin düş kırıklığı yaşadığı efsanevî yol, artık turistik ıvır zıvır pazarlama sektörünün da nemalandığı bir nesneye dönüştürülmüştür. Amerika'nın kültürel anlamda efsaneler üzerine kurulduğu doğrudur; ancak Amerika'da her efsane pazarlanabilir bir nesnedir de aynı zamanda.

Yolun önemli bir eğretileme olarak kullanıldığı bir başka roman da Jack Kerouac'ın ünlü *Yolda* romanıdır. 1957'de yayımlanan ve Kerouac'ı bir gecede ünlü yapan romanı, yazar, kahve ve benzedrinle istim alıp üç haftada tamamlamıştır. Üstelik kullandığı kâğıt upuzun, tek parça, 40 metrelik bir rulodur, tıpkı anlattığı bitmez tükenmez yollar gibi. Daktiloyla yazılan eserde paragraf bölüntüleri bile bulunmamakta, sözcükler birbiri peşi sıra akmaktadır. Yer yer caz temposunda bir anlatı ritmini yakalayan roman, Dean Moriarty ve çevresindeki Sal Paradise, Carlo Marx, Marylou gibi bir grup ayrıksı insanın Amerika'yı birkaç kez boydan boya geçmelerini, yollarda başlarına gelenleri, yaşam felsefelerini anlatır. Sıradan orta sınıf yaşamın saygınlığını ve geleneklerini, kapitalizmin dayattığı tüketim kültürüne eklemlenmeyi reddeden bu "marjinaller" bazen araba çalarak, bazen fahişelik yaparak, bazen de dilenerek ya-

şarlar. Aralarında derin bir dostluktan ziyade ânı, günü, macerayı, cinselliği, alkolü ve uyuşturucuyu paylaşmanın ortaklığı vardır.

Yolda romanının önemi Amerikan kültürüne "Beat Kuşağı" olarak geçen bir tarzın, bir tavrın ve bir yaşam biçiminin kutsal kitabı ilân edilmesidir. Roman ve yazarı birer kült hâline gelmiş ve 1960'larda tüm Amerika'yı sarsan özgürlük hareketinin de tetikleyicisi oldukları söylenmiştir. Bu tarz müzikten felsefeye, giyimden davranışa, toplumsal başkaldırılardan sanatın her dalına kadar pek çok alanda etkili olmuştur. Binlerce genç sırt çantalarına libidolarını ve uyuşturucularını koyup yollara düşmüş, benliklerini ve kimliklerini yollarda bulmayı umut ederek ülkelerini ve dünyayı dolaşmaya koyulmuştur. Kerouac ise uyuşturucu ve benzedrin alışkanlığı yüzünden 47 yaşında ölmüştür.

Yolda romanı, yol deneyimini yaşamın kendisiyle özdeşleştirir. Yaşam plansız, programsız, yarın ne olacağı umursanmadan yaşanmalıdır; yol hep sürer gider; bir sonraki dönemeçten sonra neler olacağı bilinmez. Yolda olmanın raconu yaşadığın anın keyfini çıkarmak, kendini anlık deneyimlerin kollarına bırakmaktır. Yola çok ağır bagajla çıkılmaz; orta sınıf maddeciliğini yola taşımak olmaz; kişi sırtındakiyle dolaşmalı, bulduğunu yaşamalıdır. Bu anlamda romanın hem Walt Whitman'ın şiiriyle, hem de doğu felsefeleriyle örtüştüğü bir alan vardır.

Yolda romanının sonu özellikle çok önemlidir. Doğudan batıya ülkeyi birkaç kez arşınladıktan sonra anlatıcı Sal Paradise, yaşadıklarının bir değerlendirmesini yapar. Yalnızca onu görebilmek işin binlerce kilometre yol kateden dostu Dean Moriarty'yi az önce sepetlemiş, onunla ilgilenmektense önemsiz bir konsere gitmiştir. Çöken geceyle birlikte Sal yaşamını Amerikan yaşam tarzının içine yerleştirir. Sal ve yoldaşlarının efsanevî arayış süreci yine bir efsane olarak duyumsanan koca kıtanın kıyısında anlam kırılmalarına uğramaktadır:

> İşte Amerika'da güneş batınca ben de oturdum nehrin kenarında kırık-dökük iskeleye, New Jersey üzerindeki uzun, uzun gökleri izlemeye, ve hissettim Batı Kıyısına doğru inanılmaz kocaman bir çıkıntı olarak devrile devrile giden ham toprağı ve gidilen tüm o yolları, bu devasa olgu içinde düş gören tüm o insanları ve şimdi Iowa'da bilirim ki çocukların ağlamasına izin verilen topraklarda şu anda çocuklar ağlamakta, ve bu gece yıldızlar çıkacak ve biliyor musun ki Tanrı Ayıcık Pooh, akşam yıldızı sarkmaya ve pırıltılı ışığını ovalara serpmeye başlamış olmalı, ki bu dünyayı kutsayan, tüm nehirleri kapkaranlık yapan, tepeleri belirginleştiren ve son kıyıyı altına kıvıran mutlak gecenin gelmesinden hemen önce bir zamandır ve kimseler, kimsecikler bilemez ki yaşlanmanın terk edilmiş paçavralarının yanı sıra kime neler

> olacağını, Dean Moriarty'yi düşünüyorum, hattâ Yaşlı Dean Moriarty'yi düşünüyorum, hiçbir zaman bulamadığımız babamızı, Dean Moriarty'yi düşünüyorum" (310).

Yolun uzun bir eğretileme olarak kullanıldığı bir başka kült roman da Robert M. Pirsig'in *Zen ve Motosiklet Bakım Sanatı* isimli eseridir. Bir baba oğulun motosikletle Amerika'nın büyük bir kısmını dolaşmasını anlatan roman birkaç düzlemde ilerlemektedir. Bunlardan biri baba ve oğulun sorunlu ilişkisidir. Dokuz yaşındaki çocuk bu yolculuktan hoşnut değildir ve sürekli sorun çıkarır. Baba ise ne olduğunu bilmediği bir hayaletin yavaş yavaş benliğini esir almasıyla boğuşmakta, bir yandan da günlük yaşamın pratik gereksinimleriyle başa çıkmaya çalışmaktadır. Batı felsefesinin Zen felsefesiyle kıyaslanarak çözümlenmeye çalışıldığı romanda kalite, eğitim, doğa ve teknolojinin karşıtlıkları tartışılmakta, bir yandan da babanın iç yolculuğu anlatılmaktadır. Romanın sonunda baba geçmişteki kimliğiyle yüzleşir ve derinlere gömdüğü eski benliğiyle uzlaşır. Bu noktadan sonra oğluyla olan sorunlar çözülür ve geçmiş-gelecek, eski-yeni, hasta-sağlıklı dengesi kurularak yeni bir yola çıkılır.

Bu romanda yol motosiklet üstünde, soğuğa, yağmura açık olarak ve günler süren gerçek bir eylem olmakla birlikte daha çok insanın geçmişine ve iç dünyasına yapılan bir arayış sürecidir. Yolculuk, yaşamın ta kendisidir ve çevreden yalıtılmış kapalı bir otomobille değil, doğaya, rüzgâra ve tehlikeye açık bir motosiklet üstünde yapılmalıdır. İnsan motosiklet kullanıyorsa bakımını kendi yapmayı da öğrenmelidir; tamirci sizin motosikletinizi sizin kadar anlayamaz. Eller kirletilmeden bakım yapılmaz ve bakım yapılmadan da yaşam tüm cepheleriyle kucaklanamaz. Yaşama "izleyici" olarak yaklaşmak yaşamı sevmemektir. Oysa "katılımcı" olarak yaşamak sorumluluk üstlenmeyi, her şeyle ilgilenmeyi ve uyanık olmayı gerektirecektir:

> Ama ilk kez dikkatimi çeken şey [motosiklet] bakımı el kitaplarının tamirhanelerde gördüğüm izleyici tavrına benzerliği oldu. Bunlar izleyici el kitaplarıydı. Doğalarında bu tavır vardı. Her satırlarında şu bilgi vardı: 'Al işte bu makina: Evrenin içinde zaman ve uzamdan tamamen yalıtılmış olarak karşında. Seninle bir ilgisi yok. Senin de onunla bir ilgin yok.'...Tamirciler de el kitabıyla aynı tavrı sergiliyorlardı. Zaten ben de motosikleti tamirciye getirdiğimde aynı tavır içindeydim. Hepimiz izleyiciydik. Ve bir anda anladım ki *gerçek* motosiklet bakımı yapma işini anlatan bir el kitabı yok. Oysa işin en önemli kısmı bu. Yaptığın işi önemsemek ya önemsiz sayılıyor, ya da kimsenin umursadığı yok (24-5).

Yol anlatıları içinde daha yakın zamanlarda dikkati çeken bir metin de yarı Kızılderili yazar William Least Heat-Moon'un yazdığı *Mavi Yollar: Amerika İçlerine Yolculuk* kitabıdır. Yazarın gerçek hayatta da yaptığı bir yolculuğun fotoğraflı belgesi olan metin, Amerika'yı dairesel bir hareketle dolaşmayı anlatmaktadır. Yazar yola başladığı yere geri dönmenin gereksinimini şöyle anlatmaktadır: "Bir dairenin çevresinde dolanmak insana bir amaç sağlar –geriye dönme amacı– dümdüz bir çizgide ilerlenirse bu amaç olmaz" (Least Heat-Moon 3). Karısı tarafından terk edilen ve işinden kovulan yazar, Amerika'nın gerçek ruhunu bulmak için tıpkı Pirsig'in karakterleri gibi köy yollarından geçerek uzun bir yolculuğa çıkar. Bu aynı zamanda kendi içine, Anglo-Sakson kültürüyle Kızılderili kimliği arasına sıkışmış melez kültürel kimliğine yapılmış bir yolculuktur. Gezdiği yerlerde "unutulmuş Amerikalılar" olarak adlandırdığı kasabalılarla konuşur; onların fotoğraflarını çeker ve kitapta kullanır. Kentlerin tüketim kültüründen ve baş döndüren değişiminden uzakta olan bu kasabalarda yaşam değişiklikle belirlenmemektedir. Robert Frost'un "daha az kullanılmış yol" dediği köy yolları bu yazarı da etkilemekte, Amerika'nın gerçek kimliğini bu mavi yollarda ve insanlarda bulmaktadır. Bu yol öyküsü aynı zamanda yazarın manevî dünyasına yaptığı bir yolculuktur. Yolun sonunda yazar manevî yolculuğunu ve iç hesaplaşmasını şöyle anlatır:

> Mavi yollarda geçirdiğim bir mevsim sonunda ne geçmişti elime? Atlantik Okyanusunu bir banyo küvetiyle geçmemiştim; keçinin çektiği bir arabayla Gobi çölünü aşmamıştım; bisikletle Ümit Burnu'na ulaşmamıştım. Kendi ülkemde dışarı çıktım, insanlarla tanıştım; onlarla paylaştım. Şahit olarak yanlarında durdum (406).
>
> Daire neredeyse tamamlanmıştı; minibüsüm son aşamayı yolu bilen at gibi geçti. Gerçi daire tam olarak tamamlanmıştı ama ben tamamlanmamıştım. Bunca yol aldıktan sonra öğrenmek istediğim şeyi öğrendim diyemem çünkü daha yola çıkarken ne öğrenmek istediğimden hiç haberim yoktu. Ama en azından öğrenmek istediğim şeyi bilmediğimi öğrendim (411).

Görüldüğü gibi *Mavi Yollar* kitabında yol bir amaç değil bir araçtır. Yazarın hem kendi tinsel dünyasını, hem de dev kentlerin baskın kültürünün yönlendirmesinin yanında artık marjinalleşmiş "küçük kasaba" ruhunu bulmak için giriştiği mistik bir eylemdir.

Benzer bir dairesel yolculuk Bill Bryson'un *Kayıp Kıta: Küçük Kasaba Amerikasında Yolculuklar* isimli eserinde de anlatılmaktadır. Yirmi yıl önce İngiltere'ye yerleşen yazar ülkesine geri dönmüştür ve çocuklu-

ğuyla bağdaştırdığı Amerikan kültürünü uzun bir aradan sonra yetişkin gözüyle görmek istemektedir. O da Pirsig ve Least Heat-Moon gibi otoyolları değil, bomboş kırsal alanlardan geçen daracık kasaba yollarını yeğler. Annesinin evinde başlayan yolculuk çok geniş bir daire çizerek yine aynı yerde sona erer. Yabancılaştığı kültürüne müthiş bir gülmece duygusu ve eleştiri ruhuyla bakan yazar, küreselleşmeyi, her kasabanın, her alış-veriş merkezinin Walmart ve McDonald's gibi zincirlere teslim olup ticarîleşmesini ve aynılaşmasını yerer.

Yol anlatıları Amerikan ruhuna öylesine işlemiştir ki birçok film de aynı temayı kullanır. Bunların arasında en ünlü olanı Dennis Hopper'ın yönetmenliğini yaptığı *Easy Rider* filmidir. Gerçek anlamda bir kült filmi olan *Easy Rider* çiçek çocukları dönemi Amerika'sında geçmekte, Wyatt (Peter Fonda) ve Billy (Dennis Hopper) Harley Davidson marka motosikletleriyle özgürlük peşinde yol almaktadır. Onlar ana babalarını maddeci ve kuralcı oldukları için reddeden, gerçeği uyuşturucuda ve özgür cinsellikte arayan bir kuşağın temsilcileridirler. Bu anlamda "gerçek" Amerika'dan kaçmakta, alternatif yaşam biçimleri aramaktadırlar. Ancak bireyin içinde bulunduğu kültürden kaçıp kurtulması her zaman mümkün olamaz. Billy ve Wyatt uzun saçları ve özgürlük arayışları yüzünden kendilerine düşman olan bağnaz kırsal kesim insanları tarafından yolda vurularak öldürülür. Bu anlamda yol hem özgürlük, kaçış ve manevî bir arayış, hem de Amerikan kültürünün içinde bulunduğu klostrofobi, sıkışmışlık ve ölümü temsil eder.

Benzer karamsarlıklarla dolu bir başka yol filmi ise Riddley Scott'ın *Thelma and Louise* filmidir. Geleneksel bir ev kadını olan Thelma (Geena Davis) ve kafeteryada garson olan Louise (Susan Sarandon) küçük, sıradan yaşamlarından bunalır ve üstü açık 1966 model bir Thunderbird ile balık avlamayı planladıkları bir hafta sonu tatiline çıkarlar. Biraz macera aramak için çıktıkları bu yolculuk Thelma'ya tecavüz etmeye kalkışan birini vurup öldürdükleri anda müthiş bir kovalamacaya dönüşür. Meksika'ya geçerek kurtulmayı uman iki dost, sonunda polis araçlarının sıkıştırmasıyla yakalanacaklarını anlayıp polisin eline düşmektense arabayı uçuruma sürmeyi yeğler. Özgürlük demek olan araba onların metal tabutu olmuş, kendilerini bulmak için çıktıkları yol ölümle noktalanmıştır. Yönetmen kültüre içkin baskın ataerkil ideolojiyi eleştirirken hem feministlere göz kırpar, hem de feminizme karşı olanlara. Filmin tetiklediği en acı ironi bu iki kadını ve onların yol öyküsünü feministlerin müthiş bir özgürleşme manifestosu olarak okumaları ama bunun yanı sıra güya özgürleşmiş Thelma ve Louise'in sonunun ölüm olduğudur.

Sonu ölümle biten bir başka yol filmi James Dickey'nin romanından uyarlanan, John Boorman'ın yönettiği *Deliverance*'dır. Dört işadamı arkadaş yakın gelecekte üzerine baraj yapılıp dizginlenecek olan Cahulawassee nehrini son bir kez vahşi hâliyle yaşamak ister ve kanolarıyla nehri geçmeye yeltenir. Oysa nehir gerçekten her anlamda vahşidir: Hem azgın sular, hem de kırsal kesimin sapık, bağnaz ve kendine benzemeyeni yok etmeyi amaçlayan insanları dört kişinin yaşamını altüst eder. Maceracıların ırzına geçilir, bazıları da öldürülür. Kentli kimliklerinden bir anda sıyrılıp canlarını kurtarmak için vahşilere dönüşen adamlar, korku ve dehşet saatlerinden sonra bir daha asla aynı olamayacakları eski yaşamlarına dönerler. Filmin ürküntü veren sahneleri, derin kanyonlar, çağlayan azgın sular ve gizemli ormanlar arayış öyküsünü daha da klostrofobik ilkörneksel ögelerle doldurur. Bu filmde yol Amerikan yaşamının ruhu daraltan, kaçış olanaklarını tıkayan, bireyin maddî ve manevî anlamda tükendiği noktayı oluşturmaktadır.

Aynı karabasan havası Steven Spielberg'in ünlü olmadan önce çektiği *Duel* filminde de görülür. Önce 74 dakikalık bir televizyon filmi olarak çekilen, kazandığı müthiş başarıdan sonra 90 dakikalık bir filme dönüştürülen bu yol öyküsünde seyyar satıcı David Mann, eski püskü arabasıyla yola çıkar. Bir süre sonra dev gibi bir kamyonun kendisini takip ettiğini fark eder. Ne yaparsa yapsın bu çirkin araçtan kurtulamaz. Üstelik kamyonun şoförü de hiçbir zaman görülmez; bir süre sonra takip ve bitmeyen yol tam bir karabasana dönüşür. Kamyon Mann'ın güçsüz aracını ezip yok etmek istemektedir. Sonunda Mann dev kamyona bir tuzak kurar ve onu uçurumdan aşağıya atıp yok eder. Paramparça olan dev kamyon sanki hırıldayarak "ölür". *Duel* filminin birçok benzeri yapılmış, film 1970'lerdeki korku filmleri furyasının nedeni olarak gösterilmiştir. Bu filmde yol güvensizliği, gizemi ve sıradanlığı aniden karabasana dönüştüren mekanize yaşamı simgelemektedir. İnsanoğlu (Mann ismi anlamlıdır) devasa metal araçlar yapıp asfaltın üstüne koyuvermiş, sonra da bu başıboş canavarların kurbanı olmuştur. Bu anlamı pekiştiren, Mann'ın erkekliğinin ve dolayısıyla iktidarının sorgulandığı sahneler, yolu tehlikelerle dolu bir yaşam, insanoğlunun serüvenini ise iktidar kavgası olarak kurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Amerika'yı ve Amerikalılar'ı veya herhangi bir kültürü özümsemek, anlatmak ve çözümlemek çok zor bir iş. Anglo Sakson kültürün baskın olduğu, ancak bu doku üzerine birçok değişik kültür cebinin montajlandığı çokkültürlü bir olgu var karşımızda. Nasıl anlatılabilir böylesi girift bir kültürel coğrafya? Bir yöntem yol öykülerine odaklanmaktı; bu yazı kısıtlı da olsa böyle bir yöntemi kullandı. Tabiî ki Amerikan kül-

türünü yansıtan ve şekillendiren binlerce yol temasını tek tek göstermek mümkün değil. *Moby Dick*'ten, Huckleberry Finn'e, John Denver ve Dolly Parton'un şarkılarından Volkswagen reklâmlarına, Jim Morrison'un isyan kokan şarkılarından Emanuel Leutze'nin "Wesrward the Course of Empire Takes its Way" isimli ünlü tablosuna kadar pek çok kültür ürünü Amerikan yol öykülerini anlatmak için kullanılabilir. Zaten bu tür bir girişimde amaç kültür incelemelerinin geniş önerisinin ötesine de geçemez: Kültürel çözümleme çeşitli kaynaklardan derlenmiş malzeme içermeli ve yaratıcılık ufkuna yelken açmalıdır. Yoksa indirgemeci ve kısıtlayıcı olmaya mahkûmdur.

KAYNAKÇA

(Tüm alıntı çevirileri yazara aittir)

Boorman, John, yönetmen. *Deliverance*. Warner Brothers, 1972.

Bryson, Bill. The *Lost Continent: Travels in Small Town America*. 1989.

Crevecoeur, J. Hector St. John de. "Letters from an American Farmer". *The Heath Anthology of American Literature Volume I.* Paul Lauter et al. eds. Lexington, Mass.: D.C. Heath and Co. 1990, 890–908.

Frost, Robert. "The Road Not Taken". *The Heath Anthology of American Literature Volume 2.* Paul Lauter, ed., Boston: Houghton Mifflin Company, 1998, 1153.

Hopper, Dennis, yönetmen. *Easy Rider*. Colombia Pictures, 1969.

Johnson, Edward. *A Handbook of Critical Approaches to Literature* içinde. Wilfred L. Guerin et al. eds. New York: Oxford University Press, 1992, 176.

Kerouac, Jack. *On the Road*. New York: The Viking Pres, 1957.

Lazarus, Emma. "The New Colossus". *American Mosaic: Multicultural Readings in Context.* B. R. Rico and S. Mano ed. Boston: Houghton Mifflin Company, 10.

Least Heat-Moon, William. *Blue Highways: A Journey into America*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1982.

Pirsig, Robert M. *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance*. New York: Bantam Boks, 1981.

Scott, Ridley, yönetmen. *Thelma and Louise*. Metro Goldwyn Mayer, 1991.

Steinbeck, John. *Grapes of Wrath*. New York: The Viking Press,1939.

Spielberg, Steven, yönetmen. *Duel*. Universal, 1971.

Whitman, Walt. *Walt Whitman: Complete Poetry and Collected Prose. Leaves of Grass*. New York: The Library of America, 1982, 297–307.

Winthrop, John. "The Journal of John Winthrop". *The Concise Anthology of American Literature*. New York: Macmillan, 1985, 41–47.

http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/winthrop.htm

1

2

3

4

"Amerika Rüyası"

Resim 1: Paris'te "Özgürlük" Heykeli, Amerikan Elçiliğine Teslim Edilirken, 1884.
Resim 2: Yeni Gelişmelerin Işığı Altında Bayan Cornelius Vanderbilt, 1883.
Resim 3: Amerikan Bayrağıyla Bir Eyleme Katılan Kadın, 1902.
Resim 4: Amerikan Bayrağına Sarılı Altı Kız, 1918.

İKİ AMERİKA: GERÇEK VE SANAL

Oğuz Adanır*

Biz Dünyalılar için iki Amerika var. Biri, üzerinde oralı insanların yaşadığı, başka ayrıcalıklı insanlar/yabancılara ziyaret izni verdikleri, nesnel bir coğrafyaya yayılmış Gerçek ABD; diğeri o ülkeyi hiç görmemiş, hiç göremeyecek ancak düşlerle eşdeğerli olarak tutulan öykülü filmler, televizyon dizileri, belgesel filmler, internet vs. aracılığıyla tanıdık, bildik, neredeyse herkesin kapı komşusu sayılabilecek bir hâle gelmiş olan Sanal ABD.

Gerçek Amerika günümüz itibariyle, tarihî modernleşme hareketini ütopik boyutlara ulaştıran en büyük ülke olma özelliğine sahip. Önce Avrupalı mahkumlar, göçmenler ve daha sonra beş kıtadan aldığı göçlerle mucizevî aşamalardan geçmeyi başaran ve XX. yüzyılın parlayan yıldızı olan bir toplum. İki yüzyıl kadar kısa bir süre içinde gerçekleştirilen dev bir demokrasi.

Kapitalizm ve Demokrasinin en gelişmiş örneği. Dünya toplumlarının günümüze kadar model olarak aldığı Amerika, 1950 ve 1960'larda demokrasiye inanan, insan hak ve özgürlükleriyle dünya barışı için mücadele eden az çok temiz bir toplumdu.

---

* Prof. Dr. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema-TV Bölümü.

Dünyanın yıldızının parladığını gördüğü bu zengin ve güçlü ülkeyle iyi ilişkiler kurma çabaları aynı anda bir beklenti içine girmelerine ve dolayısıyla zaman içinde Amerika'nın kendini dünyanın efendisi (ya da efendilerinden biri) gibi hissetmesine yol açmıştır. Özellikle de glasnost ve perestroyka sonrasında bu tavır giderek belirginleşmiştir. Dünyanın tek kutba indirgenmiş olduğunun iddia edildiği bir sırada, aslında, kutuplaşmadan yoksun, kutupsuz bir dünyada yaşadığımızı bilmek durumundayız. Kutup ikili bir süreci zorunlu kılmaktadır. Bir kutbu bir başkasıyla karşılaştırmadan açıklayamazsınız. Bu yüzden Amerika'nın herhangi bir kutuptan çok kendi gücünü temsil ettiği söylenebilir. Irak işgali tek kutupluluk kargaşası konusunda önemli bir örnektir. Dünyada artık demokrasi, insan hak ve özgürlüklerinin savunuculuğu yerine (eskiden az çok dolaylı yoldan yapılan ve dost ülkelerin de çıkarlarının gözetildiği bir süreç söz konusuyken) açıkça kendi çıkarlarıyla Dünya adlı mahallenin kabadayısı olma peşinde koşmaya başlamıştır.

Gerçek Amerika naif dünyalıların gözünde yaklaşık yarım yüzyıldan bu yana ulaşmak istedikleri ideal düzeni temsil etmiştir. Bu insanların gözünde gücünü az çok dünyanın iyiliği ve haksızlıklara karşı kullanan bu ülke, Vietnam Savaşı sırası ve sonrasında kabuk değiştirerek, aynı gücü, dostlarıyla dünyanınkilerden çok kendi çıkarları için kullanmaya başlamıştır. Eskiden, verdikçe prestij açısından daha çoğuna sahip olurken, şimdi yalnızca isteyen tarafa dönüştüğü ya da aldığı kadarını iade ettiği için prestijini giderek yitirmektedir. Amerika'nın böyle bir davranış biçimi içine gireceğine inanmakta zorlanan dünya toplumunun temiz ve demokrasiye inanan insanları, nihâyet G. W. Bush sayesinde Amerika'nın yeni: Milliyetçi, Muhafazakâr, Haris/Egoist/Çıkarcı, Antidemokrat yüzünü tanıma, görme fırsatına kavuşmuşlardır.

Modern demokrasinin kalesi olarak algılanan bu ülkenin yeni yüzü naif dünya vatandaşlarını tedirgin etmeye ve bundan böyle hangi ülkenin model olarak alınabileceği tartışmasına götürmüş ve şimdiden bölünmeler başlamıştır. Kimi dünyalılar Amerika'nın yanlışlarını görmezden gelmeye çalışırken, başkaları onun artık bir model olma özelliğini yitirdiğini düşünmeye başlamışlardır.

Gerçekten de Amerika'nın dünya demokrasisinin kalesi olma özelliğini yitirmesi dünya üzerindeki pek çok ülkede olumsuz sonuçlara, demokrasilerin yara almasına ya da demokratik hamlelerin askıya alınmasına yol açabilecek düzeyde bir olaydır.

Φ

İletişim araçları ve internetin keşfinden uzun yüzyıllar hattâ bin yıllar öncesine kadar insan toplulukları her zaman çevrelerindeki en güçlü ve varlıklı toplumun sahip olduğu itibara sahip olabilmek amacıyla imrendikleri, kıskandıkları bu topluma öykünmüşlerdir. Varlıklı ve güçlü toplum gibi düşünmek, davranmak, yaşamak, onun inançlarını benimseyip paylaşmakla onun ulaştığı güç, zenginlik ve sahip olduğu itibara sahip olabileceklerine inanmışlardır.

Günümüz Amerikası'na da benzer duygu ve düşünceler yüzünden öykünülmektedir. Amerika, dünya adlı sahneye model olabilmek amacıyla çıkmamış ancak dünyayla gerçekleştirdiği karşılıklı etkileşim süreci onu bir model olmaya ve daha sonra da bir model olarak kalmaya mahkum etmiştir.

Dolayısıyla günümüz Amerikası'nda Demokrasinin aldığı yaralar dünya toplumunda zincirleme tepkisel süreçlere yol açabilmektedir (Örneğin Amerika'daki terörizme yönelik yasal değişikliklerin İngiltere'de yankı bulmasının; Avrupa Birliği Anayasası'nın tek kutupluluğa bağlı olarak sosyal hakları yeterince korumadığı itirazlarının yükselmeye başlamasının, yine İngiltere, Almanya ve İtalya gibi ülkelerde Tony Blair ve ardıllarının Üçüncü Yol olarak sundukları ve "Artık ne Sağ Politika ne de Sol Politika yalnızca Doğru Politika var" gibisinden ne anlama geldiği belirsiz süreçler ve benzerlerinin açıklamaya çalıştığımız süreçle ilişkisi vardır).

Demokrasi, demokrasilerin beşiğinde hırpalanıp yaralandığında, dünyanın geri kalan bölgelerinde durumun ne hâl alabileceğini kestirmek o kadar zor olmasa gerek.

Evet, Amerika'nın prestijini yitirmesi, simgesel gücünün her geçen gün azalması, dünya toplumu açısından iyi olduğu kadar kötü sonuçlara yol açabilecek bir durumdur. Yalnızca bilinçli, üst düzey bilgi birikimine sahip varlıklı bir dünya için Amerikan demokrasisinin başına gelenlerin bir kıymeti harbiyesi olmayabilir, ancak mevcut dünyaya bakarak bunu söyleyebilmek zordur. İlkel toplum ya da Ortaçağ kafa yapısından henüz tam anlamıyla kurtulamamış ve demokrasi kültüründen tamamıyla ya da büyük ölçüde bihaber toplumlar için modernleşme ve demokrasi kendilerinden kolaylıkla vazgeçebilecekleri kavram ya da süreçlere dönüştüğü takdirde bundan en büyük zararı yine modern toplumların göreceği ve gelecek açısından en çok endişelenmesi gereken toplumların bunlar olduğu görülmektedir. Baudrillard'ın modern toplumlar ve terörizm konusundaki açıklamaları gerçeğe oldukça yakın görünmektedir. Başta Amerika olmak üzere modern demokratik toplumlar yanlış üstüne yanlış yaparak modern olmayan dünya toplumlarının bu kavram ve değerlerden

soğuyup uzaklaşmalarına neden olabilirler ve dolayısıyla bu işten en büyük zarara uğrayabilirler.

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz gibi, toplumlar hemen her zaman model ya da örneklere gereksinim duymuşlardır. Bu aşama henüz sona ermemiş görünmektedir. Model ya da örnekten yoksun güncel bir dünyaya kargaşa, kaos ve terörün egemen olmasına şaşırmamak gerekir. Üstelik günümüz dünyasında Amerika ve Avrupa dışında aynı gezegen üzerinde yaşayan toplumlar arasından yepyeni bir model oluşturup dünyaya sunabilen bir ülke henüz yoktur. Toplumlar birbirlerini model olarak almasalar bile, birbirlerinden esinlenebilirler. Dolayısıyla yalnızca Amerikalı entelektüel ve aydınlara değil tüm dünya entelektüel ve aydınlarına bu konuda çok büyük bir sorumluluk düşmektedir. Bu dünyanın içine düştüğü kaos ve terör ortamından kurtulabilmek için gerçek bir demokrasi hamlesinden başka seçenek görünmemektedir. Amerika'yla ya da Amerikasız, Avrupa'yla ya da Avrupasız, bu hamle her toplumun sorunudur. Bu hamleyi kimileri kısa, kimileri uzun vadede ikna ve bilinçlendirme yoluyla gerçekleştirmek durumundadır. Zorla demokrasinin kök saldığı bir toplum yeryüzünde henüz görülmemiştir. Önemli olan her şeyden önce toplumların böyle bir irade sergilemeleridir.

Demokrasi kültürünü geliştiremeyen ve gerçek bir demokratik düzene geçemeyen toplumlarda mafya, şiddet, terör ve dolayısıyla toplumsal, ekonomik dengelerin kronikleşen olumsuz bir psikolojiye yol açması aydınlanmak, gelişmek, kalkınmak, ilerlemek isteyen bu toplumlar için hafife alınamayacak bir tehlike arz etmektedir.

Φ

Sanal olan Amerika'ya gelince durumu şöyle özetleyebiliriz. Sanal imge Baudrillard'ın deyimiyle: Herhangi bir nesne, varlık, şey ya da gerçekliğin görüntü olarak yeniden üretilmiş (reprodüksiyonu) hâli olup olmadığını tespit edebilmenin olanaksız olduğu, teknolojik bir işlemle somutlaşan görüntüdür.

Bir illüzyon sanatı olan sinema 1930-1960 yılları arasında Amerikanın gerçekliğine büyük bir düşsellik katsayısı yükleyerek dünya seyircisini etkilemeye çalışırken aynı sinema, televizyonda sinema ve televizyon dizileriyle 1970'lerden başlayarak yeni bir aşamaya geçmiştir.

Dünyamızın pek çok ülkesinde Amerikan toplumsal yaşamı ve kültürünün çeşitli kesitleri öyküleştirilerek seyircilerin gündelik yaşamlarının bir parçasına dönüştürülmeye çalışılmıştır. Aynı seyircilerin gündelik yaşamlarına sızan bu öykü kahramanlarının isimleriyle başlarına gelen olaylar önceleri –özellikle 1950-1970'ler arası– bir düşler ülkesi olan

Amerika'nın giderek bu düşsellikten uzaklaşmasına, bu özelliğini yitirmesine yol açmıştır. Özellikle televizyon dizilerinde sunulan kahramanların yaşam biçimi ve standartları, dünya seyircisinin önemli bir bölümüne o kadar yabancı (masalsı) ve inanılmazdır ki, bu öyküler amaçlarının ötesine geçerek ideolojik/politik ve kültürel işlevlerini zaman içinde yitirmiş görünmektedirler. Çünkü yine bu seyircinin büyük bir çoğunluğunun test edip sağlamasını yapamadığı ya da gerçekliğini sınayamadığı bu belli bir (ABD) gerçeklikle ilintilendirilmiş görünen öyküler masallaşmakta, yani mevcut gerçeklikle olan (ve de öyle olması arzulanan) tüm bağları koparark bir anlamda bu bölümün başında dile getirilen sanal evrenin bir parçası hâline gelmektedirler. Özellikle, bilgisayar, *play-station*, vb. oyunların ortaya çıkmasıyla birlikte bu süreç daha bir hızlanmışa benzemektedir. Öykülerin gerçeklikle olan bağlarının kopması illüzyonun sonu anlamına gelmektedir. İllüzyon gerçekliğin bir adım ötesinde ya da berisinde ve onunla bağlantılı, ilintili olmak durumundadır. Gerçeklikle bütün bağları kopmuş olan bir illüzyon, illüzyon olma özelliğini yitirerek sanallaşmaktadır.

Bu bağlamda gerek sinema, gerekse televizyon sektörlerindeki üretimin bu yeni teknolojik olanaklardan yararlanmak istemesiyle birlikte yıllık film ve dizi üretiminin önemli bir bölümü bu sanal teknolojiyle giderek daha bir içli dışlı olmaya başlamıştır. Dolayısıyla ABD'yi bir düşler ülkesi olarak algılaması beklenen dünya seyircisi, düşselliğin düşsellik boyutlarını aşarak baroklaşmasıyla birlikte bu özelliğini yitirmiş ve hiçbir şeyi yeniden üretmeyen, temsil etmeyen ve çoğunlukla anlatım özürlü işit-görsel bir öyküleme sistemine dönüşmüştür. Özellikle son 10-15 yıldan bu yana Amerikan sinemasındaki "Remake"lerin sayısında inanılmaz bir artış görülmektedir. Bunun anlamı –özellikle sinemada– yaratıcılık ve riskin (serüven ruhu) en alt düzeye indirilmesi ve bu sanatların sanat olmaktan çıkarak salt birer ticarî alana dönüşmüş olmalarıdır. Zaten bu nedenlerden dolayı bu filmler ve dizilerde teknolojik denilen sözde yaratıcılık (aslında bu o teknolojiye hâkim olabilme anlamında bir ustalık düzeyini aşamamaktadır çünkü bu teknolojinin tek başına bir yaratıcılık sergileyemediği yalnızca kendisinden istenileni yapmakta olduğunu biliyoruz) öyküsel yaratıcılığı saf dışı etme konusunda bir bahane olarak kullanılmaktadır. Öykülü anlatımda öyküsel/düşsel yaratıcılığın yerini öyküsel/teknolojik ustalığa bırakması, klasik anlamdaki yaratıcılığın –bu sektörde– önemini yitirmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca dramatik yapının deforme, dejenere edilmesi de aynı sürecin bir başka kanıtıdır. Matrix'ler ve benzeri pek çok filmde olduğu gibi öykülerin klasik ya da gerçek anlamda bir dramatik yapısı yoktur. Bunlar daha çok olay akışı denile-

bilecek (dramatik bir yapıdan yoksun) oyun mantığına yakın bir anlatım biçiminin ortaya çıkmasına yol açmış gibidir. Zaten bu oyun mantığı (bunu daha çok bir bilmece, bulmaca+suspens mantığı olarak da görebiliriz) öykülerin yazımı, seyirci göz önünde bulundurularak oluşturulmakta ve çekilip, izleyiciye sunulduğundaysa ondan bu bilmece, bulmacaya benzeyen öyküyü çözmesi, sorulan soruları yanıtlaması istenmekte ve başarısız da olsa seyirciyle bir karşılıklı etkileşim (tıpkı bilgisayar oyunlarında olduğu gibi) sürecine girilmeye çalışılmaktadır.

Özellikle 1970'li yıllarda Steven Spielberg, G. Lucas gibi yönetmenlerin çocuk ve gençlere yönelik yapımlarıyla başlayan ve neredeyse çocukların kolayca anlayabilmesi için basit, ilkel bir dramatik anlatıma indirgenerek kalıplaşan bu öyküleme biçimi günümüze kadar bu basitliğini korumuş; buna karşın sanal teknolojinin devreye girmesiyle birlikte özel efektler giderek daha karmaşık hâle gelerek, bunların üretim koşulları seyirci tarafından anlaşılması giderek zorlaşmaya başlamıştır. Bu sürecin genç seyircinin merakını uyandırmayı hedeflediği, dolayısıyla 1990'lı yılların ortalarına doğru dramatik yapının belirgin bir şekilde ihmal edilmesine yol açtığı görülmektedir. Özellikle fantastik, fantastik komedi, fantastik korku ve yanlış yere bilimkurgu ve türevleri olarak nitelendirilen öykü üretiminin normalin çok üstüne çıkması, yani toplam üretimin büyük bir bölümünü bu türden yapımların oluşturması, bir yandan bu üretimin dünyaya özgü gerçeklikle olan tüm bağlarını kopartmış olduğunu gösterirken, diğer yandan anlatılan öykülerin ticarî kaygılar nedeniyle öncelikle Amerikan toplumuna özgü, bu toplumun hissedip yaşadığı korku, duygu ve düşünceleri hedeflemek zorunda kaldığını göstermektedir. Amerikan Rüyası ya da sistemiyle neredeyse tüm bağlarını kopartan bu üretim sistemi, ABD'yi yüceltmek yerine neredeyse tam tersi sonuçlara yol açmaya başlamış gibidir.

Bunun bilinçli yani Amerikan sinema, televizyon, bilgisayar oyunları, vb. üretim sistemi tarafından önceden planlanıp programlanarak baştaki hükümet(ler)in direktifleri doğrultusunda gerçekleştirildiğine inanabilmek oldukça güçtür. Kaldı ki böyle olduğunu varsaydığımızda bile, bu sürecin sistem açısından sözünü ettiğimiz olumsuz karşıtlıkları da beraberinde sürüklemek zorunda bulunduğunu unutmamak gerekiyor. Zira özellikle ortalığı bir hastalık gibi sarmış olan bilgisayar oyunları dünyanın pek çok ülkesinde üretilip ABD pazarında satılmaktadır. Amerikan sinemasının önemli bir yatırım grubunun bu oyunlara koşut bir üretim stratejisi güttüğü görülmektedir. Dolayısıyla sinema ve bilgisayar oyun sektörlerinin ticarî kaygılar nedeniyle ideolojik/politik etkilemeyi ihmal ettiği ya da tamamıyla dışladığı söylenebilir. Kazanç kaygısı, ideolojik kay-

gının yerini aldığında etkili bir medyanın varlığından söz edebilmek güçleşmektedir.

Bu üretim sistemi ve biçiminin, en büyük iletişim kuramcılarından biri olan McLuhan'ın önemli bir ideolojik/kültürel iddiasını saf dışı ettiği görülmektedir. Büyük kuramcı: Üçüncü Dünyaya top ve tüfekle girmek yerine televizyonu sokarsanız, onu, daha kolay bir şekilde fethedersiniz türünden bir şey söylemişti. Bununla anlatmaya çalıştığı şey: Televizyon adlı araç buzdolabı gibi bir kutudur. Nasıl buzdolabı boş çalışmazsa yani içini doldurmak gerekiyorsa; televizyon da kapalı tutulmak üzere üretilmiş bir kutu değildir. Bu kutunun sürekli çalışması gerekmektedir. Hattâ zaman içinde yeterli olamayan bu kutunun evlerdeki sayısı artırılmış, bilgisayar ekranıyla birlikte artık patolojik bir evreye girilmiştir.

Sürekli olarak imge tüketmekle yükümlü nesnelere dönüşen bu kutular da sonuçta ticarî boyutun ideolojik/politik/kültürel boyutun önüne geçmesine yol açmıştır (Kablolu televizyon, Pay TV, vs.). Zaten içerik düzeyinde tüm ideolojik, felsefî ve kültürel değerlerini 1970'ler boyunca tekrar tekrar işleyip tüketmiş olan bir toplum kolektif illüzyon düzeyinde sunacak bir şeyi kalmayınca, bireysel öykülere yönelerek kendi kendini tasfiye etmiş gibidir. Gerek kendi toplumuna gerekse dünya toplumlarına anlatacak yeni şeyleri, şırıngalayacak değerleri kalmayan bu koskoca sistemde öykülerdeki hiçlik, boşluk, anlamsızlık müstehcenlikle örtülmeye çalışılmakta ancak bu bile belli bir noktadan sonra can sıkıcı hâle gelmektedir. Salt biçim daha doğrusu görünümler üzerinden giden bu öykülerin bir kısmının Kasırga ve benzerleri (biçim), Deprem ve Nükleer patlamalar (biçim), Büyük Yangın afetleri (biçim), Hız (biçim) ve benzeri konulara el atarak sanal bir evren yarattıkları görülmektedir. Bir başka deyişle bu öykülerin referans olarak hangi gerçekliği aldıkları, nerede geçtikleri önemsizleşmiştir. Sanal görüntüler gerçeklikle olan ilişkileri tamamen kopmuş görüntüler olduğuna göre bu öykülerin masallaşması (burada masallaşma, öykünün inandırıcılığını yitirerek hiçbir toplumsal, tarihsel, politik, ekonomik, kültürel, vs. gerçekliğe gönderme yapmaması nedeniyle boşlukta salınması –istisnalar kaideyi bozmaz–, herhangi bir düşünsel, duygusal etki yaratabilme gücünü yitirmiş olması olarak özetlenebilir) kaçınılmaz hâle gelmekte ve izleyici ya da seyirci üzerinde en ufak bir ideolojik, ahlâkî, düşünsel etki söz konusu olamamaktadır.

Gerçeklik İlkesini yitiren bir toplumun Sanal Gerçekliğe kayması yani neredeyse tüm değerlerini yitirerek salt biçimsel bir görünüme bürünmesi kaçınılmaz bir sonuca benzemektedir. Bu öykülerde yalnızca cinsel anlamda bir müstehcenlikle değil aynı zamanda Baudrillard'ın ifadesiyle zihinsel ya da dışavurum düzeyinde bir müstehcenlikle de karşılaşılmak-

tadır. Öykülerin hepsinde karşımıza çıkan abartılı, anormal boyutlara varan bir müstehcenliktir bu. İmgesel Gerçekliğin gerçekte olduğundan çok daha kusursuz, inandırıcı, baştan çıkartıcı olması bu tür bir müstehcenliktir. Özellikle geçmişi anlatma iddiasında olan öykülerde böyle bir hastalıklı, kusursuz gerçeklik imgesi arayışı vardır

İdeolojik/felsefî düzeyde tükenmiş olan bir Amerika'nın ve bu 'ideolojiyi' paylaşan diğer ülkelerin, dünyanın gözünde düşler ülke(leri)si olarak kalmak istemesi bir şey, bunu başarabilmesi başka bir şeydir. Günümüzde eski SSC Birliği'ne vize alıp girmekten çok daha zor vize alınan bir ülke hâline gelmiş olan ABD'nin artık dünyayı gerçekten etkileyip etkilememe gibi bir sorunu olup olmadığının tartışılması gerekmektedir. Bu güçlü ve büyük ülke sanki dünya toplumuna: Bana imrenin, beni kıskanın, bana öykünün, beni yüceltin ama buraya gelmeye ve bana sataşmaya kalkmayın çünkü sizi buraya kabul etmek gibi bir niyetim yok. Olsa olsa aranızdan seçtiğim şanslılara böyle bir imkân tanıyabilirim der gibidir. Dolayısıyla Amerika sergilediği tutum ve davranışlarla giderek inandırıcılığını yitirmektedir.

Amerika artık pahalı, uzun ve güvenli süreç yani iletişim araçları, propaganda, reklam, yardımlar, armağanlar, vb. olanaklarla dünyayı etkilemek yerine (çünkü son 30-35 yıldır yoğun bir beyin yıkama girişimine karşın bir türlü istediği sonuçları alamaması nedeniyle sinirlenmeye başladığı görülmektedir. Yeni Muhafazakârlar dünyaya, "Bu Amerika'yı nasıl sevmezsiniz, Amerika'yı sevmek zorundasınız" gibi şeyler söyleyerek komik durumlara düşmektedirler) daha pratik ve sonuç getirici olduğunu düşündükleri askerî müdahale ya da işgal gibi yöntemleri yeğlemekte ve askerî gücünü/olanaklarını gösterip gözdağı vererek sindirme yöntemine başvurmaktadır.

Bu sindirme, zorbalık, kabadayılık yönteminin gerek kendisine, gerekse dünyanın başına ne büyük belalar açabileceğini görmezden gelir gibidir.

Tanrı artık Amerika'yı korumadığı gibi şimdi Dünyayı Amerika'nın şerrinden korumak zorunda kalmış görünüyor!

Amerikan Tarz-ı Siyaset

"Başkan Nixon, Oval Ofis'te Dışişleri Bakanı Henry Kissenger'ı İtham Ederken"
(*Oliver Stone's USA*, Museum of Modern Art Film Archive)

JOSEPH MCCARTHY'NİN GÜNÜMÜZ AMERİKASINA KALMIŞ OLAN UĞURSUZ MİRASI*

Lawrence B. Goodheart

BAŞLANGIÇ OLARAK GEÇMİŞ

Daha ne kadar katlanmamız gerekecek?
Fuchs ve Acheson ve Hiss ve dışarda hidrojen bombaları
tehdit etmekte ve New Dealism ulusun yaşamsal
organlarını kemirmekte. Tanrı aşkına,
Amerika'nın yapabileceği en iyi şey bu mudur?
Homer Capehart,
Cumhuriyetçi Senatör, Indiana[1]

Senatör Capehart'ın Soğuk Savaş döneminin ilk yılları sırasında ifade etmiş olduğu bu her yerde komünizme karşı duyulan panik hissi, nefret ve içerdeki refah devleti, Birleşik Devletler'in son zamanlardaki hâliyle

---

* Çeviri: Birgül Koçak, (*Journal of American Studies of Turkey*, Ayşe Lahur Kırtunç, ed. Number 20, Fall 2004, 41-55.

[1] Eric Goldman, *The Crucial Decade and After: America, 1955-1960* (N.Y.: Alfred A. Knopf, 1971), 137.

doğal olmayan paralellikler taşımaktadır. Acımasız 11 Eylül 2001 saldırısı ve onun ardından gelen Afganistan ve Irak saldırıları bize geçmişin, şimdisi için bir başlangıç olduğunu düşündürmektedir. 1945 sonrasındaki yarım yüzyıl içinde insafsız Amerikan genişlemesi ironiyle, paradoksla ve çelişkilerle tıka basa dolmuştur. Kritik ekonomik pazarlar üzerinde kontrolü de içeren insanlık dışı global egemenlik oluşumu, eskiden beri süregelen demokrasi ideallerini, insan haklarını, hukuk ilkesini ve uluslararası işbirliğini hiçe saymaktadır. Ronald Reagan'ın 1980'de büyük önem taşıyan başkanlığa seçilmesiyle, sağ kanat sadece *New Deal* (Yeni Düzen) programlarına karşı yenilenmiş bir tepkiyi değil, aynı zamanda 1960'lar ve 1970'lerin sosyal ve kültürel dönüşümünü –Vietnam Savaşı'na karşı ciddi muhalefet dâhil– kontrol altına almak için bir gayreti de oluşturdu. Çok yakın dönemde, sarsıcı 11 Eylül zorbalığı, tartışılmış olan 2000 seçiminin kamu bilincinde önemini yitirmesini sağladı. Amaca uygun etkinliklerle ve hiç utanmadan yapılan çarpıtmalarla Bush yönetimi, El-Kaide bombalamalarını kendi yeni-liberal özelleştirme ekonomisinin ve petrol zengini Ortadoğu'da hegemonya elde etmek isteyen yeni-muhafazakâr girişiminin ilerlemesine yardım etmek için kullandı. Sözüm ona terörizmle mücadele, yeniden güç kazanan sağ kanat tarafından içerde uygulanan baskı ve dışarıda sürekli savaş için Orwellci mazeret sağladı.[2]

Bu makalenin temel aldığı sav, kendi başına olabileceği kadar rahatsız edici ve farklı olan Amerika'ya karşı bugünkü meydan okuyuşun öncellerinin olduğudur. Kusursuz bir tarihsel analoji yoktur; zaman ve mekân farklıdır. Yine de Soğuk Savaş'ın ortaya çıkışı, kimi noktalarda terörizmle mücadele için bir ilkörnek sunar. Birincisi, siyaset planlamacıları, politikacılar ve ortak medya bir dış düşman saptadı. Çok uzun zaman önce değil, Reagan'ın taktığı isimle "şeytan imparatorluğu"nu Marksizm-Leninizm kurdu. Böylece bugünkü karşılaşma da Samuel Huntington'un "medeniyetler çatışması" sözünde, İslâm'a karşı yeni bir haçlı seferi olarak karakterize edilmiştir. Her ikisi de büyük bir "askerî endüstriyel kompleks"i ve başka uluslara özgürlük getirme görümünde olan saldırgan müdahaleyi haklı göstermiştir. İkincisi, otoriteler içerdeki düşmanlara – kesinlikle vatan haini olanlar ya da bilmeden kandırılanlar– görüş ayrı-

[2] Bkz. Harry Magdoff, *Age of Imperialism: The Economics of U. S. Foreign Policy* (N.Y.: Monthly Review Press, 1969); Mark Danner, *Torture and Truth: America, Abu Ghraib, and the War on Terror* (N.Y.: New York Review Books, 2004); Rashid Khalide, *Resurrecting Empire: Western Footprints and America's Perilous Path in the Middle East* (Boston: Beacon, 2004); Chalmers Johnson, *The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic* (London: Verso, 2004); ve Stephen Kinzer, *Regime Change: Why Americans Overthrew 15 Governments from Hawaii to Iraq*, yayımlanacak.

lıklarını sindirmek ve kitlesel rızayı yükseltmek için bir vasıta olarak yöneldiler. Örneğin, kötü adlandırılmış Amerikan karşıtı faaliyetlere karşı kurulan Meclis Komisyonu'nda olan fanatikler gibi, oyun yazarı Arthur Miller'ın modern bir cadı avına benzettiği biçimde hain arayışına başladılar. Bugün ABD Vatanseverlik Kanunu, ikiyüzlü bir biçimde ülke sevgisini, otoriteryanizmle bir tutarak sivil özgürlükleri ve temel doğal hakları kapsamlı bir biçimde sınırlamak konusunda daha önceki anti-komünist yasayı kendisine temel alır. Genel olarak bu makale, Joseph McCarthy'nin 1950'lerdeki saldırgan milliyetçi bir coşku havası yaratmaktaki güçlü rolüne, uğursuz savaş mirasına ve bugün Amerika'ya meydan okuyan baskılamaya odaklanacaktır.[3]

Dış düşman

Cumhuriyetçiler ve Demokratlar arasındaki sorun şüphesiz sürüyor. Bu sorun, yirmi yıldır vatan hainliğinden sorumlu olanlarca kasten sürdürülmektedir.

Joseph McCarthy[4]

II. Dünya Savaşı'nın muzaffer sonucu, Birleşik Devletler'in gücünün sınırsızlığı yanılsamasını yarattı. Diğer Büyük Güçlerden farklı olarak Amerikan anavatanı, savaşın tahribatını neredeyse burnu bile kanamadan atlattı. Hızla büyüyen ekonomi "demokrasinin cephâneliği"ydi; büyük askerî harcama ve hükümet planlaması Büyük Bunalım'a son verdi. Silahlı kuvvetler, Avrupa'da ve Asya'da faşizme karşı zafer kazandı. Hiroşima ve Nagasaki'nin harabeye dönmesiyle, Birleşik Devletler atom silahlarının tek sahibi oldu. Medya patronu Henry Luce, "Amerikan yüzyılı"nın gelişini, son zamanlarda yeni-muhafazakârların Sovyet Birliği'nin çöküşüyle yeniden kullanıma koydukları yeni bir dünya düzeninin gelişini müjdeledi.[5]

Bununla birlikte, savaş sonrası olayların gidişatı, Birleşik Devletler'in yenilmezliği yanılsaması üzerine ağır bir perde çekti. 1940'ların sonlarına kadar, Doğu Avrupa sabit bir biçimde Sovyet yörüngesine otururken, Birleşik Devletler ve Sovyetler, Berlin'de karşı karşıya geldiler. Amerika'nın sabık Rus müttefiki, Baltık'tan Adriyatik'e bir Demir Perde bo-

[3] Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (N.Y.: Simon and Schuster, 1996); ve Arthur Miller, *Crucible, A Play in Four Acts* (N.Y.: Viking, 1953).

[4] Konuşma, Charlestown, Batı Virginia, 4 Şubat 1954.

[5] Henry R. Luce, *American Century* (N.Y.: Farrar ve Rinehart, 1941).

yunca hazır durumda olan Kızıl Ordu'suyla başa çıkılması zor bir rakip olmuştu. Etkin casuslukla desteklenen, becerikli Joseph Stalin, Amerikan halkının kuşkusuna karşılık, 1949'da bir atom bombası patlattı. İç istikrarsızlık ve İtalya ile Fransa'daki güçlü komünist partiler, Amerika'nın en önemli ticaret ortağı olan Batı Avrupa'nın kaderi konusundaki ciddi kaygıları artırdı. Komünizm Çin'e, Mao Zedong 1949'da Chiang Kaishek ve Milliyetçiler'i Tayvan kalesine sürecek kadar yayıldı. Hindiçin ve Filipinler'deki gerilla savaşı ile Kore'deki geniş çaplı çarpışma, Asya uluslarının Kremlin'de tezgâhlanan uluslararası bir komünist komploya domino taşları gibi düşebileceğinin alâmetiydi. Yeni bir Amerikan yüzyılı varsayımı, dibine kadar sarsıldı.[6]

Bu gergin dönemde, Dışişleri Bakanlığı'nda, 1948-1950 yılları arasında devlete karşı yapılan ihanetler hakkında dramatik bir ifşaatlar serisi oldu. Eski bir komünist olan Whittaker Chambers, Alger Hiss'in casus olduğunu ilân etti. Hiss, 1945'teki Yalta Konferansı'nda rahatsızlanan Başkan Roosevelt'in en önemli danışmanı olmuştu. Richard M. Nixon gibi politikacılar tarafından ortaya atılan önerme, onun faaliyetlerinin "Batı Avrupa'nın düşüşü"ne ve "Çin'in kaybedilmesi"ne bağlanabileceğiydi. Hiss yargılanıp sonuçta suçlu bulunmuş olmasına rağmen, Dışişleri Bakanı Dean Acheson meslektaşı için –bazılarına göre suç ortaklığı göstergesi olan– güçlü bir desteği dile getirdi. Aynı zamanda, 1950'lerin başında, New Mexico'daki Los Alamos'ta atom araştırması olanağı konusundaki casusluğun ifşası, İngiliz fizikçi Klaus Fuchs gibi Sovyet ajanlarını gün yüzüne çıkardı. Başkan Harry Truman, Julius ve Ethel Rosenberg'i bağışlamayı reddetti ve Rosenbergler 1952'de bu faaliyetlerden dolayı idam edildiler. Hakikaten her iki parti de coşkulu bir biçimde anti-komünizme sarıldılar. Sözgelimi, 1954'te bu iki partili Kongre, Amerika'nın kutsal misyonu ile ateist düşmanı arasındaki çelişmeyi göstermek için, Bağlılık Yemini'ne "Tanrı'nın yönetiminde" ifadesini dâhil etti.[7]

Bununla birlikte 1933'ten beri sorumluluğu olan ulusal parti olarak, *New Deal* Demokratları, eleştiriye karşı zayıftı. Sıkıcı Cumhuriyetçiler *laissez faire* siyasetlerinden sonra siyasal yaşamın dışında yirmi yıl sürecince başıboş dolaştılar ve koca koca iş ilânları istihdam artışından ziyade çok büyük bir işsizlik ile bağlantılı gibi görüldü. Aksine, Keynezyen ekonomiyle tecrübe kazanan karizmatik lider Franklin Roosevelt, Büyük Bunalım ve II. Dünya Savaşı sırasında, eşsiz bir dört dönem boyunca ülkeyi yönetti. İşçi sınıfının sıkıntısı ve ekonomik problemler dâhil, savaş

[6] Thomas G. Paterson, *On Every Front: The Making of the Cold War* (N.Y.: Norton, 1979) ve *Meeting the Communist Threat: Truman to Reagan* (N.Y.: Oxford, 1988).
[7] Allen Weinstein, *Perjury: The Hiss-Chambers Case* (N.Y.: Alfred A. Knopf, 1978).

sonrası yaşanan karmaşa, Cumhuriyetçilerin ihtiyaç duydukları fırsatı sağlayarak Truman'ın görev süresini azalttı. 1950'de Nixon, "Hiss'in mahkûmiyeti doğrudur, ülkesine ihanet etmeye çalışanları cezalandırma ve düzene sokma yolunda çok ihtiyaç duyulan bir başlangıçtır" diye açıklamıştır. "Vatana ihanet etmek isteyenler kimdir?" diye sorar.[8] Bunlar Demokratlardı elbette, Hiss onların arasında yakalanmıştı çünkü. Cumhuriyetçiler, muhaliflerini yirmi yıllık bir vatan hainliğine ortaklık yapmakla suçlayarak sadece Beyaz Sarayı yeniden elde etmenin değil, aynı zamanda refah devletini itibardan düşürmenin ve Soğuk Savaş gerginliğini artırmanın da bir yolunu bulmuş oldular.

Wisconsinli Cumhuriyetçi bir senatör olan Joseph McCarthy, Soğuk Savaş sırasındaki uluslararası komünist tezgâhın en sansasyonel muhalifiydi. Ohio'dan Senatör Robert Taft dâhil, parti liderliği tarafından destek gören McCarthy, devlete karşı yıkıcı faaliyetlerden yakındı ve vatan hainliği ile farklı görüşte olmayı aynı kefeye koydu. Tıknaz, kel adam, kavgacı tarzı ve sürekli konuşup durmasıyla en güçlü insanların bile gözünü korkuttu. Ilımlı Orta-Batı köklerden gelen İrlandalı bir Katolik olarak, Dışişleri Bakanlığı'nın kültürlü memurlarını, Ivy League* geçmişleri ve yerleşmiş Protestan arka planları yüzünden küçük düşürmekten zevk aldı. Spesifik bir etnik ve dinsel hazla, zarif bir insan olan Acheson ile "modanın Kızıl Dean'ı" diyerek alay etti. McCarthy ve onun gelişmiş yardımcısı, Yahudi asıllı bir Amerikalı olan Roy Cohn, ulusal kimliği şimdi yeniden tanımlıyorlardı. Turnusol testi, refah devletini ve *New Deal* enternasyonalizmini şüpheli ya da yanlış yöne sapmış gibi gösteren ateşli anti-komünizmdi. Bunun tersine, Cumhuriyetçi Parti, dizginsiz kapitalizm kutlaması, milliyetçilik ve geleneksel küçük kasaba değerlerini kendisine bayrak yaptı. Yüzsüz bir biçimde kendini yücelten McCarthy, Sovyet tehdidi ve onun yerli ajanları hakkında daha büyük bir histeri yaratmak için yaygın olan korkuyu körükledi. McCarthy'nin kişisel gündemi, Cumhuriyetçi Parti'nin ulusal gücü yeniden kazanmak adına gösterdiği siyasal çabayla inceden inceye birleşti.[9]

---

[8] ABD Senato Meclisi, *Congressional Record*, 81. Kongre, 2. Oturum, 96 (26 Ocak 1950), 1008.

* ABD'nin doğu bölgesindeki eski, geleneksel, saygın sekiz üniversiteden (Brown, Columbia, Cornell, Dartmouth College, Harvard, Princeton, Pensylvania ve Yale) oluşan grup (ç.n.)

[9] Richard H. Rovere, *Senator Joe McCarthy* (N.Y.: Harcourt, Brace, 1959); ve Richard M. Fried, *Nightmare in Red: The McCarthy Era in Perspective* (N.Y.: Oxford, 1990).

İÇ DÜŞMAN

Elimde, Dışişleri Bakanı tarafından Komünist Partisi üyesi olduğu bilinen ve yine de hâlâ çalışmaya ve Dışişleri Bakanlığı'nın politikasını biçimlendirmeye devam eden iki yüz beş insanın bir listesi var.

Joseph R. McCarthy[10]

1950'lerin başında Batı Virginia Wheeling'te, iri yarı eski bir denizci, Amerika'nın kalbinden bir konuşmayla ilk anti-komünist çıkışını yaptı. Konuşma doğrudan, spesifik ve endişeye sevk ediciydi. Sansasyonel itham ve teşhir etme tarzı, tabloid gazete manşetlerinin malzemesiydi. Sofistike düşünceden ve ayrımdan yoksun bir biçimde, McCarthy sonraki kırk yılın kitle kültüründe Soğuk Savaş'ın büyük anlatısı olmuş olan şeyi, Maniheist iyi ve kötü arasındaki mücadeleyi sırasıyla anlattı. Amerikan mehdiciliğinin teması, çizilmiş olan kaderin gerekleri, Kuzey Amerika'nın fethiyle birlikte yerli halkların zapt edilmesini ve Latin Amerika'ya sürekli yinelenen saldırıları da meşrulaştırmıştı. Şimdi, Amerikan istisnacılığı, Sovyetler'le olan küresel karşılaşma için de bir gerekçe olmuştu. Ronald Reagan ve George W. Bush yeni-muhafazakâr tekyanlılık, önleyici savaş ve rejim değişikliği doktriniyle McCarthy değerler dizisini göze çarpacak biçimde yeniden canlandırdı.[11]

Hep değişen hileleriyle McCarthy, 1945'ten beri Amerikan gücündeki anlaşılmaz düşüşü ölçüp biçti. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Birleşik Devletler "dünyanın şimdiye kadar bir araya toplanmış en büyük askerî gücü"ydü. Komünistler özgür dünyada her dokuz kişiden sadece birini kontrol etti, ancak beş yıl sonra bu oran sekizde beş "Komünist, ateist dünya" lehine tersine dönmüştü. "Özgür dünya" "bir yılda Komünizme 100 milyon insan" kaptırmıştı. Barbarlar kapılardaydı. "Görüyoruz ki" diye uyardı McCarthy, "bu ülke her cephede kaybediyor". Roosevelt ve Truman yönetimlerini göstererek yakındı: "Bugün bu ülkede bir şey radikal biçimde hatalıdır".[12]

Birtakım belgeler olduğu yolunda sık sık imâlar yaparak, McCarthy Dışişleri Bakanlığı'ndaki dış siyaseti baltalamış olan 205 komünistin

[10] Konuşma , Wheeling, Batı Virginia, 9 Şubat 1950.

[11] William Appleman Williams, *The Contours of American History* (Cleveland: World, 1961) ve *Empire as a Way of Life* (N.Y.: Oxford, 1980).

[12] ABD Meclisi, Senato, *Congressional Record*, 81.Kongre, 2.Oturum, 96 (20 Şubat 1950), 1954); aynısı, 96 (23 Eylül 1950), A6899; ve "The McCarthy Issue" *U.S. News and World Report*, 7 Eylül 1951, 31.

kimliğini saptadı. McCarthy'nin bir maço erkek havasında saldırdığı savaş-sonrası "kudretsizlik", "bu ulustan gayet iyi muamele görmüşlerin vatan hainliği faaliyetlerinin bir sonucuydu". "Ağızlarında gümüş kaşıklarla doğmuş" "en kaliteli giysilere, en iyi kolejlerde eğitime ve yönetimde en güzel işlere" sahip olan "zeki genç insanlar", "ülkeyi dışarıya satıyordu". Acheson ve Hiss gibi McCarthy'nin kuzey doğu seçkinlerinden züppeler olarak gördüğü *New Deal* entelektüelleri, Dışişleri Bakanlığı'nın "Komünistler tarafından tamamen sarılmasına" izin vermişlerdi. McCarthy, halk yardakçısı önyargıları kışkırtmaya çalışarak vatan hainliği yapıldığını ilân etti.[13]

11 Şubat 1950'de, genç senatör halka açık bir telgrafta başkana meydan okudu. Artık "Dışişleri Bakanlığı'ndaki 57 Komünistin isimleri" elindeydi ve "bu hain unsurları temizlemek konusundaki başarısızlığı Demokrat Parti'yi.... uluslararası Komünizmin yatak arkadaşı olarak tanımlamakta" olduğu sonucuna vardı. 20 Şubat'ta altı saat süren bir konuşma boyunca, Dışişleri Bakanlığı'ndaki seksen bir güvenlik riskinin ana hatlarını çizdi. Bunlardan biri, randevular için "Washington'da Lafayette Park'taki erkekler tuvaletinin müdavimi olan 'adı çıkmış bir homoseksüel'"di. Aşırı bir homofobi döneminde, McCarthy'nin inceden üstü örtük imâsı, cinsel sapkınlığı mecalsiz liberallerle ilişkilendirdi. Eşcinsel haklarına muhalefet, son günlerde aynı cinstekilerin evliliğini yasaklamak için anayasada yapılması öngörülen değişiklik, Cumhuriyetçi Parti'ye, yani "aile değerlerinin" şampiyonuna, dindarların oyunu getiren önemli bir kültürel sorun olmaktadır. McCarthy, aynı zamanda Truman kabinesinin bir üyesini "adı çıkmış uluslararası bir Komünist" için önemli bir Birleşmiş Milletler görevini ele geçirmiş olmakla suçladı. Dünya yönetimi, milliyetçiler için uzun bir süredir nefret edilesi bir şey olmuştur. Roosevelt'in Birleşmiş Milletler'i onaylaması, örgütü Cumhuriyetçilerin gözünde daha da şüpheli yapmıştır. Son dönemlerde, Bush yönetiminin 2003'teki sebepsiz Irak işgaline karşı Güvenlik Konseyi'nin muhalefeti ve Genel Sekreter Kofi Annan'ın savaşın illegal olduğu yolundaki değerlendirmesi, Richard Perle, William Safire, John Bolton ve Douglas Fieth gibi ideologlarca bariz bir biçimde saygısızlık olarak nitelendirilmektedir.[14]

---

[13] ABD Meclisi, Senato, *Congressional Record*, 81. Kongre, 2. Oturum, 96 (20 Şubat 1950), 1957.

[14] Ibid.; "Telegram from McCarthy to Truman", Kutu 7157, Dosya No:3371, 11 Şubat 1950, Truman Bağımsızlık Kütüphanesi, Missouri; ve Richard H. Rovere, *Senator Joseph McCarthy* (N.Y.: Harper, Brace, 1959), 128-9.

McCarthy de eleştiriye tahammül edebilmiş değildi. Maryland'dan Demokrat Senatör Millard Tydings'in başkanlığını yaptığı Senato komisyonu tarafından iddiaların soruşturulması talebinin geri çevrilmesine, McCarthy bir hasır altı etme olayının var olduğunu söyleyerek karşı çıktı. McCarthy, Dışişleri Bakanlığındaki dosyaların "bu milletin ne derecede ihanete uğradığını ve uğramakta olduğunu" kanıtlayacak, suçluyu meydana çıkaran bilgiden "arındırıldığı (soyulduğu-ç.n)" iddiasıyla Truman'a şikâyette bulundu. İddialarına göre "sekiz kişilik bir ekip" altı ay boyunca "hain, kötü güvenlik riskleri, yoldaşlar ve vatan hainleri" kanıtlarını temizlemek için çalışmışlardı. Her kim dosyaları değiştirdiyse "bulunacak" diye yemin etti.

McCarthy, Dışişleri Bakanlığı'nda vekâleten duran güvenlik memurunu "işini yapmakta yetersizlikle" suçladı. "Komünistlerin bir arkadaşı ve işbirlikçisinin" evrak odasına gece serbestçe girmesine izin verildiğini de ekledi. Dışişleri Bakanlığı'nın "Doğu'da ve Batı'da Amerika'ya karşı yıkıma ya müsaade etmiş ya da bu yıkımı planlamış bir Komünistler, yoldaşlar, kandırılanlar grubunu" barındırdığını tekrarladı. McCarthy sadece komisyon tarafından susturulmayı reddetmekle kalmadı, aynı zamanda Tydings'in 1952'de Senato'ya tekrar seçim için başarısızlığa uğrayan girişimi sayesinde, ayrıcalığına ayrıcalık katarak itibar kazandı.[15]

Partisinin cesaretlendirmesi ve Haziran 1950'de Kore Savaşı'nın patlak vermesi McCarthy'yi başa geçmeye isteklendirdi. Demokratik yönetimin en üst mevkiindeki memurlar, "Polonya'da Stalin'i destekliediler" ve "Asya'da yüzde yüz onunla aynı fikirde oldular", McCarthy'e göre. Alger Hiss, Dean Acheson, Owen Lattimore ve George C. Marshall, Amerikan gücünü çökertmeye çalışmış ve Sovyet egemenliğini kolaylaştırmıştı. Hiss, "Dışişleri Bakanlığı'ndaki memleketi satanlar grubunun temsilcisiydi". Onun Yalta Konferansı'ndaki ihaneti, "Batı Avrupa'nın düşüşü", "Çin'in kaybedilmesi" ve Kore Savaşı ile sonuçlanmış olan "en yüksek düzeyde vatan hainliğinin bir hikâyesi"ydi.[16]

---

[15] ABD Meclisi, Senato, *Congressional Record*, 81. Kongre, 2. Oturum, 96 (20 Şubat 1950), 1952-6; ABD Meclisi, Senato, *Congressional Record*, 82. Kongre, 1. Oturum, 97 (20 Ağus. 1951), 10334; "Correspondence from McCarthy to Truman", Kutu 108, Dosya No. 20, 12 Temmuz 1950, Truman Kütüphanesi; ABD Meclisi, Senato, 83. Kongre, 1. Oturum, Hükümet Faaliyetleri hakkındaki Komisyon, Soruşturmalar hakkındaki Daimi Altkomisyon, *State Department File Survey* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1953), 8-10, 21, 27, 38-39, 43, 104; ABD Meclisi, Senato, 81. Kongre, 2. Oturum, Dış İlişkiler hakkındaki Komisyon'un altkomisyonu, *State Department Employee Loyalty Investigation* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1950), 140; ve Allen J. Matusow, ed., *Joseph R. McCarthy* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1970), 46.

[16] ABD Meclisi, Senato, *Congressional Record*, 81. Kongre, 2. Oturum, 96 (20 Şubat 1950), 1957; ve Matusow, *McCarthy*, 47.

Zamanla kumpas büyüdü. "Acheson'un uluslararası Komünizme yirmi yıldan fazla süren desteği" diye açıkladı McCarthy, "bir Kızıl Çin ve bir Kızıl Polonya yaratmak amacında olan bir dünya stratejisi"nin parçasıydı. "Çizgili pantolonu içinde yapmacık bir İngiliz aksanıyla, bu kendini beğenmiş diplomat" milliyetçileri sabote etmiş ve Çin'in düşüşüne "onu bizim ittiğimizi Amerikan halkının bilmesine" izin vermeyerek ses çıkarmamıştı. McCarthy, Kore Savaşı'ndaki Amerikan karşıtlarının "koca Kızıl Dean"e ve "'ikiyüzlülükle bir felâket planı hazırlayan dantel mendil topluluğu"na kadar izini sürdü.[17]

Acheson ve Hiss'i Dışişleri Bakanlığı'ndaki "koyu kırmızı topluluğa" katan Owen Lattimore'du. McCarthy, eski profesörü "Dışişleri Bakanlı'ğındaki casusluk şebekesinde Alger Hiss'in patronu" ve "bu ülkedeki bir numaralı Rus casusluk ajanı" olmakla itham etti. Ordu personel dairesi eski başkanı ve dışişleri bakanı George C. Marshall'in lekesiz kariyeri bile zan altındaydı. "General Marshall'ın kararlarının Kremlin'in çıkarlarıyla paralel" olduğunu ortaya çıkardı McCarthy. Üstelik "Komünistler, düzenbazlar, yoldaşlar için ve onlar adına, onların yönetiminde" Truman "ancak ahmakça bir biçimde olup bitenin farkındaydı". Savaş sonrası berbat durum "büyük bir komplonun, insanlık tarihinde daha önce böylesi herhangi bir girişimi önemsiz gösterecek kadar büyük ölçekte bir komplonun ürünü olmalıydı". McCarthy uyardı: Büyük entrikanın konusu, "kötüye karşı koyma direncimizi zayıflatmak"tı, böylece Birleşik Devletler "içerden Sovyet entrikasının ve dışardan Rus askerî gücünün kurbanı" olacaktı.[18]

McCarthy 1953'te bir Cumhuriyetçi Kongre'de, soruşturmalar için kurulmuş olan Daimi Alt Komisyonun başkanlığını üstlendikten sonra, araştırmasını genişletti. Dışişleri Bakanlığı bilgi merkezlerindeki komünist yazarlarca yazılmış 30.000 yayını teşhis etti ve "sol kanat eğilimi"nin Amerika'nın sesinden bir "uluslararası Komünizmin sesi"ne dönmüş olduğunu keşfetti. "Adı çıkmış Komünistler" "beceriksiz" ordu istihbarat teşkilatını kandırırken "bir sürü Komünist" savunma araçlarına sızdı. Orduda bir diş hekimi olan Major Irving Peress'i "Komünist komplonun

---

[17] Joseph R. McCarthy, *McCarthyism: The Fight for America* (N.Y.: Devin-Adair, 1952), 23-51; ve Matusow, *McCarthy*, 46-51.

[18] McCarthy, *McCarthyism*, 57-70; Owen Lattimore *Ordeal by Slander* (Boston: Little, Brown, 1950), 31, 34; Joseph R. McCarthy, *America's Retreat from Victory: The Story of George Catlett Marshall* (N.Y.: Devon-Adair, 1952), 168-171; ABD Meclisi, Senato, 81. Kongre, 2. Oturum, *State Department Employee Loyalty Investigation* (Washington; Government Printing Office, 1950), 92, 278, 280, 284-6. "McCarthy to All Members of the Senate and House" Kutu 1401, Dosya No. 584, 11 Haz. 1951, Truman Kütüphansesi; ve "McCarthy Sees Plot; He Will Attack Marshall", *N.Y. Times*, 13 Haziran 1951.

aktif bir üyesi" olmakla suçladı, dişçinin muayenehanesi de casusluk için bir "buluşma noktası"ydı. Pentagon'a karşı gelen ve Başkan Dwight D. Eisenhower'ın nefretini uyandıran McCarthy, "ordu içinde Komünistleri suçlamadan koruyan, koruyan, koruyan gizli amirlerimiz var" diyerek saldırdı.[19]

İKTİDARIN KİBİRİ

Senatör McCarthy ...siz en iyisi bir psikiatriste gidin.

Stuart Symington,
Demokrat Senatör, Missouri[20]

Soğuk Savaş, McCarthy'nin son elli yılda ulusal seviyede alışılmamış olan bir haddini bilmezlikle istifade ettiği siyasal gerilimleri artırdı. Küstahlık, onun gücünün kaynağıydı, fakat aynı zamanda onun düşüşünün de sebebi oldu. Bugünün en önemli siyasal aktörleri, Lee Atwater ve onun koruması altında olan Karl Rove gibi acımasızdırlar, fakat onlar zalimliklerini McCarthy'e yabancı olan ince zekâ ürünü bir kurnazlıkla ve imâ yoluyla yaparlar. Atwater'ın Willie Horton televizyon reklâmı, 1988'de başkan adayı Michael Dukakis'i Afro-Amerikalı zorlu bir caniye karşı hoşgörü içinde gösterdi, tıpkı 1964 kampanyasındaki Demokratik reklâmın muhafazakâr Barry Goldwater'ı nükleer savaşla ilişkilendirdiği gibi. Ve Rove'un Teksas'ta Jim Hightower ve Anne Richards'a, Güney Carolina'da John McCain'e ve John Kerry'nin Vietnam Savaşı siciline saldırılar düzenlemesi, 2004 kampanyası boyunca onu ve George W. Bush'u sahnenin gerisinde, tıpkı Oz Büyücüsü gibi ustaca korurken, diğer

[19]ABD Meclisi, Senato, 83. Kongre, 1. Oturum, *State Department File Survey* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1953), 110; Meclis, Senato, 83. Kongre, 1. Oturum, *State Department Information Program-Voice of America* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1953), 110; Meclis,Senato, 83. Kongre, 1. Oturum, *Security-United Nations* (Washington, D. C.: Government Printing Office, 1953), 4-5, 34-5, 43, 50; ABD Meclisi, Senato, 83. Kongre, 1. Oturum, *Communist Infiltration among Army Civilian Workers* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1953), 2-3, 52; ABD Meclisi, Senato, 83. Kongre, 1. Oturum, *Communist Infiltration into the Army* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1954), 21-22, 25-26, 34-37, 42; ABD Meclisi, Senato, 83. Kongre, 1. Oturum, *Subversion and Espionage in Defense Establishments and Industry* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1954), 6, 46, 60-61, 82-88, 205, 287-8, 306; ABD Meclisi, Senato, 83. Kongre, 2. Oturum, *Army-McCarthy Hearings* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1954), 9, 900, 2388, 2404-5; ve "Transcript of NBC Meet the Press," Kutu 2004, Merkez Dosyalar: Alpha, 13 Dec. 1953, s. 7-10, Eisenhower Library, Abilene, Kansas.

[20] *Army- McCarthy Hearings*, 2284.

yandan da saldırılar bizzat, açık açık ve cüretkâr bir biçimde yerine getirildi.[21]

McCarthy bir anda gerçek fiziksel şiddete dönüşecek gibi görünen yontulmamış, erkeksi bir saldırganlık sergiledi. Ordu ve McCarthy'i karşı karşıya getiren duruşmalar sırasında, sabrı tükenen Stuart Symington, McCarthy'nin bir psikiatriste başvurmasını önerdi. Haşin erkeklik kültü, kabadayı bir üslupla konuşan politikacılar arasında hâlâ geniş bir sergilenme alanı bulur. Ronald Reagan'ın *Rambo* ve *Star Wars* filmlerinin Hollywood kutlaması, George W. Bush'un Müslüman militanlara karşı meydan okumada kullandığı "başlarına dert açın" tarzı Texas bar çalımı ve Arnold Schwarzenegger'in "kız gibi adamlar"ının okul bahçesi kabadayılığı, kurnazca tasarlanmış teatrallik ve ustaca kurulmuş bir hesap içerir. McCarthy, bununla birlikte, bir irrasyonel tehlike ve spontane kavgacılık –kızdırılmış boksör Mike Tyson'un şiddetine benzer bir şey– etkisi gösterdi. Örneğin, liberal demokrat Adlai Stevenson'u, ondan "iyi bir Amerikalı ortaya çıkarmak" için "kaygan bir karaağaç sopası"yla tehdit etti. Senato duruşmalarında, dikkafalı Ordu Sekreteri Robert Stevens'ı ikaz etti: "Komünistleri koruyan herkesin beynini patlatacaktı". Ve McCarthy, haberci Drew Pearson için, "Rusya'nın kılık değiştirmiş şekerkaplama sesi" diyerek ona "salt yumruklarla yapılan bir iş" sözü verdi.[22]

McCarthy'in takındığı genel tavır, atadan kalma İrlandalı hasletlere sahipti: Kaba ve sinirli İrlandalı göçmen stereotipi. Ilımlı bir Cumhuriyetçi olan Eisenhower, "o herifle (aynı-ç.n) pisliğin içine girmeyi" reddetti. Gazeteci Richard Rovere'ın kaydettiği gibi, McCarthy "müstehcenliğin ve dışkıyla ilgili şeylerin ustası"ydı. Siyasî karikatür ustası Herbert Block, örnek bir şekilde, kir içinde bir McCarthy'i, elinde bir boya fırçası ve "çamur" kovasıyla lağımdan çıkarken betimledi. McCarthy'nin ona buna çamur atan ahlâksız retoriği, kaba saba, kırsal köklerinin bir ifadesiydi. Bir örnek yeterli olabilir. McCarthy anlatmaktan hoşlandığı bir fıkrada, "Dışişleri Bakanlığı'nı nasıl temizleyebileceğini" açıklardı. Aziz

---

[21] James Moore ve Wayne Slater, *Bush's Brain: How Karl Rove Made George W. Bush Presidential* (N.Y.: Wiley, 2003).

[22] McCarthy'nin bireysel şiddet tehditlerinin örnekleri için bkz.: ABD Meclisi, Senato, 81. Kongre, 1. Oturum, *Malmedy Massacre Investigation* (Washington: D.C.: Government Printing Office, 1949), 782; ABD Senato Meclisi, *Congressional Record*, 81. Kongre, 1. Oturum, 95 (26 Tem. 1949), 10161-2; ABD Meclisi, Senato, *Congressional Record*, 81. Kongre, 2. Oturum, (6 (23 Eylül 1950), A7249; James Rorty ve Moshe Decter, *McCarthy and the Communists* (Boston: Beacon, 1954), 61-2; "Hensel Declares McCarthy Sought to Kill Charges", *N.Y. Times*, 21 Haziran 1954, 1; ve ABD Meclisi, Senato, 83. Kongre, 2. Oturum, *Army McCarthy Hearings* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1954), 2155, 2561; ve Matusow, *McCarthy*, 51-4. Belgesel filmler için bkz *Point of Order (1964)* ve *Charge and Counterchange: A Film of the Era of Senator Joseph R. McCarthy* (1968) –her ikisinin de yönetmeni: Emile de Antonio.

Peter, Acheson'un cennete girmesine müsaade etmediğinde, cennetin sahibi, onun boğazına kadar gelen derin bir lağım çukurunun içine düşmesine yol açan başka bir yola yönlendirdi. Lattimore'u yakınında görünce, "kesin başımız belada" diye bağırdı. Lattimore cevap verdi: "Bu daha hiçbir şey. Joe bir sürat motoruyla gelene kadar bekle." McCarthy, dert açmaktan zevk alırdı. Kendisinin en canlı simgesi olduğu keskin üslup, kişiyi yok etme ve bayağı duyarlılık, günümüz Amerikasında da pek çok Amerikalıyı çeken radyo, kablolu televizyon, tabloid haberlerde âdet hâline gelmiştir.[23]

Kendisini eleştirenlerin komünistler gibi davranmakta olduğu suçlaması, McCarthy'nin ayırt edici özelliğiydi. Muhaliflerin Amerikalı-Amerikalı değil şeklinde etiketlenmesi, yeni cumhuriyet boyunca Federalistler ve Cumhuriyetçiler arasındaki öfke dolu hoyratlığa milat koyar. Bununla birlikte, McCarthy, Soğuk Savaş'ın erken dönemleri boyunca aralıksız bir biçimde taktik kullanmakta diğerlerinden farklıydı. 1951'de Demokrat Senatör William Benton, McCarthy'i bir senatöre uygunsuz davranmakla itham etti. McCarthy, Benton ve Komünist Parti'nin amaçlarının "ya kasıtlı olarak ya da ahmaklık sayesinde" aynı olduğu cevabını yapıştırdı. Tydings'in muhalefetini itibardan düşürmek için McCarthy, senatörü ve ünlü komünist Earl Browder'ı birlikte gösteren üzerinde değişiklik yapılmış bir fotoğrafı her tarafa yaydı. Bu taktik, 2004 seçim kampanyası sırasında Jane Fonda ve John Kerry'i bir Vietnam protestosunda yan yana gösteren tahrip edilmiş resimden farklı değildir. Fotoğrafın sahte olduğu gerçeğiyle yüzleştirilince, McCarthy pişkin pişkin esas noktanın değişmeden gerçek kaldığını iddia etti –Tydings "bu ülke için tehlikeli olan şeyi insanlardan gizlemenin ve örtbas etmenin sembolü"ydü. Ordu-McCarthy duruşmalarının niteliğini gösteren hakaretler boyunca, McCarthy, Symington'un eleştirilerini "son derece asılsız, boş iftira" olarak adlandırdı; bu, "Komünist Parti'nin çok uzun zamandır yapmakta olduğu şeyle aynıydı". [24]

Ordu-McCarthy duruşmaları sırasında başka bir duygusal hadise, McCarthy'nin kendisini eleştirenleri komünizmle özdeşleştirmesinin hangi noktaya varabildiğini gözler önüne serer. McCarthy, soruşturmalar için kurulmuş olan Daimi Alt Komisyon'un savunma avukatı Cohn ve ordunun sözcüsü olan Joseph Welch arasındaki anlaşmayı kabul etmişti:

---

[23] Robert J. Donovan, *Eisenhower: The Inside Story* (N.Y.: Harper, 1956), 249; Rovere, *McCarthy*, 48-9; Herbert Block, *The Herblock Book* (Boston: Beacon, 1952); ve Roy Cohn, *McCarthy* (N.Y.: New American Library, 1968), 269.

[24] ABD Meclisi, Senato, *Congressional Record*, 82. Kongre, 1. Oturum, 97 (20 Ağus. 1951), 10334; ABD, Meclisi, Senato, 83. Kongre, 2. Oturum, *Army-McCarthy Hearings*, 2284, 2707.

Welch'in hukuk firmasında genç bir avukat olan Fred Fisher'in sözde bir komünist ittifak örgütüyle olan bağlantısından bahsedilmeyecekti. Sonradan, Cohn'un şüphe uyandıran taslak dosyası yasak bölge oldu. Welch'in duruşmalar sırasında iyice araştıran sorularıyla canı sıkılan McCarthy, öfkeyle patlayıverdi. Anlaşmayı bozarak, Fisher'i "Komünist Parti'nin yasal kanadının" eski bir üyesi olmakla suçladı. Welch, McCarthy'i rezil etmek için "kahramanı yok etme ânını" ele geçirdi. Ulusal televizyon seyircilerinin önünde rica etti: "Sizde hiç terbiye anlayışı kalmadı mı?" Alelacele bir reklâm arasına geçildiği sırada, McCarthy ellerini sahte bir masumiyet içinde havaya kaldırdı. Welch, yargıcın masasına doğru yönelmişti.[25]

Kore Savaşı'nın sona ermesi ve Eisenhower'ın başkanlığa gelmesiyle birlikte, McCarthy'nin ordunun üst kademelerindeki komünist tezgâhtan şikâyetleri partisi için bir kâbus hâline geldi. 1954'ün sonlarında, ünlü avukat Edward Bennet Williams, Senatodaki esas yargılama işlemi sırasında müvekkilinin yol açtığı ağız dalaşının önünü kesmeyi başardı. Bununla birlikte, duruşma salonu dışında McCarthy "Senato komitesinin istemeyerek Komünist Parti'nin –tehlikeli komplocuların oldukça küçük bir grubunun– uşağı olduğunu" ilân etmekte kendini serbest hissetti. Aralık'ta, meslektaşlarının 22'ye karşı 67 oyla ona ders verdikleri gün, McCarthy komite başkanı Arthur Watkins'e öfkeyle lafı patlattı: "Utahlı küçük korkak nasıllar?" Otoritesi elinden alınmıştı, McCarthy belirsizlik içinde yavaş yavaş gözden kayboldu ve 1957'de kronik alkolizmden öldü.[26]

UĞURSUZ MİRAS

Hiçkimse, bütün bir ulusu, biz hepimiz onun suç ortağı olmadıkça yıldıramaz.

Edward R. Murrow,
Gazeteci[27]

McCarthy, bugünkü Amerika'ya uğursuz bir miras bıraktı. Soğuk Savaş'ın başlarında, Amerikan yüzyılını gerçekleştirmekte yaşanan hüsran,

---

[25] ABD Meclisi,Senato, 83. Kongre, 2. Oturum, *Army McCarthy Hearing*, (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1954), 2425-30; Cohn, *McCarthy*, 200-11; Michael Straight, *Trial by Television* (Boston: Beacon, 1954), 253; ve Robert Griffen, *The Politics of Fear: Joseph R. McCarthy and the Senate* (Lexington: University Press of Kentucky, 1970), 259-60.

[26] ABD Meclisi, Senato, *Congressional Record*, 83. Kongre, 2. Oturum, 100 (10 Kasım,1954), 15948-54; Edward Bennet Williams, *One Man's Freedom* (N.Y.; Atheneum, 1962), 62-3; ve Arthur Watkins, *Enough Rope* (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1969), 182.

[27] *See It Now*, CBS Televizyonu, 7 Mart 1954.

pek çok cephede Sovyetler Birliği'yle karşı karşıya gelinmesine yol açtı. Bu bir zamanların sıradan senatörü, Amerikalılar'ın uluslararası bir komünist komplo olarak yaygın biçimde kabul ettikleri şeye karşı tek kişilik haçlı seferinden ulusal bir ün elde etti. Birleşik Devletler'de, onun soylu, iyi bir aileden gelen, iyi eğitim almış ve iyi bir mevkide bulunanlar üzerine saldırısı, bu Katolik göçmenlerin torununa halk yardakçısı desteği sağladı. İki partili Soğuk Savaş uzlaşması, bir demagogun anti-komünizmi sınıfsal, dinsel ve etnik kırgınlığı kullanarak körüklemesine geçit verdi. Yahudi meslektaşı Cohn ile birlikte, Amerikanizmi ateşli anti-komünizmle eş değer tuttular. 1954'ün başlarında seçimler, Amerikalılar'ın yüzde 60'ının McCarthy'nin faaliyetlerini onayladıklarını gösterdi. O, özellikle basın toplantıları ve soruşturmalar için, bir taraftar kitlesi oluşturmak amacıyla televizyonu kullanan ilk büyük politikacıydı. Tekinsizliği ve güvenilmezliğiyle McCarthy, onunla karşı karşıya gelmeyi istemeyen Eisenhower dahil pek çoğunun gözünü korkuttu. Sonra, liberal Demokratlar, Truman ve Senatör Humbert Humphrey gibi, bağlılık yeminlerini korudular ve yurtseverliklerini tasdik etmek için devlete karşı ihanet yasasını desteklediler. Hiçbir kamu görevlisi komünizme karşı "yumuşak karınlı" olmak istemedi. McCarthy, 1952 başkanlık seçimine neden olan, saldırdığı -yirmi yıllık Demokratik vatan hainliği ve *New Deal* sosyalizmine karşı bir referandumu teşvik etti. Ne var ki, 1954'ün sonuna gelindiğinde, onun mücadelesiyle partisininki zıt yönlerde ilerlemeye başladı, gazeteci Edward R. Murrow'un vurguladığı gibi, Senato en aykırı üyesini sansürledi.

11 Eylül sonrası, Amerikan hegemonyasını genişletmek için Bush yönetimi tarafından yapılan, özellikle Orta Doğu ve Orta-Asya'daki son derece saldırgan girişim, McCarthyci geleneği büyük oranda yeniden canlandırdı. Uluslararası komünist komployа karşı mücadeleden hiç de farklı olmayan, kötü tanımlanmış terörizmle savaş, bilinmeyen bir varlığa, biçimi olmayan düşmana odaklanır. Gillo Pontecorvo'nun olağanüstü filmi *The Battle of Algiers*'ın (1966) açıkça gösterdiği gibi, terörizm (savaşta çatışmalara katılmayan siviller üzerine acımasız saldırılar) bir amaca (ulusal kurtuluş) yönelik taktiktir, bizzat kendisi nihaî bir amaç değildir. Bugünkü mücadelede, dış düşmanın değil kim olduğu, amacının bile ne olduğu müphem kalır. Ele geçirilmez ve şer düşman her yerdedir. Bu düşman, Taliban ve El Kaide, FKÖ ve Hamas, Saddam Hüseyin ve Ahmed Şalabi, Sünnî ve Şiî militanlar, Araplar ya da İslâm'ın kendisi midir? Görünüşe göre, ıssız bir dağ ininden Usame Bin Ladin, iğrenç ajanlarına herhangi bir yerde pusuya yatmalarını emrediyor. Peki, ne istiyorlar? Neden bizden hoşlanmıyorlar? Terörizmle sözde savaş, renk-kodlu uyarılarıyla

insanları korku içinde tutar ve Soğuk Savaşı anımsatan bir kör milliyetçilik içinde bayrak etrafına toplar.[28]

New York Times dahil, ortak medyanın şovenizmiyle halk oyalanırken yeni-muhafazakârlar yeni bir Pax Americana'yı gerçekleştirmek için 11 Eylül saldırılarını gerekçe olarak kullandılar. Pat Buchanan'ın geleneksel tecrit politikasından farklı olarak, yeni-muhafazakârlar ABD Anayasası'nın, Birleşmiş Milletler'in ve uluslararası hukukun hiç göz önüne alınmayışında tek yanlı müdahaleyi ve önleyici savaşı savunurlar. Bu, baştan savma bir "güçlü olan haklıdır" doktrininden başka bir şey değildir. Makyavelce bir dalavereyle, Bush yönetimi 2003 yılındaki Irak işgalini açıkça haklı gösterdi, çünkü Saddam hâlihazırda kitle imha silahlarına sahipti ve Bin Ladin'le ittifak kurmuştu. Oysa hiçbiri doğru değildi. Terörle mücadele görevlisi olan Richard Clarke açıkça göstermiştir ki, gerçekte Bush yönetimi, özellikle ulusal güvenlik danışmanı Condoleeza Rice, 11 Eylül öncesi defalarca tekrarlanan El-Kaide'nin Birleşik Devletler'de bir saldırıya hazırlandığına ilişkin uyarıları dikkate almadı.[29]

McCarthy'nin göstermiş olduğu gibi, halk kriz dönemlerinde yanlış yollara sevkedilebilir. Yeni-muhafazakârların akıl hocası Chicago Üniversitesi'nden Leo Strauss'un açıkladığı şekilde, Platon'un *Devlet*'indeki gibi, devlet kitlelere karşı kendisinin, değerli ve büyük bir yalan olarak meşruiyetini sağlamalıdır. Nazi propaganda şefi Joseph Goebbles'in dediği gibi, koca bir yalan söyle, onu tekrarlayarak sürdür, insanlar ona inanacaktır. 2004 kampanyası gibi geç bir tarihte bile, Başkan Yardımcısı Richard Cheney ikiyüzlü bir biçimde, Saddam'ı kitle imha silahlarına sahip olduğu ve Manhattan'daki çirkin bombalamalardan sorumlu olduğu gerekçesiyle suçladı. Bush'un inandırıcı olmayan bir tarzda yaptığı ikinci dönem başkanlık açılış töreni konuşmasının konusuydu bu. Bu konuşmada Bush terörle savaşmanın özgürlük adına bir mücadele olduğunu ifade etti. Seçimler, halkın çoğunluğunun bu yutturmacalara hâlâ inandığını gösteriyor.[30]

---

[28] Noam Chomsky, *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance* (N.Y.: Metropolitan, 2003).

[29] Scott Ritter, *Frontier Justice: Weapons of Mass Destruction and the Bushwacking of America* (N.Y.: Context Books, 2003); Michael Massing, *Now They Tell Us: The American Press and Iraq* (N.Y.: New York Review Books, 2004); Richard A. Clarke, *Against All Enemies: Inside America's War on Terror* (N.Y.: Free Press, 2004); ve Arthur M. Schlesinger, Jr., *War and the American Presidency* (N.Y. Norton, 2004).

[30] Anne Norton, Leo Strauss and the Politics of American Empire (New Haven: Yale University Press, 2004); ve James Bamford, A Pretext for War: 9/11, Iraq, and the Abuse of America's Intelligence Agencies (N.Y.: Doubleday, 2004).

Yeni-muhafazakârların Orta Doğu'daki aktüel gündemi üç katmanlıdır: Geniş petrol rezervlerini ABD şirketleri adına güvence altına almak, İsrail'in Arap düşmanlarını ortadan kaldırmak ve bölgede Birleşik Devletler egemenliğini kurmak. Savunma Bakanlığı'ndaki sivil yönetici grup, özellikle Donald Rumsfeld ve Paul Wolfowitz, görkemli, kısa süren bir savaşla Vietnam sendromu diye bilinen şeyin üstesinden gelmeyi tasarladılar. Çok büyük Amerikan askerî üstünlüğünü kullanarak, 150.000 kişilik kara ordusunun oldukça küçük bir kısmı, mevcut rejimi defedecek ve halkın müteşekkir desteğiyle bir uydu devlet kuracaktı. Demokrasinin domino taşları, sanıldı ki, İsrail'in kronik düşmanları Baasçı Suriye, Şiî İran ve ayrıca onların müttefiki Lübnan'daki Hizbullah üzerine süratle düşecekti. Yeni bir Birleşik Devletler güç dengesiyle karşılaşan Filistinliler, İsrail'le bir uzlaşmaya varmak zorunda kalacaklardı. Eğer Birleşik Devletler ve İsrail arasındaki yakın işbirliği göz önüne alınırsa, Amerika'nın dış yardımlarının dünyadaki en büyük alıcısı, (İsrailli) Likkud (Partisi'nin) Yahudi devletinin West Bank içinde genişlemesini ve Kudüs'ün kontrolünü ele geçirmesini umması oldukça muhtemeldir. Yeni-muhafazakâr dogmaya göre, Amerika yeni bir dünya düzeninin müjdecisi olacaktı.[31]

Oysa Irak saldırısı bir felâkettir. Bush, bir avcı uçağı pilotu kılığında, Mayıs 2003'te görevin başarıyla tamamlandığını duyurduktan sonra, işgale karşı gerilla savaşı ve ulusal direniş Irak'ın her yerinde yükseldi. Sivil ölümlerinin sayısı her geçen gün artıyor, tıpkı güya zafer kazanmak üzere oralara gidenlerin kayıpları gibi. Tutukluların Ebu Garib hapishanesinde zalim Amerikan askerleri tarafından uğradıkları sistematik işkence, ki bunlar insanın gözünde canlanacak türden fotoğraflarda ortaya çıktı, şimdiki Adalet Bakanı Alberto Gonzales dâhil, yönetimin en üst seviyesinde uluslararası hukuku hiçe sayarak alınan kararların sonucuydu. Buna ilâveten, Irak saldırısı diktatör komutanlar ve Taliban'ın mevcut rejimi tehdit ettiği, savaştan harabeye dönmüş Afganistan'daki hassas durumu hasıraltı etti. Yeni-muhafazakâr politikaları dünyayı daha güvenli değil ama çok daha tehlikeli bir yer hâline getirmiştir. İç düşman korkusu Arap kökenli Amerikalıların gözetim altında tutulmasına, muhaliflerin rahatsız edilmelerine ve Yurtsever Yasası'nda düzenlenmiş sivil özgürlükler üzerinde birtakım sınırlamalara yol açtı. Cheney tehlike uyarısını artırarak,

[31] Douglas Little, *American Orientalism: The United States and the Middle East since 1945* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2002); Edward Said, *Orientalism* (N.Y.: Vintage, 1964); Stefan Halper ve Jonathan Clarke, *American Alone: The Neo-Conservatives and the Global Order* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004; ve Stephen Pelletiere, *America's Oil Wars* (Westport, CT: Praeger, 2004);

eğer John Kerry başkanlığa seçilirse, "biz tekrar saldırıya uğramaya başlarız" diye açıkladı, 11 Eylül saldırılarına bir göndermeydi bu. Senatör Edward Kennedy'nin çok yerinde bir biçimde söylediği gibi, Irak'taki emperyal macera "cehaletin, küstahlığın ve mantıksızca ısrar eden bir ideolojinin zehirli bir karışımı"dır. Bu, Joseph McCarthy'i ve elli yıl önceki anti-komünist mücadeleyi de tarif etmesi çok mümkün olan bir tanımdır.[32]

[32] Joel Bleifuss, "Duck and Cover-Up," *In These Times*, 11 Ekim 2004, 3; Michael Janofsky, "Kennedy Denounces Bush Policies as Endangering the World," *N.Y. Times*, 28 Eylül 2004, A18; Emmanuel Todd, *After the Empire: The Breakdown of the American Order* (N.Y.: Columbia University Press, 2004); John Newhouse, *Imperial America: The Bush Assault on the World Order* (N.Y.: Vintage, 2004); Seymour Hersh, *Chain of Command: The Road from 9/11 to Abu Ghraib* (N.Y.: Harper Collins, 2004); Mark Danner, "Abu Ghraib: The Hidden Story," *New York Review of Books*, 7 Ekim 2004, 44-50; ve Stanley Hoffman, "Out of Iraq," *New York Review of Books*, 21 Ekim 2004, 4-7.

"Hiroşima Hatırası"

Hiroşima'ya atılan "Enola Gay" (Küçük Oğlan) adlı bombanın önünde, bomba ekibi kaygısızca poz verirken.

HİROŞİMA'YA GİDEN YOL

Ali L. Karaosmanoğlu*

GİRİŞ

Nazi Almanyası'nın atom enerjisini askerî amaçlarla kullanma ihtimali, ABD'yi atom bombası projesine yönelten önemli bir etken olmuştur. Bazı Alman bilim adamlarının Hitler yönetimini atom bombası yapımı konusunda teşvik ettikleri 1939 yılında, ABD'deki bilim adamları da Başkan Roosevelt'e benzer telkinlerde bulunmaya başladılar. Edward Teller, Leo Szilard ve Enrico Fermi gibi fizikçilerin ricası üzerine, Princeton Üniversitesi'nde hocalık yapmakta olan Albert Einstein, Başkan Roosevelt'e 2 Ağustos 1939 tarihli aşağıdaki mektubu gönderdi:

E. Fermi ve L. Szilard'ın sürdürdükleri çalışmaların bana ulaşan notlarına göre, çok yakın bir gelecekte uranyum elementinin yeni ve önemli bir enerji kaynağına dönüştürülmesi imkânı belirmiştir. Onun için aşağıdaki husus ve önerileri dikkatinize sunmayı görev bildim:

Uranyumun içinde büyük enerji... üretecek bir zincirleme reaksiyonun gerçekleştirilmesi hâlinde, bundan muazzam güce sahip yeni bir bomba imâl edilebileceği anlaşılmaktadır...

Bu durumda, zincirleme reaksiyon üzerinde çalışan fizikçiler grubu ile devlet birimleri arasında sürekli bir ilişki kurulmasını arzu edebileceğinizi düşündüm... Bu şekilde sağlanacak devlet desteği, hâlen üniversitelerin mütevazı imkânları ile sürdürülen araştırmalara hız kazandıracaktır.

---

* Prof. Dr. Ali L. Karaosmanoğlu, Bilkent Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Almanya, işgal ettiği Çekoslavakya'dan uranyum madeninin dış satımını yasaklamıştır. Almanlar'ın böyle bir kararı gecikmeden almış olmaları ve devlet bakanlığı müsteşarının oğlu von Weizsacker'in bu araştırmaların yapıldığı Berlin'deki Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde görevlendirilmiş olması dikkatinize sunmak istediğim önemli gelişmelerdir.[1]

Einstein'in bu mektubundan hemen sonra, ABD yönetimi soruna el atarak atom araştırmalarına bir devlet projesi niteliği kazandırdı. Projeye büyük malî desteğin sağlanması ise, ancak Aralık 1941 Pearl Harbor baskınından sonra mümkün olabildi. Los Alomos'daki askerî yasak bölgede bir tesis kurularak başına genç fizikçi Robert Oppenheimer getirildi ve projeye "Manhattan Projesi" adı verildi. Hükümet üyelerinin büyük bölümünden ve Kongre'nin tümünden gizli tutulan Manhattan Projesi'nin bütçesi iki milyar dolara ulaşmaktaydı. Sürdürülen çalışmalar sonucunda imâl edilen ilk atom bombası 16 Temmuz 1945 günü Alamogorda hava üssünün ıssız bir köşesinde "Trinity Projesi" koduyla başarılı bir şekilde denendi. Bomba önceleri, Almanlar'ın aynı yöndeki planlarına karşı sadece bir güvence olarak düşünülmüştü. Fakat Manhattan Projesi yürürlüğe girip ilerlemeye başladıktan sonra, kendine özgü bir dinamizm kazandı. Yapılan yatırım ve çabalardan azami "verimi" elde etme arzusu ön plana çıkmaya başladı. Böyle bir "verim"in de, ancak ABD'nin düşmanlarına karşı bombanın kullanılmasıyla elde edilebileceğine inanıldı.

Yirmi kilo-tondan daha küçük bir atom bombası 6 Ağustos 1945 günü Hiroşima üzerinde patlatıldı. Sonuç: 80.000 ölü, 70.000 yaralı ve şehrin yüzde sekseninin tamamen yok olması. İkinci bir bomba Nagasaki'ye atıldı. Şehrin tepeler üzerinde kurulmuş olmasından ötürü tahribat nispeten daha sınırlı kaldı: 40.000 ölü, 40.000 yaralı ve şehirin yüzde kırkının yıkımı.[2] Bu anlık tahribattan sonra, radyoaktivitenin etkisi yıllarca sürdü, pek çok can aldı ve pek çok insanı sakat bıraktı.

Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası atma kararına yön veren etkenler, Amerikan siyasî ve askerî tarihinin en çok tartışılan konuları ara-

---

[1] Einstein'ın mektubu için, bkz. Nezihi Özden, *Nükleer Çağın İlk Kırk Yılı*, Cilt I (İstanbul Teknik Üniversitesi Nükleer Enerji Enstitüsü Yayınları, 1983): 23-35. Einstein 7 Mart 1940 tarihinde, Başkan Roosevelt'e bir mektup daha göndermiştir. Fakat, ünlü fizik âlimi, atom bombası yapımı çalışmalarına hiçbir aşamada fiilen katılmamıştır. Ayrıca bkz. Henry DeWolf Smyth, *Atomic Energy for Military Purposes: The Official Report on the Development of the Atomic Bomb under the Auspices of the US Government 1940-1945* (Princeton: Princeton University Press, 1945).

[2] Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan atom bombalarının meydana getirdiği yıkım konusunda bkz. *United States Strategic Bombing Survey* (Washington, D.C., 1946). Ayrıca P.M.S. Blackett, *Fear, War, and the Bomb: Military and Political Consequences of Atomic Energy* (New York: McGraw-Hill, 1948): 39-42.

sındadır. Tarihin bu elem verici sayfası üzerinde çalışanların ilk karşılaştıkları sorular şunlardır: Bombanın atılması gerekli miydi, bomba atılmadan Japonya'nın teslim olmasını sağlamak mümkün değil miydi? Hedeflerin seçiminde ne gibi faktörler rol oynadı? Niçin önce bir uyarı atışı yapılarak bombanın korkunç etkisi Japonlar'a gösterilmedi?

Bu sorulara cevap aramak amacıyla Hiroşima ve Nagasaki felâketini stratejik gereklilik (ya da gereksizlik) açısından tahlil eden pek çok kitap ve makale yazılmıştır. Ancak meseleye Amerikan ulusal güvenlik kültürü ve strateji anlayışı açısından yeterince yaklaşılmamıştır. Ben bu yazımda, gereklilik (ya da gereksizlik) tartışmalarını özetledikten sonra, konuya Amerikan ulusal güvenlik kültürü açısından bakmak istiyorum. Kültürel yaklaşımın olayın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağına inanıyorum. Ayrıca, sonuç bölümünde, Amerikan ulusal güvenlik kültürünün Soğuk Savaş'ta nasıl bir değişim geçirdiğini ve Soğuk Savaş sonrasında ne ölçüde etkili olmaya devam ettiğini kısaca görmek de günümüzdeki olayları tahlil etmek bakımından yararlı olacaktır.

STRATEJİK GEREKLİLİK TARTIŞMASI

Japonya, 1945 yılı ortalarında artık tamamıyla tükenmiş bir güç görüntüsü vermekteydi. Deniz ve hava kuvvetleri hiçbir varlık gösteremeyecek duruma düşmüş, deniz ticaret filosu hemen hemen yok olmuş, sürdürülen abluka, ham madde ve yiyecek ihtiyacını had safhaya getirmiş ve B-29'larla düzenli olarak sürdürülen hava bombardımanları sanayi ve yerleşim merkezlerini harabeye çevirmişti. Tokyo'ya 9 Mart 1945 günü yangın bombalarıyla yapılan hava hücumunda 84.000 insan ölmüş, 102.000 kişi yaralanmış, 600 fabrika ve 267.000 bina tamamıyla tahrip olmuştu. Tokyo bombardımanı Japon halkının maneviyatı üzerinde büyük bir etki yapmış ve Japon halkında, yenilginin kesinliği hakkında bir kanaatin oluşmasına yol açmıştı. Hattâ Liddell Hart'a göre, Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan atom bombaları, Japon halkında ve yöneticilerinde zaten doğmuş olan bu kanaatin pekiştirilmesinden öteye bir etki yapmamıştı.[3]

O yıllarda, ABD silahlı kuvvetleri içinde de, bombanın kullanılmasına karşı çıkan bazı yüksek rütbeli askerler vardı. Liddell Hart, özellikle Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral King ile Amiral Leahy'i zikreder. Bu iki komutan, sıkı bir ablukanın kısa sürede Japonya'yı teslim olmaya zorlayacağı kanısındaydılar.[4] Hava Kuvvetleri ise, konvansiyonel bombardımanların sürdürülmesiyle Japonya'nın teslimiyetinin sağlanabileceği gö-

[3] Liddell Hart, *History of the Second World War* (London: Cassell, 1970): 690-691.

[4] *Ibid.*, 696-697. Aynı doğrultuda, bkz. J.F.C. Fuller, *The Decisive Battles of the Western World*, vol. 3 (London: Eyre and Spottiswood, 1956): 625-628.

rüşündeydi. Kuvvet Komutanlarının asıl kaygısı, ahlâkî olmaktan çok kendi Kuvvetlerinin hala işe yaradığını göstermekti. Ahlâkî mülahazalar bomba atıldıktan sonra önem kazanmaya başladı. Bomba kullanıldıktan hemen sonra General Eisenhower, zamanın Savunma Bakanı Stimson'a şöyle demişti: "Japonlar teslim olmaya hazırdılar. O korkunç şeyle onları vurmaya gerek yoktu. Ayrıca, Amerika'nın böyle bir silahı kullanan ilk devlet olması hiç hoşuma gitmiyor."[5]

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hazırlanan "Birleşik Devletler Stratejik Bombardıman Raporu"nda da, benzer görüşler ileri sürülmektedir.[6] Rapor'a göre, atom bombaları kullanılmasa bile, tartışmasız hava ve deniz üstünlüğü sayesinde gerekli baskı yapılabilir ve işgale gerek kalmadan Japonya teslim olmaya zorlanabilirdi. Ancak Rapor, şu hususu da ilâve etmektedir: Japonya'nın askerî bakımdan çökmesi ile siyasî bakımdan kaçınılmaz olan sonucu, yani teslim olmayı, kabullenmesi arasında geçen süre Amerikan hükümetinin beklediği kadar kısa olmamıştı. Bu sürenin uzaması, Japonya'nın kendi iç siyasî yapısının kesin bir karar almaya elverişli olmamasından kaynaklanmıştı.

Teslim olma kararı, Japonya'nın kendi siyasî yapısındaki güç dengelerinin değişmesine bağlıydı. Başka bir deyişle, teslim olmaya şiddetle karşı çıkan bazı yüksek rütbeli subayların siyasî etkisinin kırılması gerekiyordu. Bu yönde bir değişme 1944 yılında başlamış ve barış yanlısı Amiral Suzuki'nin 1945 Nisan ayında başbakanlığa getirilmesine yol açmıştı. Haziran ayı gelinceye kadar, barış taraftarları İmparator'u da kendi saflarına çekmeyi başarmışlardı. Fakat kabine içindeki kilitlenme hâlâ devam etmekteydi. Bazı üyeler, ABD'nin İmparator'un savaş sonrası statüsü konusunda güvence vermesini bekliyorlardı. Amerikan hükümetinin Japonlar'a İmparator'un gelecekteki konumuyla ilgili bazı güvenceler verme konusunu tamamen gözardı ettiğini söylemek yanlış olur. Hattâ, o günlerde, Japonya'nın savaştan sonra yeniden kurulmasında İmparator'un önemli bir rol oynayabileceği dahi düşünülüyordu. Zaten ABD'nin savaştan sonraki tutum ve davranışı da bu hususu doğrulamaktadır. Fakat, Amerikan kamuoyunun Japonya'ya karşı şartlanmış olması, Pearl Harbor'un intikamını alma arzusu ve Japon mezalimi hakkında sürekli yürütülen propaganda faaliyeti, Washington'daki yöneticilerin elini kolunu bağlamakta, İmparator'un savaş sonrasındaki durumu hakkında açık bir beyanda bulunmalarını engellemekteydi. Bombanın etkisini belki de

[5] Lawrence Freedman, "The Strategy of Hiroshima", *The Journal of Strategic Studies* (May 1978): 85-86.

[6] Bkz. *The United States Strategic Bombing Survey,* a.g.e. ve P.M.S. Blackett, a.g.e., 132-134.

burada aramak gerekiyordu. Bomba, ABD yönetimi böyle bir beyanda bulunmadan Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olmasını sağlayacaktı.

Bombanın kullanılmasının eğer bir rolü olmuşsa, bu rol, Japonya'daki barış taraftarları lehine zaten başlamış olan iç siyasî dengedeki değişme sürecinin hızlandırılmasıydı. Kayıtsız şartsız teslimden başka çare olmadığının herkes tarafından idrak edilmesinin biraz daha erken bir tarihe alınmasıydı. Ancak burada da tek faktör bombanın kullanılması değildi. Onun yanında, 9 Ağustos 1945 günü, Sovyetler'in Japonya'ya karşı savaşa girmesi de, İmparator'un statüsü konusunda elverişli şartlar elde edebilme ümidini yıkarak, Tokyo'yu teslim olmaya zorlayan önemli bir etken olmuştu. Bombanın atılmasıyla Moskova'nın savaşa girmesinin aynı günlere rastlaması Japon yöneticileri üzerinde adeta bir şok etkisi bırakmıştı.[7]

O yıllarda yaşamış Amerikalı devlet adamlarının ve askerlerin pek çoğu ve tarihçiler, Japonya'nın teslim olmasını sağlamak için işgale ya da atom bombasının kullanılmasına gerek olmadığı konusunda birleşmektedirler. Bazı yazarlar ise, atom bombasının kullanılması kararında askerî olmaktan çok siyasî mülahazaların rol oynadığı görüşünü ileri sürmektedirler.[8] Liddell Hart da, bu görüşü paylaşmakta ve bombanın atılmasını özellikle iki siyasî nedene bağlamaktadır.[9] Bunlardan birincisi Sovyetler Birliği'nin Japonya üzerindeki emelleri ile ilgilidir. Moskova, Japonya'nın işgaline katılmayı arzu ediyordu ve Potsdam Konferansı'nda bu yönde bir teklifte bulunmuştu. Stalin'in bu tür niyetlerinden büyük rahatsızlık duyan Truman, Sovyet müdahalesine fırsat vermemek için Japonya sorununu gecikmeden çözme yoluna gitmeyi tercih etmişti. İkincisi, bombanın yapımında görev alan bilim adamları ve siyasî karar vericiler, bombanın bir işe yaradığını göstermek ve Manhattan Projesi'ne yapılan yatırımların boşa gitmediğini ispat etmek zorunluğunu duyuyorlardı. Ayrıca, atom bombasının yapımında önemli rol oynamış bilim adamları olarak J. Robert Oppenheimer, Arthur H. Compton, E. O. Lawrence ve Enrico Fermi, bombanın uyarı atışı yapılmadan doğrudan doğruya gerçek hedeflere atılması gerektiğini savunuyorlardı. Boş bir alanda yapılacak bir gösteri Japon liderlerini teslim olmaya zorlayacak kadar etkili olmayabilirdi. Elde mevcut çok az sayıdaki bombayı gösteri atışları ile boşa harcamak doğru olmazdı. Bilim adamları bombanın patlayıp patlamayacağı konu-

[7] Lawrence Freedman, a.g.e., 93.
[8] Gar Alperovitz, *Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam* (New York: Vintage Books, 1967): 236-239.
[9] Liddell Hart, a.g.e., 697-698.

sunda da kesin bir fikre sahip değillerdi. Başarısız bir gösteri ihtimali onları endişelendiriyordu.[10]

Hiroşima'dan üç gün sonra ikinci bombanın Nagasaki'ye atılması için ayrı bir karar alınmamıştı. Nagasaki'ye atılan bomba aynı stratejik kararın bir parçasıydı. İlk bomba, Japonlar'a atom silahının büyük yıkım gücünü gösterecek; ikincisi ise, Amerika'nın elinde birden fazla bomba bulunduğu konusunda Japonlar'ı uyaracaktı. Bombaların kısa bir fasılayla arka arkaya kullanılması ise, Japonlar'a psikolojik bakımdan kendilerini toparlama imkânı vermemek için düşünülmüştü.[11] İlk bombanın atılmasının gerekliliği tartışma götürse bile, ikinci bombanın gereksizliği çok açıktı. Hiroşima'ya atılan bombadan sonra İmparator'un ülkesinin teslim olmasına karar verdiği hususu bugün artık kanıtlanmış bir gerçek olarak kabul edilmektedir.[12] Acı gerçek şu ki, Nagasaki'de 40.000 insanın öldürülmesi ABD'ye hiçbir stratejik yarar sağlamamıştır.

Ortaya çıkan başka bir gerçek de şu ki, Amerikalı liderler, atom silahını kullanmadan savaşı nasıl bitirebilecekleri üzerinde hiçbir zaman ciddiyetle düşünmediler. Onlara göre, atom bombasının kullanılması ABD'yi tek süper güç olarak dünya sahnesine çıkaracaktı. Sovyetler Birliği o vesileyle sindirilecek, ABD, Orta ve Doğu Avrupa'da tek güç olarak kontrolü elinde tutabilecekti. Bu, atomun kullanılmasının tek sebebi olmasa bile çok önemli bir sebebiydi. Oysa beklenenin tam aksine, atom silahının gerçekleştirdiği yıkıma rağmen Moskova çok daha saldırgan bir politika benimsedi. Başkan Truman ve çevresi bu ihtimali öngörseydi, belki de karar vermeden önce birkaç defa daha düşüneceklerdi.[13]

İlk atom bombalarının insanlar üzerinde denenmesine yol açan etkenlerden biri de, bazı yazarlara göre, ahlâkî normların zaafı idi.[14] İki dünya savaşı arasında, yasaklara rağmen kimyevî silahlar çoğalmış ve hattâ Habeşistan'da İtalya tarafından insanlar hedef alınarak kullanılmıştı. Uçak

---

[10] Bilim adamlarının bu yöndeki tavsiyelerini içeren gizlilik derecesi kaldırılmış belge (*Top Secret Recommendations on the Immediate Use of Nuclear Weapons*, June 16, 1945) için bkz. Robert C. Williams and Philip L. Cantelon (eds.), *The American Atom: A Documentary History of Nuclear Policies from the Discovery of Fission to the Present 1939-1984* (University of Pennsylvania Press, 1984): 63. Ayrıca, Bernard Brodie, *War and Politics* (London: Cassell, 1973): 52-53. Aralarında Leo Szilard'ın da bulunduğu bazı bilim adamları ise, Japonya'ya savaş sonrası için açıkça bazı güvencelerin verilmesini, Japonya buna rağmen teslim olmamakta direnirse atom bombası kullanılmasını tavsiye ediyorlardı. Bkz. R.C. Williams and P.L. Cantelon (eds.), a.g.e., 66-67.

[11] Leslie R. Groves, *Now it can be Told. The Story of the Manhattan Project* (New York: Harper and Row, 1948): 341-342.

[12] Barton Bernstein, "The Atomic Bombings Reconsidered", *Foreign Affairs* (January/February, 1995): 150.

[13] a.g.e., 150-151.

[14] a.g.e., 151-152.

teknolojisi ve sanayi ilerlemiş ve uçakların savaşlarda etkili bir silah olarak kullanılması fikri yerleşmeye başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı'nda yerleşim alanlarının ve sivil halkın hedef alınması gündelik olaylar hâline gelmişti. Bu yöndeki gelişmelerin en fecisi hiç şüphesiz altı milyon sivilin Naziler tarafından soykırımdan geçirilmesi idi. Tüm bu olaylar savaş hukuku ve ahlâkının geleneksel temel ilkesini teşkil eden "muharip ve muharip olmayan" ayrımını son derece yıpratmış, adeta ortadan kaldırmıştı. Bu temel kuralın bu ölçüde yıpranmış olması, atom silahının Hiroşima ve Nagasaki'de kullanılması kararının alınmasını kolaylaştıran bir etken olmuştu.

Ulusal Güvenlik Kültürü

Japonya'ya karşı atom bombası kullanma kararını siyasî ve askerî sebeplerle açıklamak, olayı tam olarak anlamamıza yardımcı olamaz. Olayı ahlâkî-hukukî kuralların yıpranmasına dayandırmak ise, inandırıcı olmaktan uzaktır. Bu etkenlerin belli ölçülerde rolü olduğu söylenebilir. Fakat Amerikan ulusal güvenlik kültürünün (strateji kültürünün) bazı özellikleri ve Amerikan strateji doktrinini oluşturan bazı temel kavram ve anlayışlar atom bombası kullanma kararının fikir ve kültür ortamını hazırlamıştır. Karar böyle bir fikir ve kültür ortamı içinde alınmıştır. Bu ortamda geliştirilen savaş stratejisi ile geleneksel ahlâk ve hukukun temelini teşkil eden "muharip-muharip olmayan" (asker-sivil) ayrımının bağdaşması zaten mümkün değildi.

Her toplum kendi ulusal güvenlik kültürünü (strateji kültürünü), başka bir deyişle dış ilişkilere, savunma politikasına ve kuvvet kullanmaya yaklaşımını içinde yaşamış ve yaşamakta olduğu coğrafî ve tarihsel koşullara göre oluşturur. Söz konusu kültürel unsurlar fikirler, davranışlar, gelenekler, düşünme alışkanlıkları ve uygulama yöntemleri şeklinde nesilden nesile intikal eder. Ancak kültür değişmez değildir. Kültürel unsurlar tarihsel-toplumsal bir süreç içinde nesilden nesile geçerken koşullar, değiştikçe, yavaş da olsa değişir.[15] ABD'nin ulusal güvenlik kültürü, tarihten gelen stratejik alışkanlıkları da değişmiştir ve değişmeye devam edecektir. Mesela, bu makalenin sonuç kısmında göreceğimiz gibi, Soğuk Savaş şartları altında Amerikan ulusal güvenlik kültürüne birtakım yeni unsurlar girmiştir. Soğuk Savaş sonrasında ise, değişimin sürmesine rağmen bazı geleneksel alışkanlıklara geri dönüş eğilimlerini de gözlemleyebiliyoruz.

İkinci Dünya Savaşı'nda Amerika'nın ilk savaşlarında, özellikle İç Savaş'ta edindiği alışkanlıklar etkili olmuştur. İç Savaş'ın stratejisi "ka-

[15] Colin S. Gray, *Modern Strategy* (Oxford: Oxford University Press, 1999): 131.

yıtsız şartsız teslim" mantığına dayanıyordu. Bu mantık XVIII. ve XIX. yüzyıl Avrupa'sındaki manevra savaşları mantığının tam karşıtı idi. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde meydana gelen teknolojik gelişmeler, özellikle uçak teknoloji ve sanayiindeki ilerlemeler "kayıtsız şartsız teslim" stratejisinin uygulanmasını kolaylaştıran önemli bir etken oldu. Bu gelişmeler atom bombası ile birleşince Hiroşima ve Nagasaki'ye giden yol açıldı.

Hiroşima-Nagasaki kararının alınıp uygulanmasına zemin hazırlayan kültürel ortam, biri tarihsel diğeri teknolojik iki stratejik unsurdan kaynaklanmıştır: kayıtsız şartsız teslim stratejisi ve stratejik bombalama.

KAYITSIZ ŞARTSIZ TESLİM STRATEJİSİ

Amerika devlet olurken ve olduktan sonra, dünya politikasına girinceye kadar zaman zaman İngilizler'le, İspanyollar'la ve Meksikalılar'la çarpışmıştır. Ama Amerikan toplumunu ve strateji kültürünü bu gelişme şartlarında en fazla etkileyen iki önemli savaş olmuştur. Bunların ikisi de, Clausewitz'in "mutlak savaş" olarak adlandırdığı "ideal-tip"e yakın savaşlardır. İlki Kızılderililer'e karşı olanıdır ki, bunda amaç yok etmekti.[16] İkincisi ise İç Savaş'tır; burada da savaşın hedefi Güney'in kayıtsız şartsız teslimini sağlayarak bağımsız varlığına son vermek ve ülke çapında bir birlik kurmaktı. Yani zamanımızdaki deyişiyle amaç, Güneydeki "rejimi" değiştirmekti. Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya sahnesine girdikten sonra karşılaştığı güçlüklerin temelinde, uluslararası ilişkilerin çapraşık niteliği ile bu ilk savaşlarının basit mantığı arasında kesin bir ayrım yapamamış olması yatar.

Amerikan strateji anlayışı çatışmanın geçiciliği fikrinden hareket etmiştir. ABD, İkinci Dünya Savaşı ertesine kadar, kendisini doğrudan tehlikeye maruz gördüğü zaman dünya siyasetine etkili olarak girmiş; tehlike ortadan kalkınca yeniden kendi kabuğuna çekilmiştir. Başka bir deyişle, dış politika ve strateji, tehlikeli durumu düzeltmek ve tehdit eden unsuru bir an önce ortadan kaldırmak amaçlarıyla sınırlandırılmıştır. Bu gelenek, Amerika'nın dünya sahnesindeki davranışlarına hem "idealist", hem "pragmatik", hem de güç politikalarına öncelik tanıyan bir özellik vermiştir. Sorunlar ortaya çıktıkça ayrı ayrı birbirinden kopuk olarak ele alınmıştır. Amerikan geleneğine göre savaş, saldırganı püskürtmek, cezalandırmak ve bir daha saldırganlık yapamayacak şekilde gücünü kırmak ve onu değiştirmek amacı güden bir harekattan ibarettir. Kayıtsız

[16] Russell F. Weigley, *The American Way of War – A History of United States Military Strategy and Policy* (New York: MacMillan, 1973): 153-163.

şartsız teslim stratejisi bu anlayışın tabiî sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Düşman kayıtsız şartsız teslim alınmalı, düşmanın askerî ve ekonomik gücü sıfıra indirilmeli, yani "mutlak zafer" kazanılmalı ki, düşman değiştirilebilsin, "barışçı" hâle getirilebilsin ve savaştan sonra kurulacak barış düzeni bir daha bozulmasın.

Amerikan strateji kültürünü İç Savaş derinden etkilemiştir. Bu savaşta üç ayrı strateji uygulanmıştır.[17] Bunlardan birincisi, Güneyli General Robert Edward Lee tarafından uygulanan ve *la manoeuvre sur les derrieres* şeklinde ifade edilen Napoleon'dan mülhem bir stratejidir. General Lee'nin stratejisi, Kuzeyli kuvvetlerin gerisine, yanlarına, ikmal ve intikal hatlarına taarruzlar düzenleyerek düşmana maddî ve manevî darbeler indirmeyi öngörüyordu. Yani, asıl hedef düşmanın askerî kuvvetleri idi. Federal kuvvetler böylece yıpratılıp imha edilecek ve Kuzey, müzakere masasına oturmaya zorlanacaktı. Ancak General Lee'nin stratejisi bütün inceliğine rağmen, Kuzey'in büyük ateş gücü karşısında başarıya ulaşamadı. Büyük mesafeler aşarak gerçekleştirdikleri manevralar ve üstün ateşli silahlarla donatılmış birliklere karşı yaptıkları taarruzlar sonucunda tükenen, Güney'in kendisi oldu.

İç Savaş'ta Kuzeyliler ise, daha doğrudan bir strateji benimsediler. General Ulysses S. Grant'ın komutasındaki birlikler, Kuzey'in sanayi üstünlüğünden ve fazla nüfusundan ileri gelen yüksek ateş gücüne dayanarak arka arkaya muharebelerle Güneyli kuvvetleri yıpratma yolunu tercih ettiler ve her iki tarafın verdiği büyük zayiata rağmen sonunda başarılı oldular. Ancak muharebe meydanlarında başarı kazanmak ve önemli stratejik mevkiileri ele geçirmek savaşın siyasî amacını gerçekleştirmek için yeterli değildi. Güney'in bağımsızlık arzusuna son vermek için tüm ekonomik gücünü yok etmek ve kayıtsız şartsız teslimini sağlamak gerekli görülüyordu. Böylece, 1864 yılında, General Grant stratejisini değiştirerek Güney'in gücünü tamamıyla kırma yollarını aramaya başladı. Çare, Güney topraklarının içlerine girerek tüm ekonomik varlıkların yıkımında ve sivil halkı terörize ederek maneviyatını ve direnme gücünü sıfıra indirmede görüldü. Bu görevin ifasını üzerine alan General Sherman'ın Georgia ve Carolinas seferleri sonucunda gerçekleştirdiği büyük yıkım, Amerikan savaş tarihinin en acı sayfaları arasındadır. Sherman, uyguladığı bu topyekûn savaş stratejisini şöyle açıklamıştı: "Biz sadece düşman ordularıyla değil, düşman halkıyla da savaşıyoruz. Düzenli orduların

[17] Russell F. Weigley, a.g.e., 92-152.

yanında, yaşlısı ve genci, zengini ve fakiriyle bütün düşman halkının da savaşın ağır elini hissetmesini sağlamalıyız."[18]

İngiliz savaş tarihçisi ve strateji uzmanı Liddell Hart, Grant ile Sherman arasında ikincinin lehine büyük bir fark olduğunu ileri sürer. Ona göre, Grant düşman ordusunu en önemli hedef olarak alırken, Sherman'ın yöntemi düşmanın ülke içlerindeki bazı stratejik noktalarını tehdit altında tutarak, bu hedefleri savunmak zorunda kalan düşmanın kendi silahlı kuvvetlerini taarruza açık duruma getirmesini ya da o noktaları gözden çıkarmasını sağlamaktır. Başka bir deyişle Liddell Hart, Sherman'ın stratejisinde kendisinin daima savunageldiği "dolaylı strateji" yaklaşımının bir örneğini bulmaktadır.[19]

Liddell Hart'ın Sherman'ı tahlil eden yazıları ne ölçüde ilgi çekici olursa olsun, Amerikalı General'in düşünce tarzını tam olarak yansıtmaktan uzaktır. Amerikan savaş tarihçisi Russell F. Weigley, Grant ve Sherman'ın stratejilerinin birbirini tamamladığını ve birbirinin devamı olduğunu ileri sürer. Weigley'e göre, Sherman'ın kendi yazıları da bunu doğrulamaktadır. Sherman da, tıpkı Grant gibi, önceliği düşmanın silahlı kuvvetlerinin imhasına vermiştir. Sherman'ın meşhur Georgia ve Carolinas seferleri Grant'ın teşviki ile yapılmıştır. Önce düşmanın silahlı kuvvetleri büyük ölçüde yıpratılmış; ancak bundan sonradır ki, Güney topraklarının derinliklerine nüfuz edilerek düşmanın ekonomik gücü ve halkın maneviyatı hedef alınmıştır.[20] Sherman'ın harekatını, Liddell Hart'ın iddia ettiği gibi bir "dolaylı strateji" örneği olarak değil, Güney'i kayıtsız şartsız teslime zorlamak için başvurulmuş bir çare olarak değerlendirmek daha doğru olur.

Amerikan strateji düşüncesinin İç Savaş'tan sonraki gelişmesini en az etkileyen, şüphe yok ki, Lee tarzındaki manevra savaşı anlayışı olmuştur. Buna mukabil, Grant ve Sherman geleneğinin izlerini her yerde görmek mümkündür. Yüksek ateş gücüne dayanarak müttefik kuvvetlerin Normandiya çıkartmasını yapması ve NATO'nun Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında benimsemiş olduğu "kitlesel karşılık" stratejisinin nükleer ateş gücünü en önemli faktör olarak alması, Grant'ın bariz izlerini taşıyan yaklaşımlardır. İkinci Dünya Savaşı'nda, Alman ve Japon şehirlerine dü-

---

[18] William T. Sherman, *Memoirs of General William T. Sherman by Himself,* Foreword by B.H. Liddell Hart (Bloomington: Indiana University Press, 1957), vol. II, ss. 111-112. (R.F. Weigley, *The American Way of War,* s. 149'dan alıntı).

[19] B.H. Liddell Hart, *Strategy*, 2d rev. ed. (New York: Praeger, 1967): 149-150.

[20] Russell F. Weigley, "American Strategy from its Beginnings through the First World War", Peter Paret, ed., *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (Princeton: Princeton University Press, 1986): 435-436.

zenlenen hava bombardımanlarının ve nihâyet, Hiroşima ve Nagasaki'nin arkasında Sherman'ın hayâletini görmemek mümkün değildir.

STRATEJİK BOMBALAMA

Birinci Dünya Savaşı, cephelerde kilitlenmeye yol açarak uzun ve acılı bir yıpratma savaşına dönüşmüştü. Çarpışan taraflar çabuk ve kesin sonuç almakta âciz kalmış ve uzayan savaş büyük bir yıkıma ve kıyıma sebebiyet vermişti. Savaştan sonra askerî uzmanlar, yeni teknolojik imkânlardan yararlanarak savaşlarda çabuk ve kesin sonuç alma yolları üzerinde düşünmeye başladılar. Çalışmalar, iki seçenek üzerinde yoğunlaştı. Birinci seçenek, zırhlı birliklerle düşmanın derinliğindeki hedefleri süratle ele geçirerek, düşmanın dengesini bozmak ve onu felce uğratmak esasına dayanıyordu. "Yıldırım savaşı" (*blitzkrig*) denen bu strateji, teorik düzeyde, B. H. Liddell Hart ve General J. F. C. Fuller gibi İngiliz uzmanlar tarafından geliştirilmesine rağmen, ilk defa İkinci Dünya Savaşı'nda Alman tank Generali Heinz Guderian tarafından başarıyla uygulanmıştı. Savaştan sonra, Sovyet konvansiyonel stratejisinin de, benzer esaslara dayandırıldığını görmekteyiz.

İkinci yol ise, düşman mevzilerinin gerisindeki yerleşim ve sanayi merkezlerine hava taarruzları düzenleyerek, düşmanın ekonomisini, maneviyatını ve savaşı sürdürme iradesini çökertmeyi amaçlıyordu. Bu stratejinin birincil hedefleri yerleşim merkezleri, yani sivillerdi. "Stratejik bombalama" adı verilen bu stratejinin geliştirilmesinde Guilio Douhet, William Mitchell ve Alexander de Seversky gibi isimlerin büyük katkısı olmuştur. Bu stratejinin, savaşları kısa sürede sona erdirme çaresi olarak, daha ziyade Anglo-Sakson ülkelerince benimsendiğini görüyoruz.

Birinci Dünya Savaşı'nda, uçaklar ilk olarak keşif veya düşman uçaklarını kovalamak maksadıyla kullanılmış fakat kısa bir süre sonra düşman birliklerini dağıtmak ve kara muharebelerine yardımcı olmak amacıyla da kullanılmaya başlamıştır. Savaşın sonlarına doğru beliren yeni bir anlayışa göre, uçakların kara ve deniz kuvvetlerinden bağımsız olarak kendilerine özgü bir görev için kullanılmaları düşünülmüştür. Bu kullanımın esası, muharebe hattının çok gerilerindeki hedeflerin vurulmasını öngörüyordu. Hedef, düşmanın fabrikalarını, ulaşım yollarını ve yönetim merkezlerini bombalayarak, savaşı devam ettirme imkân ve kabiliyetlerini azaltmaktı.[21] İki dünya savaşı arasındaki dönemde, hava kuvvetlerinin bu

[21] David MacIsaac, "Voices from the Central Blue: The Air Power Theorists" in Peter Paret (ed.), *Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age* (Oxford: Oxford University Press, 1986): 628-629.

bağımsız işlevi üzerinde daha çok durulmuş, düşmanın ekonomisine ve halkına yönelik bir silah olarak kullanılması imkânları araştırılmıştır.

Bu konudaki ilk sistematik çalışmayı yapan, İtalyan havacısı Guilio Douhet olmuştur.[22] Douhet'nin fikirlerini şöyle özetleyebilirz: Çağdaş harp silah ve araçları, devletler hukukundaki "muharip-muharip olmayan" ayrımını geçersiz kılmıştır ve bu ayrıma bağlanmanın hiçbir anlamı kalmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda da açıkça görüldüğü gibi, kara kuvvetlerine dayanarak sonuca götüren başarılı bir taarruz gerçekleştirmek hemen hemen imkânsız hâle gelmiştir. Onun için düşman ülkesinin içlerindeki yerleşim ve sanayii merkezleri gibi "hayatî merkezlere" hava akınları düzenleyerek düşmanın ekonomisini ve maneviyatını çökertmek çok büyük önem kazanmıştır. Cephedeki düşman birliklerini teslim olmaya zorlamanın en kestirme yolu budur. Ayrıca düşman hükümetini barışı aramanın dışındaki bütün diğer tercihlerden yoksun bırakmak için halkın maneviyatını kırmak büyük önem taşır. Böyle bir stratejiyi savaşın başlangıcında gecikmeden uygulayabilmek için, uzun menzilli bombardıman uçaklarından oluşan bağımsız bir hava kuvvetini hazır bulundurmak gerekir.

Büyük ölçüde Douhet'den esinlenen Amerikan hava Generali William Mitchell de uzun uzun "hayatî merkezler" teması üzerinde durmuştur.[23] Mitchell'e göre, düşmanın doğrudan doğruya "hayatî merkezlerine" ulaşabilme yeteneğini haiz hava kuvvetlerinin ortaya çıkması savaşların çehresini değiştiren bir gelişme olacaktır. Artık muharebe alanındaki düşman kuvvetleri hedef olarak ikinci derecede kalacak, asıl hedefler düşman mevzilerinin gerisindeki "hayatî merkezler" olacaktır. Bu merkezleri vurarak savaşın süresi önemli ölçüde kısaltılabilir. Bu tür bombardımanlar, savaşın süresini kısaltmasına rağmen, çok sayıda insanın ölümüne yol açabilir. Fakat sonucun alınması, siper muharebelerinin aksine, çok sayıda insanın öldürülmesine değil, düşmanın ekonomisinin ve maneviyatının çökertilmesine bağlı olacaktır.

Bağımsız hava kuvveti teorilerinin gelişmesine katkıda bulunanlardan biri de, Amerika'ya yerleşmiş olan Rus göçmeni ve uçak mühendisi Alexander de Seversky'dir. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Se-

---

[22] Guilio Douhet, *Il Dominio dell'Aria: Saggio sul'arte della Guerra Aerea* (Roma: Per l'amministrazione della Guerra, 1921). İngilizce tercümesi için, *The Command of the Air*, tr. Dino Ferrari (New York: Coward-Mc Cown, 1942). Ayrıca bkz. Bernard Brodie, *Strategy in the Missile Age* (Princeton: Princeton University Press, 1959). The Chapter "The Heritage of Douhet": 71-106.

[23] William Mitchell, *Skyways: A Book on Modern Aeronautics* (Philadelphia: Lippincott, 1930). Ayrıca bkz. Russell F. Weigley, *The American Way of War*, a.g.e., 234-235.

versky, hava taarruzlarıyla umulduğu kadar çabuk sonuç alınamadığını görmüş fakat yine de, süratli olmasa bile "kesin sonuç" almak için havadan bombardımanın çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Seversky'e göre, eğer savaşta amaç arazi kazanmak ya da düşman topraklarını işgal etmek değil de, düşmanın kayıtsız şartsız teslimini sağlamaksa ya da düşmanın gücünü tamamen kırmaksa, ki İkinci Dünya Savaşı'nda müttefiklerin amacı buydu, hava bombardımanları bu tür bir amacı gerçekleştirmek için en iyi yoldur.[24]

Bu görüşler büyük çapta İngilizler ve Amerikalılar tarafından uygulanmışsa da, Almanlar'ın da stratejik bombalama fikrine ilgi gösterdiklerini söylemek yanlış olmaz. Nazi Almanyasının, İspanya İç Savaşı'nda Franko kuvvetlerine yardım maksadıyla sivil yerleşim merkezlerini bombaladıklarını, 1939'da Polonya'ya, 1940'ta Hollanda'ya ve sonra İngiltere'ye karşı aynı yönteme başvurduklarını biliyoruz. Ayrıca V-1 ve V-2 silahlarını geliştirdikleri, *Luftwaffe*'ye stratejik bombalama yeteneği kazandırmak için planlar hazırladıkları da bir gerçektir. Fakat şunu da belirtmek gerekir, bu planlardan hiçbiri başarıya ulaşamamış ve Almanya, stratejik bombalama alanında, Amerika'nın çok gerisinde kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Almanlar'ın kullandıkları bomba miktarı 74.172 ton iken, müttefiklerin kullandıkları 1.996.036 ton olmuştur. Yine aynı süre içinde, Almanlar'ın İngiltere'ye attıkları bomba miktarı, Almanya'ya atılanın ancak yüzde üçü kadardır.[25] Almanya ve Sovyetler'in "stratejik bombalama" kavramına müttefikler kadar ağırlık verdiklerini ileri sürmek mümkün değildir. Japonlar da hava kuvvetlerini daima deniz ve kara kuvvetlerinin yardımcısı olarak görmüşlerdir. Hâlbuki stratejik bombalama, hem Avrupa'da hem Pasifik'te, müttefik stratejisinin temel unsurlarından birini teşkil etmiştir.

Müttefikler gerek Almanya'nın gerek Japonya'nın kayıtsız şartsız tesliminin sağlanmasında stratejik bombalamanın büyük rol oynayacağına inanıyorlardı. Fakat Dresden, Hamburg ve Tokyo'nun yıkımına rağmen ne Almanya ne de Japonya teslim olmuştu. Aktif hava savunması ve pasif sivil savunma tedbirleri bombalamanın etkisini azaltabiliyordu. Her iki ülkenin ekonomileri onarılmaz yaralar aldığı hâlde, halkın maneviyatı üzerindeki etki beklendiği kadar çabuk ve yıkıcı olmuyordu. Almanya ancak işgal edilerek kayıtsız şartsız teslime zorlanmıştı. Japonya ise, ab-

[24] Alexander P. de Seversky, *Victory through Air Power* (New York: Simon and Schuster, 1942). Bkz. Russell F. Weigley, *The American Way of War,* 238-239.

[25] R.J. Overy, "From Uralbomber to Amerikabomber: The Luftwaffe and Strategic Bombing", *The Journal of Strategic Studies* (September 1978): 154-178.

luka ve bombalara karşı büyük bir direnç göstererek Amerika'yı işgalden başka çare olmadığına inandırmaya çalışıyor gibiydi. Washington'daki egemen algılama bu yöndeydi. Başka bir deyişle, Douhet ve Mitchell'in fikirleri bir türlü sonuca götürmüyordu. İşte bu noktada nükleer bombanın devreye girmesi, stratejik bombalama görüşüne yeni bir boyut ve işlerlik kazandırdı. Konvansiyonel bombardımanların, şüphesiz ki, yıpratma etkisi vardı, fakat şok etkisi yoktu. Hattâ kurbanlar, gittikçe kötüleşen şartlara kendilerini yavaş yavaş alıştırabiliyorlar ve bir süre sonra bombardıman sanki onların gündelik hayatının bir parçası hâline geliyordu. Yeni silah ise, korkunç ve âni yıkım gücü ile, Japonlar üzerinde şok etkisi yaratarak, onları kayıtsız şartsız teslime zorlayacaktı.

HİROŞİMA VE NAGASAKİ'NİN SONRASI

İkinci Dünya Savaşı tecrübesi Amerikan strateji kültüründe derin izler bırakmıştır. Savaştan hemen sonra, atom bombasının etkisi genellikle iki açıdan ele alındı. Birinci sorun, atom silahı uluslararası ilişkilerin niteliğini değiştirecek miydi? Önceleri sadece teorik olarak görülen bu sorunun yanında, asıl üzerinde durulan daha ziyade pratik ve operasyonel bir sorun vardı: Atom silahının kuvvet ve harekat planlarındaki yeri ne olacaktı?[26]

Savaştan sonraki ilk yıllarda, ABD yönetimlerine egemen olan görüş, yine kayıtsız şartsız teslim ve stratejik bombalama anlayışına dayanıyordu. Atom silahının Hiroşima ve Nagasaki'de ortaya çıkan müthiş yıkım gücü, yerleşim ve sanayi merkezlerine düzenlenen stratejik bombalamayı daha etkili kılacaktı. Ayrıca, atom silahının şok etkisi, Japonlar'ın Pearl Harbor'da yaptığı gibi baskın tarzında bir taarruzla elde edilebilirdi. Bu yaklaşım, Pearl Harbor tarzındaki bir baskın ile atom bombasının yüksek yıkım gücü ve stratejik bombardıman kavramlarını birleştiriyordu. Atom silahlarıyla baskın şeklinde taarruzun ilk hedefi, düşmanın doğrudan askerî gücünden çok, sosyo-ekonomik yapısını felce uğratmak olmalıydı. Oysa Japonlar ve Almanlar, baskın şeklinde taarruzu şehirlere ve sanayi merkezlerine karşı değil, düşmanın ikmal ve intikal hatlarına, komuta-kontrol ve haberleşme merkezlerine karşı uygulamışlardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk yıllardaki Amerikan anlayışına göre ise, atom silahıyla baskının sağlayacağı büyük üstünlük böyle sınırlı bir amaç için ziyan edilmemeliydi. Elde edilecek kazancın "stratejik" boyutlara erişmesi sağlanmalıydı. "Blitzkrieg" ile stratejik bombalamayı birbirleriyle bütünleştiren bu yaklaşım, savaştan sonra Manhattan Projesi fizik-

[26] Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy* (London: MacMillan, 1981): 28-29.

çileri tarafından da güçlü bir şekilde savunulmuştu.[27] Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, nükleer silahların Amerika'dan başka devletler tarafından imâl edilebileceği gerçeğini de ihmal etmeyen Manhattan fizikçileri nükleer silahların dünyayı bir felâkete götürebileceği ihtimali üzerinde de durmuşlar, hattâ "ya tek bir dünya ya da hiç" sloganıyla nükleer enerjinin merkezî bir denetim altına alınmasını dahi önermişlerdi.[28]

Sovyetler Birliği'nin 1949 Ağustosu'ndaki ilk nükleer silah denemesinden sonra, Amerikan nükleer strateji düşüncesi, eskiye oranla çok daha analitik bir özellik kazanmaya başlamıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda, Bernard Brodie, Herman Kahn ve Albert Wohlstetter gibi sivil strateji uzmanları uluslarüstü bir merkezî otorite kurmakla –ki böyle bir otoritenin kurulamayacağı kısa sürede anlaşılmıştı– nükleer felâket arasında başka alternatiflerin de mevcut olabileceği üzerinde akıl yürütmüşlerdir. Bu tür çalışmalar üniversitelerde ve düşünce kuruluşlarında yaygınlaşmış ve son derece zengin bir bilgi birikimi ve literatürün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Sovyetler ve ABD arasında bir nükleer dengenin oluşması, kayıtsız şartsız teslim ve stratejik bombalama kavramlarını büyük ölçüde yumuşatmıştır. Bu çerçevede stratejik tercihleri çoğaltmak için silah sistemleri çeşitlendirilmiş ve nükleer silahlanmanın yanında konvansiyonel silahlanmaya da ağırlık verilmiştir. Tercihleri çoğaltma eğilimi, "sınırlı savaş", "kontrollü tırmanma" ve "esnek karşılık" gibi kavramlaştırmalara yol açmıştır. Stratejik araştırmalar bir yandan karar vericileri değişik ihtimallere göre hazırlarken öte yandan nükleer dengenin istikrarının sürdürülmesine katkıda bulunmuştur.

Soğuk Savaş sonrasındaki koşulların, özellikle 9/11'in ABD'nin ulusal güvenlik kültürü üzerindeki derin etkisi şüphesiz bu yazıda tartışılamayacak kadar çok yönlü ve kalıcı olmuştur. Ancak, hiç olmazsa, 9/11 sonrası Amerikan strateji düşüncesine egemen olan bazı özellikleri bu yazıyı bitirirken saptayabilir ve bunların ne ölçüde geçmişteki bazı unsurlarla irtibatlandırılabileceğini anlamaya çalışabiliriz. Bu özellikleri şöyle özetlemek mümkündür:

– Bugünkü ABD stratejisi terörle mücadeleye odaklı bir stratejidir;

---

[27] Bkz. Robert Oppenheimer, "Atomic Weapons", *Proceedings of the American Philosophical Society* (January 1946). Bu tebliğ, adı geçen kuruluşun Kasım 1945'te Philadelphia'da toplanan "Atomic Energy and Its Implications" konulu sempozyumuna sunulmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için, bkz. Ali L. Karaosmanoğlu, "Nükleer Stratejinin İlk On Yılı", *Prof.Dr. Oral Sander'e Armağan*, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi (Ocak-Aralık 1996): 323-346.

[28] Dexter Master and Katherina Way, eds., *One World or None: A Report to the Public on the Full Meaning of the Atomic Bomb* (New York: McGraw-Hill, 1946).

– Terör bazı devletlerin (haydut devletler) desteği olmadan kolay kolay yaşayamaz;

– Onun için terörle mücadelede konvansiyonel askerî kuvvetlerin rolü çok önemlidir;

– Bu devletlere müdahale ederken en az zayiatla işi bitirmek için yüksek ateş gücü, ileri teknoloji silahları ve stratejik sonuç alabilecek şekilde konvansiyonel hava bombardımanlarına başvurmak gerekir;

– Bu müdahalelerin amacı, İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya ve Almanya'daki gibi, bu devletlerin rejimini değiştirmek, onları mümkün olduğu kadar "demokratikleştirmek" ve barışsever devletler hâline getirmek olmalıdır.

9/11 sonrasındaki ABD davranışları geçmişten bariz izler taşımaktadır. Bugünkü Amerikan strateji anlayışında da, aynen Amerikan İç Savaşı'nda ve İkinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, yüksek ateş gücü ve teknolojik üstünlüğe aşırı güvenin, stratejik bombalamanın ve "kötü" devleti teslim alarak ve onu tamamen değiştirerek "ehlîleştirme" amacının var olduğunu görmek zor değildir.

ABD'NİN DIŞ POLİTİKASI: DEVAMLILIK VE DEĞİŞİM

Füsun Türkmen*

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yöneltilmiş olan terörist saldırıların, bu ülkenin dış politikasında –ve dolayısıyla uluslararası ilişkilerde– bir kırılma noktası oluşturduğu tartışmasız bir gerçektir. Aynı şekilde, Washington'un o tarihten itibaren sürdürdüğü müdahale siyasetinin uluslararası (ve bir ölçüde Amerikan) kamuoyu tarafından yoğun –ve çoğu zaman haklı– biçimde eleştirildiği de bir gerçektir. Lâkin, George W. Bush yönetiminin günümüzdeki dış politikası konusunda mümkün olduğunca objektif bir değerlendirme yapabilmek için, önce bu politikayı ABD dış politikasının temel özellikleri ışığında irdelemek gerekmektedir. Bir ülkenin dış politikası, değerlerden olduğu kadar çıkarlardan ve algılamalardan oluşmakta ve genel hedeflerin yanı sıra, gelişmelere göre özgül tepkiler içermektedir. Bu bağlamda belirlenen amaçlara erişebilmek için kullanılan siyasî, diplomatik, askerî ve ekonomik araçlarla birlikte sosyal ve kültürel faktörlere de görev düşmektedir. Dış politikanın içeriğini çeşitli değişkenler belirlemekte, bunların arasında tarih, coğrafya, ulusal kimlik ve kültür gibi sabit ögelerle birlikte, zaman içerisinde değişim gösterebilen siyasî, ekonomik, sosyal ve askerî unsurlar bulunmaktadır. Bu

---

* Y. Doç. Dr. Füsun Türkmen, Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

değişkenler gözönünde tutulduğunda, Bush yönetiminin politikaları ABD dış politika sürecinde ne derece devamlılık ve/veya değişim ifade etmektedir?

DÜNDEN BUGÜNE AMERİKAN DIŞ POLİTİKASI

Her ülke gibi, ABD dış politikasının da ilke ve öncelikleri geniş ölçüde tarih ve coğrafyası tarafından belirlenmiştir. Anglikan kilisesinin baskısından kaçarak dinsel inançlarını özgürce uygulayabilmek için 16. yüzyılda bu kıtaya göç etmiş olan Püritenler ilk hedef olarak dünyaya örnek oluşturabilecek bir toplum yaratma fikrini benimsemişler ve ahlâkî değerlere dayalı bir siyasî kültürün doğmasına öncülük etmişlerdir. Bu amaçla İngiliz sömürgeciliğine de başkaldırmış olan Amerikalılar, böylelikle özgürlük, demokrasi ve bağımsızlık gibi kavramların yeryüzünde geliştirilmesi misyonunun kendilerine Tanrı tarafından bahşedildiğine inanmışlar ve bu inanç günümüze dek süregelmiştir. Öte yandan, doğu ve batı'da iki dev okyanusla kuzey ve güneyde tehlikesiz komşuların çevrelediği bir kıtadan oluşan Amerikan toprakları zengin doğal kaynaklara da sahip bulunduğundan, bu yeni ülke dünyanın geri kalanından bağımsız ve korkusuz bir biçimde gelişme fırsatını yakalamış ve XX. yüzyıla kadar daha çok içe dönük ve ekonomiye endeksli bir siyasî yaşam sürdürmüştür. Bu tarihsel olgu, daha sonra her fırsatta kendini gösteren bir inzivacılık dürtüsü olarak karşımıza çıkacaktır. Nitekim ilk ABD Başkanı George Washington'un 1796 tarihli ünlü veda mesajı, bu bağlamda bir siyasî vasiyetname niteliğindedir: "Yabancı milletlerle olan ilişkilerimizde bizim için temel kural, onlarla ticarî ilişkilerimizi mümkün olduğu kadar geliştirmek fakat siyasî ilişkilerimizi asgarî seviyede tutmaktır. Bizim gerçek politikamız, dış dünyanın neresiyle olursa olsun, kalıcı ittifaklardan kaçınmak olmalıdır".[1]

İnzivacılık geleneğinin yanı sıra, Amerikan dış politikasında idealizm ve realizm arasındaki gel-git hareketi de ülkenin kuruluş dönemin len kaynaklanmaktadır. Thomas Jefferson ve Alexander Hamilton gibi XVIII. yüzyıl Amerikan düşünür ve siyasetçileri arasında patlak veren bu tartışma günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Jefferson'un dış politikaya güç ve iktidar kavramları yerine mantık, hukuk ve ahlâkın hâkim olması yönündeki görüşü bugün genelde Demokratlar tarafından, Hamilton'un ulusal çıkar politikası ise genelde Cumhuriyetçiler tarafından temsil edilmektedir. Bu iki görüşü tarihte paradoksal biçimde bağdaştıran doktrin ise, Amerika'nın uygarlığı yaymayı hedeflediği ve kendi

[1] Aktaran Fraser Cameron, *US Foreign Policy after the Cold War: Global Hegemon or Reluctant Sheriff?*, London and New York, Routledge, 2002, s. 4.

nüfuz bölgesi olarak gördüğü batı yarımküreye Avrupalıların müdahalesini yasaklayan 1823 tarihli Monroe doktrini olmuştur. Bu yaklaşıma paralel olarak "kaçınılmaz yazgı" (*manifest destiny*) kavramı ortaya çıkmış ve "Tanrı'nın Amerikan milletine bahşettiği kıtadaki milyonlarca yurttaşın özgürce kalkınmasını sağlama" fikrinden hareketle, Kızılderili ve İspanyolların elindeki topraklar şiddet yoluyla ele geçirilerek ABD'nin batı eyaletleri kurulmuştur.[2] ABD dış politikasının temel belirleyicisi olan ilke-kuvvet paradoksu böylelikle önce ülke içinde ortaya çıkmış, XIX. yüzyılın sonundan itibaren ise bölgesel politikaya hâkim olmuş ve Karayipler ile Orta Amerika'da İngiliz üstünlüğüne son verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği dönemde ABD geleneksel inzivacılığını sürdürmüş, ancak Alman denizaltılarının Amerikan ticaret filosuna saldırmasıyla, uluslararası ekonomik ilişkilerine son derece önem veren Washington 1917 yılında savaşa girmiştir. İdealist kampın temsilcisi olan Başkan Woodrow Wilson Amerikan halkına savaşın amacını ulusal çıkarları korumaktan çok, "dünyayı demokrasi için güvenli hâle getirmek" olarak sunmuş ve savaşı, bir ortak güvenlik sistemi oluşturmak için fırsat olarak görmüştür. 1918 yılında bu bağlamda ortaya attığı 14 ilkeyi takiben Milletler Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarına öncülük eden Wilson'un dünya görüşü, Amerikan Senatosu'nun bu kuruluşa üyeliği reddetmesiyle ağır bir darbe almış ve 1920 seçimlerini "Önce Amerika" sloganıyla ortaya çıkan inzivacı aday Warren Harding kazanmıştır. O dönemde idealist-realist denklemiyle birebir örtüşerek gelişen uluslararasıcı-inzivacı denklemi böylelikle XX. yüzyıl ABD dış politikasına damgasını vurmuştur.

İki dünya savaşı arası döneme, Avrupa'da faşizmin yükselmesini kolaylaştıran Amerikan inzivacılığı hâkim olurken, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında da bu süreç devam etmiş, savaşa ancak Japonya'nın 1941 Aralık ayında Amerikan donanmasına karşı gerçekleştirdiği Pearl Harbor baskını sonucunda giren ABD bundan sonra Avrupa'nın Nazi boyunduruğundan kurtarılmasında Sovyetler Birliği'yle beraber büyük rol oynamıştır. Savaşın sonunda, Başkan Franklin D. Roosevelt'in çabalarıyla ABD bu defa yeni bir ortak güvenlik sisteminin oluşturulmasında başrolü oynamış ve Birleşmiş Milletler Örgütü kurularak ABD Senatosu üyeliği 89'a karşı 2 oyla kabul etmiştir. Uluslararası sahnede rol almayı, kuruluş döneminden tam bir buçuk asır sonra nihâyet kabullenen ABD, öte yandan İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte kuvvetlerini Avrupa kıtasından hızla çekmeye başlamıştır. Nazi Almanya'sına karşı SSCB ile

[2] Bu kavram, 1845 yılında Teksaslı gazeteci John L.O'Sullivan tarafından ortaya atılmıştır.

taktik bir ittifak içine girmiş olmasına karşın bunu önceleri –Moskova'nın aksine– gerçek siyasî bir ittifak olarak algılayan Washington, Avrupa'nın büyük bir kısmının Winston Churchill'in deyimiyle "demir bir perdenin arkasında hapsolduğunu" anladığında bu ittifak hızla tarihe karışmış ve kırk yılı aşkın bir süre uluslararası ilişkileri belirleyecek olan Soğuk Savaş dönemi başlamıştır.

Bu bağlamda ABD dış politikasındaki dönüm noktasını, 1947 yılında George Kennan'ın kavramsallaştırdığı çevreleme politikasının Sovyet blokuna karşı uygulamaya konması oluşturmuştur. Bunu aynı yıl "özgür uluslara yönelik silahlı saldırı veya dış tehditlere karşı destek verilmesini" içeren Truman doktrini, savaşın çökerttiği Avrupa'nın kalkınması için Marshall Planı, batı blokunun güvenliğini sağlamak amacıyla 1949 yılında Kuzey Atlantik Paktı'nın oluşturulması takip etmiştir. Kore savaşı, Küba krizi ve Vietnam savaşı gibi bloklararası doğrudan veya dolaylı çatışmalara sahne olan Soğuk Savaş döneminde küresel bir süper güç konumuna gelen ABD, dış politikasını dayandırdığı özgürlük ve demokrasi gibi temel değerleri salt komünizmle mücadele kavramı ile özdeşleştirmiş ve bu uğurda anti-demokratik rejimlere destek vererek hem kendi savunduğu ideallerle çelişkiye düşmüş, hem de özellikle kalkınmakta olan ülkelerde Amerikan aleyhtarlığının tohumlarını –Sovyet propagandasının yanı sıra– bizzat kendisi ekmiştir.

Sovyetler Birliği'nde 1990'lı yılların başında rejimin çökmesi ile Soğuk Savaş sona ermiş, Washington bu geçiş dönemini Başkan George H. W. Bush'un liderliğinde dikkatli ve statükocu bir yaklaşımla Sovyetler'i kışkırtmamaya özen göstererek aşmıştır. Bunu takiben Başkan Clinton'un Beyaz Saray'da geçirdiği sekiz yıl ABD dış politikası açısından bir belirsizlik ve yön arama devri olarak nitelendirilebilir. İç politika ve ülke ekonomisinin öncelik kazandığı ilk dört yıl sonunda, dünyanın çeşitli bölgeleri Soğuk Savaş'ın o güne dek bastırdığı etnik, dinsel ve ulusal çatışmalara sahne olmaya başlamış, bunun karşısında ABD dış politikasında ilke-çıkar çelişkisi bir kez daha su yüzüne çıkmıştır. Bir yandan, soykırımların cereyan ettiği Somali ve Ruanda'da fiyasko, Bosna ve Kosova'da ise kısmî başarı ile sonuçlanan insancıl müdahale deneyimlerine paralel olarak Clinton yönetimi kalkınmakta olan ülkelere yönelik olarak "demokratik genişleme" ve "sürdürülebilir kalkınma" politikalarını başlatmış, fakat öte yandan insancıl müdahale girişimlerini kamuoyu korkusuyla sınırlı tutmuş ve insan hakları ihlâllerini kınadığı Çin'le olan ilişkilerinde ekonomik faktörlere öncelik vererek bu ülkeye en çok gözetilen ulus kaydı tanımıştır.

GEORGE W. BUSH DÖNEMİ

11 Eylül saldırıları her ne kadar ABD dış politikasında bir dönüm noktası oluşturmakta ise de, George W. Bush dönemi dış politikasını incelerken, devamlılık-değişim diyalektiğini salt bu olaya endekslemek doğru olmayacaktır. Çünkü aslında bu diyalektik, Washington'da değişen yönetimler arasında olduğu kadar yönetimlerin içinde de geçerli olmuştur. Öte yandan bugün hâlâ 11 Eylül'ün "Soğuk Savaş sonrası" olarak adlandırılan döneme son verip vermemiş olduğu da tartışılmaktadır.

ABD dış politikasındaki değişim işaretlerinin Bill Clinton'un ikinci başkanlık döneminden itibaren Kongre'nin Cumhuriyetçi kanadın eline geçmesiyle birlikte görüldüğü söylenebilir. Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı muhafazakâr Cumhuriyetçi Senatör Jesse Helms'in öncülüğünde "ulusal çıkar" lehinde ortaya atılan yeni politika Clinton'un çok taraflılık (*multilateralism*) ve nisbî idealizm politikasına ilk sekteyi vurmuştur. Ayrıca ulusal çıkar kavramı, Clinton'un kendi ekibi içinden bazı uzmanlar tarafından da öne çıkarılmış, nitekim eski Savunma Bakanı William Perry ve eski Pentagon görevlisi Ashton Carter, 1999 yılında ulusal çıkarların bir sınıflandırmasını yapmışlardır. Buna göre, A tipi çıkarlar ABD ve müttefiklerinin hayatî önemdeki çıkarlarını; B tipi çıkarlar askerî ve ekonomik alanda önemli stratejik çıkarlarını; C tipi çıkarlar ise barışın korunması veya stratejik önemi olmayan bölgelerdeki yabancı halklara insanî yardım gibi daha ikincil çıkarları kapsamaktadır.[3] O dönemde çok dikkat çeken bu çalışmayı takiben siyasî ve akademik çevrelerde geniş kapsamlı bir tartışma başlamış ve Amerika'nın çıkarlarını tespit amacıyla kurulan bir komisyon, çıkarlar ve değerler arasında bir ayrım yapılması gerektiğini ileri sürerek kuvvet kullanımını ancak hayatî çıkarların doğrulayabileceğine, demokrasi ve insan hakları gibi konuların ise aynı derecede öncelikli olmadığına karar vermiştir. Buna karşın ABD'nin ileri gelen siyaset bilimcilerinden Stanley Hoffman, çıkar ve değer ayrışmasının yapay olduğunu ve gerek ABD'nin gerekse dünyanın çıkarlarının temel değerlerden kaynaklandığını savunarak, soykırımların, nükleer savaşların ve insanlığa karşı suçların önlenmesinin birincil derecede önemli olduğunu ileri sürmüştür. Joseph S. Nye Jr. ise daha ortalama bir tavır takınarak, modern ulusal çıkar kavramının aynı zamanda ahlâkî bir boyuta sahip olduğunu ve ABD'nin kendi önceliklerinin yanı sıra küresel barış ve adaleti de savunmasının meşruluğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte Nye, güvenliğin doğal olarak her zaman öne çıkacağını ve bir zamanlar

[3] Ashton Carter ve William Perry, *Preventive Defense*, Brookings Institution, Washington. D.C.,1999, s. 11.

Soğuk Savaş'ın öncelikler arasında işgal ettiği yeri bugün terörizmin işgal etmesi gerektiğini de belirtmiştir.

Bu görüş, başkan adayı George W. Bush'un danışmanları tarafından 2000 yılı seçim kampanyasında açıkça desteklenmiştir. Bu bağlamda, sonradan Ulusal Güvenlik Danışmanı ve bugün Dışişleri Bakanı olan Condoleezza Rice, *Foreign Affairs* dergisinde yayımlanan bir makalesinde, ulusal çıkar eksenli yeni ABD dış politikasının önceliklerini şöyle sıralamıştır:[4]

– Amerikan silahlı kuvvetlerinin caydırıcı gücünü garantilemek ve eğer caydırma başarısızlıkla sonuçlanırsa, ulusal çıkarlar uğruna savaşa girecek kapasitede olmak;

– Ekonomik alanda büyüme ve siyasî alanda dışa açılmayı serbest ticaret ve istikrarlı bir uluslararası para sistemi vasıtasıyla yaymak ve bundan ABD ile aynı değerleri paylaşanların faydalanmasını sağlamak;

– Barış, özgürlük ve refah konusunda ABD ile aynı görüşleri paylaşan dost ve müttefik ülkelerle ilişkileri yenilemek ve güçlendirmek;

– ABD'nin enerjisini, Çin ve Rusya gibi uluslararası ilişkilerde etkin rol oynayabilecek diğer büyük güçlerle olan münasebetler üzerinde yoğunlaştırmak;

– "Haydut devletler"ile terörizm ve kitle imha silahlarının yarattığı tehditlere etkin biçimde karşı durmak.

Aynı derginin aynı sayısında, Başkan Reagan ve Başkan George H.W. Bush'a danışmanlık yapmış ve şu anda Dışişleri Bakan yardımcısı olan Robert Zoellick, Cumhuriyetçi Parti'nin beş dış politika ilkesini şöyle dile getirmiştir:[5]

– ABD, ulusal çıkarını takip etmekten ve tehlike karşısında gücünü kullanmaktan çekinmemelidir;

– Çağdaş Cumhuriyetçi dış politika, ABD'nin ittifak ve koalisyon içerisinde olduğu partnerlerinin sorumlulukları onunla paylaşmalarını gerektirmektedir;

– Uluslararası örgüt ve anlaşmalar etkin dış politika araçları olarak müzakereleri kolaylaştırmalı, ortak çıkarlara hizmet etmeli ve anlaşmazlıkların işbirliği yoluyla çözümlenmesini sağlamalıdırlar. Buna karşın, her türlü sorunun sadece çoktaraflılık ilkesine dayanılarak çözümlenemeyeceği kesindir;

– Bilişim ve iletişim alanında gerçekleştirilen devrimler, ticaret ve finansın siyaset ve güvenlik alanında daha büyük bir rol oynamasına yol

[4] Condoleezza Rice, "Promoting the National Interest", *Foreign Affairs*, Ocak/Şubat 2000.
[5] Robert Zoellick, "A Republican Foreign Policy", *Ibid.*

açmıştır. ABD dış politikası bu yöndeki gelişmelere, piyasaları ve zihniyetleri açarak katkıda bulunmalıdır;

– ABD, kendisine karşı nefret besleyen ve her türlü nükleer, biyolojik ve kimyasal silahı kullanmaya hazır olan düşmanlarına karşı son derece uyanık olmalıdır.

Bu ilkelerin yanı sıra Zoellick, Avrupa ve Japonya ile olan ilişkilere gereken önemin verilmesini; Rusya, Çin ve Hindistan'a karşı gerçekçi bir siyaset güdülerek bunların müttefik kabul edilmemesi ama düşmana da dönüştürülmemesi gerektiğini; kalkınmakta olan ülkelerle olan bağların kuvvetlendirilmesini; buna karşın Irak ve Kuzey Kore'deki tehditkâr rejimlerin uzun vadeli bir politika sonucunda saf dışı edilmesinin zorunlu olduğunu savunmuş ve ABD'nin artık bir tepki değil etki siyaseti benimseyerek, uluslararası arenada mantıklı ve tutarlı bir biçimde teknolojik, ekonomik, siyasî ve askerî avantajlarını kullanması gerektiğini vurgulamıştır.

Tüm bunlardan, Clinton dönemi sonrasında dış politikada çok daha keskin bir tavrın takınılacağı belli olmuştur. Lâkin gerek Rice ve gerekse Zoellick'in, Jesse Helms tarzı bir aşırı inzivacılık ve muhafazakârlık güttüklerini söylemek de zordur. O kadar ki, Başkan Clinton'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Sandy Berger'in 2001 yılı başında yazmış olduğu gibi, o dönemde her iki parti arasında dış politika konusunda bir oydaşma olduğu dahi ileri sürülebilir. Nitekim saldırı olasılıklarını caydırmak, anlaşmazlıkları çözümlemek, piyasaları açmak, kitle imha silahlarının yayılmasını önlemek, diğer uluslarla işbirliği yapmak vb. gibi konular Clinton yönetiminin de desteklemiş olduğu girişimlerdir. Fakat yeni Bush yönetimi birkaç ay içinde farklı bir tutum sergilemeye başlayacak ve aşağıda göreceğimiz gibi, geleneksel inzivacılık dürtüsü bir kez daha su yüzüne çıkacaktır. Tâ ki 11 Eylül 2001 tarihinde ABD tarihte eşi görülmemiş bir saldırıya uğrayana kadar.

KIRILMA NOKTASI: 11 EYLÜL 2001

11 Eylül 2001 günü, Dünya Ticaret Merkezi'nin bulunduğu ikiz kulelerin ve Pentagon binasının teröristlerin kaçırmış olduğu yolcu uçakları tarafından saldırıya uğraması ve bir dördüncü uçağın Pennsylvania üzerinde düşürülmesi ile "ABD için dünya değişmiştir."[6] 3000'den fazla sivilin hayatını kaybettiği bu olay gerek Amerikan halkı üzerinde, gerekse devlet yönetiminde bir şok yaşanmasına yol açmış ve çok geçmeden ABD dış politikasına radikal biçimde yansımıştır. Öte yandan şurası da bir gerçek-

[6] Fraser Cameron, *op.cit.*, s. 134.

tir ki, terörist gruplar daha Başkan Clinton döneminde Kenya ve Tanzanya'daki Amerikan elçiliklerine yöneltilen ağır saldırılarla ABD'yi tehdit etmeye başlamış ve konuyu incelemek için kurulmuş olan Hart-Rudman Komisyonu 1999 tarihli raporunda, Amerika'nın giderek kendi toprakları üzerinde tehdit edileceğini ve bazı devletlerin ve terörist grupların saldırıları sonucunda çok sayıda Amerikan vatandaşının ABD sınırları içerisinde hayatlarını kaybedebileceklerini açıkça ifade etmiştir.[7] Bu uyarıların yeterince ciddiye alınmamış olması ve Amerikan istihbarat servislerinin eksik ve çelişkili raporları, daha sonra Washington'da çok tartışılmıştır.

Saldırıları takiben Başkan Bush'un 20 Eylül 2001 tarihinde Kongre'ye hitaben yaptığı konuşmada, ABD'nin, kendisine savaş ilân etmiş olan teröristlerle onları barındıran devletler arasında ayrım yapmadığını ve saldırganlara karşı seferberlik ilân ettiğini söylemesiyle, Washington'un hedef olarak dağınık terörist grupların peşinden gidemeyeceğinin bilincinde olduğu ve dolayısıyla misilleme için bazı devletleri hedef alacağı açıkça belli olmuştur. Nitekim çok geçmeden, saldırıların sorumlusu olarak kabul edilen El Kaide örgütünü barındırdığı gerekçesiyle Afganistan'daki Taliban rejimi ve bundan iki yıl sonra, kitle imha silahları ürettiği gerekçesiyle Irak'ta Saddam rejimi ABD'nin askerî müdahalesi sonucu devrilmişlerdir. Hâlen sürmekte olan bu siyaseti değerlendirmek amacıyla George W. Bush yönetiminin dış politikasını, ABD dış politikasının genel parametreleri çerçevesinde devamlılık-değişim diyalektiği açısından incelemek yerinde olacaktır.

DEVAMLILIK ÖGELERİ

ÖZGÜRLÜK VE DEMOKRASİ SAVUNUCULUĞU

"Ulusumuzun ideali, ulusumuzun güvenliğini her zaman aşmıştır. Bizler öteden beri haklı bir barış –özgürlükçü bir barış için savaşıyoruz. Bu barışı teröristlere ve despotlara karşı savunmaya kararlıyız. Ve bu barışı dünyanın her tarafına özgür ve açık toplumları destekleyerek götüreceğiz".[8]

Başkan George W. Bush'un bu sözleri, Amerikan dış politikasında XIX. yüzyılın sonundan beri dış müdahalelerin temel gerekçesi olarak karşımıza çıkmakta ve 11 Eylül sonrası siyasetin resmî belgelerindeki ana temayı teşkil etmektedir. Nitekim saldırılardan bir yıl sonra ABD yönetimi tarafından yayımlanan ve dış politika hedef ve stratejilerini içeren

[7] *US Commission on National Security for the 21st Century*, 1999, Arlington,Virginia. Bkz. http://www.nssg.gov.

[8] Başkan George W. Bush, West Point Askerî Akademisi, New York, 1 Haziran 2002.

"ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi" adlı belgenin Giriş bölümünde şu satırlar dikkati çekmektedir: "XX. yüzyılda özgürlük ve despotluk arasındaki büyük mücadele, özgürlükçü güçlerin kesin zaferi ve başarının tek sürdürülebilir modeli ile sonuçlanmıştır: Özgürlük, demokrasi ve serbest girişim... Özgürlüğe dayalı tüm değerler her birey ve her toplum için geçerli ve meşrudur. Ve özgür ulusların görevi bu değerleri zaman ve mekân sınırı tanımadan savunmaktır".[9] Belgenin geri kalan bölümlerinde ise ABD yönetimi, hukukun üstünlüğü, devlet gücünün demokratik biçimde sınırlandırılması, ifade ve inanç özgürlüğü, adalette eşitlik, kadın haklarına saygı, dinî ve etnik hoşgörü, mülkiyet hakkına saygı gibi değerlerden mahrum bırakılmış uluslara yardım etmek amacıyla uluslararası örgütleri ve dış yardım olanaklarını kullanmayı taahhüt etmekte ve baskı rejimlerine karşı diğer demokrasilerle işbirliğinin gerekliliğini vurgulamaktadır.[10]

Terörizmin sadece bir güvenlik sorunu olmadığı ve kuvvet kullanımının ötesinde siyasal ve ekonomik nedenlerinin de ortadan kaldırılması gerektiği fikrinden hareketle ortaya çıkarılan bu siyasî belge, daha sonra geliştirilen Büyük Orta Doğu Projesinin ilk taslağı sayılabilir. Küresel terörizmin Orta Doğu'dan kaynaklanmasında özellikle Arap ülkelerindeki demokrasi açığı ve sosyo-ekonomik sorunların rolüne odaklanan Bush yönetimi, buna çare olarak aslında Amerikan siyasî düşüncesinin en eski ve temel ilkeleri olan özgürlük ve refah kavramlarına başvurmuştur.

Anglo-sakson liberalizmi ve John Locke'un fikirlerine dayanan bu değerler ABD'nin sadece Anayasa ve devlet sistemini etkilemekle kalmamış, XX. yüzyılın başlarından beri dış politikasının bir parçası olarak öne çıkmıştır. Wilsonculuk olarak nitelendirilen idealist dış politika yaklaşımı/söylemi Soğuk Savaş ve sonrasında da varlığını sürdürmüştür. Sırasıyla faşizm, komünizm ve bugün köktendinci terörizme karşı sürdürülen mücadelelerle özdeşleşen Wilsoncu dış politikanın özelliği, ABD'nin diğer devletlerin uluslararası davranışlarının yanı sıra iç politikaları ile de ilgilenmek hak ve özgürlüğüne sahip olduğu görüşüdür.[11] Buna en güncel örnek olarak Irak müdahalesini gösterebiliriz. Bush yönetiminin kilit isimlerinden Richard Perle, savaştan önce Irak'ın Arap dünyasının demokratikleştirilmesinin deneme tahtası olabileceğini ve "bölgenin deği-

[9] *The National Security Strategy of the United States of America*, The White House, Eylül 17, 2002, Giriş.
[10] *ibid.*, s. 1-4.
[11] Walter Russell Mead, *Special Providence: American Foreign Policy and how it changed the World*, Routledge, New York and London, 2002, s.138.

şime uğraması için Saddam gibi bir diktatörün devrilmesinin diğerlerine örnek oluşturabileceği"ni söylemiştir.[12]

Evrenselci bir yaklaşıma sahip olan Wilsonculuk ulus, din, sınıf, birey veya cinsiyet ayrımı yapmamakta ve istisnasız herkesin aynı hak ve özgürlüklere sahip olduğunu savunmaktadır. Bu yönüyle ahlâkî olduğu kadar, ABD'nin süpergüçlük –veya hegemonluk– olgusunun gereklerine çoğu zaman aykırı, dolayısıyla da bir paradoks kaynağıdır. Çıkarlarla idealler arasındaki bu paradoks, ABD dış politikasını öteden beri belirleyen sarkaç hareketini tetiklemekte ve bu devletin çelişkili, güvenilmez ve hattâ ikiyüzlü bir politika sürdürdüğü izlenimini yaratmaktadır. Bush yönetiminin bu tip –ve çok daha sert– eleştirilere verdiği cevap ABD'nin çıkarları ile ideallerinin aynı doğrultuda, dolayısıyla paradoksun aslında bir sentez oluşturduğu yönündedir. Nitekim Başkan, ikinci dönem seçilmesinin ardından yaptığı ilk konuşmada, Amerikan dış politikasını terörle mücadeleden çok evrensel ilkelere, Bağımsızlık Bildirgesi'ne ve Lincoln'ün sözünü ettiği "tüm zamanlarda, tüm insanlar için geçerli olan soyut gerçeğe" dayandırmıştır. Robert Kagan'a göre, "Amerikan dış politikasını Bağımsızlık Bildirgesi'nin her daim geçerli ilkelerine dayandırmanın pratik değeri, bu ilkelerin evrensel arzuları yansıtmasından gelir. Böyle bir politika, dışarda teröre karşı savaşa oranla daha fazla destek toplayabilir, içeride de enternasyonalist bir dış politikaya kalıcı destek sağlayabilir".[13]

AMERİKAN İSTİSNACILIĞI

Günümüzde George W. Bush yönetimi dış politikasının en önemli bileşenlerinden biri "Amerikan istisnacılığı" (*American exceptionalism*) olarak bilinen milliyetçilik türüdür.[14] Amerika dışında pek fazla tanınmayan ve kuruluş yıllarından bu yana Amerikan milliyetçiliğinin çekirdeğini oluşturan bu kavrama göre, Amerikan ulusu Tanrı'nın kutsadığı ve dünyaya özgürlük getirmekle yükümlü kıldığı bir ulustur. Bu yaklaşım, XVIII. yüzyıldan beri Amerika'nın büyüyen gücüne paralel olarak gelişmiş ve XX. yüzyılda daha çok Cumhuriyetçi Parti'nin muhafazakâr kanadı tarafından kriz dönemlerinde ve kamuoyu desteği gerektiği zamanlarda

[12] Aktaranlar Stefan Halper ve Jonathan Clarke, *America Alone: The Neo-Conservatives and the Global Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s. 156.

[13] Robert Kagan, "ABD Eski İlkelerine Döndü", *The Washington Post*, 24 Ocak 2005, aktaran Radikal, 27 Ocak 2005.

[14] David P. Forsythe, "The U.S. and Trans-Atlantic Relations: On the Difference between Dominance and Hegemony", Conference, 23 Ekim 2004, www.unl.edu/polisci/faculty/forsythe/ us - european-relations.doc

öne çıkarılmıştır. 2003'ten beri süren Irak kizi bu bağlamda tipik bir örnek oluşturmaktadır.

Çağdaş Amerikan istisnacılığı dört açıdan dikkat çekicidir:[15]

Her şeyden önce, Avrupa ve Amerika'da hâkim olan devlet egemenliği kavramları farklıdır. AB aracılığıyla Avrupa'da giderek gelişen ulusalüstü yönetişim ve egemenlik paylaşımı fikri, ABD'nin devlet egemenliğine verdiği mutlak önemle örtüşmemektedir. Sonuncuya göre devlet, uluslararası düzlemde dokunulmaz olduğu kadar, ulusal bağlamda güvenlik ve refahın tek kaynağıdır. Amerikan yaklaşımının temelindeki sorunsal, dünyaya özgürlük getirme misyonu taşıyan bir devletin egemenliğini başkalarıyla paylaşmasının imkânsızlığıdır.

İkinci nokta, ABD dış politikasının meşruiyetinin, uluslararası rejimlerden çok ulusal onaya bağlı oluşudur. Nitekim Bush yönetiminin yetkilileri doğrudan veya dolaylı olarak, uluslararası anlaşmaların bağlayıcı olmadığını vurgulamaktadırlar.[16]

Amerikan istisnacılığı konusunda ilk iki noktaya dayanılarak yapılabilecek üçüncü bir tespit, bunun aşırı ulusal niteliğidir. Her ne kadar özgürlüğü dünyaya yaymak Amerika'nın evrensel misyonu ise de, esas olan bu misyonun salt Amerikan değerlerine göre yürütülmesi ve diğer uluslara Amerikan hak ve özgürlük kavramlarının götürülmesidir. Buradaki görüş, ABD değerlerinin aslında evrensel olduğu yönündedir. Fakat ABD'nin örneğin ekonomik ve sosyal haklara, kişisel ve siyasal haklar kadar önem vermemesi, insan hakları anlayışını göreceli kılan bir yaklaşımdır. Öte yandan genelde Amerika'nın içe dönük bir kültüre sahip olduğu da bir gerçektir. Çoğu zaman dış politika deneyiminden yoksun adayların başkan seçilmesi (Carter, Reagan, Clinton ve şimdi de Bush gibi); bellibaşlı birkaç tanesi hariç, basın organlarının ulusal konulara daha dönük olması; sinema ve edebiyat gibi kültürel alanlarda yabancı katkının azlığı; hattâ Amerikalıların sadece % 14'ünün pasaport sahibi olmaları, bunun başlıca göstergeleridir.[17] Buradaki paradoks, ABD kadar dünyayı askerî, ekonomik ve kültürel bakımdan etkisi altında tutan bir ülkenin bu denli içe dönük olmasıdır.

Dördüncü olarak, Amerikan dış politikasında çoktaraflılık (*multilateralism*) geleneğinin varlığına rağmen bunun pek de kuvvetli olmadı-

---

[15] *Ibid.*, s. 6-8.

[16] Örneğin Başkan Reagan ve şimdi de Bush yönetimlerinde yer alan John R. Bolton'un makalesi: "The Global Prosecutors: Hunting War Criminals in the Name of Utopia", *Foreign Affairs*, Ocak-Şubat 1999.

[17] Clyde Prestowitz, *Rogue Nation: American Unilateralism and the Failure of Good Intentions*, New York, Basic Books, 2003, s. 169.

ğıdır. Gerçi ABD İkinci Dünya Savaşından bu yana BM, NATO, Dünya Bankası ve IMF gibi örgütlerin kuruluşunda kilit rolü oynamıştır ama şurası da bir gerçektir ki bu örgütlerden hiçbiri bugüne dek ABD'nin siyasî seçeneklerini kısıtlayamamıştır. Bir yandan Güvenlik Konseyi'ndeki veto hakkı, öte yandan NATO ve iktisadî kuruluşlardaki ayrıcalıklı konum bunu engellemiştir.

Amerikan istisnacılığı konusunda bugün altı çizilmesi gereken nokta, George W. Bush'un –tıpkı Ronald Reagan gibi– bu kavrama olan kuvvetli inancıdır. Özellikle bu tip siyaset adamları için Amerikan istisnacılığı bir söylem olmaktan öte, temel bir değerdir. Dolayısıyla Bush'a göre ABD'ye yöneltilen saldırılar özgürlük ve uygarlığın kendisine yöneltilmiştir.[18]

JACKSONCU GELENEK

ABD dış politikasının değişmez unsurlarının yanı sıra, çeşitli etkenlere bağlı olarak dönüşümlü şekilde ortaya çıkan unsurlar da mevcuttur. Jacksoncu gelenek bunlardan biridir. Amerikan dış politikasını yönlendiren dört ana düşünce okulundan biri olan Jacksonculuk, adını ABD'nin yedinci başkanı Andrew Jackson'dan almıştır.[19] XIX. yüzyıldan beri Amerikan siyasetini etkileyen bu okul, XX. yüzyılda Truman, Nixon, Reagan ve bugün Bush'un dönemlerine damgasını vurmuştur. Jacksonculuk, Amerika dışında en az tanınan, Amerika içinde ise en çok eleştirilen düşünce akımıdır. Bunun nedeni, entellektüel boyutu olan bir siyasî hareket olmaktan çok, orta sınıf Amerikan halkının sosyal, kültürel ve dinî değerlerini yansıtmasıdır.

Günümüzde Jacksoncu Amerika, büyük merkezlerden uzak kent ve kasabalarla banliyölerde yaşayan aşağı ve orta sınıf çalışan kesimden oluşmaktadır. Yapısı itibariyle seçkinciden çok halkçı ve demokrat olan bu kesim, aile ve toplum yaşamında muhafazakâr, siyasette milliyetçidir. Dört düşünce okulunun içinde en militaristi olan Jacksonculuk dış politika konusunda realist ve güvenlik odaklıdır. Ulusal çıkar veya ulusal onur için savaşmayı doğal olarak göze alan Jacksoncular, Wilsoncuların aksine insancıl müdahaleden yana değildirler. Buna karşın Soğuk Savaş boyunca devleti her bakımdan desteklemişler, askere alınmak veya ağır savunma vergileri ödemekten hiçbir zaman kaçınmamışlardır. Doğrudan çıkarların söz konusu olmadığı Güney Vietnam ve Tayvan'a destek poli-

[18] David P. Forsythe, *op.cit.*, s. 8.

[19] Diğerleri, daha önce bahsettiğimiz Wilsonculuk, ülke içi demokrasiye öncelik veren Jefferson'culuk, uluslararası ilişkilerde ekonomiye ağırlık veren Hamilton'culuktur. Bkz. Walter Russell Mead, *op.cit.*

tikalarını ise ulusal onur ve prestij adına desteklemişlerdir. Jacksoncu Amerika'nın kitlesel milliyetçiliği ve militarizmi ABD'nin küresel gücünün en önemli dayanaklarından biridir.

Jacksoncu savaş anlayışına göre iki tip düşman, dolayısıyla iki tip savaş vardır. Onurlu düşmana karşı onurlu biçimde yürütülmesi gereken savaş ile kalleş düşmana karşı her türlü yöntemi uygulamanın meşru olduğu savaş.[20] Birincisinde düşman bellidir, açıkça savaş ilân eder ve savaşın kurallarına uyar. Bu durumda ona karşı aynı tavır sergilenmeli ve savaş esirlerine insanca muamele edilmelidir. Amerikan İç Savaşı buna örnek gösterilebilir. İkincisine ise, bugün teröre karşı yürütülen savaş en güncel örneği teşkil etmektedir. Bush yönetiminin Jacksoncu yaklaşımı kuvvet kullanımı konusunda geliştirdiği doktrinlerde de görülmektedir. Savaşın tüm olanaklar kullanılarak, sıfır risk veya en az kayıpla bitirilmesi ve düşmanın kayıtsız şartsız teslimi, Jacksoncu savaş teorisinin temel kurallarıdır. Başkan Reagan'ın eski Savunma Bakanı Weinberger'in Soğuk Savaş sonrasında bundan esinlenerek geliştirmiş olduğu doktrin, Bush yönetimi tarafından uyarlanmış ve uygulanmıştır.[21]

İNZİVACILIK DÜRTÜLERİ

Bush yönetiminin politikalarına yönelttiği eleştirilerle tanınan uluslararası ilişkiler uzmanı Charles A. Kupchan, *Amerikan Çağının Sonu* adlı eserinde, 11 Eylül öncesinde Amerikan siyasî çevrelerinin tavrını "aç bir hegemondan çok, duraksamalı bir şerif'inkine benzetmekte ve Soğuk Savaş sonrasında Amerika'nın giderek küresel bir rol üstlenmekten vazgeçmeye yöneldiğini vurgulamaktadır.[22] Bu eğilimde, elli yıllık stratejik ve ideolojik bir rakibin yok olmasının ardından tekrar su yüzüne çıkan inzivacı Amerikan geleneğinin olduğu kadar, 1990'lı yıllardaki müdahalelerin yorgunluğu ve usancı da rol oynamıştır. Nitekim Birinci Körfez Savaşı'nda Küveyt'in Saddam'a karşı savunulması için 540.000 Amerikan askerî bölgeye sevkedilmiş; Somali'deki iç savaş sırasında BM gücüne katkıda bulunulmuş ve bu Amerikan askerlerinin katledilmesiyle sonuçlanmış; Bosna'da Avrupalı güçlerin ilgisizliği karşısında soykırıma son vermek ve ırkçı Miloseviç rejimini saf dışı etmek yine Amerika'ya düşmüş; Kosova'da ise Arnavut halka karşı sürdürülen katliama karşı NATO müdahalesinin başını çeken de ABD olmuştur. Amerikan kamuoyunun

---

[20] Ibid., s. 251-252.

[21] Major Colin F. Mayo, "The Weinberger Doctrine in the Post-Cold War Era", www.globalsecurity.org/military/library/report/1992/MCF.htm

[22] Charles A. Kupchan, *The End of the American Era: U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-First Century*, New York, Alfred A. Knopf, 2002, s. 204.

"başkaları uğruna" girişilen bu savaşlara karşı çekimser bir tavır takınması, o dönemde başkanlığa aday olan George W. Bush'un Clinton'un insancıl müdahale siyasetini eleştirmesine yol açmıştır.

Seçim kampanyası sırasında, Amerika'nın "büyüklüğüne yaraşır mütevazı bir dış politika gütmesi gerektiği"ni ileri süren Bush, stratejik bakımdan ABD için hayatî önem taşımayan bölgelere müdahale edip, Somali'deki gibi çökmüş devletleri yeniden yapılandırma (*nation building*) girişimlerinde bulunmayacağını açıkça ifade etmiştir.[23] "Aşağılayıcı olursak sevilmeyiz, fakat kuvvetli ve alçakgönüllü olursak kabul görürüz" diyen Bush ayrıca kuvvet kullanımı konusunda son derece dikkatli olacağını rakibi Al Gore'la yaptığı tartışmalarda beyan etmiştir.[24]

Başkan seçilmesinin ardından, beyanları doğrultusunda Clinton döneminin "iddialı çoktaraflılık" (*assertive multilateralism*) politikasına son veren George W. Bush ilk iş olarak, Orta Doğu ve Kuzey İrlanda barış süreçlerine sürekli katkıdan vazgeçildiğini; Kuzey Kore ile yürütülen müzakerelere son verileceğini; Balkanlara yeni kuvvet gönderilmeyeceğini (hattâ Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'e göre, orada bulunan Amerikan kuvvetlerinin geri çekilebileceğini); diğer devletlerin tepkisine bakılmaksızın, ABD'nin yeni bir füze savunma sistemi kuracağını; sera gazlarının etkilerini sınırlandırmaya yönelik 1997 Kyoto Protokolünün ABD tarafından imzalanmayacağını açıklamıştır.

Tüm iniş çıkışlarına rağmen İkinci Dünya savaşından bu yana ABD'nin çoktaraflılık politikasına alışmış olan dünya kamuoyu bu yeni tavır karşısında şaşırmış, bazı iç ve dış kaynaklı eleştiriler Bush yönetiminin birtakım lobilerin güdümünde olduğunu ve örneğin Kyoto Protokolünün reddedilmesine ABD'deki güçlü petrol şirketleri lobisinin neden olduğunu ileri sürmüşlerdir.

11 Eylül saldırıları bu "neo-inzivacılığa" ister istemez âniden son vermiş, bu kez karşımızda müdahaleci ve tektaraflılık (*unilateralism*) yanlısı bir Amerika belirmiştir. Yine de bazı uzmanlara göre inzivacılık dürtüsü temelde varlığını sürdürmektedir ve 11 Eylül'ün etki ve tepkileri geride bırakıldığı ölçüde tekrar su yüzüne çıkacaktır.[25]

---

[23] George W. Bush, "A Distinctly American Internationalism", 19 Kasım 1999, Ronald Reagan Presidential Library, Simi Valley, California, aktaranlar Stefan Halper ve Jonathan Clarke op.cit, s.133.

[24] Al Gore ile Wake Forest Üniversitesinde yaptığı tartışma, 11 Ekim 2000, aktaranlar *Ibid.*, s.134.

[25] Charles A. Kupchan, *op.cit.*, s. 210.

DEĞİŞİM ÖGELERİ

YENİ MUHAFAZAKÂRLIK

Bush yönetiminin siyasî felsefesini bugün büyük ölçüde yansıtan "yeni muhafazakârlık" (*neo-conservatism*) bir terim olarak Amerikan siyasî sözlüğüne 1970'li yıllarda girmiş olup, 1930'lu yıllarda Stalinistlere, daha sonra da Vietnam savaşı aleyhtarı çevrelere tepki göstererek, liberal soldan sağa dönenlerin yeni siyasî kimliğine verilen addır.[26] Yeni muhafazakârlığın entelektüel kurucularından Irving Kristol'a göre, bu düşünceyi paylaşanlar beş ilke etrafında "aşağı yukarı" bir oydaşma sağlamışlardır:[27] Refah devleti fikrini benimsemek; serbest piyasanın kaynak dağılımı ve bireysel özgürlüklere katkıda bulunduğu inancı; din ve aile gibi muhafazakâr değerlere saygı; her şeyin herkes tarafından eşit paylaşılması gerektiği fikrini red; dış politikada ise, Amerikan değerlerine düşman bir dünyada Amerikan demokrasisinin uzun barınamayacağı görüşü.

Entelektüellerden oluşan ilk kuşak yeni muhafazakârlar yerlerini 1970'lerden itibaren siyasetçilere bırakmaya başlamışlar, buna paralel olarak yeni muhafazakâr düşünceyi benimseyen birtakım düşünce merkezleri ve yayınlar ortaya çıkmıştır.[28]

Kökenleri pek de yeni olmayan bu düşünce akımının çalışmamız çerçevesinde "değişim ögesi" olarak ele alınmasının nedeni, yeni muhafazakârlığın giderek entelektüel düzeyini yitirerek radikalleşmesi, saldırganlaşması ve bu hâliyle ABD dış politikasına ilk defa bu denli hâkim olmasıdır. Stefan Halper ve Jonathan Clarke bu konuda yazdıkları eserde, yeni muhafazakârların felsefeden polemiğe kaydıkça ölçüyü kaybettiklerini, "bizimle olmayan bize karşıdır" tavrını benimsediklerini ve pragmatizmle dengenin kilit rol oynadığı klâsik Cumhuriyetçi dış politikaya ihanet ettiklerini ifade etmişlerdir.[29]

Bush yönetiminde Başkan Yardımcısı Dick Cheney ve Savunma Bakanı Rumsfeld'in başını çektikleri ve kendilerini "katı Wilsoncular" (*hard Wilsonians*) olarak tanımlayan yeni muhafazakârlar bugün üç ana tema etrafında birleşmektedirler:[30] a) dinî inançtan kaynaklanan ve siya-

---

[26] David Frum, Dead Right, Toronto, Harper Collins, 1994, s. 127.

[27] Aktaran Jonah Goldberg, "The Neoconservative Invention: No New Kid on the Block", *National Review*, 20 Mayıs 2003.

[28] Bu entellektüeller arasında Norman Podhoretz, Daniel Bell, Melvin Lasky ve Seymour Martin Lipset'i ; düşünce merkezleri içindeAmerican Enterprise Institute ve Heritage Foundation'ı; yayınlar arasında ise *Commentary, Public Interest* ve *American Scholar*'ı sayabiliriz.

[29] Stefan Halper ve Jonathan Clarke, America Alone..*op.cit.*, s. 15.

[30] *Ibid.*, s. 11.

sal yaşamı "iyi" ve "kötü" arasında ahlâkî bir seçim olarak kabul etme; b) devletlerarası ilişkilerin temel belirleyicisinin askerî güç ve bunu kullanma iradesi olduğu; c) ABD'nin denizaşırı çıkarlarının Orta Doğu ve İslâm'a odaklı olduğu. Bu temaları uygulamaya koyarken, yeni muhafazakârlar olaylara siyah-beyaz bir yaklaşım sergilemekte ve kendileriyle hemfikir olmayanları dışlamakta, dış politikada askerî gücü son çare değil ilk seçenek olarak görmekte, diplomatik yöntemleri ve uluslararası örgütleri süreç dışına itmektedirler. Bunun sonucunda İslâm dünyasını, Amerika'nın dost ve müttefiklerini ve ülke içinde kendileriyle aynı fikirleri paylaşmayan vatandaşlarını karşılarına almaktadırlar.[31]

Altı çizilmesi gereken bir başka nokta, yeni muhafazakârların önder olarak benimsedikleri Ronald Reagan'ın da çizgisinin dışına çıktıklarıdır. Her şeyden önce Reagan'ın iyimser dünya görüşünü bir yana bırakarak, insanlığa karşı kötümser ve şüpheci bir tavır takınmışlar ve yine Reagan'ın aksine, muhafazakârlıkla Amerika'nın temel demokratik değerlerini bağdaştırmayı başaramamışlardır. Tek kutupluluk, önleyici müdahale, tektaraflılık gibi militarist ağırlıklı kavramlara aşırı derecede odaklanarak Reagan muhafazakârlığının temeli olan ekonomik politika önceliğini de tamamen geri plâna itmişlerdir.

Son olarak, Orta Doğu ve İslâm'a olan yaklaşımlarının özelliklerine bakarsak, bunun "bilgili cehalet" (*knowledgeable ignorance*) ve "Oryantalizm" gibi tarihsel kavramlarla uyum içerisinde olduğunu görebiliriz. Birinci kavram, İngiliz tarihçi Norman Daniel'in, Ortaçağ Avrupasının İslâm ve Müslümanlar hakkında düşündüklerine atıfla geliştirilmiştir.[32] "Bilgili cehalet", ulusların, fikirlerin, uygarlıkların ve dinlerin gerçeğe aykırı şekilde algılanmaları ve bunda ısrar edilmesi anlamında kullanılan bir terimdir. Oryantalizm ise, genelde Batı'nın Doğu'ya ve İslâm'a karşı olan üstünlük duygusu ve önyargılarını bilimsel ve analitik normlar olarak kabul ettirdiği fikrine dayanmaktadır.[33] Yeni muhafazakâr söylem üzerinde bu görüşlerin etkisi belirgindir ve Müslüman dünyasında Amerikan aleyhtarlığı olarak geri dönmektedir.

STRATEJİ DEĞİŞİKLİĞİ

Başkan Bush'un, Franklin D. Roosevelt'in başkanlığından bu yana Amerikan savaş stratejisi üzerinde en büyük değişikliği yapmış lider olduğu

[31] Robert H. Bork, "Civil Liberties after 9/11", *Commentary*, Temmuz-Ağustos 2003, ss. 29-35.
[32] Bkz. Norman Daniel, *Islam and the West: The Making of an Image*, Oxford, Oneworld, 1993.
[33] Bkz. Edward Said, *Orientalism*, London, Penguin, 1995.

söylenebilir.[34] Her iki başkan'ın da stratejisi âni bir saldırı sonucunda geliştirilmiştir. Roosevelt döneminde 1941 Pearl Harbor baskını, ABD'nin güvenliğininin salt mesafe vasıtasıyla korunamayacağını göstermiş, benzer biçimde 11 Eylül saldırıları, devletlere karşı yürütülen caydırma politikasının devlet dışı aktörlere karşı geçerli olamayacağını kanıtlamıştır. Böylelikle güvenlik, Bush yönetiminin kalıcı önceliği hâline gelmiştir. 11 Eylül sonrası Amerikan stratejisinin nesnel bir değerlendirmesinin yapılabilmesi için hedefler ve sonuçlar arasında bir karşılaştırma faydalı olacaktır.

2001 yılından beri, saptanmış hedef yönünde bir sonuç elde edilmiş veABD'ye karşı yeni bir saldırı olmamıştır. Tabii bunun nedenleri Amerika'nın başarısına dayalı olabileceği gibi, El Kaide'nin kendi strateji ve beklentilerinden de kaynaklanabilir. Fakat bizim açımızdan önemli olan, Bush yönetiminin terörizme karşı mücadele etmesi ve şimdiye dek Amerika'nın güvenliğini sağlamış olmasıdır.

Bunun yanı sıra gözden kaçan önemli bir nokta vardır: Soğuk Savaş boyunca uygulanmış olan önleyici müdahale stratejisindeki değişiklik. Bu döneme ait olası savaş planları, kısa vadede kesinleşen bir saldırıya karşı önceden vurmayı (*pre-emption*) içermekte ve âni bir tehlike karşısında uygulanan bu tip müdahaleler uluslararası hukuk ve teâmül açısından sorun oluşturmamaktadır. Bunun dışında bir başka strateji ise, uzun vâdede olası bir saldırıya karşı önleyici müdahaledir ki (*prevention*) 11 Eylül'den sonra Irak'ta Saddam rejimine karşı uygulanmış fakat genelde klâsik anlamda önceden vurma olarak kabul edilmiş ve edilmesi istenmiştir. 11 Eylül travmasının yarattığı bu tavrın gerekçesi, çeşitli devletlerden destek alan teröristlerin ne zaman, nerede ve nasıl saldırıya geçeceklerinin bilinmemesi, dolayısıyla onlara yataklık eden kaynakların yeni bir saldırıya meydan verilmeden kurutulması gerektiği görüşüdür. Diğer bir deyişle, kesinleşmiş saldırıya karşı önceden vurma ile olası saldırıya karşı önleyici müdahale arasında, ABD açısından bir fark kalmamıştır.

Lâkin, söz konusu strateji değişikliğinin olumsuz sonuçlar verdiği iki yılı aşkın bir süredir görülmektedir. Bunların başında, uluslararası ilişkilerin temel kuralı olan egemenliğin bir devlet tarafından açıkça ihlâli gelmektedir. Irak'a müdahalesinden beri ABD, kendisinin üzerinde hiçbir otorite kaynağı ve kural tanımayan küresel bir jandarma olarak algılanmakta ve 11 Eylül saldırıları sonrasında oluşan uluslararası toplumun desteğini büyük ölçüde kaybetmiş görünmektedir.[35]

---

[34] Bu bölüm için bkz. John Lewis Gaddis, "Grand Strategy in the Second Term", *Foreign Affairs*, January-February 2005.

[35] G. John Ikenberry, aktaran *Ibid.*

Bush yönetiminin Afganistan müdahalesiyle oluşan ve Irak müdahalesinden sonra da sürmesini umduğu uluslararası desteği kaybetmiş olmasının nedenleri çeşitlidir: BM Güvenlik Konseyi'nin 1945'ten beri değişmemiş siyasî yapısı; bu kurumun desteği olmadan da savaşa gidilebileceği izleniminin uyandırılması; Saddam rejimi ve El Kaide arasındaki bağlantının inandırıcı olmayışı; Irak'ta kitle imha silahlarının varlığının kanıtlanamaması; ve Bush yönetiminin diğer alanlardaki tektaraflı politikasının uyandırmış olduğu güvensizlik duygusu. Bundan çıkarılacak ders şudur: Etkili olabilmek sadece güce değil, aynı zamanda ikna yeteneğine de bağlıdır. Nitekim ABD, İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş ve sonrasında (Birinci Körfez Savaşı, Bosna, Kosova ve Afganistan gibi) patlak veren tüm kriz ve çatışmalarda uluslararası toplumu kuvvet kullanımı konusunda ikna edebilmiş, insancıl gerekçelerle çoğu zaman buna gerek dahi kalmamıştır. Irak'ta söz konusu olan strateji değişikliği ise bu desteğin ne kadar kolay yok olabileceğini ispatlamaktadır.

MEŞRUİYET KAYBI

Bush yönetiminin Irak müdahalesi, Amerikan dış politikası için ciddi anlamda bir meşruiyet kaybına neden olmuştur.[36] Uluslararası toplumun Amerika'ya olan güveni sarsılmış ve eleştiriler giderek Amerikan aleyhtarlığı düzeyine yükselmiştir.

Bir devletin girişimlerinin meşru olabilmesi için iki şartın yerine getirilmesi gerekmektedir: Yetkili siyasî kurumların onayı ve yasal ya da ahlâkî bir kuralın ihlâl edilmemesi.[37] Ayrıca bu konuda edinilen kanaat önemlidir. Örneğin Kosova'daki NATO harekâtında olduğu gibi yasal olmayan –bu durumda BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan yapılan bir girişim, insanî nedenlerle meşru sayılabilmektedir. Lâkin bütün esnekliğine rağmen meşruiyet, uluslararası ilişkilerde devletler tarafından gözönünde tutulması gereken bir kavramdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD politikasının meşruiyeti dört unsura dayanmıştır. Bunlardan birincisi, bazı istisnalara rağmen, BM Güvenlik Konseyi kararları vasıtasıyla uluslararası hukuka bağlılık; ikincisi, Soğuk Savaşın gerekleri doğrultusunda müttefik ve dost ülkelerle oydaşma arayışı ve işbirliği; üçüncüsü, güvenlik açısından ABD'ye bağlı Batı Avrupalı güçleri güvenlikleri açısından tam tatmin etmeyecek kadar ölçülü bir dış politika; dördüncüsü, Batı bloku bağlamında barış ve refa-

[36] Bu bölüm için bkz. Robert W. Tucker ve David C. Hendrickson, "The Sources of American Legitimacy", *Foreign Affairs*, Kasım-Aralık 2004, ss. 18-32.
[37] *Ibid.*, s.18.

hın başarıyla sağlanmış olmasıdır.[38] Bütün bunların sonucunda ABD uluslararası platformda belli bir saygınlık kazanmıştır.

Böyle bir arka plâna karşın, Bush yönetiminin neden olduğu meşruiyet kaybını anlamak zor değildir. Nitekim daha 11 Eylül saldırıları gerçekleşmeden, yönetimin ileri gelenleri uluslararası hukuka karşı duydukları derin şüpheyi dile getirmişler, saldırılardan sonra ise mütteffikleri dışlayan bir tavır içine girilmiştir. Irak müdahalesiyle uygulamaya konulan "önleyici müdahale" doktrini, Soğuk Savaş boyunca barışın korunmasını sağlayan çevreleme ve caydırma doktrinlerinin yerini almış, askerî güç – diğer bir deyişle kaba kuvvet– dış politikada tek başarı kriteri konumuna yükselmiştir. Böylelikle, İkinci Dünya Savaşından bu yana meşruiyeti oluşturan unsurlar tümüyle saf dışı edilmiştir. Başkan Bush'un ikinci seçim kampanyasında rakibi olan Demokrat Senatör John Kerry'nin Kongre ve kamuoyuna hitaben dediği gibi, "Irak'ı Saddam'dan kurtarmaya gittik, şimdi politikamızı kendimizden kurtarmamız gerekiyor".[39]

İNSAN HAKLARI POLİTİKASINDA GERİLEME

1970'li yıllarda, Nixon döneminin politikalarına ve Vietnam savaşına Amerikan halkının göstermiş olduğu tepki Kongre'nin tavrını belirlemiş ve Temsilciler Meclisi üyesi Donald Fraser'in öncülüğünde ABD'nin ikili ilişkilerinde insan haklarının yeri sorgulanmaya başlamıştır. Bunu, Kongre üyeleri Jackson ve Vanik'in Sovyetler Birliği'nin Yahudi kökenli yurttaşlarına karşı izlediği göç hakkını kısıtlama politikasını ekonomik yaptırım yoluyla önleme çabaları izlemiştir. Kongre'nin girişimleri 1976 yılında başkanlığa seçilen Jimmy Carter'ın insan haklarına dış politikada öncelik vermesiyle daha büyük bir ivme kazanmıştır. Carter'ın bu politikası Latin Amerika gibi ABD'nin nüfuzlu olduğu bölgelerde insan hakları ihlâllerinin büyük ölçüde azalmasına ve bazı yönetimlerin değişmesine yol açmışsa da, nükleer güçler dengesinin söz konusu olduğu Sovyet blokuna karşı, aynı ölçüde etkin olamamıştır. Fakat tüm bu hamlelerin sonucunda insan haklarının ABD dış politikasında belli bir kurumsallaşmaya dönüştüğü görülmüştür. Dışişleri Bakanlığında Demokratikleşme ve İnsan Hakları Bürosunun kurulması (yeni adıyla Demokrasi, İnsan Hakları ve Çalışma Bürosu), başına bir Bakan Yardımcısının atanması ve o dönemden itibaren her yıl Bakanlığın dünyanın tüm ülkelerinde insan haklarının konumunu inceleyen bir rapor hazırlayarak

[38] *Ibid.*, ss. 20-23.
[39] Condoleezza Rice's Confirmation Hearings, U.S. Senate, 18 Ocak 2005.

bunu Kongre'ye sunması o dönemin ürünüdür ve bu birimler işlevlerini bugün de sürdürmektedirler.[40]

Öte yandan, ABD'nin uluslararası insan hakları politikası küresel güç olmanın stratejik gerekleri, ideolojik sınırlar, değişen yönetimler ve konjonktürle birlikte farklılıklar sergilemektedir. Genelde güvenlik konusunun öne çıktığı ve/veya realizme daha yakın olan Cumhuriyetçilerin iktidarda olduğu dönemlerde, yahut jeostratejik faktörlerin ağırlıklı olduğu bölgelerdeki ülkelere karşı, insan haklarının geri plana itildiği bir gerçektir. Nitekim 11 Eylül saldırılarından sonra da böyle bir durum ortaya çıkmıştır. Dış politika terörle savaşa odaklanmış ve bundan kaynaklanan "Haçlı seferi atmosferi", Amerikan güvenlik güçlerinin insancıl hukuku ihlâl etmelerine dahi yol açmıştır. Ayrıca, ABD sınırları dâhilinde Anayurt Güvenliği (*Homeland Security*) biriminin kurulması, Vatansever Yasası (*USA Patriot Act*), İç Güvenliği Güçlendirme Yasası (*Domestic Security Enhancement Act*) ve İstihbarat Reform Yasası (*Intelligence Reform Act*)'nın çıkarılması gibi, güvenlik gerekçesiyle kişisel hak ve özgürlükleri büyük ölçüde kısıtlayan adımlar atılmıştır.

Fakat George W. Bush yönetiminin insan hakları politikası zaten uluslararası normların başından beri gerisinde kalmış ve önceki yönetimlerden üç noktada ayrılmıştır:[41] Başkan Bush insan hakları terminolojisi ile uluslararası kuruluş ve anlaşmaları dikkate almamakta, bunun yerine ilâhî kökenli değerleri yeryüzüne yaymanın Amerika'nın kutsal misyonu olduğunu savunmaktadır; evrensel insan hakları yerine daha dar anlamlı ve bir o kadar muğlak "insanlık onuru" kavramını kullanmaktadır; diğerlerinden beklenen standartları Amerika'nın uygulamasına gerek görmemektedir. Birinci nokta, Başkan'ın söylemine seçildikten sonraki ilk konuşmasından itibaren damgasını vurmuş ve "ABD'nin yaymaya çalıştığı özgürlüğün aslında Tanrı'nın insanlığa bir lûtfu" olduğu teması sürekli olarak işlenmeye devam etmiştir. "İnsanlık onuru" kavramı, özellikle ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi'nde öne çıkmakta ve bu muğlak terimin uluslararası belgelerdeki temel hak ve özgürlüklerin yerini alarak, ABD yönetiminin bu özgürlükler arasında seçici davranmasını sağladığı görülmektedir. Üçüncü olarak, ABD'nin evrensel normlar yerine kendi normlarına üstünlük tanıyarak bunları evrensel kabul etmesi çifte standartlı bir yaklaşımı yansıtmakta ve insan haklarına

[40] Nitekim 2004 İnsan Hakları Ülke Raporları , her yıl olduğu gibi, 2005 Şubat sonunda yayımlanmıştır.

[41] Julie Mertus, "The New U.S. Human Rights Policy: A Radical Departure", *International Studies Perspectives*, Vol. 4, Issue 4, Kasım 2003, ss. 371-384.

güvenlik gerekçesiyle getirilen kısıtlamalara ve ihlâllere temel oluşturmaktadır.

Bush yönetiminin insan hakları politikasının bir başka değerlendirmesinde, uluslararası ceza hukuku, demokrasinin güçlendirilmesi, ekonomik ve sosyal haklar üç ana kriter olarak kullanılmaktadır.[42]

Soğuk Savaş sonrasında soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı suçları yargılamak üzere oluşturulan Uluslararası Ceza Divanı'nın (UCD) yargı yetkisi ABD tarafından tanınmamaktadır. UCD'yi oluşturan 1998 Roma Statüsü Başkan Clinton döneminde imzalanmış, Kongre'den gelen karşıt baskı sonucu onaylanmamış ve Başkan Bush eşi görülmemiş bir girişimle ABD'nin imzasını geri çekmiştir. Ayrıca UCD'ye taraf olan ülkelerden, ABD vatandaşlarının yargılanmayacağına dair ikili anlaşmalar talep ederek birçok AB ve NATO üyesi müttefiği ile sürtüşmeyi göze almıştır. Bunun yanı sıra Afganistan ve Irak'ta ele geçen savaş esirlerinin, insancıl hukukun temelini oluşturan 1949 Cenevre Sözleşmeleri kapsamına girmelerini de reddederek bu alanda tartışma kabul etmeyen bir tektaraflılık politikası gütmeye devam etmektedir.

ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesi ve daha sonra Büyük Orta Doğu Projesi, öncelikle Arap ülkelerinde demokrasi, temel hak ve özgürlüklere saygı ile kadın haklarının yerleşmesini hedef almakta, ayrıca yukarda da sözünü ettiğimiz gibi Başkan Bush ve yönetimdekilerin söylemlerinde bu Wilsoncu yaklaşım öne çıkmaktadır. Bu tavır Irak ve Afganistan gibi Amerikan müdahalesine sahne olan ülkelerde doğal olarak daha belirgindir, fakat bölgedeki diğer anti-demokratik ülkelere karşı da, jeostratejik nedenlerin şimdiki hâlde demokrasi politikasının önüne geçmesine rağmen, bu yönde bir söylem kullanılmaya başlanmıştır.[43] Ayrıca şurası da unutulmamalıdır ki, Orta Doğu'ya demokrasinin gelmesi zaman ve çaba gerektirecek, çeşitli engellere takılacak ve iç dinamiklerden destek almadıkça tamamlanamayacaktır.

ABD, liberal siyasî felsefesi ve dolayısıyla geleneksel politikası ile, kişisel ve siyasal haklara, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan daha çok önem vermektedir. Nitekim Başkan Carter'ın imzalamış olduğu 1966 tarihli BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi Kongre tarafından hâlâ onaylanmamıştır. Bu siyasette doğal olarak bir değişiklik yapmamış olan Bush yönetimi, kapsamlı dış yardım programlarına

---

[42] David P. Forsythe, "U.S. Foreign Policy and Human Rights in an Era of Insecurity: The Bush Administration and Human Rights after 9/11", Conference, 30 Mayıs 2003, www.unl.edu...*op.cit.*

[43] Örneğin ABD'nin yakın müttefikleri Suudi Arabistan ve Mısır bu bağlamda sürekli uyarılmaktadırlar.

rağmen kalkınmakta olan ülkelerin liberal ekonomi modelini benimsemeleri için aktif bir politika yürütmekte, demokrasinin refahtan soyutlanamayacağını savunarak temel felsefesinden ödün vermemektedir.[44]

Bir Ön Değerlendirme

Bush yönetiminin ikinci döneminin başında yapılacak olan bir değerlendirme, doğal olarak bir ön değerlendirme niteliğini taşımaktadır. Bu bağlamda öne çıkan olgu, yukarıda söz konusu edilen devamlılık ve değişim faktörlerinin yarattığı sentezin gerek uluslararası ilişkiler, gerekse Amerikan demokrasisi açısından şimdilik olumsuz bir nitelik taşıdığıdır.

11 Eylül öncesinde bir miktar belirmiş olan inzivacılık, üstünlük ve realizm eğilimleri, saldırılardan sonra yeni muhafazakâr ideolojinin güdümünde, tektaraflı ve otoriter bir müdahalecilik şeklini alarak uluslararası meşruiyeti ikinci plâna itmiştir. Bunun birinci sonucu olarak, uluslararası düzlemde ABD dış politikasının algılanış biçimi radikalleşmiş ve Amerikan aleyhtarlığı şeklinde kendini gösteren bir sendrom ortaya çıkmıştır. Bu sendromun kökeninde, antropolog Ruth Benedict'in 1934 yılında geliştirmiş olduğu bir kuramı görmek mümkündür.[45] Buna göre, kendilerini kuvvetli bir dış gücün baskısı altında hisseden uygarlık ve toplumlarda sosyal gerginliğin tırmandığı, milliyetçiliğin ve ırkçılığın körüklendiği, siyasî söylemin saldırganlaştığı ve dış baskı kaynağına karşı akılcılığa aykırı bir düşmanlığın belirdiği gözlemlenmektedir. Nitekim özellikle Orta Doğu'da bu sendrom günümüzde had safhaya ulaşmış ve şüphesiz haklı nedenlerin yanı sıra, bölge ülkelerindeki gelmiş geçmiş tüm sosyo-ekonomik ve siyasî problemlerden sadece ABD'nin sorumlu olduğu gibi bir neticeye varma eğilimi ortaya çıkmıştır. İkinci sonuç ise, güvenliğin sadece uluslararası çerçevede değil, aynı zamanda Amerika içerisinde de temel hak ve özgürlükleri geri plâna itmesi olmuştur. Bu da demokrasi adına yürütülen bir mücadelenin demokrasiyi kısıtlaması gibi bir paradoksa yol açmıştır. Nitekim ABD Vatansever Yasası bu konuda en somut örneklerden birini teşkil etmektedir. Yasa, terörizmle mücadele gerekçesiyle devlete bundan böyle vatandaşların her türlü haberleşme, internet yoluyla iletişim ve profesyonel/kişisel verilerini mahkeme kararı olmadan kontrol etme, sahiplerini haberdar etmeden mülklerini arama veya bunlara el koyma gibi yetkiler sağlamaktadır. Bununla birlikte kamu

[44] Bush yönetimi, 2002 yılında uluslararası Monterrey konferansında kuzey-güney dayanışmasını resmen desteklediğini beyan etmiş ve bilâhare açıkladığı Global Millenium Account adlı yardım plânında yoksul ülkelere 5 milyar dolarlık kalkınma yardımı taahhüt etmiş, ayrıca Afrika'da AIDS ile savaşım konusunda aktif bir proje geliştirmiştir.

[45] Ruth Benedict, Patterns of Culture, Boston, Houghton and Mifflin, 1934, aktaranlar Halper ve Clarke, *op.cit.* ss. 261-262.

alanlarının ve bireylerin çeşitli faaliyetlerinin günlük olarak izlenmesi için yeni teknolojiler geliştirilmekte ve İstihbarat Reform Yasası yoluyla, istihbarat birimleri yeniden yapılandırılarak yetkileri artırılmaktadır. Bu bağlamda, Jefferson'cu okulun "müdahalecilik politikasının iç demokrasiye zarar getireceği" yolundaki temel görüşünü şu aşamada doğrulanmış saymak mümkündür.

BUNDAN SONRASI

Bütün bunlara karşın, Amerikan siyasal yaşamında "bayrak etrafında toplanma" (*rally round the flag*) olarak bilinen bir şablona uygun olarak, herhangi bir uluslararası çatışma sürdüğü müddetçe liderini değiştirmemeyi yeğleyen Amerikan toplumu, George W. Bush'u 2004 yılı sonunda ikinci defa başkan seçmiştir. Öte yandan, birinci ve ikinci Clinton dönemlerinde gözlendiği gibi, yönetimin değişmemiş olması, politikanın değişmeyeceği anlamına gelmemekte, dolayısıyla dış politikada bir evrim olasılığı bulunmaktadır. Bu evrimin ne yönde olması gerektiğini Charles A. Kupchan şöyle ifade etmektedir: "Bundan sonra, dış siyasî girişimlerle iç politika arasında yeni bir denge kurulmalıdır. Bu da realizm ve idealizmin doğru karışımına bağlıdır...Bir yandan, kontrolsüz tektaraflılığın müttefikleri düşmana dönüştüreceği, öte yandan ise dünyadan tamamen elini eteğini çekmenin Amerikayı tehlikeli bir inzivaya sürükleyeceği akıldan çıkarılmamalıdır...İkisinin arasında bir orta yol mevcuttur ki, bu da yeni ve daha seçici bir liberal uluslararasıcılık olarak tarif edilebilir. Ancak bunun üzerine yeni bir genel strateji inşa etmek mümkündür".[46]

Yeni genel stratejinin kavramsal çekirdeği ise, geçmişteki Amerikan çoktaraflılığının dayanmış olduğu üç sacayağından oluşacaktır: stratejik ölçülülük, uluslararası kurumlar ve sosyal entegrasyon.[47] Stratejik ölçülülük, kendi gücünü sınırlama, diğerlerine söz hakkı ve hareket payı tanıma anlamına gelmektedir ki bu, örneğin Avrupa'da özgün bir güvenlik ve savunma mekanizmasının gelişmesine imkân vermek, Güneydoğu Avrupa'da işbirliğini sürdürmek, Rusya'ya yönelik ortak bir açılım siyaseti gütmek şeklinde olabilir. Asya'da, Çin'e karşı temkini elden bırakmadan bu ülkenin Japonya ile yaklaşmasını sağlamak ve Çin'in emellerini barışçıl biçimde yönlendirmek, Orta Doğu'da ise her şeyden önce Arap-İsrail sorununa âdil ve kalıcı bir çözüm getirmek, bu seçeneğin gerekleridir. Çatışma bölgelerini işbirliği alanlarına çevirmeye yönelik bu stratejinin temel aracı ise uluslarası örgütlerdir. Bugün ABD her ne kadar tek kutuplu dünyanın hâkimi olarak uluslararası kuruluşlara sırt çevirebilecek

[46] Charles A. Kupchan, *op.cit.*, ss. 230-231.
[47] *Ibid.*, ss. 263-303.

durumda ise de, konjonktür değiştiğinde bu kuruluşların desteğine gereksinim duyacaktır. Onun için her şeyden önce BM bağlamındaki politikasını gözden geçirmeli ve bu örgütün reform projesi bağlamında çağdaş bir yapıya kavuşturulmasına bizzat katkıda bulunmalıdır. AB modelinde görüldüğü gibi, genel bir barışa doğru atılabilecek ilk adım, bölgesel denge ve entegrasyon politikaları üretmekten geçmektedir. Uluslararası sosyal entegrasyon olarak nitelendirebileceğimiz bu olgu sadece komşular arasında değil, aynı evrensel değer ve kültürleri paylaşan ülkelerle, zaman içerisinde farklı kültürlere sahip ülkeler arasında da gelişebilmelidir. Bu bağlamda ABD, Avrupa ve İslâm dünyası ile siyasî ve sosyo-kültürel bağlarını güçlendirme yoluna gitmeli, dijital çağın gereklerinden ve uluslararası örgütlerden bu yönde azamî ölçüde faydalanmalıdır.

George W. Bush yönetiminin böylesine kapsamlı bir dış politika değişikliğine yelken açtığı henüz söylenemezse de, ikinci dönemin başında ufukta birtakım olumlu işaretlerin belirmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dışişleri Bakanlığı'na Colin Powell'den sonra atanan Condoleezza Rice'ın –her ne kadar şahin olsa da– yeni muhafazakârlara mensup olmayışı, ilk icraat olarak Avrupa ve Orta Doğu'da bir diyalog arayışına çıkması, bunu müteakip Başkan Bush'un Avrupa'daki – Fransa ve Almanya gibi– muhalif ülke yöneticileri ile yaptığı görüşmeler ve verdiği mesajlar, ABD'nin mutlak tektaraflılık'tan çoktaraflılığa dönüşümünün habercisi sayılabilir. Nitekim Bush'un 21 Şubat 2005 tarihinde Brüksel'de yaptığı çağrı bu bakımdan anlamlıdır: "Artık tartışmaları geride bırakalım ve önümüzde beliren büyük görevlerden esinlenerek yeni bir Transatlantik birlik kuralım".[48] Ayrıca Londra'da toplanan uluslararası Filistin konferansına verilen destek, İran'la olan gerginliğin Fransa, Almanya ve İngiltere ile eşgüdümlü olarak yürütülecek bir diplomasi yoluyla hâlledilmeye çalışılacağı yönündeki beyanlar ve Irak'ta demokrasiye geçiş bağlamında gösterilen çabalar, Orta Doğu stratejisinde olumlu bir değişimin ön göstergeleri olarak kabul edilebilir.

[48] Washington File, U.S Department of State, 22 Şubat 2005, http://usinfo.state.gov

ASYA-PASİFİK'TE AMERİKA: ABD'NİN *"BATI"*YA AÇILMA MACERASI

Selçuk Çolakoğlu*

ABD günümüzde dünyanın tek "süper gücü" veya "hegemonu" olduğu için, bu ülkeyle ilgili en küçük bir gelişme dünyanın geri kalan kısmını yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla dünyanın herhangi bir yerindeki gelişmeler de ABD'yi ilgilendirmektedir. Bu karşılıklı ilişki sadece dış politika ile sınırlı kalmayıp ekonomi, iç politika hattâ kültürel konuları kapsamaktadır. 2000'li yılların ABD'si öyle bir konuma yükselmiştir ki, mevcut uluslararası hukuk kurallarını değiştirebilecek güç ve kudrete ulaşmıştır. 11 Eylül 2001 sonrası yaşanan Afganistan ve Irak müdahaleleri ile diğer gelişmeler buna güzel birer örnek teşkil etmektedir. Özellikle ABD'nin Irak'a yaptığı askerî müdahale ayrı bir öneme sahiptir. ABD dünyadaki diğer büyük ülkelerin (Fransa, Almanya, Rusya, Çin vs.) muhalefetine aldırmadan ve Birleşmiş Milletler (BM) ve Kuzey Atlantik İttifakı'nı (NATO) harekete geçirmeksizin ve meşruiyeti son derece zayıf

* Y. Doç. Dr. Selçuk Çolakoğlu, Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

bir şekilde Irak'a müdahale etmiştir. Üstelik ABD sadece Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmekle kalmamış, "Büyük Ortadoğu Projesi"yle bölgedeki mevcut yapıyı yeniden düzenlemeye başlamıştır.

ABD'nin dünya politikasında bu derece etkili olması II. Dünya Savaşı sonrası dönemde alışık olduğumuz bir durumdur. 1945 sonrasında ABD, Sovyetler Birliği'nin liderliğindeki komünist bloğa karşı kapitalist bloğun liderliğini üstlenmiştir. Soğuk Savaş (1945-1990) olarak adlandırılan bu dönemde "iki kutuplu sistem"den bahsedilirse de, aslında ABD, Sovyetler Birliği'nin hep birkaç adım önünde olmuştur. 1776 yılında bağımsızlığına kavuşan bir devletin, kuruluşunun üzerinden henüz iki asır geçmeden 1945'te dünyanın en önemli gücü hâline gelmesi gerçekten akademik bir merak konusudur. Bu makalede üzerinde durulacak ana konu da ABD'nin bir İngiliz sömürgesinden dünya liderliğine giden süreç olacaktır. Bu süreçte ABD, önce Latin (Orta ve Güney) Amerika'da sonra da Pasifik'te önemli bir devlet hâline gelmiştir. Özellikle ABD'nin Asya-Pasifik'te oynadığı etkili rol ve bu bölgede Avrupalı (İngiltere, Fransa, Rusya, Almaya, İspanya) ve Asyalı (Japonya) büyük güçlerle rekabeti, bu ülkenin hem diplomasinin hem de ekonomisinin güçlenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bu makalede ABD'nin "Batılılaşma" macerası incelenecektir.

BAĞIMSIZLIK SONRASI AMERİKAN DIŞ POLİTİKASI: KITASAL TOPRAK KAZANIMI (1776-1822)

İlk dönem Amerikan dış politikası "barışçı ve tecritçi" olarak tanımlanmaktadır. Buradaki barışçılık ve tecritçilik Avrupalı büyük güçlerin savaşlarına ve ittifaklarına karışmama şeklinde anlaşılmalıdır. Küçük bir ordusu ve donanması olan tarafsız bir ABD, Avrupa'da sürekli devam eden savaşlardan ve askerî yükümlülüklerden kaçan Avrupalı göçmenler için âdeta bir cennet gibiydi. Ancak erken dönem Amerikan dış politikasındaki barışçılık ve tecritçilik genel olarak yanlış anlaşılmaktadır. Çünkü ABD, kendisini tamamen Avrupa'dan soyutlamamıştı. Amerikalılar sadece Avrupa'nın siyasetine ve köhnemiş toplumsal yapısına karşı bir tecrit uygulamışlardır. Fakat Amerikalılar hiçbir zaman Avrupa ile ticaretin dışında kalmamışlardır. Avrupa ile ticaret Amerika için çok hayatî bir önem taşımaktaydı ve ABD siyaseten tarafsız kalarak daha çok Avrupa devleti ile rahatça ticaret yapabiliyordu. Bu açıdan ilk dönem Amerikan dış politikası tecritçi olmaktan ziyade, tarafsız olarak nitelendirilebilir (Combs, 1986: 1).

Ayrıca erken dönem Amerikan dış politikası tam olarak barışçı olarak da tanımlanamaz. ABD kendi ülkesinin ve vatandaşlarının çıkarlarını

korumak için diğer Avrupalı güçlerle birlikte üçüncü ülkelere müdahalelerde bulunabiliyordu. Bu tür faaliyetleri "gayri siyasî müdahale" olarak tanımlandığı için, Amerikan dış politikası açısından bir meşruiyet sorunu ortaya çıkmıyordu. ABD, 1900'lü yıllara kadar gerek borç tahsili gerek esir Amerikalı denizcileri kurtarmak için dünyanın çeşitli bölgelerinde yüzden fazla askerî müdahalede bulunmuştur. Ayrıca ABD, Kuzey Amerika ve Karayip Denizi'nde hiç de barışçı bir politika takip etmiyordu. ABD, Amerika kıtasının kuzey yarısında kuruluşundan itibaren son derece saldırgan ve yayılmacı bir politika izlemiştir. Çünkü 1776'da on üç İngiliz kolonisi üzerine kurulan ABD'nin toprakları Florida hariç Atlantik sahili boyunca uzanıyordu ve bugünkünden çok daha küçüktü. ABD bugünkü sınırlarına Kızılderililer, İngilizler, Fransızlar, İspanyollar, Meksikalılar ve Ruslar aleyhine genişleyerek ulaşmıştır. Bu genişleme kuruluşunun üzerinden bir asır geçmeden ama zorla (savaşla) ama güzellikle (toprak satın alarak) gerçekleşmiştir (Combs, 1986: 1-2).

ABD'nin ilk genişlemesi 1783 yılında İngiltere ile imzalan antlaşma ile olmuş ve doğuda Pittsburg'tan batıda Chicago'ya kadar, kuzeyde Kanada'dan güneyde Florida'ya kadar uzanan arazi Amerikan topraklarına katılmıştır. İkinci büyük genişleme Fransa'dan Louisiana'nın satın alınmasıyla gerçekleşmiş ve kuzeyde Kanada'dan güneyde Atlantik kıyılarına kadar bütün orta Amerika ABD'nin egemenliğine geçmiştir. 1810'dan 1819'a kadar tüm Florida bölgesi parça parça İspanya'dan ABD'ye geçmiştir. 1845 yılında bağımsız Texas Cumhuriyeti ABD ile birleşmiştir. 1846'da Pasifik sahilindeki Oregon bölgesi ve 1848 yılında bugünkü Kaliforniya ve Colorado'yu kapsayan Meksika bölgesi Meksika'dan satın alınmıştır. Böylece ABD 1850'lere gelindiğinde Alaska ve Hawaii hariç bugünkü sınırlarına ulaşmıştır (Bailey, 1974).

1812 yılında İngiltere'yle yapılan savaş, Amerikan diplomasisinin kendine güveni açısından bir dönüm noktası olmuştur. 1812 yılına kadar Avrupalı büyük güçlerden çekinerek genişlemeye çalışan ABD, İngilizleri mağlup ettikten sonra güven kazanmış ve 1823 Monroe Doktrini'ne giden süreç başlamıştır (Combs, 1986: 2).

1823 MONROE DOKTRİNİ VE ABD'NİN AMERİKA KITASI'NDA NÜFUZ KURMASI

Avrupa'da kıta sistemi kurmaya çalışan Fransız İmparatoru Napolyon'un yenilgiye uğraması sonucunda toplanan 1815 Viyana Kongresi ile geleneksel krallık ve imparatorluklar eski düzeni yeniden tesis etme mücadelesine girişmişlerdir. Bunun üzerine 1820'lerde patlak veren İspanya, Portekiz ve İtalya'daki devrimci ayaklanmalar bastırılmıştır. 1823 baha-

rında Fransız ordusu İspanya'yı işgal etmiştir. Bu sırada Orta ve Güney Amerika'nın büyük kısmı İspanya'nın egemenliği altındaydı ve buralarda bağımsızlık yanlısı hareketler mevcuttu. Burada son derece zayıf durumda bulunan İspanyol otoritesini desteklemek için Fransa, İngiltere ve Rusya gibi devletler kuvvet gönderme niyetindeydiler. Aslında hepsinin amacı Latin Amerika'da zayıflayan İspanyol otoritesi yerine kendi hâkimiyetlerini kurmaktı (Bailey, 1974: 177-178).

Bu durum ABD'yi rahatsız etmiştir. ABD, 1823 yılında Latin Amerika ülkelerinin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. ABD Başkanı Monroe, Aralık 1823'te yayımladığı mesajda Avrupalı devletleri uyarmıştır. Başkan Monroe, ABD'nin Avrupa'nın işlerine karışmadığını, buna karşılık Avrupa devletlerinin de Amerika kıtasının işlerine karışmaması gerektiğini belirtmiştir. Eğer herhangi bir Avrupa devletinin Amerika kıtasında sömürgeci bir teşebbüste bulunması hâlinde, karşısında ABD'yi bulacağını ifade etmiştir. Monroe Doktri'ni ile ABD ilk defa Amerika kıtası üzerinde kendi sorumluluğunu ilân etmiştir. Bu doktrin bu açıdan ABD'nin bütün Amerika kıtasını kendi nüfuz sahası olarak gördüğünü göstermektedir. Monroe Doktrini aslında ABD'nin gelecekte dünya politikasına dahil olacağının somut bir göstergesidir (Klingberg, 1983: 51-52).

ABD aynı dönemde Alaska üzerinden Kaliforniya'ya doğru ilerleyen Rusya'yı da uyarmıştır. Bunun üzerine Rusya, 1824'te ABD ve 1825'te Kanada'ya hâkim olan İngiltere ile antlaşma imzalamış ve Alaska'nın bugünkü güney sınırları oluşmuştur (Klingberg, 1983: 52).

Bu dönemde Amerikan dış politikasının dört önceliği vardı. Bunlar, milletlerin kendi kaderini tayin hakkı, ABD'nin Amerika kıtasındaki genişlemesini sürdürmesi, açık denizlerde serbestlik ve uluslararası ticaretin gelişmesi ile sorunların barışçı yollardan çözümlenmesiydi (Klingberg, 1983: 52). Bu dört ilkeye bakıldığında, bunların ABD'nin o anki mevcut çıkarlarına hizmet ettiği görülmektedir.

ABD'NİN PASİFİK'E AÇILMASI

ABD'nin sınırları daha Pasifik kıyılarına ulaşmadan çok önce Amerikan bayraklı gemiler Güneydoğu Asya sahillerinde görünmeye başlamıştır. Asya'yla ticaret yapan ilk gemi 1784 yılında New York'tan Çin'in Canton limanına sefer düzenlemiştir. Bu dönemde Çin'den alınan ürünler arasında çay, baharat, ipek, pamuklu ürünler ve porselen vardı. ABD 1820'li yıllardan başlayarak Çin'e giderek artan oranda tekstil ürünleri satmaya başlamıştır. Bunu diğer mamul maddeleri takip etmiştir. Bu dönemde Çin, komşuları Kore ve Japonya daha kapalı bir görünüm sergilemekte-

di. Afyon Savaşları'yla (1839-1842) İngiltere Çin'i tamamen dışa açılmaya zorlamış ve ABD'de bu sayede benzer ticarî haklar elde etmeyi başarmıştır. Asya ile ticaret konusunda Avrupalı güçlerin (İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya) politikasını takip etmiştir. Başkan Tyler, Amerikalı tüccarların Çin'de İngiliz tüccarlarıyla aynı ayrıcalıklardan yararlanmasını temin etmiştir. 1844'te Çin ile imzalanan Wanghia Antlaşması'yla Canton, Amoy, Foochow, Ningpo ve Şanghay liman şehirlerinde konsolosluk açma, Amerikan vatandaşlarının eğitim ve sağlık hizmetleri için okul, hastane, kilise kurma hakkı tanınmıştır (Pratt, 1980: 118-119).

Amerikan politikası bazı noktalarda Avrupalılardan farklılık arz ediyordu. Avrupalı devletlerin aksine ABD'nin Asya'da sömürge bulmak gibi bir niyeti yoktu ve sadece serbest ticaret fırsatlarından yararlanmak istiyordu. Bu yüzden tüm devletlerin aynı ticarî hak ve ayrıcalıklara sahip olduğu "açık kapı politikası" (*open door policy*) ABD için yeterliydi. Ancak bu konuda esas tehdit zayıf Çin ve Japonya'dan değil, elde ettiği ayrıcalıkları paylaşmak istemeyen Avrupalı devletlerden geliyordu. Bu açıdan Çin ve Japonya'nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü, daha doğrusu başka bir devletin münhasır yetki alanına girmemesi önem taşımaktaydı. ABD, Çin'in toprak bütünlüğü konusundaki hassasiyetini II. Dünya Savaşı'na kadar korurken, Batı etkisine açıldıktan sonra hızlı bir şekilde kalkınıp modernleşen Japonya'nın da başarısı için 1905 yılına kadar destek vermiştir (Pratt, 1980: 115-116).

Çin'i dışa açmada İngiltere öncü rol oynamışken, Japonya'yı dış dünyaya açmada ABD öncülük yapmıştır. 1846'da İngiltere'den Oregon ve 1848'de Meksika'dan Kaliforniya'nın alınmasıyla birlikte ABD, 1.200 millik sahil şeridiyle tam bir Pasifik gücü hâline gelmiş ve San Francisco koyuna muazzam bir liman inşa edilmiştir. Amerikalılar Pasifik'te müthiş bir ticaret potansiyeli olduğunu fark etmişlerdi. Japon limanları ise Çin yolunda iyi birer sığınaktı ve ayrıca Japonya'da buharlı gemilerin yakıtı olan kömür madenleri bulunuyordu. Bu yüzden Japonya'yı dışa açmaya karar veren ABD, Başkan Franklin Pierce'ın Japon imparatoruna gönderdiği mektubu teslim etmesi için 1853'te Commodore Perry'i Tokyo'ya yolladı. İngiltere'ye direnen Çin'in başına gelenleri iyi bilen Japonya, ABD'ye karşı bir direnç göstermemiş ve 1854'te imzalanan Yokohama Antlaşması'yla bu ülkeye "en çok gözetilen ulus" (*the most-favored-nation clause*) statüsü vermiştir. Japonya, ABD'ye yapılan bu antlaşmadan kısa bir süre sonra İngiltere, Rusya ve Hollanda'ya da benzer ayrıcalıkları tanımıştır (Pratt, 1980: 120-121).

Batılılara karşı başarısız bir direniş gösteren Çin'in durumuna düşmemek için Japonya, 1868 *Meeiji Restorasyonu'yla* hızlı bir siyasî, ikti-

sadî ve toplumsal reform süreci başlatmıştır. Çağdaşlaşma ve sanayileşme yolunda mucizevî bir reform süreci gerçekleştiren Japonya, 1900'lerin başında Batılı devletler kadar güçlü bir emperyalist güç hâline gelmiştir (Goff, 1998: 88).

Amerikan İç Savaşı (1861-1865) ABD'nin ulusal yayılma politikasını belli bir süre kesintiye uğratmıştır. İç Savaş'tan sonraki ilk yayılma girişimi Alaska ile gerçekleşmiştir. ABD, Rusya ile 1867'de yaptığı antlaşmayla Rus Amerikası'nı (Alaska) 7.200.000 dolar karşılığında kendi topraklarına katmıştır. Böylece Amerika kıtasından Avrupalı güçleri atma yolunda yeni bir adım atmış oluyordu. Alaska ayrıca ABD'nin kıtanın anakarasındaki son kazanımı oldu. Maden, orman ve hayvani kaynaklar açısından oldukça zengin olan Alaska, ayrıca Kanada'ya yayılma konusunda önemli bir avantaj oluşturduğu gibi Bering Boğazı ve Aleutian Adaları ile ABD'nin Asya kıtasına daha da yakınlaşmasını sağlamaktaydı. Bu adalar sayesinde ABD, Yeni Zelanda ve Marshall adaları ile aynı boylamda toprak sahibi olmuş oldu (Pratt, 1980: 146).

Louisiana, Florida, Meksika Kısmı ve Gadsden alımlarından sonra bu topraklara eyalet statüsü vaat edilmişti. Ancak Alaska için hukukî olarak aynı söz verilmeyip sadece burada yaşayanların Amerikan vatandaşı olma ayrıcalığından faydalanacakları belirtilmiştir. Bu durum, ABD'nin "emperyalist" olması yolundaki ilk ciddi adımı teşkil etmiştir (Pratt, 1980: 146).

San Francisco (ABD) ve Yokohama (Japonya) arasında bulunan Midway Adası'nın 1867'de Amerikan donanması tarafından işgali yayılmacılık konusunda atılan diğer önemli bir adımdır. 1903'te Midway ABD'nin ilk Pasifik kablo hattının merkezi olacaktır (Pratt, 1980: 147).

Güney Pasifik'teki Samoa adaları ise XIX. yüzyılın ikinci yarısında Almanya, İngiltere ve ABD arasında rekabete sahne olmaktaydı. Samoa ekonomisi tamamen Alman nüfuzu altına girmişti. İngiltere ise Avustralya ve Yeni Zelanda'ya yakınlığı dolayısıyla bu adalarla ilgileniyordu. ABD'nin ise Pago Pago limanında kazanılmış hakları bulunmaktaydı. 1889 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'yla Samoa adaları Almanya, İngiltere ve ABD'nin ortak vesayeti altına alınmıştır (Pratt, 1980: 148-149).

XIX. yüzyılda Kore hukukî olarak Çin'in vesayeti altında olan bir krallıktı. Bu yüzden Çin, Kore ile ilgili anlaşmaların kendisiyle yapılmasını istemekteydi. ABD Kore limanlarından ticaret yapmak için 1882 yılında Çin ile bir anlaşma imzalamıştır. Ancak bu dönemde Kore üzerinde Çin, Rusya ve Japonya arasında kıyasıya bir rekabet yaşanmaktaydı. Japonya, Kore Yarımadası'nı kendi denetimi altına alabilmek için

1894'te Çin'e savaş ilân etmiştir. Bu savaş sırasında Rusya, Fransa ve Almanya Çin'i desteklerken, ABD tarafsızlığını ilân etmesine rağmen, Japonya lehine bir tavır sergilemiştir. Sonuçta 1895 yılında imzalanan Shimonoseki Antlaşması'yla Çin, Kore'nin bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. Bu ise Kore'nin fiilen Japon nüfuzu altına girmesi anlamına geliyordu (Gibney, 1992: 104).

1890'lardan itibaren 400 milyonluk Çin pazarı Amerikan ticari çıkarları açısında daha fazla bir önem kazanmıştır. Çünkü bu dönemde Amerikan firmalarının ürettikleri mal miktarı, iç tüketimin çok üzerinde artmaya başlamıştır. Bu yüzden ABD, İngiltere'yle birlikte Fransa, Almanya ve Rusya'nın Çin'i bölme girişimlerine karşı çıkmış ve "açık kapı politikası"na daha fazla bir önem vermiştir (Pratt, 1980: 163).

1898 İSPANYA SAVAŞI VE ABD'NİN SÖMÜRGECİ BİR GÜÇ HÂLİNE GELMESİ

Alfred Taylor Mahan'ın 1890'da "Tarihte Deniz Gücünün Etkisi, 1660-1783" adlı kitabı yayınlanmıştır. Bu kitapta ikinci sınıf bir devlet olan İngiltere'nin deniz gücüne önem vererek nasıl zamanla dünyanın en önemli devleti hâline geldiği anlatılmaktadır. Bu kitap dönemin Amerikan elitini çok fazla etkilemiştir. Mahan'a göre dünya çapında bir devlet olmak için ticaret filolarına, donanmaya, stratejik yerlerde donanma üslerine ve denizaşırı sömürgelere sahip olmak gerekmekteydi. Mahan'ın görüşleri ABD'nin Karayipler'de ama özellikle Pasifik'te yayılmacı politikasını hızlandıran bir etki yapmıştır. Başkan Benjamin Harrison döneminde (1889-1893) yayılmacı bir siyasetin fikri temelleri böylece hazırlanmış oldu (Pratt, 1980: 169).

Yeni yayılmacılık politikasının ilk halkasını Hawaii adaları oluşturmuştur. Hawaii adaları Amerika kıtasına oldukça yakındı ve 1776'dan beri ABD'nin bu adalar üzerinde yakın ilgisi mevcuttu. 1820'lerden itibaren Amerikalı misyonerler Hawaii'nin Polonez halkının büyük bir çoğunluğuna Hıristiyanlığı benimsetmeyi başarmışlardır. Böylece kültürel olarak Hawaii ABD'nin sömürgesi hâline gelmiş bulunuyordu (Pratt, 1980: 125). Ayrıca şeker ve ananas üretimi yoluyla da ABD'nin Hawaii'deki Polonez krallığı üzerinde etkili bir iktisadî nüfuzu oluşmuştu. ABD, 1887'de Hawaii'yi vesayeti altına almış sonra da Pearl Harbor'u gelecekteki donanma üssü olarak yapılandırmaya başlamıştır. 1893'te ise Amerikalı yerleşimciler Hawaii monarşisini yıkmışlar ve adalar 1898 yılında ABD ile birleştirilmiştir (Goff, 1998: 86). 1898'de Hawaii ilhak edildiğinde ABD, burada yerleşik bulunan Japon göçmenler yüzünden Japonya'nın protestosuna maruz kalmıştır. ABD buradaki Japonların ka-

zanılmış haklarını koruyacağını taahhüt etmişse de, Hawaii'de tam kontrolü sağlama konusunda daha aceleci davranmıştır (Pratt, 1980: 172).

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İspanyol sömürge imparatorluğu da yıkılmaya yüz tutmuştu. İspanyol sömürgelerinden Küba, Porto Rico ve Filipinler'de yerli halk sürekli isyan çıkartıyordu. Amerika kıtasından Avrupalı güçleri tamamen çıkarmak isteyen ABD için bu kaçınılmaz bir fırsattı. Köhne İspanyol donanmasıyla modern Amerikan donanması arasında yürütülen savaş kısa sürede ABD lehine sonuçlandı. 1898'de Paris Barış Antlaşması'yla İspanya, Karayipler'deki Küba ve Porto Rico ile Pasifik'teki Filipinler ve Guam adalarındaki egemenlik hakkını ABD'ye devretmiştir. ABD ilk defa yeni kazandığı ülkelerin halklarına vatandaşlık garantisi vermemiştir. Alaska'nın katılımında ise vatandaşlık garantisi verilmiş, ancak ilk defa olarak peşinen ayrı bir eyalet olma hakkı tanınmamıştı. Böylece ABD kendi ana ülke topraklarına toprak eklemeyip yeni sömürgeler edinmiş oluyordu. Bu da ABD'nin hukuken sömürgeci bir devlet hâline gelmiş olduğunun göstergesiydi (Kennan, 1984: 14-20).

Küba ve Porto Rico örneklerinde olduğu gibi kalabalık nüfuslu Filipinler konusunda ne yapılacağı konusu Amerikan kamuoyunda tartışma konusu olmuştur. Demokrat Parti'nin başını çektiği emperyalizm karşıtları, Filipin halkının ve kültürünün asimile olmasının mümkün olmadığını ve ülkenin ABD'nin güvenliği ve iktisadî gelişimi açısından vazgeçilmez olmadığını savunmuşlardır. Bu yüzden Filipinler'i işgalin hem Amerikan ideallerine zarar vereceğini hem de ABD'nin emperyalist bir ülke olarak damgalanacağını iddia etmişlerdir. Cumhuriyetçi Parti'nin başını çektiği işgal taraftarları ise Filipinler'de yetişen tropik ürünlerin Amerikan pazarı için gerekli olduğunu belirtmişler, ayrıca ABD işgal etmese bile Filipinler'in eninde sonunda güçlü bir Avrupa devleti veya Japonya tarafından ele geçirileceğini iddia etmişlerdir. Amerikalı emperyalistler bu süreçte Avrupalı emperyalistlerin başka ülkelerin işgalini meşrulaştırmak için sık sık kullandıkları bir gerekçeye de başvurmuşlardır. Buna göre bir müddet devam edecek Amerikan vesayeti, Filipinler'in tam bağımsız bir devlet olma yolunda olgunlaşmalarını sağlayacaktı. Ayrıca hükümetteki bazı Protestan bakanlar ABD'nin Filipinleri işgalinin, her ne kadar nüfusunun çoğunluğu Katolik olsa da, Hıristiyanlığa hizmet adına önemli bir fırsat oluşturacağını belirtmişlerdir (Goff, 1998: 86).

Bu açıdan 1900'deki başkanlık seçimleri halkın tercihini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. 1900 seçimlerinde Cumhuriyetçi McKinley'in ikinci defa seçilmesi, ABD'nin Pasifik'teki yayılmacı siyasetine meşruiyet kazandırmıştır (Pratt, 1980: 187). Sonunda Başkan William McKinley Filipinler'de kalma yönünde karar vermiştir.

Daha önce bağımsızlık için İspanyollara karşı savaşan Filipinli milliyetçiler bu sefer Amerikalılarla çatışmaya başlamışlardır. 1899 yılında ise Filipin Cumhuriyeti ilân edilmiştir. Ancak ABD bu bağımsızlığı tanımadığı gibi isyancıları kanlı bir şekilde bastırma yoluna gitmiştir. Liderleri Emilio Aguinaldo'nun 1901'de yakalanmasıyla birlikte Filipinler'de bağımsızlık hareketi solmaya yüz tutmuştur. Morolu Müslümanlar ise 1913 yılına kadar Amerikan işgaline karşı direnmişlerdir. ABD, Küba'dan farklı olarak Filipinler'i elde tutmak için çok sayıda birlik göndermiştir. İspanyolların Küba'da ve İngilizler'in Güney Afrika'da daha önceden yapmış olduğu baskıcı yöntemleri kınayan ABD, Filipinler'deki isyanlar sırasında yaklaşık 200.000 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Hâlbuki bu rakam resmî Amerikan kaynaklarında bu sayı sadece 4.000 kişidir (Goff, 1998: 86).

Bu kanlı tablo Amerikalıların Filipinler'de suçluluk duygusuyla hareket etmesine yol açmış ve ülkenin imarı için siyasî ve ekonomik reformlara hız verilmiştir. Amerikalılar Filipinlilerin kendi kendilerini yönetebilmeleri konusunda bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Başkan Wilson da 1913 ve 1919 yıllarında iki defa Filipinlilere yakın bir gelecekte bağımsızlık sözü vermiştir. Ancak iktisadî alanda yapılanlar, siyasî reformlar kadar başarılı olamamış ve zenginlik sadece Amerikalı firmalarla az sayıda Filipinli ve Çinli göçmen grubu arasında paylaşılmıştır (Goff, 1998: 86-87).

1898 İspanyol-Amerikan Savaşı, ABD'yi bir anda "dünya gücü" konumuna yükseltmiştir. Bu savaş sonrasında ABD'nin dünya politikasındaki ağırlığı büyük ölçüde artmıştır. Öncelikle ABD Karayipler'deki üstünlüğünü pekiştirmiştir. Asya-Pasifik'te ise ABD, lider ülke konumuna geçmiştir. Daha önce karışmaktan çekindiği Avrupa politikasına da 1917'de I. Dünya Savaşı'na girdiği yıla kadar yavaş yavaş etki etmeye başlamıştır (Pratt, 1980: 190).

ABD, 1900'lere gelindiğinde Kaliforniya sahillerinden Filipinler'e kadar uzanan pek çok stratejik noktayı ele geçirmiş oluyordu. Hawaii-Midway-Guam-Filipinler Pasifik'teki ABD üstünlüğünü sağlayan bir güzergâh hâline gelmiştir. Midway ile Guam arasındaki büyük boşluk, 1899'da Wake adasının işgaliyle doldurulmuş ve ikmal yollarında herhangi bir zaaf yaşanması önlenmiştir (Pratt, 1980: 186). Böylece Amerikalı tüccarların ve Hıristiyan misyonerlerinin Asya'da rahatça faaliyet gösterebilmeleri için gerekli olan güvenlik ağı sağlanmış oluyordu.

Ancak ABD'nin bunları gerçekleştirdiği bir dönemde Avrupalı devletler zaten Asya pazarına hâkim bir durumdaydı. ABD bu durumda eşit şartlarda rekabet istiyordu. ABD Dışişleri Bakanı John Hay, 1899 ve

1900 yıllarında verdiği beyanatlarda Çin'in toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının korunması ve Çin'de "açık kapı politikası" uygulanması konusunda Avrupalı ülkeler ve Japonya'yla mutabakata varıldığını belirtmiştir (Goff, 1998: 87-88).

1898-1914 arasındaki dönemde Avrupalı güçlerden Almanya, Rusya, Fransa ve İngiltere uzun dönemli kiralama yoluyla Çin'den liman elde etmekte ve buraya donanma üsleri kurmaktaydılar. Bu ise ABD'nin "açık kapı" politikasının ihlâli anlamına gelmekteydi. 1900 yılında Çin'de patlak veren Boxer ayaklanması ise durumun vahametini daha da artırmıştır. Çin imparatorunun reform hareketine karşı çıkan ve "Eski Buda" isimli muhalefet hareketi, ülke çapında geniş bir ayaklanma çıkartmış ve Batılı ülkelerin hedeflerine saldırılar düzenlenmeye başlamıştır. Amerikan kuvvetleri Japon ve Rus kuvvetleriyle birlikte bu ayaklanmayı bastırmıştır. ABD açısından esas tehlike Çin'deki bu ayaklanma değil, bu bahaneyle Avrupalı devletlerin Çin'i paylaşması idi (Pratt, 1980: 210-211).

Çin üzerindeki rekabet sömürgeci ülkeler arasında da kutuplaşmaya yol açmaktaydı. Özellikle Rusya ile Japonya arasında Çin'in Mançurya bölgesi üzerinde bir rekabet söz konusuydu. İran ve Afganistan'da Rusya ile rekabet eden İngiltere, 1902 yılında Japonya ile bir ittifak antlaşması imzaladı. Fransa ve Almanya ise Rusya'yı desteklemekteydi. ABD, Rus-Japon rekabetinde tarafsız bir tavır takınmakla birlikte Japonya'ya daha yakın bir duruş sergilemekteydi. Çünkü Rusya, Asya dengeleri ve Çin'in açık kapı politikası konusunda ABD için daha büyük bir tehdit oluşturuyordu (Kennan, 1984: 42-44).

1904 yılında patlak veren Rus-Japon Savaşı'ndan Japonya büyük bir zaferle çıkmış ve ABD'nin arabuluculuğunda bir barış yapılmıştır. 1905 Portsmouth Antlaşması'yla Japonya, Kore'deki ayrıcalıklarını korurken, Mançurya üzerinde önemli ticarî kazanımlar elde etmiş ve Sahalin'in güney yarısı Japon egemenliğine geçmiştir. Böylece Japonya Doğu Asya'da en önemli güç hâline gelmiştir. 1905 yılına kadar Japonya'ya karşı olumlu yaklaşan ABD, bu tarihten itibaren Japonya'ya şüphe ile bakmaya başlayacaktır. Özellikle Çin üzerindeki rekabet bu iki ülke arasındaki gerilimi tırmandıracak ve II. Dünya Savaşı sırasında birbirleriyle savaşmasına yol açacaktır (Pratt, 1980: 214). XX. yüzyılın başlarında Asya'nın büyük kısmında Avrupalı devletler hâkimken, iki yükselen güç ABD ve Japonya bölgede nüfuzlarını artırmak için uğraşıyorlardı. Zamanla Avrupalı devletler Asya kıtasında güçlerini kaybetmeye başlayacaklar ve ABD ve Japonya birbirlerinin esas rakipleri hâline geleceklerdir.

1907 yılında Rusya ve Japonya, Mançurya ve Moğolistan'ı nüfuz bölgelerine ayırıp paylaşmışlardır. 1908'deki Root-Takahira Anlaşması'yla

ABD ve Japonya birbirlerinin Pasifik'teki kazanımlarını tanımışlardır. Yine bu dönemde Almanya'ya karşı Rus-İngiliz yakınlaşması sağlanmıştır (Pratt, 1980: 216-218).

I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın yanında Almanya'ya savaş ilân eden Japonya, daha savaşın ilk günlerinde Asya'daki Alman sömürgelerine yerleşmiştir. 1919 Paris Barış Konferansı sırasında Başkan Wilson, Japonya'nın Çin'in Shantung limanı üzerindeki Alman haklarını devralmasını zoraki bir şekilde kabul etmiştir. Versay Antlaşması ile Almanya Pasifik'teki Marshall, Caroline ve Mariana adalarındaki vesayetini Japonya'ya devretmiştir. Bu küçük takım adalar Hawaii ile Filipinler arasında stratejik bir noktada yer tutmakta ve Amerika'nın Guam adasını da çevrelemekteydi (Pratt, 1980: 278).

1917'deki Bolşevik İhtilâlinden sonra Rusya'nın Almanya'nın kontrolüne girmesinden çekinen ABD ve Japonya, 1918 yılında Vladivostok üzerinden Sibirya'ya kuvvet göndermişlerdir. Aslında Sibirya'daki Amerikan kuvvetlerinin bir diğer misyonu da Japonya'nın burada gerçekleşebilecek yayılmacı emellerine set çekmekti. ABD her ne kadar Rusya'daki Sovyet rejimini tanımamış olsa da, tıpkı Çin'de olduğu gibi Sibirya'daki bir Japon yayılmasına da karşıydı (Levin, 1968: 221).

ABD I. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'nın yanında Almanya'ya karşı savaşa girmiştir. Savaştan sonra Amerikan Kongresi Almanya'ya imzalatılan Versay Antlaşmasını onaylamayı reddetmiş ve ABD yeni kurulan Milletler Cemiyeti'ne de üye olmamıştır. Başkan Warren Harding Avrupa ittifak sistemlerine girmemeye dayalı ABD'nin geleneksel dış politikasına geri dönmüştür. Savaş öncesi artan ülke içindeki etnik ve ırksal gerginlikler savaş sonrası daha da hızlanmıştır. ABD'nin asli unsuru olan Kuzey Avrupa kökenli Amerikalılar 1921 ve 1924 yıllarında göçmen alma politikalarında sınırlayıcı düzenlemeler yapma konusunda Kongre'de başarı elde etmişlerdir. Buna göre Güney ve Doğu Avrupa'dan gelen göçmenlerin sayısı sınırlandırılırken, Japon göçmen kabul edilmemeye başlanmıştır. Yahudi düşmanlığı devam ederken, Afrika kökenli Amerikalılara yönelik ayrımcılık artış göstermiştir. Beyaz ırkçı hareketi *Klu Klux Klan* hareketi 1920'lerde gücünün zirvesine ulaşmıştır (Pratt, 1980: 280).

Asya-Pasifik'te artan Amerikan-Japon rekabeti, 1922'de yenilenmesi gereken İngiliz-Japon ittifakını tehlikeye sokmaya başlamıştır. ABD'nin yanısıra İngiliz dominyonlarından Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda, İngiltere'nin Japonya yerine ABD ile ittifak yapmasını istiyorlardı. ABD 1921'de topladığı Washington Konferansı'nda bu soruna akılcı bir çözüm bulmuştur. Burada imzalanan Deniz Silahlarının Sınırlandırılması Ant-

laşması'yla büyük tonajlı gemilerde 5-5-3 oranı kabul edilmiştir. Burada ABD ve İngiltere'nin oranı 5 iken, Japonya'nın oranı 3'te kalmıştır. Yani Japonya diğer iki devlete göre daha az sayıda büyük savaş gemisine sahip olabilecekti. İmzalanan bir diğer antlaşmayla katılımcı tüm devletler (Japonya, Rusya ve Fransa dahil) Çin'in bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi taahhüt etmişlerdir (Pratt, 1980: 282-283).

1921 Washington Konferansı'yla ABD büyük bir diplomatik başarı elde etmiştir. Bir taraftan kendisine engel olarak gördüğü İngiliz-Japon ittifakının yenilenmesini engellerken, diğer taraftan deniz silahlanması konusunda Japonya'yı sınırlandırmayı başarmıştır. Japonya ayrıca Çin'in Shantung ve Rusya'nın Sibirya bölgesinden çıkmayı kabul etmiştir. Üstelik ABD bütün bunları da Japonya'nın fazla tepkisini çekmeden yapmıştır.

ABD ve Japonya 1922'de başka bir antlaşma daha imzalamışlardır. Buna göre Japonya Caroline adalarından önemli bir stratejik konumu bulunan Yap'a ABD'nin serbest geçiş yapmasını kabul ederken, ABD de Japonya'nın Caroline, Marshall ve Mariana takım adalarındaki vesayet hakkını tanımıştır (Pratt, 1980: 284). Böylece ABD, Japonya'nın vesayetindeki Yap'ta kablo ve radyo hattı döşeme, ticarette en çok gözetilen ulus haklarından faydalanma ve Amerikan misyonerlerinin serbestisi gibi bir çok kazanım elde etmiştir.

1921 Washington Konferansı'yla büyük tonajlı savaş gemilerine sınırlama getirilirken, 1930'da Londra Konferansı'yla küçük tonajlı gemilere sınırlandırma getirilmiştir. Ancak 1931'de Japonya'nın Mançurya'yı işgal etmesi, uluslararası sistemde I. Dünya Savaşı'nda sonra oluşturulmaya çalışılan ahengi bozan önemli bir gelişme olmuştur. Japonya'ya 1934'te yaptığı bir bildirimle Aralık 1936'da Washington ve Londra antlaşmalarının sınırlandırmalarının sona ereceğini bildirmiştir (Graebner, 1984: 67: 73).

ABD, Japonya'nın Mançurya'da kurdurduğu kukla Mançuko devletini tanımayacağını belirtmiş ve tanınmazlık doktrinini ortaya atmıştır. Çünkü Mançurya'nın işgaliyle birlikte hem Çin'in toprak bütünlüğü tehlikeye girmiş hem de ABD'nin ticarî çıkarları açısından çok önem verdiği "açık kapı politikası" zarar görmeye başlamıştır. Bu noktada ABD'nin tanımazlık politikasına diğer büyük devletlerin destek vermesi önem taşımaktaydı. Bu konuda Fransa çekimser kalırken, İngiltere kısa bir tereddütten sonra Amerikan politikasına destek vermiştir (Pratt, 1980: 305).

Ancak bu politikalar Japonya üzerinde yeterince etkili olamamıştır. 1936 yılına gelindiğinde II. Dünya Savaşı'nın ayak sesleri duyulmaya

başlanmıştır. Almanya'yla Sovyetler Birliği'ne karşı imzalanan Anti-Comintern Pakt ve daha sonra kurulan Berlin-Roma-Tokyo Mihver'i Japonya'nın elini ABD karşısında biraz daha güçlendirmiştir. Japonya, 1937 yılında Çin'i işgale başlamıştır. ABD, Çin-Japon Savaşı'nda tarafsız kalmaya gayret göstermiştir. ABD açısından öncelikli konu savaşa doğrudan taraf olmaksızın Çin'deki Amerikan vatandaşlarını ve çıkarlarını korumak olmuştur (Cole, 1983: 241).

Japonya, Hainan Adası'nı ve Güney Çin Denizi'ndeki Spratly Adalarını işgal ettikten sonra Şubat 1939'da "Doğu Asya için Yeni Düzen"i ilân etmiştir. Böylece Japonya, Hindiçin ile Güneydoğu Asya'ya yayılma aşamasına gelmiş ve ABD, İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın çıkarları tehdit altına girmiştir. Ayrıca II. Dünya Savaşı başladıktan hemen sonra Fransa ve Hollanda'nın Japonya'nın müttefiki Almaya tarafından işgal edilmesi, ortaya ilginç bir durum çıkarmıştır. Hollanda'nın Endonezya, Fransa'nın Vietnam, Kamboçya, Laos ve Tayland üzerindeki hükümranlığı boşlukta kalmıştır. Çok zengin doğal kaynakların yanısıra stratejik önemi olan koskoca bir bölgenin Japon denetimine girmesi, ABD ve İngiltere'nin Asya-Pasifik'teki çıkarlarına ağır bir darbe indirebilirdi (Buhite, 1974: 446-447). Dolayısıyla Güneydoğu Asya meselesi Japonya'nın ABD'ye karşı savaşa girdiği Aralık 1941'deki Pearl Harbor baskınına kadar hassas bir konu olarak kalmaya devam etmiştir.

II. Dünya Savaşı ABD'nin dış politikasında köklü bir değişiklik meydana getirmiştir. Bu savaşa kadar ABD, sürekli ve katı ittifaklara girmekten kaçınmıştı. I. Dünya Savaşı sırasında bile ABD, kendisini "müttefik" olarak değil, "ortak güç" olarak tanımlamıştır (Pratt, 1980: 361). Böylece 1918 sonrası düzende tekrar eski geleneksel politikasına geri dönebilmiş ve Avrupa içi siyasî sorunlara karışmamaya dikkat etmiştir. ABD II. Dünya Savaşı'na girince kendisine Asya'da müttefik olarak Çin'i seçmiştir. ABD, Çin'i sadece Japonya'ya karşı savaşta bir destek unsuru olarak görmüyordu. Büyük devlet statüsüne erişen Çin, savaş sonrası dönemde Asya'daki güç dengesini sağlamada önemli bir rol oynayabilirdi. 1943 yılında ABD ve İngiltere Çin'le imzaladıkları yeni antlaşmalarla geçmiş dönemden kalma ve merkezi Çin hükümetini zayıflatan siyasî, iktisadî ve toplumsal her türlü imtiyaz ve muafiyetlerden vazgeçmişlerdir (Pratt, 1980: 367).

1905-1945 arası dönemde ABD'nin Pasifik'teki en önemli rakibi Japonya, II. Dünya savaşı sonrasında kayıtsız şartsız teslim olmuştur. Savaş sonrasında ABD'nin fillî işgali altına giren Japonya, bu dönemde uluslararası sistemde ortaya çıkan köklü değişikliklerle birlikte Washington için bir düşman olmaktan çıkıp bir müttefik hâline gelmeye başlamıştır (Çola-

koğlu, 1997: 40). 1945 sonrasında Japonya, Sovyetler Birliği öncülüğündeki komünist bloğun Asya'daki ilerlemesini durdurmada ileri karakol durumuna yükselmiştir. Özellikle 1949'daki Çin'deki komünist devrim ile Kore ve Vietnam savaşları ABD-Japonya ortaklığını pekiştirmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD dünyanın her bölgesinde politika yürüten lider ülke konumuna geldiği için, Asya-Pasifik öncelikli Amerikan dış politikası değişime uğramıştır. Ancak bu değişiklik, ABD'nin hâlen Asya'nın en önemli gücü olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.[1]

Sonuç

1776-1945 dönemi Amerikan dış politikası incelendiğinde, ABD'nin dünya hakimiyetinin aşama aşama gerçekleştiği görülmektedir. Bağımsızlığın kazanıldığı ilk dönemde (1776-1822), önceliğin bağımsızlığın korunmasına ve ülke topraklarının genişletilmesine verildiği görülmektedir.

1823 tarihli Monroe Doktrini ABD'nin tüm Amerika kıtasını kendi nüfuz alanı olarak görmeye başladığının ilânıdır. ABD'nin kuruluşunun üzerinden henüz elli yıl geçmeden Avrupa'nın sömürgeci güçlerini Amerika kıtasından atma kararlılığını göstermesi gerçekten büyük bir diplomatik zaferdir. XIX. yüzyılın sonuna kadar devam eden bu dönemde ABD hem kendi ülke topraklarını genişletmeye devam etmiş hem Amerika kıtası üzerindeki nüfuzunu pekiştirmiş hem de Pasifik'e açılmıştır.

1898 Amerikan-İspanyol Savaşı, ABD'yi emperyal bir güç hâline sokmuştur. Bu savaşla birlikte ABD, köhnemiş İspanyol imparatorluğunun Karayipler ve Pasifik'teki mirasını devralmıştır. Böylece sadece Amerika kıtasındaki üstünlüğünü pekiştirmekle kalmamış, Asya-Pasifik'te büyük bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa güçlerinin çaptan düşmeye başladığı 1898-1945 arası dönemde, Asya-Pasifik'te kurduğu siyasî, askerî ve iktisadî üstünlük sayesinde ABD, hızla dünya liderliğine doğru ilerlemeye başlamıştır.

Görüldüğü gibi ABD'nin 1945'te ortaya çıkan ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla rakipsiz kalan dünya liderliğinin temelinde, Asya-Pasifik'te üstünlük kurma adına verdiği mücadele yatmaktadır. Türkiye'nin "Batılılaşma" sevdası, Asya kökenli ve geleneksel bir toplumun Avrupalı ve modern değerlerle buluşması şeklinde gerçekleşmiştir. ABD'nin "Batılılaşma" macerası ise, Avrupa kökenli modern bir toplumun Asyalı ve geleneksel değerlerle buluşması sonucunu doğurmuş ve mutlu sonla bitmiştir.

---

[1] ABD'nin Doğu Asya'daki günümüz politikası için bkz. Selçuk Çolakoğlu (2003) *Kuzeydoğu Asya Bölge Sisteminde Kuzey ve Güney Kore: Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1991-2001)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

KAYNAKÇA

Bailey, Thomas A. (1974) *A Diplomatic History of the American People*, New Jersey, Prentice-Hall.

Buhite, Russell D. (1974) "The Open Door in Perspective: Stanley K. Hornbeck", Frank J. Merli ve Theodore A. Wilson (der.), *Makers of American Diplomacy: From Benjamin Franklin to Henry Kissenger*,New York, Charles Scribner's Sons.

Cole, Wayne S. (1983) *Roosevelt & The Isolationists, 1932-45*, Lincoln, University of Nebraska Press.

Combs, Jerald A. (1986) *The History of American Foreign Policy I to 1917*, New York, Alfred A. Knopf.

Çolakoğlu, Selçuk (1997) "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Japon Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar, Sonbahar*, s. 40-42.

Çolakoğlu, Selçuk (2003) *Kuzeydoğu Asya Bölge Sisteminde Kuzey ve Güney Kore: Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1991-2001)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

Gibney, Frank (1992) *The Pacific Century: America and Asia in a Changing World*, Toronto, Maxwell Macmillan Canada.

Goff, Richard; Moss, Walter; Terry, Janice; Upshur, Jiu-Hwa (1998) *The Twentieth Century: A Brief Global History*, Boston, McGraw Hill.

Graebner, Norman A. (1984) *America as a World Power: A Realist Appraisal from Wilson to Reagan*, Wilmington, Sr Inc.

Kennan, George F. (1984) *American Diplomacy*, Chicago, The University of Chicago Press.

Klingberg, Frank L. (1983) *Cyclical Trends in American Foreign Policy Moods*, Boston, University Press of America.

Levin, N. Gordon (1968) *Woodrow Wilson and World Politics*, New York, Oxford University Press.

Pratt, Julius W.; De santis, Vincent P.; Siracusa, Joseph M. (1980) *A History of United States Foreign Policy*, London, Prentice-Hall International.

Fotoğraf: Anton Corbijn, 1996

YENİ DÜNYA'YA GÖÇ

Haster Caddesi, New York City, yaklaşık 1903
Fotoğrafçısı bilinmiyor.

ERİTME POTASINDAN ERİYEN POTA'YA: XXI. YÜZYILIN EŞİĞİNDE AMERİKA

Nazım İrem*

1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından mı, yoksa 11 Eylül 2001'de İkiz Kulelere yapılan saldırıların ertesinde mi dünyanın daha da istikrarsızlaştığı hakkında bugün derin bir şüphe içindeyiz. Amerika çelik ve camın azametli bileşimiyle inşa edilen gökdelenlerinin yerlere savrulmuş parçalarına akseden siluetine bakıyor. Sokaktaki milyonlarca insan için o hâlâ bir hayâl, bir refah adası; farklı geleneklere, dinlere ve dillere sahip insanların bir arada yaşadıkları yeni bir düzen; insanın kendisini gerçekleştirebileceği bir imkân; yabancıların yadırganmadığı ve herkesin yabancı olduğu bir ülke. Sokaktaki diğer milyonlar içinse o bir polis devleti, küresel hegemon ve insanlığın en büyük belası kapitalist modernitenin taşıyıcısı bir şeytan. 11 Eylül sonrasında sadece Amerika kendisi ile yüzleşmiyor; diğerleri de onunla hesaplaşıyor. Amerika'yı sokaklar-

* Y. Doç. Dr. Nazım İrem, Dokuz Eylül Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

daki bin bir türlü yaşamın içinde kurulan türlü türlü hayâlin parçası yapan da bu bin bir türlü yüzü olsa gerek.

IRKLAR, ULUSLAR VE DİNLER KARŞILAŞMASI VE KARIŞMASI

Beyaz Adam'ın kıta'ya ayak bastığı 1492'den beri bu topraklara birçok ırktan, milliyetten ve dinden insan göç etmiştir. Kıta'ya gelen ilk göçmenlerin bir çoğu ana kıta Avrupa'dan koparak bu yabancı topraklarda tutunma mücadelesi içinde birbirlerine benzer deneyimler yaşamaya başlamışlardır. Önce gelenler yerlerini korumak, sonra gelenler ise kendilerine yer açmak için mücadele ederken, kıtaya özgü yeni bir siyasal, sosyal ve ekonomik düzen yaratmışlardır. Bu yeni düzenin içinde özgürleşenlerle köleleşenler arasındaki kavga, kıtanın yarım bin yıllık tarihine damgasını vurmuştur. Plantasyonlara, fabrikalara ve şehir gettolarına hapsedilen kara, koyu derili ve çekik gözlü insanlarla bu kitlelerin esaret senetlerini ceplerinde taşıyan efendiler nasıl olmuş da yeni bir millet oluşturmuşlardır? Ya da gerçekten bir millet oluşturabilmişler midir?

Yerli halklarla mücadeleler ve 1492'den itibaren iki yüz yıl kadar devam eden ilk göçmen hareketinin yarattığı koloni çatışmaları, Kıta'nın erken kolonizasyon tarihini şekillendirmiştir. İlk gelen İspanyol, Hollandalı ve Fransızlar'ın Amerika'daki gelecekleri ise bu topraklar üzerindeki mücadelelerden ziyade Avrupa'da çizilmiştir. 1588 yılında İngilizler'in İspanyol Armada'sını İngiltere açıklarında yenilgiye uğratmasının ardından Kıta'ya yoğun bir Anglo akını başlamıştır. İspanyollar'ın dünya imparatorluğunu aşama aşama zayıflatan İngiltere, bu süreçte Kuzey Amerika'daki etki alanını da genişletmiştir. 1607 yılında Londra Şirketi tarafından kurulan Jamestown'a yerleşen 105 göçmenle Amerika'ya taşınan, zamanla baskın kimlik kodu olacak olan Anglo-Sakson kültürünün Protestan-Anglo bileşenidir. 1620 yılında Mayflower gemisiyle Massachusetts eyaleti Cape Cod'a inen 101 göçmenden 41 erkeğin imzalamış oldukları Mayflower Sözleşmesi de meşhur Fransız düşünürü Alexis de Tocqueville'in zihninde gönüllülük esasına dayalı bir ülke olarak Amerika imgesini doğuracak ilk girişimdir. Bu belgede koloni menfaatlerinin gerçekleştirilmesi için her şart altında işbirliği yapılması ve çoğunluk yönetimi prensibini şart kabul eden beyaz göçmen erkekler, sonradan doğacak olan sözleşme toplumu olarak Amerika idealinin de ilk siyasal bildirisini oluşturmuşlardır (Sargent, 1998: 233-251). Amerika'daki sosyal, siyasal ve ekonomik örgütlenmenin, Avrupa'nın katı hiyerarşik düzeniyle karşılaştırıldığında, bireyi esas alan bir dayanışma prensibine dayalı olduğu önyargısıyla Amerika'ya giden ve bu yeni Kıta'da yapmış olduğu

tespitlerini *Amerika'da Demokrasi* kitabında sistemleştirerek ilk yargısından vazgeçen Tocqueville'e göre, geleneklerini, alışkanlıklarını arkalarında bırakarak bu Kıta'ya göç eden yığınlar, gönüllülük, girişim ve sorumluluk esaslarında yeni bir siyasal topluluk oluşturmuşlardır (Tocqueville, [1840] 2004; Kershner, 1983). XX. yüzyılın son çeyreğinden beri kültürel çoğulculuk ve çokkültürcülük külliyatı içinde sorgulanan da Tocqueville'in zihnindeki bu hayâldir.

Göç ve Kıta içindeki nüfus hareketleri neticesinde İngiliz kökenliler XVII. yüzyılın ortasından itibaren 13 kolonide baskın grup hâline gelmişlerdir. Parrillo'nun bildirdiğine göre 1689 yılında Amerika'nın nüfusu, % 80'i İngiliz kökenli olmak üzere 210.000 civarında Avrupalıdan oluşmaktadır; 1689 ile 1775 yılları arasında kölecilik ve genellikle İngiliz olmayan uluslardan gelen göçmenler nedeniyle nüfus yirmi kat artarak 2.600.000'e ulaşmıştır (Parrillo, 1994: 528). Özellikle Güney'deki kolonilere binlerce Alman, İrlandalı-İskoç ve Protestan Fransız göç etmiştir. Fransız Protestanları Anglo-Amerikalı topluluklarla kolaylıkla kaynaşırken, Alman ve İskoç-İrlandalılar kendi dilsel ve kültürel bütünlüklerini koruyarak ayrı topluluklar oluşturmuşlardır (Parrillo, 1994: 529). İngiliz kökenli göçmenler uzun mücadeleler sonrasında Kuzey Amerika'yı büyük ölçüde İspanyol, Fransız ve Hollanda etkisinden çıkarmışlardır.

XVII. ve XVIII. yüzyıl boyunca İngilizlilikten kaynaklanan kimlik öğeleri, üretilen edebiyattan oluşturulan siyasal ve sosyal kurumlara kadar aşamalı olarak Kıta'ya nüfuz etmiştir. Baskın ideolojik-kültürel kodun taşıyıcısı olarak hareket eden Anglo-Amerikan topluluğu, XVIII. yüzyılın sonundan itibaren diğer grupları kendi dilsel, kültürel ve dinî özelliklerinden vazgeçerek Anglo-Amerikan kültürüne uyum sağlamaları yönünde zorlamaya başlamıştır (Vecoli, 1996: 17). XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonuna kadar geçen iki yüzyıl içinde İngiliz, İskoç, İskoç-İrlandalı, Hollandalı, Alman ve kuzeybatı Avrupalı halkların kaynaşmasıyla ortaya çıkan Beyaz, Anglo-Sakson ve Protestan (BASP) kültürü, diğer bütün ırkî, dinî ve etnik toplulukların içinde eriyecekleri değerleri tanımlayan hâkim ideolojik-kültürel kod hâline gelerek, XX. yüzyılın başında popülerleşecek olan eritme potası metaforunun dayandığı tarihî hammaddeyi oluşturmuştur(Parrillo, 1994: 538).

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Amerikan siyasetinde iki genel cereyan tespit etmek mümkündür. Birincisi, milliyetçi ve zaman zaman da ırkçı eğilimlere sahip Amerikanlaştırmacılık; ikincisi de daha zayıf olmakla birlikte 1776 ruhunun retoriksel evrenselciliğinden ilham alan kozmopolit liberalizm. Her iki cereyanda din, dil, davranışlar, âdetler ve siyasal ilkeler düzeyinde temel Amerikan kültürel kimliğine atfen siyasal önerilerini

geliştirseler de bu kültürel kimlik karşısında yabancıların konumu hakkında farklı sonuçlara varmaktadırlar (Spencer, 1994: 547). Stephen Steinberg'in önemli çalışması *Etnik Mit: Amerika'da Irk, Etnisite ve Sınıf* (*The Etnik Myth: Race, Etnicity and Class in America*) adlı çalışmasına atfen Martin Spencer, bu iki cereyanın kültürel kimliğin belirleyicileri üzerinde uzlaştıkları için kapsayıcı bir "Protestan dinî kimliğinin kurularak, kamu söylem dili olarak İngilizce'nin yaygınlıkla kullanılmaya başlandığına" dikkat çekmektedir (Steinberg, 1989: 9, Spencer: 1994 548).

Rudolph Vecoli'de XIX. yüzyıldan itibaren göç hareketlerinin üç büyük dalga hâlinde geliştiğini tespit ederek, her bir dalga sonunda çekirdek Amerikan kültürel kodunun biraz daha genişleyerek çatladığını ileri sürmektedir (Vecoli, 1996: 11). 1841 ile 1890 arasındaki ilk büyük dalgada çoğu Alman, İrlandalı, İngilizler ve İskandinav ülkelerinden Sakson kökenli olmak üzere yaklaşık on beş milyon göçmen Amerika'ya gelmiştir; 1891 ile 1920 yılları arasındaki ikinci dalgayla birlikte İtalyan, (Avusturyalı) Alman, Macar, Slav ve Yahudi uluslar sekiz milyondan fazla göçmen Kıta'ya ayak basmıştır; 1920 ile 1960 arasındaki kısıtlayıcı dönemi takiben 1965 yılında başlayan üçüncü büyük dalgayla beraber de çoğu Meksika, Orta ve Güney Amerika ile Karayip ve Asya'dan olmak üzere yaklaşık yirmi dört milyon insan Amerika'ya göç etmiştir; ilk göçmenler arasında Avrupalılar'ın oranı yaklaşık % 90 iken son göçte bu oran % 12'ye düşmüştür (Vecoli, 1996: 11). İkinci ve üçüncü dalga göçler neticesinde BASP kültürel kodu en ağır krizlerini yaşamıştır; çünkü birinci göç dalgasıyla daha ziyade Sakson kökenli ve Protestan topluluklar kıtaya gelirken, ikinci ve üçüncü dalgada çoğunluğu BASP kültürel koduna daha yabancı Katolik, Slav, Ortodoks, Latin ve Asya kökenliler oluşturmaktadırlar.

XIX. yüzyılın sonunda göçmen profilinin değişmesine paralel olarak milliyetçi Amerikancılık açık bir ikileme düşmüştür. Göçmen emeği ekonomik modernleşme ve gelişme açısından önemli görseler de milliyetçi-Amerikancılar, göçmenlerin yerleşik orta sınıf çıkarlarına ve beyaz iş gücüne karşı bir tehdit oluşturacakları endişesini duymaktadırlar. Milliyetçi Amerikancılar, yabancıların siyasal topluluğa katılmalarından ziyade pazarda ucuz emek gücünün parçası olarak kalmalarından yana irade göstermişlerdir. Siyah karşıtlığı temelinde gelişen ırkçı eğitim, 1880'lere doğru sarı ırka yönelik tepkici bir siyasal hüviyete bürünmüş ve aynı dönemde özellikle Doğu ve Güney Avrupa'dan gelen Katolik ve Ortodoks inançlı göçmenlere yönelik din-merkezli tepkici cephenin de ideolojik harcı hâline gelmiştir.

Göçmenlerin Amerikan kültürel kimliğine uyum sağlayabileceklerini öngören iyimser bir anlayışa sahip kozmopolit liberalizmse ulusu, en azından retoriksel düzeyde, daha kapsayıcı ve soyut siyasal prensipler yoluyla tanımlamaktadır. Irk, kültür ve köken farklılıklarına rağmen göçmenlerin temel Amerikan değerleri olarak tanımlanan "eşitlik ve kardeşlik (dayanışma olarak okuyunuz, N.İ) idealine" sadakat gösterebilecek şekilde "yetiştirilebileceklerini" öngören Aydınlanmacı-eğitimci bir anlayışa sahip olan kozmopolit liberaller, ekonomik bir alan olarak Amerika'nın kendiliğinden işleyen asimilasyon potansiyeline büyük güven duymaktadırlar (Spencer, 1994: 550).

XIX. yüzyılın ortalarına doğru hızlanan Amerikanlaştırma siyasetinin bir tür mitik kimlik dönüşümü anlatısı hâline geldiğine dikkat çeken kimi araştırmacılar, bu anlatının dört temel temaya dayandığını belirtmektedir; "birincisi, Avrupalı göçmenler Eski Dünya'ya ait alışkanlık ve inançlarını bırakarak Amerikalı olmayı istemişlerdir; ikincisi, Amerikanlaşma çabuk ve kolay bir süreçtir çünkü göçmenler bu amaçla desteklenmişlerdir; üçüncüsü, Amerikanlaştırma göçmenleri tek bir ırk, kültür ve ulus içinde eritmektedir; dördüncüsü de göçmenler için Amerikanlaşma, Eski Dünya'ya ait kölelikten, tabiiyetten ve fakirlikten kurtulma şansıdır" (Gestle, 1997: 525). 1782 yılında Fransız göçmeni Hector St. John de Crevecoeur'un yayımladığı *Bir Amerikan Çiftçisinden Mektuplar* (Letters from An American Farmer) Amerikalılaşmanın nasıl bir deneyim olduğunu anlatan en erken tarihli eserdir (Gestle, 1997: 524). Gestle'ın aktardığına göre Crevecoeur şöyle demektedir: "O zaman bu yeni Amerikalı insan kimdir? Amerikalı eski önyargılarının ve davranışlarının tümünü geride bırakarak, karşılaştığı yeni yaşam biçimlerinden kaynaklanan yenilikleri kabul eden, hükümete ve mevkisinin icaplarına uyandır. Burada bütün ülkelerden gelen insanların çalışması ve zenginliği, dünyada bir gün büyük değişiklikler yaratacak olan yeni bir insan ırkı içinde erimektedirler" [Crevecoeur, (1782), 1912: 43, Gestle, 1997: 524].

Crevecoeur'dan bir asır sonra farklı etnik, ulusal, dinî ve ırkî kökenden gelen insanların eski ve köhne inançlarından ve geleneklerinden kurtularak, dayanışmacı bir ulus ve çalışan bir pazar içinde kaynaşarak Amerikanlaştıkları ideali, Rus Yahudisi olan İngiliz asıllı Israel Zangwill'in 1908 yılında sahneye konulan *Eritme Potası* adlı oyunuyla edebî ifadesine kavuşmuştur. Bu oyundan sonra "eritme kabı" metaforu siyasal bir içerik kazanarak iyice popülerleşmiştir (Szuberla, 1995: 3-20). *Eritme Potası* adlı oyunun kahramanı da yazar gibi New York'ta yaşayan Rus Yahudisi David Quixano adlı genç bir bestecidir. Oyun David'in çok sayıda ırkın uyum içinde birbirine karıştığı bir ülke olarak Amerika'yı

anlatan bir senfoni yazma tutkusu ve Yahudi karşıtı bir babanın Hıristiyan kızı Vera ile evlenmek arzusu üzerine kurulmuştur. Amerika'yı Avrupa'dan gelen çok çeşitli ırkın içinde eridikleri bir Eritme Potası olarak tasvir eden David, bu toprakları Tanrı'nın kutsadığını ve farklı kökenlerden milyonlarca insanın eritme potası içinden geçerek artık geçmişe değil, geleceğe bakan yeni bir medeniyetin parçası hâline geldiklerini ilân etmektedir (Kraus, 1999: 3-19). Zangwill'in kahramanı David bu büyük eritme potasını şöyle tasvir etmektedir:

> Amerika Tanrı'nın kalıbıdır; [O] Avrupa'nın bütün ırklarının içinde eridikleri ve yeniden-şekillendikleri büyük Eritme Potasıdır. Burada bekliyorsun iyi arkadaşım, onları Ellis adasında gördüğüm zamanki beni düşün. Orada elli grup, elli dil ve tarih içinde elli kan davası ve düşmanlık içinde bekliyorsun. Ancak ulaşmış olduğun Tanrı'nın ateşi olduğundan uzun zaman böyle kalamayacaksınız kardeşlerim –bunlar Tanrı'nın ateşidir. Kan davalarınız ve düşmanlıklarınız için bir örtüdür! Almanlar, Fransızlar, İrlandalılar, İngilizler, Yahudiler ve Ruslar hepiniz kabın içine! Tanrı Amerikalı yaratıyor– [(Zangwill, (1909) *içinde* Mann, (1968)141-2 *içinde* Vecoli, (1996): 20)].

Eritme potası metaforu sadece dönemin siyasal düşüncesi üzerinde etkili olmamış, Amerikan tarih yazımını da kökten değiştirerek, Kıta'nın tarihini eritme kabının işleyişini tasvir eden ideolojik bir anlatı hâline dönüştürmüştür. Eritme potası metaforunu kendi Amerikanlaştırma siyasetinin temel unsurlarından birisi hâline getiren Theodore Roosevelt, "1776'dan 1789'a kadar Washington (ve) adamlarının (kendi) zamanlarında bütün yeni biçimleri bu kabın içinde eriterek ulusumuzu kesin bir şekilde oluşturmuşlardır" diye ilân ederken, eritme potasının işleyişini tasvir eden ideolojik anlatının Anglo-Sakson kökenli yönetici seçkinlerce nasıl içselleştirildiğine dair açık bir örnek teşkil etmektedir (Vecoli, 1996: 19).

The Melting Pot: Symbol of Fusion or Confusion? başlıklı çalışmasında Philip Gleason eritme kabı metaforuyla Amerika'nın göçmenlerin içinde kimlik yitimi-kazanımı yaşayarak dönüştükleri bir mekân olarak tasavvur edildiğine dikkat çekerek, Amerikan siyasal yazınında eritme potası metaforunun kullanımıyla ilgili ilginç saptamalarda bulunmaktadır (Gleason, 1964: 21; 32). Eritme kabının genellikle mutfak sembolizminden kaynaklanan farklı kavramlarla tasavvur edildiğine dikkat çeken Gleason, Karl E. Meyer'in Amerika'yı "bir düdüklü tencere" olarak tanımladığını diğerlerinin de "türlü", "çorba", "salata", "salata kâsesi" veya

"karıştırma kâsesi" gibi değişik metaforlar kullandıklarını belirtmektedir (Gleason, 1964: 33). Çeşitli dönemlerde farklı benzetmelerin de yapıldığını ekleyen Gleason, Amerika'nın renk sembolizmi çerçevesinde "çiçek bahçesi", "mozaik", "kaleydoskop" ve "kültürel gökkuşağı" olarak hayâl edildiğini veya uyumun simgesi olarak müzikle ilgili metaforların kullanılarak "orkestra" veya "koroya" benzetildiğine işaret etmektedir (Gleason, 1964: 34-5).

Eritme potasının türdeşlik ve benzerlik yaratan etkisi, üretim sisteminin rasyonelleştirilmesi açısından vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilmektedir (Gellner, 1983; Gordon, 1964). Bu anlayışın önde gelen temsilcilerinden Milton Gordon'a göre "etnik grupların birbirlerinden yapısal olarak ayrılmaları" "pazar bütünleşmesini ve toplumsal dayanışmanın sağlanmasını" zorlaştırmaktadır; "modern sanayi toplumunda insanlar meslekî uzmanlıkları ve ihtiyaçları doğrultusunda ekonomik, siyasal ve hattâ kültürel faaliyetler arasında hızlı akışkanlıkla hareket edebilmelidirler"; "meslekî rollerin yerine getirilmesi, belirli bir yaşam alanında kök salınması, siyasal liderlerin seçilmesi ve eğitim sürecinin etkili bir şekilde işleyebilmesi için ırkî, dinî ve ulusal niteliklerden ziyade ortak beceriler" ve öngörülebilir kültürel davranışlar gereklidir (Gordon, 1964: 236). Amerika'yı eritme potası olarak ekonomik başarı ve refahın simgesi hâline getiren tarih anlatısı, eritme potasının da zenginlik amacıyla insanların içine girdikleri gönüllü bir kendinden vazgeçme hâline denk düştüğünü imâ etmektedir.

Gönüllü olarak eski etnik, dinî ve ulusal sadakatlerinden vazgeçenlerin en son fedakârlıkta bulunarak bu vazgeçişlerini tarih önünde tescil ettikleri anlar olarak savaşlar, eritme potası deneyiminin başarısı açısından önemli tarihî anlardır. Devletin kimi durumlarda eski ülkelerine karşı savaşmaları isteğine cevap veren milyonlarca insan içinse savaş açık bir sadâkat ve Amerikalılık testidir (Saenger, 1943: 15-22). 1915 yılında bir Alman denizaltısının Lusitania adlı yolcu gemisini batırması üzerine Philedelphia'da yeni yurttaşlık hakkını kazananlara yaptığı konuşmasında Başkan Woodrow Wilson eritme potasından beklenen siyasal ve kültürel işlevlerin bir özetini vermiştir (Foerster ve Pierson, 1917: 178-182) Amerika'nın "ileriye bakan insanların gönüllü birlikteliğine" dayandığını belirten Wilson, "yurttaşlık yeminiyle bağlanılanın büyük bir ideal ve ilkeler bütünü olduğunu", "insanların doğdukları yerde elde edilmesi kendileri için zor olanı elde etmek için garip okyanusları aşarak hiç bilmedikleri bir dilin konuşulduğu bu ülkeye geldiklerini" ve "bütün ülkeleri (de) beraberlerinde getirdiklerini" ancak "bütün diğer ülkeleri de arkalarında bırakmak niyetini taşıdıklarını" "kendi iradeleriyle Amerikalı olmaya

çaba göstermedikleri takdirde Amerika'ya kendilerini adayamayacaklarını" "kendilerini grupların içinde düşündükleri müddetçe de Amerikalı olamayacaklarını" çünkü "Amerika'nın gruplardan oluşmadığını" ve "kendisini Amerika'da tekil bir ulusal grubun üyesi olarak gören insanın henüz Amerikalı olamadığını" ilân etmektedir (Foerster ve Pierson, 1917: 178-182) Başkan Theodore Roosevelt de Amerika'da "yarı yarıya Amerikalılığa değil sadece yüzde yüz Amerikalılığa" yer olduğunu bildirirken, yönetici seçkinler arasındaki güçlü bütünleşme ve Amerikanlaştırma isteğini dile getirmektedir (Rumbaut, 1997: 924). XX. yüzyılın başında ortaya çıkan "yüzde yüz Amerikalılık" politikası Anglo-Sakson etnik milliyetçiliğine temel olan bilimsel ırkçılığın uzantısı sosyal Darwinizm'den ilham alan bir anlayışa dayanmaktadır (Vecoli, 1996: 14).

Gönüllülüğe yapılan vurguya rağmen bazılarının da potanın içine iteklenmesi gerekmiştir. Ekonomi ve bilimin, dönüştürücü-benzeştirici siyasetin hizmetine nasıl sokulduğunu gösteren çarpıcı bir örnek XX. yüzyılın başında Ford fabrikalarının işçiler için açtığı Ford İngilizce Okulu ve Günlük Beş Dolar refah programıdır (Barrett, 1992: 996). James Barrett, devlet tarafından kontrol edilen eğitim sisteminin yanı sıra Pazar yoluyla Amerikanlaştırma siyasetinin nasıl yürütüldüğünü göstermesi açısından bu iki programın önemine dikkat çekmektedir (Barret, 1992). Henry Ford'un Highland Park Model T fabrikasında 1914 yılında uygulamaya başladığı Günlük Beş Dolar Programı, gelişmekte olan sanayi örgütlenmesinin dayandığı otoriter fabrika (iş diye okuyunuz) örgütlenmesinin işçi sınıfının Amerikanlaştırılması için nasıl kullanıldığını açıkça göstermektedir. Fabrikasında üretim bandı teknolojisi, kısa iş saati uygulamaları, teşvik ödemeleri ve gelişmiş bir personel yönetim sistemi kuran Ford, çevrenin insan davranışını şekillendiği tezinden hareketle bir de Sosyoloji Bölümü kurmuştur (Barrett, 1992: 1003). Bu bölümün başlıca görevi, göçmen işçilerin günlük hayatlarını izlemek, düzenlemek ve şirkete sadakatleriyle üretim verimliliğini arttırmaktır. Bu amaçla her bir işçinin ev yaşantısı ve iş performansı ciddi bir denetim altına alınmıştır. İşçileri evlerinde ziyaret eden sosyoloji bölümü uzmanları onların günlük yaşamlarında ve ev ortamlarında orta sınıf değerlere dayalı bir yaşam sürüp sürmediklerini kontrol etmektedirler. Bir işçinin günlük beş dolar teşvike hak kazanması için Sosyoloji Bölümünü iyi bir Amerikalı olduğu yönünde ikna etmesi gerekmektedir (Barrett, 1992: 1003). Sosyoloji Bölümü'nün çalışmalarını değerlendiren Ford, "birçok ulustan gelen bu insanların Amerikan usullerini, İngilizce'yi ve doğru yaşamı öğrenmeleri gerektiğini" ileri sürerken, takip ettikleri Jüliyen takvimine göre Gregoryan takviminden on üç gün sonra Ortodoks Yılbaşı'nı kutladıkları için

işe gelmeyen dokuz yüz Yunanlı ve Rus işçiyi işten atarken, "eğer bu adamlar yuvalarını Amerika'da kuracaklarsa Amerikan tatillerini takip etmelidirler" demektedir (Barrett, 1992: 1003). Barrett kısa zamanda yaklaşık sekiz yüz kadar çelik fabrikası, manifaktür düzeyinde üretim yapan işletme ve tekstil fabrikasında Ford örneğine benzer kontrol, denetleme ve dönüştürme programlarının oluşturulduğuna dikkat çekmektedir (Barrett, 1992: 1003).

Potanın içinde eriyerek kazanılacakların yanında kaybolup gidecekleri yeni topraklarda arzulanan yaşam için hiç de önemli bir kayıp olmadığını varsayan bu katı faydacı anlayışa göre Amerikanlaştırma, göçmenlerin eski kültürel, dinî ve ulusal değerlerinden kurtarılmalarını ve yerlerine Anglo-Amerikan değerlerinin konulmasını öngörmektedir. Bu noktada temel sorun şudur: Eritme potası metaforu bütün göçmenlerin içinde eriyecekleri hazır bir kültürel kodu mu imâ etmektedir; yoksa bütün kültürlerin birbirleri içinde eriyecekleri melez ve kendiliğinden oluşan bir kültür dokusunu mu işaretlemektedir?

XX. yüzyılın başında gerek milliyetçi-Amerikancılar gerekse de kozmopolit liberallere göre eritme potası hazır bir kalıptır; ideal kültürel kodlarını da BASP kimliğinden almaktadır. Bu yaklaşım, 1910'lu yıllarda gelişen kültürel çoğulculuk tarafından ağır bir eleştiriye tâbi tutulsa da, 1970'lerde etkisi daha açık hissedilecek olan çokkültürcü cereyanın ortaya çıkmasına kadar kırılgan, zayıf ve yoksul etnik toplulukların genç üyeleri, temel eritme potaları olarak tasarlanan eğitim sistemi ve ekonomi yoluyla orta sınıf Amerikan idealleriyle tanıştırılmışlardır. Erken XX. yüzyılın önemli Amerikalı eğitimcilerinden Ellwood P. Cubberly eğitim sisteminden beklenen benzeştirici etkiyi şu şekilde özetlemektedir: "Görevimiz ... bu insanları (Güney ve Doğu Avrupalıları) asimile etmek ve Amerikan ırkımızın bir parçası olarak birleştirmek ve bunların çocukları (arasında) yasa ve düzen, halk hükümeti ve Anglo-Sakson doğruluk anlayışını olabildiğince yerleştirmek ve ulusal yaşantımızda halk olarak bağlanmaya değer bulduğumuz şeylere ve demokratik kurumlarımıza karşı saygı uyandırmaktır" (Cubberly, 1909; 5-16, Gordon, 1964: 98, Vecoli 1996, 18).

Amerikanlaştırma siyasetinin popüler bir teması hâline gelen eritme potası metaforu, İngilizce'ye hâkimiyetten başlayarak, Amerikan değerlerinin özümsenmesini amaçlayan ve ulusu temsil eden federal siyasal otoritelere sadakatin şartlarının öğrenilmesini öngören bir ulus kurma projesini imâ etmektedir. Göçmen topluluklarının eritme potası içinde çeşitli düzeylerde tecrübe ettikleri unutma ve dönüşme sürecine rağmen tam olarak erimeyen dayanıklı kültürel niteliklere sahip oldukları tespitinden

hareket eden kültürel çoğulcu tezlerde baskın ulus-kurma ideolojisinin sorgulanmasına vesile olacak bir karşı-kültürel iklim yaratmışlardır. 1970'li yıllarda çokkültürcülük külliyatına ilham verecek olan kültürel çoğulculuk yaklaşımı 1910'lu yıllarda doğmuştur. Kültürel çoğulculuk tezleri resmîleşen Amerikanlaştırma siyasetine karşı derinden bir tepkiyi dile getirmekte ve eritme potası yoluyla Amerikanlaştırma siyasetinin yıkıcı, dışlayıcı ve ırkçı sonuçlarını tartışarak, eritme potası olarak Amerika söylemini bir tür yapıbozumuna uğratmaktadır.

ERİTME POTASI KARŞISINDA KÜLTÜREL ÇOĞULCULUK

Kültürel çoğulcuk yaklaşımının Amerikan siyasal düşüncesi içindeki en önemli temsilcilerinin başında Louis Brandeis, Alexander Duskin ve Horace Kallen gelmektedir (Wacker, 1979: 328; Sollors, 1986: 181). Kallen'a kadar Amerikan siyasal felsefesinde güçlü bir kültürel çoğulculuk kuramının gelişmemiş olduğuna dikkat çeken Vecoli, 1915 yılında *Nation* dergisinde yayımlanan "Demokrasi Karşısında Eritme Potası" (*Democracy versus the Melting Pot*) başlıklı makalesiyle Kallen'in Amerikan siyasal düşününde yeni bir dönemi başlattığını belirtmektedir (Kallen, 1915a; Vecoli, 1996: 21).

Kallen'ın savunduğu kültürel çoğulculuk, tek bir ulusal kültürel kod çerçevesinde bütünleşmeyi öngören eritme potası olarak Amerika sembolizmini reddetmektedir. Onun eritme potası metaforuna karşı çıkışını özetlediği aşağıdaki sözleri siyasal teorisinin de temel varsayımını ortaya koymaktadır: O'na göre, "İnsanlar kıyafetlerini, siyasetlerini, eşlerini, dinlerini, felsefelerini değiştirebilirler; ancak Yahudi veya Polonyalı veya Anglo-Sakson olmaktan vazgeçmek için (Yahudiler, Polonyalılar veya Anglo-Saksonlar) büyükbabalarını değiştiremezler" (Kallen, 1915c: 90-64, Gleason, 1964: 38; Vecoli, 1996: 21). Amerika'nın bir uluslar federasyonu olduğunu ileri süren Kallen, onun eritme potasından ziyade orkestraya benzetilebileceğini düşünmektedir. Kallen, kültürel çoğulculuğun daha ziyade adem-i merkeziyetçi bir siyasal rejim içinde yaşama şansı bulacağını ileri sürmektedir. O'na göre Amerika türdeş bir kültürel mekân değil, etnik grupların gönüllü federasyonuna dayanan bir siyasal alandır. Federasyonu merkeziyetçi birlikçilik ile kısmî bölgecilik arasında bir tür orta yol olarak gören Kallen, adem-i merkeziyetçilik, federalizm ve kültürel çoğulculuk kavramlarını bağlantılandırarak, eritme potası metaforuyla imâ edilen etnik benzeştirme siyasetine karşı çıkmaktadır. Eritme potası olarak Amerika ideali, Amerika'nın kuruluş siyasetine damgasını vuran gönüllülük ve ulusların ortak kurumlar yoluyla dayanışması prensiplerinden uzaklaşan milliyetçi bir sapmadır (Kallen, 1956).

Eritme potası metaforunu, zorla benzetme siyasetini meşrulaştırdığı için reddeden Kallen, Amerika'nın farklı uluslara dayanan mozaik yapısının XX. yüzyılın başında eritme potasının etkisiyle bozulma eğilimine girdiğine de dikkat çekmektedir (Kalen, 1956). Gordon gibi Kallen da eritme potasının sanayi kapitalizmi içinde kitle toplumu yaratan yapısal bir mekanizma olduğuna ve işgücünün ortak becerilerle donatılması gayesine atfen gerekçelendirilen gizli bir kimlik siyasetine dayandığına inanmaktadır (Gordon, 1964; Kallen 1956).

Etnik, ulusal ve dinî topluluklar federasyonu olarak Amerika düşüncesine bağlanan Kallen, kültürel çoğulculuk tezini etnik grupların doğal yapılar oldukları iddiasına dayanarak desteklemektedir. Takipçisi olan çokkültürcüler gibi Kallen da etnisiteyi bireyin seçmediği ve doğuştan elde ettiği en doğal özelliklerine dayanarak tanımlamaktadır. Fred Wacker, Kallen'ın kültürcülüğünün Alman romantikleri ve Herder'e dayandığına dikkat çekmektedir (Wacker, 1979: 330). Kültürel çoğulculuk modelinin imâ ettiği uluslar federasyonu olarak Amerika ideali, eritme potası siyasetinin gizli ırkçı imâlarını deşifre ediyormuş gibi görünse de etnik grupların değişmez yapılar olduklarını varsayan ve bunu da "psikofiziksel kalıt (miras)" gibi muğlak bir kavram dolayısıyla gerekçelendiren Kallen, aynı dönemde göçmen topluluklarının değiştirilemez bazı kültürel niteliklerinden dolayı Amerikan toplumuna uyum sağlayamayacağını ileri süren ırkçı siyasal cereyanlarla benzer bir kültür kavramına dayanarak çoğulculuk kuramını gerekçelendirmeye çalışmaktadır (Wacker, 1979: 330; Vecoli, 1979: 21). *Demokrasi Karşısında Eritme Potası* makalesinin 1924 yılında kitap olarak yayımlanan biçiminde Kallen psikofiziksel etnik kimliklerin asla değiştirilemez nitelikler olduğunu öne süren ilk konumunun yanlış olduğu sonucuna vardığını açıklamıştır (Gleason, 1964: 39).

İnsanların ellerinde olmaksızın edindikleri kültürel niteliklerini de – psikofiziksel kalıtı– dönüştürmeyi amaçlayan eritme potasının kültürel çoğulculuğu yok ettiğini belirten Kallen'a göre, benzeştirme siyasetinin yüzyılın başında daha da şiddetli uygulanmasının başlıca nedeni, Anglo-Saxon grupların ulusal kültürel standartları artık tek başlarına belirleyemeyecekleri konusunda duydukları korkudur (Kallen 1915b). Wacker'ın belirttiğine göre Kallen, eritme potasının kendisinden beklenen işlevi tam olarak yerine getiremediğine inanmaktadır; çünkü yüzyılın başında "Amerika'nın etnik nüfusu birbirlerinden daha da farklılaşmış ancak aynı zamanda daha da Amerikanlaşmıştır" (Wacker, 1979: 329). Kallen gibi Randolph Bourne da eritme potası idealine dayanan asimilasyon siyasetinin tam bir fiyasko olduğunu çünkü zorla benzetme stratejilerinin sada-

katleri ve kimlikleri parçalanmış yarım adam toplulukları yarattığını düşünmektedir (Vecoli, 1979: 21).

Kallen, özellikle Chicago Üniversitesi'ndeki William I. Thomas, Robert Park ve diğer Chicago liberallerinin Amerikanlaştırma siyasetini etnisite ve şehirleşme çalışmaları içine yerleştirmelerine ve sosyal bilimleri kullanarak eritme potası gibi edebî-ideolojik bir anlatıyı bilimselleştirmelerine karşı çıkmaktadır (Wacker, 1979; 329). Kallen, zorla benzetme siyaseti olarak asimilasyona ağır eleştiriler getirmiş olsa da bütüncül alternatif bir siyasal proje de önermemiştir. O, etnik grupların birbirleriyle uyum içinde yaşayacakları bir toplumsal düzen hayâli kurmaktadır. Kendisinden sonraki çokkültürcü düşünürler gibi, Kallen da çatışma ve dışlamanın aşısının kültür olduğunu düşünmekte ancak çoğu zaman sorunun bizzat kültürden kaynaklanabileceğini göz ardı etmektedir. Kallen'ın romantik esinlenmelerle geliştirdiği kültürcü tezler, onu Amerikan siyasal teorisinin baskın bireyci-faydacı cereyanından uzaklaştırmıştır. Amerika'yı kültürlerin içinde eridikleri kızgın bir pota olarak görmekten ziyade "ulusların ulusu" olarak tasvir eden Kallen, klasik romantizme damgasını vuran halk kültürü, dil ve ulusal özgünlük ve kültürel özerklik gibi romantik temaları Amerikan siyasal teorisine taşımıştır (Grillo, 1998: 192).

ERİTME POTASINDAN ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞE DOĞRU ERİYEN AMERİKA

Amerika XX. yüzyıla yoğun bir Amerikanlaştırma siyasetinin gölgesinde girmiştir. Rusya'da 1917 yılında vuku bulan Bolşevik Devrimi, Amerikalı liberalleri işçi radikalizminin artması konusunda şüpheye yöneltse de çareyi, sanayi kapitalizminin Kıta'da yarattığı eşitsizliklerin Amerikanlaştırma politikasının bütünleştirici etkileri yoluyla telafi edilebileceği yönündeki iyimser bir görüşe bağlanmakta bulmuşlardır. Savaş sırasında yükselen milliyetçi Amerikanlaştırma siyaseti, yeterince Amerikalı sayılmayan göçmenler, siyahlar ve radikaller üzerindeki kısıtlayıcı tedbirlerin yoğunlaşmasına neden olurken, bu dönemde liberaller göçmenlerin "etnik katkısına" vurgu yapan tezleri bir yana bırakmışlardır. Liberaller, Güney ve Doğu Avrupa'dan göçü kısıtlamak üzere çıkartılan 1924 Göçmenlik Yasası gibi tedbirler yoluyla Kıta'daki etnik yapının nispeten türdeşleştirilmesi girişimlerini desteklemişlerdir (Gestle, 1994: 1055).

1929 yılındaki Büyük Buhran ve takiben patlak veren İkinci Dünya Savaşı, ABD'de yeni bir bütünleşme siyasetinin gelişmesine vesile olurken, kimlik siyasetinde de ciddi bir değişim yaratmıştır. Büyük Buhranı aşmak üzere uygulamaya konulan Yeni Anlaşma (New Deal) politikaları,

etnik gruplardan ziyade sınıfları Amerikan siyasetinin merkezî aktörleri hâline getirmiştir. Bu dönemde toplum, kültürel olmaktan çok ekonomik kategorilere dayanılarak tasnif edilmeye ve siyaset, ekonomik meseleler, metaforlar ve karşıtlıklar üzerinden tartışılmaya başlanmıştır (Gestle, 1994: 1045). Gary Gestle, Büyük Buhran'ın derin ekonomik eşitsizlikler yarattığını, bu nedenle de kültürel meselelerin bir dereceye kadar ikinci plana düştüğünü ancak Amerikan kapitalizminin kitlesel sosyalist hareketlerin veya işçi partilerinin seçim yarışına girmesini de engellediğini belirtmektedir (Gestle, 1994: 1045).

İkinci Dünya Savaşı'nda ABD'nin Nazi Almanyası'na karşı savaşa girmesi, Kıta'daki kültürel ve siyasal iklimi kökten değiştirmiştir. Savaş sırasında Alman ırkçılığının ahlâk dışı uygulamalarıyla yüz yüze gelen Amerikalı liberal orta sınıf aydınlar, Anglo-normlarına uygunluk prensibine dayanarak çeşitli etnik grupları eritmeyi amaçlayan asimilasyoncu Amerikanlaştırma siyasetinin gizli beyaz ayrımcılığına karşı daha eleştirel bir konum geliştirmişlerdir. Cephelerden kahraman olarak dönen siyah askerleri evde ayrımcı uygulamaların konusu yapmak, savaş sonrasında sürdürülebilir bir siyaset değildir.

İkinci Dünya Savaşı, eşitlikçi idealleri savunan bir başka muzaffer süper güç daha doğurmuştur: Sovyetler Birliği. Küresel iktidarını tehdit eden eşitlikçi bir süper gücün ortaya çıkmasıyla birlikte ABD kendi evine çeki düzen verme zorunluluğu ile karşılaşmıştır. Sovyetler'in sınıf siyasetinden kuvvet alan işçi hareketlerinin ve Amerikan-karşıtı siyasetin Avrupa'da ivme kazanmaya başlaması karşısında yürürlüğe konulan refah siyaseti, işçi sınıfını hem liberal demokrasi hem de ulusal kültürle bütünleştirmiştir. Daniel Bell'in *İdeolojilerin Sonu* kitabında ileri sürdüğü gibi Savaş sonrasında Avrupa'da XIX. yüzyılın kitlesel sınıf hareketleri sona ermiş ve Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği sınıf siyasetine karşı yürütülen ideolojik-kültürel mücadele içinde yeni gelişen sosyal bilimlerin desteğiyle, demokrasinin işlemesi açısından etnik ve ırk sorunlarının sınıf sorunu kadar kangrenli sonuçlar yaratmayacağı yönünde bir kanaat yaratılmıştır (Bell, 1965. Ayrıca bkz. Bell, 1982).

Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi'nin 1948 yılında Kajiro Oyama vakasında Japon göçmenlerin toprak almasını ve kiralamasını yasaklayan yasayı, ırk ayrımcılığına neden olduğu gerekçesiyle anayasal bulmaması; aynı yıl, Başkan Henry Truman'ın orduda farklı ırklara mensup askerler için ayrı bina ve eğitim programlarının uygulanmasını yasaklaması; takiben Federal yönetimde adil istihdam politikasına geçilerek hiç kimsenin ırk, din ve ulusal kökeninden dolayı ayırımcılığa tâbi tutulmaması için gerekli yasal önlemlerin alınmaya başlanması; 1952 yılında da McCarran

Walter yasasıyla Kongre'nin 1790 Doğallaştırma Yasası'nda özellikle Asyalıları konu alan ırkçı kısıtlamaları kaldırması, ABD'de savaş sonrasında yeni bir dönemin başlamakta olduğunun ilk işaretleri arasında sayılabilirler (Takaki, 1993: 400). Siyasal topluluğun sınırlarının yeniden çizilmesi ve genişlemesi anlamına gelen yeni yurttaşlık haklarından siyahların da yararlandırılması ve ırk ayrımcılığının kaldırılması, savaş sonrası Amerikan siyasetinin merkezî konuları arasına girmiştir. Siyahlar, Katolikler, Yahudiler, Asyalılar ve bir dereceye kadar da İspanyol kökenli göçmenler açık ve kurumsal ırkçılığın kaldırılması için 1960'lı yıllara doğru yerleşik BASP kültürüne karşı açık bir mücadele başlatmışlardır.

ABD'nin kuruluşundan itibaren siyahlar baskın kimlik kodunun tamamen dışında bırakılmışlardır. 1861 ile 1865 yılları arasındaki Amerikan İç Savaşı sonrasında yasal olarak kölelik kaldırılmış olsa da ne Güney'de ne Kuzey'de ayrımcılık son bulmuştur. Kural, siyahı beyazdan mekânsal, siyasal ve sosyal olarak ayırmak ve renklerin karışmasını mümkün olduğunca engellemektir. 1954 yılında Brown karşısında Eğitim Kurulu davasında Yüksek Mahkeme, çeşitli ırklar için ayrı okullar kurulmasını anayasal bulmadığını ilân ederek, 1896 yılında Plessy karşısında Ferguson davasında kabul edilen "ayrı ve eşit" kuralıyla gerekçelendirilen ırkçı uygulamaların hukukî gerekçelerine ağır bir darbe vursa da, 1965 yılında tamamlanan eşitlikçi "yasal ve siyasal devrim" siyahlar tarafından sokağa taşınana kadar günlük yaşamın düzenlenmesinde ırkçı uygulamalar devam edebilmiş ve ancak okullardan, otobüslerden, yemekhânelerden başlayan protestolar neticesinde ciddi adımlar atılabilmiştir (Takaki, 1993: 402, Spencer, 1994: 552; 553). Bu arada siyah hareket, Martin Luther King'in liderliğinde gelişen bütünleşmeci liberal bir cereyanla, Siyahların İktidarı (Black Power) hareketinin temsil ettiği radikal hareketler arasında bölünmüştür.

1970'lerin başından itibaren özellikle eğitim ve iş hayatında siyahların desteklenmesi amacıyla oluşturulan çeşitli politikaların kadınların yanı sıra diğer etnik, ırkî, dinî ve ulusal gruplara da genişletilmesi çabaları içinde çokkültürcülük tartışmaları başlamıştır (Jakobson 1985: 306-29; Leonard, 1984: 439-63). Tarihî, ekonomik ve kültürel nedenlerle dışlanmış olan grupların refah uygulamalarından çeşitli kotalar yoluyla faydalandırılmalarını öngören politikaların oluşturulması, gruplar arasındaki farklılıklardan hangisinin grubu tanımlayan nitelik olarak kabul edileceği yönündeki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar içinde etnisite, ırk, dinî inanç ve cinsiyet üzerinden yeni grup tanımlamalarının yapılanmaya başlanması da çokkültürcü yazını canlandırmıştır.

Etnik, ırkî ve ulusal grup seçkinleri, kota siyasetini, siyasal çoğulculuktan ziyade 1910'lu yıllarda Kallen'in ileri sürdüğü gibi, kültürel çoğulculuğun bir gereği olarak görmüşlerdir. Ancak 1980'lere doğru çokkültürcülüğün ana gündemini oluşturacak olan kota siyaseti, geleneksel liberal temsil sistemini zedeleyen oransal kültürel temsil iddialarının doğmasına zemin hazırlamış ve dışlanmış grupların desteklenerek toplumla bütünleşmelerinden ziyade birbirlerinden daha da çok yalıtılmalarını gerekçelendiren ayrılıkçı ideolojik-siyasal konumları işaretlemeye başlamıştır. 1910'lu yılların başında dar bir akademisyen çevresi içinde gelişen kültürel çoğulculuk tezlerinden kaynaklanan farklılıklara saygı ve kültürel özerklik gibi kavramlar, 1960'lı yıllarda siyah siyasetçiler tarafından aşağıdan yukarı gelişen bir sosyal muhalefet hareketi olarak Sivil Haklar hareketi içinde kullanılmıştır. Benzer şekilde Vietnam Savaşı'nı protesto etmek üzere harekete geçen öğrenciler de kültürel çoğulculuk idealleriyle yönetici seçkin kültürüyle özdeşleştiren baskın BASP kimlik koduna karşı çıkmışlardır. Bu arada başlayan "kampus savaşları" BASP kodu dışında kalan grupların eğitim sistemine dahil edilmesini öngören "müfredat savaşlarıyla" birleşince, Amerikanlaştırma siyasetine karşı yürütülen mücadelenin cephesi genişlemiş ve çokkültürcülük daha genel bir liberal modernite eleştirisinin parçası hâline gelmiştir (Arthur ve Shapiro, 1995; Heineman, 1993; Davies, 1999: 1-21).

Savaş sonrası devam eden yüksek büyüme, yeni grupların Amerikan siyasetine katılmaları ve sınıf-temelli taleplerin geriletilmesi için de uygun bir ortam yaratmıştır. Sivil Haklar hareketinin sınıfsal temellerinin zayıf olması nedeniyle çeşitli grupların eşitlik isteği, etnisite ve ırka ilişkin kültürel talepler yoluyla ifade edilmeye başlanmıştır. Kültürel çoğulculuk temasıyla meşrulaştırılan çokkültürcü politika önerileri, kimi liberaller tarafından dışlanmış grupların sistemle bütünleştirilmesi amacına hizmet edeceği umuduyla desteklense de, etnik cemaat liderleri, siyah tepkiciler, beyaz ırkçılar ve köktenci dinci gruplar tarafından paradoksal bir şekilde ayrılıkçı/ayırımcı talepleri gerekçelendirmek üzere seferber edilmişlerdir. Çokkültürcü düşünürlerin kültürcü temalara dayalı bir bütünleşme projesine bağlanırken içine düştükleri temel yanılgı, siyasal düzenin liberal niteliklerini verili bir gerçeklik olarak görmeleridir. Liberal rejimlerin bütün kültürel talepleri karşılasalar da liberal niteliklerinin hâlâ değişmeden kalacağı gibi naif bir görüşe saplanan çokkültürcü seçkinler, her türlü kimlik siyaseti gibi etnik, dinî ve ırkî cemaat siyasetinin de dışlayıcı olabileceğini gözden kaçırmaktadırlar.

Yeni kültür mühendisleri olarak çokkültürcü düşünürler ve siyasetçiler, çeşitli grupların tekil deneyimlerinin ifadesi olacak siyah Amerika,

Hispanik Amerika ve BASP Amerikası gibi yarışan ve birbirlerini dışlayan anlatılar içinde tasvir edilen birden fazla Amerika imgesinin doğmasına vesile olmuşlardır. XX. yüzyılın başında eritme potası olarak Amerika bütünleştirici bir idealken, XXI. yüzyılın başında artık birçok Amerika vardır. 1960'lı yıllarda liberal bütünleşmeci gayelerle başlayan çokkültürcü uygulamalar, 1980'li yıllarda yükselen postmodernizmin liberal modernite eleştirisiyle birleşince, yerel ölçekli ve kültür merkezli siyasal cereyanların içe dönük öznelci taleplerinin gerekçelendirildiği ideolojik bir düzey hâline gelmiştir.

Sivil Haklar hareketi sırasında hukuk devleti, eşitlik ve insan hakları temaları çerçevesinde hakların genişletilmesine vesile olan liberalizmin, yaklaşık yarım asır içinde kültürel çoğulculuktan güç alan ayrımcı taleplerin gelişmesini engelleyememesi dikkat çekici bir husustur. Liberal bütünleşmeci amaçlara hizmet edeceği düşünülen çokkültürcü programların beklenmeyen etkilerinin liberalizmi zayıflattığı düşünülebilir. Gerçekten de olumlu eylem programları ve kota siyaseti yoluyla desteklenen azınlıkların ayrıcalık kazanmalarına neden olan ırkî, etnik ve cinsel kimlikleri çeşitli yasal ve idarî tanımlar içinde dondurularak katılaştırılmıştır. Marx'ın deyişiyle "katı olanı buharlaştıran" eritme kabı olarak Amerika, bilinçli bir şekilde dondurulan bu kimlikleri öğütememektedir. Çokkültürcü politikalar Amerikan sisteminin asimilasyon kapasitesini azaltmaktadır. Toplumun dinî, ırkî ve etnik fay hatları boyunca derinden parçalandığı bir sosyal formasyonda eritme potasının bütünleştirici ve benzeştirici işlevlerini yerine getirememesi geleneksel liberal temsil sisteminin geleceği hakkında da yoğun şüpheler doğurmaktadır.

Latin kökenli ulusların 1960'tan sonra hızlanan göçleri de ortak bir Amerikan kimliğinin şekillendirilmesini daha da zorlaştırmıştır. Spencer'ın işaret ettiği gibi, bugün Amerikan toplumunda Sivil Haklar hareketi öncesinde olduğu gibi ayrılıkçı hareketler güç kazanmakta ve özellikle şehirlerde birbirlerine yabancı, kapalı ve dışlayıcı getto kültürleri hızla gelişmektedir (Spencer, 1994: 564-65). Spencer, Amerika'daki etnik ve ırk dengesi üzerinde demografik unsurların büyük rol oynadığına dikkat çekerek, Latin kökenli ve İspanyolca konuşan halkların kendi aralarındaki dilsel birliğin, bu grupların sosyal, siyasal ve ekonomik hayata katılmalarını iyice güçleştirdiğini ve özellikle Meksika ile komşu bölgelerdeki Latin topluluğu arasında ayrılıkçı eğilimlerin gelişmesinin muhtemel olduğunu, çeşitli grupların ekonomik yaşama katılamamaları sonucunda fakirliğin yaygınlaşarak, liberal düzen üzerindeki uzlaşmanın zayıfladığını, etnik ve ulusal grupların kendi içlerine kapanmaları netice-

sinde ortaya çıkan gettolaşma eğiliminin de gruplar arası çatışmaları giderek şiddetlendirdiğini iddia etmektedir (Spencer, 1994: 565-66).

XX. yüzyılın başında temel bazı azınlık gruplarının durumlarını incelediği makalesinde Michael Barone, Birleşik Devletler'in hiçbir zaman tek-etnili bir ulusa sahip olmadığını ve bugünkü göçmen yapısının yüz yıl öncesine benzediğini iddia etmektedir (Barone, 2000: 27). Buna göre 2000'li yıllarda siyahların durumu 1900'lü yıllardaki İrlandalıları andırmaktadır; her iki grup da esasen ekonomik alana hapsedilmişlerdir; her ikisi de ırkî ve dinî nedenlerle Amerikancılığa dayalı meşruiyet arayışlarına şüpheyle yaklaşmaktadırlar. Genellikle işgücü stoku olarak kullanılan her iki grupta BASP kültürel kimliğinden kaynaklanan açık ayrımcı politikalara kurban edilmişler ve her ikisi de "Katolik Kilisesi, etnik grup siyasetine açık büyük şehir politikası ve etkili sendikalar" gibi çeşitli "hiyerarşik yapılar" ve "ırk kotaları ve tercihleri" gibi siyasal süreçler yoluyla durumlarını iyileştirebilmişlerdir (Barone, 2000: 27). İrlandalılar ve siyahlar gibi, Latin kökenlilerin ve İtalyanlar'ın Amerika'daki etnik hikâyelerinin de birbirlerine benzediğini ileri süren Barone, geleneksel ilişkilerin dayanıklılığı ve anavatanla bağların sağlamlığı nedeniyle her iki grubun da Amerikan siyasetine nispeten az ilgi gösterdiklerini belirtmektedir (Barone, 2000: 27). Barone, Latinler gibi yeni Asyalı göçmen gruplarının da 1900'lü yıllarda İrlandalı ve İtalyanlar'ın yaşadıklarına benzer deneyimler yaşayarak, Amerikan toplumuyla daha çok bütünleşme yolunda adımlar attıklarını vurgulamıştır, 2000'li yıllarda Asyalılar'ın durumunun 1900'lerdeki Musevilere benzediğini ve her ikisinin de ticarete yönelerek, küçük aile işletmelerini Amerika'ya taşıyarak ekonomik yaşamla bütünleştiklerini ancak buna rağmen birçok Amerikalının, azınlık gruplarının bugün bile Amerikan yaşam tarzına tam anlamıyla ayak uyduramayacaklarına inandıklarına dikkat çekmektedir (Barone, 2000: 27). Göçmenlerin toplumla bütünleşemeyecekleri inancının yaygınlaşarak kökleşmesinde, toplumun değişik kesimlerini etkisine alan benzeştiricilik karşıtı çokkültürcü cereyanlar ve uygulamalar da büyük rol oynamıştır; çünkü bu cereyanlar, insanı mensup olduğu toplulukların "psiko-biyolojik" özelliklerinin pasif taşıyıcıları olarak görmekte ve onu diğerlerinden farklılaştıran etnik, dinî, ırkî ve ulusal nitelikleriyle tanımlamaktadır. Eğitim sisteminden başlayarak devletin refah uygulamalarında benimsediği kota siyaseti nedeniyle eşitsizlik kurumsallaşmıştır. 1990'lardan itibaren yeni ırkçı hareketler, bu iklim içinde çoğunluğun kültürel haklarını dile getiren yeni sosyal muhalefet hareketleri olarak güç kazanmaya başlamışlardır. Ortak bir kültürel kimliği reddeden, farklı etnik, ırkî ve dinî cemaatlerin tekil kültürel bildirimlerini ise doğallıklarından dolayı kutsayan çokkül-

türcü hassasiyetleri siyasallaştıran azınlık siyasetçileri, Amerikan siyasetinde kültür tapıcılığını kuvvetlendiren bir etki yaratmaktadırlar.

Sonuç

Eritme potasının ısısı özellikle etnik, dinî ve ulusal kimlikleri eritmek üzere ayarlanmış olduğundan olsa gerek ırk meselesi genellikle potanın içinde değil dışında zorla hâlledilen bir mesele olarak XX. yüzyılın ortalarına kadar çözülmeden kalmıştır. Irk meselesi Kıta'nın karanlık tarihidir. Eşitlik ve özgürlük prensipleri üzerine bina edildiğine inanılan bir siyasal topluluk olarak Amerikalılığın kültürel sınırlarının XX. yüzyılın ortasına kadar bu derecede dar ve dışlayıcı kalması, sadece siyah ve sarı ırkın değil, Katoliklerin ve Ortodoks inançlı Doğu Avrupa uluslarının da uzunca bir süre çekirdek Amerikan kimliğinin dışında bırakılması, eritme potası metaforunun sadece baskın unsurların yararlandıkları yapısal eşitsizlikleri gizleyici ideolojik bir araç olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Diğer taraftan açık, gizli, kurumsal ırkçılığın yaşamın bütün alanlarına yayıldığı ve kuralın farklılıklara dayanan bir hiyerarşi içinde yaşamakta olduğu bir sosyal formasyonda, eritme potası farklılıkları aşan bir bütünleşme idealinin simgesi olarak özgürlükçü kozmopolit liberalizmin siyasal jargonuna girmiştir. Eritme potasının dışında kalarak ırkçı ayrımcılığın içinde yaşamak seçeneğiyle karşılaşan göçmenler, bu pota içinde erirken sadece kendilerini değil, potayı ve baskın kimlik siyasetini de değiştirmişlerdir. Her bir erime ve dönüşüm hikâyesi, Amerikan kimliğinin kültürel sınırlarının biraz daha genişlemesiyle sonuçlanmıştır.

Geleneksel eritme potası siyasetini eriten gelişmeler kuşkusuz İkinci Dünya ve Vietnam savaşları ertesinde yaşanmıştır: Birincisinin ertesinde ırkçılık, ikincisin ertesinde de yönetici seçkinlerin temsil ettikleri BASP kimliği derin bir yara almıştır. 1970'lerde yükselen etnik hassasiyetler, 1920'lerin kültürel çoğulculuk tezleriyle çabucak birleşerek, kültürel türdeşleştirme siyasetinin sekteye uğramasına yol açmıştır. Artık köken önemlidir; aranan gelecek değil, kaybedildiği düşünülen geçmiştir. Tek bir ulus idealinin çözülmesiyle birlikte farklı ulusların, etnik ve dinî grupların yaşadıkları tekil tecrübelere dayanarak tasvir edilen çok çeşitli Amerikalar doğmuştur. Çokkültürcülüğün görececi felsefesi yoluyla zenginleştirdiği kimlik anlatıları da etnik, ırkî ve dinî toplulukların canlanmasına vesile olmuştur.

XX. yüzyılın son çeyreğine kadar Amerika bir özgürleşme hikâyesi olarak anlatılmışsa bugünlerde özgürleştirilmek istenen bizzat bu hikâyenin kendisidir. Çokkültürcülükle birlikte potanın kendisinin nasıl eritileceği sorusuna cevap aranmaya başlanmıştır. Yaklaşık iki yüzyıldır birey

merkezinde anlatılan Amerikan rüyası, topluluklar merkezinde yeniden yazılmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren siyasetin daha da muhafazakârlaşmasıyla beraber liberalizme esas olduğu varsayılan şeffaf insan, dininin, ırkının veya etnik kökeninin renkleriyle tanımlanmaya başlanmıştır. Yeni muhafazakâr ortam içinde daha da güçlenen çokkültürcülük, ayırımcılığı ve parçalanmayı, benzemeye ve bütünleşmeye yeğ tutarak Amerika'yı iki yüzyıllık uykusundan uyandırmaktadır.

KAYNAKÇA

Arthur, John, Amy Shapiro (Der.) (1995). Campus Wars: *Multiculturalism And The Politics of Difference*, (Boulder: Westview Press).

Bader, Veit (1997). "The Cultural Conditions of Transnational Citizenship: On the Interpenetration of Political and Ethnic Cultures", *Political Theory*, Cilt 25, No. 6 (Aralık): 771-813.

Barrett, James R. (1992). "Americanization from the Bottom Up: Immigration and the Remaking of the Working Class in the United State, 1880-1930", *The Journal of American History, Discovering America: A Special Issue*, Cilt 79, No. 3 (Aralık): 996-1020.

Barone, Michael (2000). "American Dreamers (Minorities of 2000 compared to minorities of 1900) (Brief Article)", *US News and World Report,* 128, 13 (Nisan 3): 27.

Bell, Daniel. (1962, 1965). *The End Of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties.* (New York: Free Press).

Bell Daniel (1982). *The Social Sciences Since The Second World War.* (New Brunswick, NJ: Transaction Books).

Crevecoeur, Hector St. John de, [(1792), 1912]. *Letters from an American Farmer;* Gary Gestle, (1997). "Liberty, Coercion and the Making of Americans", *The Journal of American History*, içinde, Cilt 84, No. 2 (Eylül): 524 -558.

Cubberly, Ellwood P. (1909), *Changing Conceptions of Education*, (Boston); Rudolph J. Vecoli (1996), "The Significance of Immigration in the Formation of an American Identity", *The History Teacher*, içinde, Cilt: 30, No: 1 (Kasım): 9-27.

Davies, Scott (1999). "From Moral Duty to Cultural Rights: A Case Study of Political Framing in Education", *Sociology of Education*, Cilt. 72, No. 1. (Ocak): 1-21.

Foerster, Norman ve W. W. Pierson., Jr.'s *American Ideals* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1917): 178-182, http://douglassarchives.org/wils_b02.htm (23 Mart, 2005).

Gellner, Ernest (1983). *Nations and Nationalism* (Oxford: Polity Press).

Gestle, Gary (1994). "The Protean Character of American Liberalism", *The American Historical Review*, Cilt 99, No. 4 (Ekim): 1043 -1073.

Gestle, Gary (1997). "Liberty, Coercion and the Making of Americans", *The Journal of American History*, Cilt 84, No. 2 (Eylül): 524 -558.

Gleason, Philip (1964). "The Melting Pot: Symbol of Fusion or Confusion?" *American Quarterly*, Cilt 16, No: 1 (Yaz): 20-46.

Gordon, Milton (1964). *Assimilation in American Life* (New York: Oxford University Press).

Grillo, R.D. (1998). *Pluralism and the Politics of Difference* (Oxford: Clarendon Press).

Heineman, Kenneth J. (1993). *Campus Wars: The Peace Movement At American State Universities in the Vietnam Era*, (New York: New York University Press).

Jacobson, Cardell K. (1985). "Resistance to Affirmative Action: Self-Interest or Racism?" *The Journal of Conflict Resolution*, Cilt. 29, No. 2. (Haziran): 306-329.

Kallen Horace (1915a). "Democracy versus the Melting Pot: A study of American Nationality", *The Nation C*, (Şubat, 18, 25): 190-94, 217-20, Wacker, "Assimilation and Cultural Pluralism in American Social Thought", *Phylon* içinde, 329.

Kallen, Horace (1915b), "Democracy versus Melting Pot" *The Nation* C (Şubat 18, 25), Vecoli, "The Significance of Immigration in the Formation of an American Identity", içinde, 21.

Kallen Horace (1915c). "Democracy versus the Melting Pot: A Study of American Nationality", *The Nation C*, (Şubat, 18, 25): 190-94, 217-20, Gleason, Philip (1964). "The Melting Pot: Symbol of Fusion or Confusion?" *American Quarterly*, içinde, Cilt 16, No: 1 (Yaz): 20-46.

Kallen, Horace (1956). Cultural Pluralism and the American Idea (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).

Kershner, Frederick (Der.), (1983). *Tocqueville's America, The Great Quotations* (Ohio: Ohio University Press).

Kraus, Joe, (1999). "How the Melting Pot Stirred America: The Reception Zangwill's Play and Theatre's Role in the American Assimilation Experience", *MELUS*, Cilt 24, No: 3 *Varieties of Ethnic Criticism* (Ağustos): 3-19.

Leonard, Jonathan S. (1984). "The Impact of Affirmative Action on Employment", *Journal of Labor Economics*, Cilt. 2, No. 4. (Ekim): 439-463.

Parrillo, Vincent N. (1994). "Diversity in America: A Sociohistorical Analysis," *Sociological Forum*, Cilt. 9, No. 4: 523- 545.

Rumbaut, Ruben G. (1997) "Assimilation and Its Discontents: Between Rhetoric and Reality", *International Migration Review*, Cilt 31, No: 4 *Özel Sayı: Immigration Adaptation and Native-Born Responses in the Making of Americans*, (Kış): 923-60.

Saenger, Gerhart, (1943) "The Effect of War on Our Minority Groups", *American Sociological Review*, Cilt. 8, No: 1 (Şubat): 15-22. R. D. Grillo, *Pluralism and Politics of Difference*, içinde, 190.

Sargent, Mark L. (1998). "The Conservative Covenant: The Rise of the Mayflower Compact in American Myth," *The New England Quarterly*, Cilt 61, No. 2 (Haziran): 233-251.

Sollars, W. (1986). *Beyond Ethnicity: Consent and Descent in American Culture* (Oxford: Oxford University Press), Tocqueville, Alexis de ([1840], 2004). *Democracy in America*, Arthur Goldhammer, çeviren, (New York: Library of America).

Spencer, Martin E. (1994). "Multiculturalism, 'Political Correctness,' and the Politics of Identity," *Sociological Forum* (Cilt 9, No. 4): 547-567.

Steinberg, Stephen (1989). *The Ethnic Myth: Race, Ethnicity and Class in America* (Boston: Beacon Press), Spencer, (1994). "Multiculturalism, 'Political Correctness,' and the Politics of dentity," *Sociological Forum* içinde, 548.

Szuberla, Guy (1995). "Zangwill's The Melting Pot Plays Chicago1, *MELUS* Cilt. 20, No. 3, *History and Memory* (Sonbahar): 3-20

Takaki, Ronald (1993). *A Different Mirror* (Boston: Little, Brown and Company).

Vecoli, Rudolph J. (1996). "The Significance of Immigration in the Formation of an American Identity", *The History Teacher*, Cilt: 30, No: 1 (Kasım): 9-27.

Wacker, Fred. R. (1979). "Assimilation and Cultural Pluralism in American Social Thought", *Phylon*, (1960), Cilt 40, No: 4 (3. Çeyrek): 325-333.

Zangwill, Israel, (1909). *The Melting Pot, A Drama in Four Acts* (New York: 1909), Arthur Mann (Der.), *Immigrants in American Life: Selected Readings*, (Boston 1968), Rudolph J. Vecoli, (1996). "The Significance of Immigration in the Formation of an American Identity", *The History Teacher*, içinde, Cilt: 30, No: 1 (Kasım): 9-27.

Şeria'nın suyu Amerikalı bir girişimcilik tarafından fıçılara doldurulmakta. Bu suyla New York'da çocuklar Vaftizci Yuhanna'nın âyinine uygun olarak vaftiz edileceklerdir.

Die Türkei 1908-1938, Das Ende des Osmanischen Reiches, Eine historische Foto-Roportage

ESKİ DÜNYA'DAN YENİ DÜNYA'YA: ANADOLU'DAN ABD'YE İLK MÜSLÜMAN TÜRK GÖÇÜ ÜZERİNE

Işıl Acehan

Türk toplumunda, 1900'lü yıllardan beri meydana gelen kitlesel ulus-ötesi göçlerin en önemli nedeni ekonomik olup, ulus-ötesi Türk göçmenler 1900'lerde Amerika Birleşik Devletleri'ne, 1960'larda da Federal Almanya'ya yaşamlarını değiştirmek değil, para kazanmak, kendinin ve ailesinin refah düzeyini yükseltmek amacıyla gitmişlerdir. Bununla birlikte, her iki nüfus hareketinde de göç eden Türk işgücü, ağırlıklı olarak kırsal kökenli ve vasıfsızdır. Makalemizde, 1900'lerde ABD'ye, 1960'larda da Almanya'ya kitlesel Türk göçünün karşılaştırılması yapılmayacaktır. Kitlesel ulus-ötesi (transnational) nüfus hareketlerinin özelliklerinin her dönem ve her millet için ayrı ayrı incelenmesi ve buna göre stratejiler geliştirilmesi gerekse de, bunlar bazı genel özellikler açısından birbirleriyle benzerlikler gösterirler. ABD'ye ilk Türk göçü konusunun incelenmesinde uluslararası göç kuramlarından faydalanmak, bunun diğer ulus-ötesi nüfus hareketleriyle benzer özelliklerini ortaya koymakta oldukça faydalı

olacaktır. Ancak, Türk göçmenlere baktığımızda onların ABD'ye aynı dönemlerde gelen Avrupalı göçmenlerle aralarında dil, din, yaşam koşulları, sosyal ve kültürel özellikler açısından ne denli büyük farklar olduğunu görmekteyiz. Bundan dolayı, ABD'ye ilk Türk göçünü hem uluslararası göç hareketlerinin çağdaş çözümlemeleriyle, hem de Türk göçüne özgü birtakım bulgularla incelemek, bu konunun daha iyi kavranmasını sağlayacaktır. Bugüne kadar Amerika Birleşik Devletleri'ne ilk Türk göçü üzerine yapılan birkaç çalışmada vurgulanmayan önemli bir nokta, bu göçün bir işgücü göçü niteliği taşıması ve 1960'lardaki Federal Almanya'ya Türk göçüne oldukça benzer özellikler göstermesidir. Bu makalenin amacı, Avrupa devletlerinin emperyalist atılımlarının yarattığı göç dalgasıyla ABD'ye giden ilk Türkler'in göçlerine ilişkin birtakım bulguları, XIX. yüzyılda bir İngiliz sosyo-bilimcisi olan E. G. Ravenstein'in ortaya koyduğu yasalar[1] ve diğer bu tür ulus-ötesi küresel göç hareketlerine dayanan, en eskisi 1950'lerde ortaya atılan modern göç kuramlarıyla çözümleyerek bugüne kadar pek az çalışmaya konu olan Amerika Birleşik Devletleri'ne ilk Türk göçünün genel özelliklerini ortaya koymaktır. Bu inceleme daha çok, ABD'nin Massachusetts eyaletinin Peabody şehrinde bulunan ilk Müslüman Türk göçmenlerin üzerindeki bir çalışmaya dayanarak yapılacaktır.[2]

---

[1] "Laws of Migration". Daha sonra bu yasalar "Ravenstein Yasaları" (Ravenstein Laws) olarak anılacaktır. Böylece Ravenstein nüfus hareketlerinin tutarlılığını ve genel-geçerliğini vurgulamıştır. Hattâ bu yasalar daha sonra bu konuda çalışan bilim adamları tarafından daha esnek bir terim olan göç "eğilimleri" olarak adlandırılmışsa da, günümüz akademisyenleri için Ravenstein yasaları hâlâ geçerliliğini yitirmemiştir. Ravenstein yasalarına göre nüfus hareketleri daha çok yakın mesafelere doğru olmakta, uzak yerlere yapılan göçler ticaret ve sanayi bölgelerine odaklı olmaktadır. Ona göre göçün başlıca nedeni "insanoğlunun durumunu maddî açıdan düzeltme isteği"dir. Ravenstein'den sonra göç konusu üzerine çalışanlar Ravenstein yasalarını açıklanmasını daha kolay bir hâle getirmek için üç terim oluşturmuştur: Göçün "itici", "çek.ci" faktörleri ve göç "araçları". "İtici" faktörler göçmenin bulunduğu coğrafyayı terk etmesini sağlayan, genellikle negatif etkenler; "çekici" faktörler göçmenin bulunduğu yeni yerde onun buraya gelişine neden olan, daha çok pozitif faktörler; üçüncü olarak göç "araçları" diye adlandırılan faktör de göçmenin gittiği bölgeye nasıl ulaştığıyla ilgili, örneğin seyahat şartları gibi, faktörlerdir.

[2] Peabody'deki ilk Türk göçmenleri, 1900, 1910, 1920 ve 1930 Peabody Federal Nüfus Sayımı mikrofilmlerinin sayfalarını tek tek inceleyerek göçmenin ismi, doğum yeri ve anadili kategorileriyle değerlendirerek belirledim. Önemli sayıda Yunanlı, Rum, Ermeni ve Arnavut'un Türkler'le aynı hânelerde veyahut aynı caddelerde ikamet etmeleri, burada bulunan Türkler'in haricindeki Osmanlı milletleri hakkında da birtakım veriler elde etmemi sağladı. Bu makalede, yaptığım araştırmanın sonucunda elde ettiğim verilerin bir kısmını sunmaktayım. ABD'ye göç eden ilk Türkler üzerine bu şekilde bir çalışma ilk kez yapılmıştır.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NE İLK TÜRK GÖÇÜNE ZEMİN HAZIRLAYAN FAKTÖRLER

ABD'ye ilk Müslüman Türk göçü XIX. yüzyılın sonlarında başlamış, göçmenlerin sayısı Balkan Savaşları sırasında doruk noktaya ulaşmış, fakat I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru bu sayı oldukça azalmıştır. Nihâyet, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte giden Türkler'in bir bölümü geri dönmüş, daha sonra da yaşanan büyük ekonomik buhranın etkisiyle geri dönenlerin sayısı fazlalaşmıştır. Türk göçmenlerin en önemli özelliklerinden biri, neredeyse tamamını erkeklerin oluşturduğu vasıfsız işçiler olmaları, daha çok ABD'nin Detroit, Lynn, Peabody, Salem, New York, Chicago gibi endüstriyel şehirlerinde bulunmaları ve amaçlarının biraz para biriktirdikten sonra anavatana kesin dönüş yapmak olmasıdır.[3]

Göç konusunu ilk kez XIX. yüzyılda bir İngiliz sosyal bilimcisi olan E. G. Ravenstein bilimsel açıdan ele almış ve ortaya koyduğu bulguları da "Göç Yasaları" olarak adlandırmıştır. Ravenstein'in ortaya koyduğu bu yasalar, XIX. yüzyıl sonunda Türkler'in Amerika'ya doğru başlayan nüfus hareketlerinde de görülür. En önemli "çekici" nedenin, Ravenstein'in da belirttiği gibi, ekonomik iyileşme sağlamak olduğunu söylemek mümkündür. ABD'ye göç zincirinin birinci halkasını oluşturan etken Osmanlı'da faaliyet gösteren Protestan misyonerlerdir. Kısaca "Amerikan Board" (ABCFM)[4] denilen Amerikan Misyoner Teşkilatının, Tanzimat'la gerçekleştirilen eğitim reformuyla Amerikan okullarını İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde açmasının desteklenmesi, daha sonra buralardan ABD'ye doğru büyük bir nüfus hareketinin yaşanmasına yol açmıştır. Amerikan Board'ın ilk temsilcilerinin 14 Ocak 1820'de İzmir'e gelişleriyle başlayarak İmparatorluğun, İstanbul, Elazığ, Harput, Kayseri, İzmir gibi pek çok bölgesine yayılan Amerikalı misyonerlerin Ermeni milliyetçiliğini beslemeleri ve ABD'ye dönüşlerinde bazı Ermenileri yanlarında götürmeleri bu göç zincirinin ilk halkasının oluşmasına neden olmuştur. Böylece, göç eden sadece Ermeniler olmakla kalmamış, ABD'de zenginleşen Ermeniler'in ve orada insanları bekleyen olanakların haberlerinin kısa sürede yayılmasıyla diğer Osmanlı milletlerinin mensupları da yola koyulmuştur. Ahmet Emin Yalman, ABD'ye yaptığı ziyareti üzerine

[3] ABD'ye göç eden ilk Türklerin çoğunluğunu erkeklerin oluşturması, burada bulunan yabancı halk tarafından, Türklerin eşlerini getirmelerine izin verilmediği şeklinde yorumlanmıştır. Bkz. Wells (1972) Hâlbuki, Türklerin buraya yerleşme amacı taşımamaları ve biraz para kazandıktan sonra memlekete kesin dönüş yapmak istemelerinden dolayı yanlarında eşlerini ve çocuklarını getirmemişlerdir.

[4] Açılımı: American Board of Commissioners for Foreign Missions.

1918'de *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'da yayımlanan "Amerika'daki Göçmen Türkler" isimli makalesinde, Ermeniler'in ADB'ye "muhaceret" etmelerinin Türkler'in de buraya göçüne neden olduğunu ve "bunları takliden hep muayyen şehir ve köylere mensup binlerce kişi, gittikçe müteyazid bir mikyasda olarak, Bahr-i muhitin karşı sahiline geçmiş"[5] olduğunu belirtir. Aynı biçimde, Sabiha Sertel, ABD'deki Türk işçileri üzerine yaptığı çalışmada gözlemlerini şu şekilde aktarır:

> Türkler Amerika'ya toplu hâlde göç etmemişler. Tek tek, bazen üç dört kişi beraber gelmişler. Dağınık yerlere yerleşmişler... Amerika'ya gidip dönen Ermeniler, Amerika'da herkesin zengin olduğunu söylemişler. Tekrar Amerika'ya giderken bir çoklarını kandırmışlar, beraber götürmüşler. Bazıları da arkadaşlarından aldıkları mektupların etkisiyle gurbet yolunu tutmuşlar...[6]

Bu durumun nedeni, uluslararası göç kuramlarından en eskisi olan neoklasik makro ekonomi kuramının da işaret ettiği gibi, uluslararası göç hareketinin birincil mekanizmalarının işgücü piyasaları olmasıdır. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz: Osmanlı'da 1862'den itibaren Kırım, Kafkaslar ve Balkanlardan milyonlarca Müslüman sığınmacının Osmanlı İmparatorluğuna akın etmeleriyle değişen ekonomik durum kimilerine yararken, kimilerinin de yeni düzende işsiz kalmalarına neden olmuştur.[7] Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda bozulan ekonomisi, tarımsal ürünlere Avrupa'dan gelen talepler ve bunun sonucunda geçime dayalı tarımın (subsistence agriculture) yerini nakit karşılığında üretilen mahsûllere bırakmasıyla yeni metotları benimseyemeyen Anadolu'daki birçok çiftçinin işsiz kalması ve ABD'de meydana gelen endüstriyel atılımlarla işgücü piyasasının ağır işlerde çalışacak vasıfsız işçi arayışları, Osmanlı'dan buraya doğru çoğunluğu tarımla uğraşan kişilerin vasıfsız işçi adı altında göç etmelerine yol açmıştır. İmparatorluğun son dönemlerinde gittikçe kötüleşen Osmanlı ekonomisi tüm milletler için göçün en önemli "itici" faktörü olmuştur. Belirtilenlerden başka bazı ufak tefek nedenler

---

[5] Yalman (2001).

[6] Sertel (1987).

[7] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Karpat (1985). Amerikan Board misyonerlerinin Protestan mezhebini yaymak dışındaki en önemli fonksiyonu Amerikan ideolojisini empoze etmek olmuştur. Misyonerlerin bu özelliği üzerinde fazla durulmasa da aslında bu, onların çok önemli bir yanıdır. 1898 İspanya-Amerika savaşıyla temelleri atılan Amerikan emperyalizmi ve kendinden aşağı "ırk"ları eğitme, onlara demokrasi, özgürlük, eşitlik götürme görevinin "Tanrı tarafından" Amerikalılar'a verilmiş olması (manifest destiny) misyonerlerin de bu doğrultuda bir eğitim vermelerine neden olmuştur. Bundan dolayı, misyonerler tarafından eğitilerek 1830'ların ortalarından başlayarak ABD'ye giden ilk Ermeniler'in burada kendi soydaşlarıyla yeni bir yaşam kurma ve eğitim amaçlı gittiğini söyleyebiliriz.

ABD'ye Türk göçüne katkıda bulunmuşsa da, ekonomik nedenler başta olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğuna Avrupa'dan gelen milliyetçilik akımları ve misyonerlerin faaliyetleri en önemli üç "çekici" faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.[8]

Türkler'in ABD'ye göçlerinde büyük rol oynayan bir diğer faktör olarak "yolculuk araçlarını" da göz önünde bulundurmak bu nüfus hareketinin gelişimini daha iyi kavramamızı sağlayacaktır. Seyâhat şartları ve araçları tüm ulus-ötesi göçmenler için olduğu gibi ABD'ye göç eden Türkler için de büyük önem arz etmektedir. Yolculuk araçları, Ravenstein'in de vurguladığı gibi, göçmen sayısının artmasında veya azalmasında büyük rol oynamaktadır. XIX. yüzyılın başlarında buharlı geminin icadıyla hızlanan gemi trafiği ve daha sonra insan taşımacılığının Avrupa gemi kumpanyaları için oldukça kazançlı ve çekişmeli bir sektör hâline gelmesi, göçmen trafiğinin de artmasına neden olmuştur.[9] Osmanlı hükûmetinin tutarlı bir göç politikası benimsememesi, kendi milletlerine mensup kişilerin ABD'ye göçleri konusunda zaman zaman getirdiği yasaklamaların kalıcı bir etki yaratmamasına neden olmuş, Osmanlı'dan ABD'ye doğru nüfus hareketi aynı şiddetle devam etmiştir.

ABD'YE İLK TÜRK GÖÇÜNDE MASSACHUSETTS, PEABODY ŞEHRİNİN ÖNEMİ VE BURADA BULUNAN OSMANLI GÖÇMENLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER AĞI

Columbia Üniversitesinde öğrenim gören Ahmet Emin Yalman'ın 1911'de, Doktor Fuad Mehmed Bey'in de 1923'te Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında ziyaret ettikleri Massachusetts eyaletinde bulunan Peabody şehri ABD'ye ilk Türk göçünde oldukça önemli bir yere sahiptir. 1868'de Peabody adını almış olan şehrin 1890'larda ekonomisinin neredeyse tamamı deri endüstrisine dayalı bir hâle gelmiş ve nihâyet 1919'da bu şehir dünyanın en büyük deri üreticisi olarak kabul edilmiştir. Peabody deri fabrikaları, birincisi 1863'te, ikincisi de 1886'da olmak üzere iki defa greve sahne olmuş ve çoğu "Emeğin Şövalyeleri" sendikasına (Knights of Labor) bağlı olan işçilerin 1886'daki genel grevi, deri sektörünün yapısını tamamen değiştirmiştir. İşlenme sürecinde büyük ihtimam gerektiren deriler bir anda sadece deri fabrikalarının sahipleriyle baş başa kalmış, bundan dolayı da ortaya çıkan büyük işgücü boşluğunun hızlı bir biçimde doldurulması yoluna gidilmiştir. Bunun sonucunda, Peabody'nin deri

[8] Bunlar, gayrimüslim tebaaya İkinci Meşrutiyetin (1909) ilânından sonra din ve mezhep ayrımı yapmaksızın askerlik zorunluluğu getirilmesi, buharlı gemilerin yapımıyla deniz aşırı seyâhatlerin hızlanması gibi faktörlerdir. Bkz. Bozkurt (1996); Bali (2004).

[9] Bkz. Mirak (1983).

fabrikalarındaki vasıfsız işler "göçmen işi" hâline gelmiştir. Bu fabrikaların vasıfsız işgücü gereksinimlerinin büyük bir bölümü buraya XIX. yüzyılın sonlarında gelmeye başlayan özellikle Türk, Rum ve Yunanlı göçmen işçilerle karşılanmıştır. 1906'da tabakhanelerde çalışan işçilerden 700'ünü Yunanlı ve Rum, 400'ünü Türkler'in oluşturduğu söylenmektedir.[10]

Anadolu'dan, ABD'nin Peabody şehrine doğru başlayan Türk ve Osmanlı uyruklu işgücü göçünü "ilişkiler ağı" (network) kuramıyla açıklamak mümkündür. Bu kurama göre "göçmen ilişkiler ağı, geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılardır."[11] Aynı şekilde, XIX. yüzyıl sonunda Massachusetts, Peabody'ye göç eden Türkler'in Doğu Anadolu'nun Harput, Elazığ, Diyarbakır[12] gibi belli başlı şehirlerinden olmaları, birbirine yakın veya aynı yıllarda ABD'ye gitmeleri ve genellikle aynı ailenin fertlerinden veya akrabalardan oluşmaları (baba, oğul, amca, dayı, yeğen gibi), bu göçmenlerin aralarında önemli bir ilişkiler ağı olduğunu göstermektedir. Örneğin, Peabody, Massachusetts'in 1920 nüfus sayımındaki 279 Türk'ün[13] 16'sının Diyarbakır'dan, 191'inin Harput'tan geldiği gözlemlenmektedir; 32'sinin doğum yeri "Asya'daki Türkiye"[14] olarak nüfusa kaydedilmiştir, fakat onların da Harput veya Diyarbakır'dan olma olasılıkları oldukça yüksek bir ihtimal olarak görünmektedir. 1920 Peabody nüfus sayımında Türkler'in doğum yerleri şu şekilde belirtilmiştir:[15]

---

[10] Bkz. Wells (1972). Bu sayıların, Peabody nüfus sayımlarında kayıtlı Türkler göz önüne alındığında abartılı olabileceğini söylemek mümkündür.

[11] Daha geniş bir açıklama için bkz. Abadan-Unat, (2002).

[12] Harput'ta 1850'lerde faaliyete başlayan büyük bir misyonun bulunması ve misyonerlerin çalışmaları, bu bölgelerden ABD'ye göç konusuna açıklık getirmektedir. Misyonerlik faaliyetleri daha çok Ermeniler hedeflemişse de bunlardan Müslüman Türklerin de etkilendiği görülür. Bkz. Açıkses (2003).

[13] "Türk" olarak tanımlanan kişiler isim ve dil kriterleriyle belirlenmiştir.

[14] "Türkiye'deki Asya" (Turkey in Asia) ve "Türkiye'deki Avrupa" kategorileri 1900'lerin başlarında ABD'deki nüfus sayımlarında kullanılmaya başlanmıştır. Amerika'ya Osmanlı İmparatorluğundan gelenler bu şekilde kategorilerle belirtilirler.

[15] Yabancı nüfus sayım memurlarının yanlış yazımlarından dolayı "Askam, Calvet, Gaze" gibi kayda geçirilen yerlerin neresi olduğunu bilememekteyiz.

Tablo 1. 1920 Peabody Nüfus Sayımına Göre Türkler'in Doğum Yerleri

Doğum Yeri	*Türk göçmenlerin sayısı*	*Yüzde %*
Askam Turkey [?]	7	3
Calvet Turkey[?]	15	5
Constantinople Turkey [İstanbul]	2	1
Dyerbaker Turkey [Diyarbakır]	16	6
Gaze Turkey[?]	2	1
Harpoot Turkey [Harput]	191	67
Hassa Turkey[?]	7	3
Turkey Asia [Asya'daki Türkiye]	32	11
Turkey [Türkiye]	5	2
Turkey Europe [Avrupa'daki Türkiye]	2	1

Kaynak: 1920 Peabody Nüfus Sayımı, Mikrofilm.

Bir bölgeye giden ilk göçmenler böyle bir ilişkiler ağından yoksun olduğu için, onları bekleyen istismarlara açık olmaktadırlar. Fakat, daha sonra yeni gelen her göçmen, daha önce giden soydaşlarından, akrabalarından, aile fertlerinden veya arkadaşlarından yardım alabildiği için ilişkiler ağı, göç hareketinin sınırsız bir şekilde sürüp gitmesine neden olmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere, ABD'ye ilk Türk göçü, toplu, intizamlı bir biçimde değil, ilişkiler ağı sayesinde tek tek kişilerin, ya da iki-üç kişilik grupların göç etmeleri şeklinde gerçekleşmiştir.[16]

Ermeniler'in, Amerikan Board misyonerleri vasıtasıyla ABD'ye 1830'ların ortalarında başlayan eğitim ve ticaret amaçlı göçleri, daha sonra giden bireylerin (ki bu genelde ailenin genç erkekleridir) ailesine bir mektup yazarak onları da buraya getirme isteğini belirtmesi, "Yeni Dünya"daki yaşam, seyâhat yolları ve bunu sağlayan gemi kumpanyaları hakkında verdikleri bilgi neticesinde ilişkiler ağı kurulmuştur. Ermeniler'e, ABD'ye giden akrabalarından gelen mektuplarda anlatılanlar bölgede bulunan diğer milletlere de yayılmakta gecikmemiş, böylelikle, daha önce de belirtildiği gibi, Ermeniler'le birlikte Yeni Dünya'ya doğru diğer Osmanlı milletlerinin de göç halkaları oluşturmalarına neden olmuştur.

[16] Unat (2002); Sertel (1987).

Bu ilişkiler ağının nasıl oluşturulduğunu örnekleyecek olursak, 1909'da Harput'tan, Peabody'ye doğru yola çıkan "Mahmoud Hassan"ın [Mahmut Hasan] S.S. Chicago gemisiyle yolculuk masrafını [by whom was passage paid], Peabody'de bulunan babası "Hadji Housein"in [Hacı Hüseyin] ödediğini ve buraya gelmesini sağladığını görmekteyiz.[17] Buraya giden pek çok Türk göçmeni, yolculuk masraflarını kendi veya bir akrabası karşılasın, Peabody'de bulunan ya erkek kardeş, dayı, amca gibi akrabalara veyahut arkadaşlarına gitmekte, bu ilişkiler ağının sayesinde de, bu tür bir yolculukla ve dilini bilmediği yabancı bir dünyayla ilk kez karşı karşıya kaldığında, yolculuk esnasında ve daha sonra meydana gelebilecek olan risk faktörlerini önemli bir ölçüde indirgemektedir.

Maddî durumu iyi olan bazı Türkler ABD'de çok daha geniş bir ilişkiler ağına sahip olabilmektedir. Örneğin, Yalman'ın makalesinde New Hampshire'da Manchester şehrinde bulunan Hasan Efendi isminde, hemşehrilerinin hürmetini kazanmış bir Türk anlatılmaktadır ve bu makaleden bir kesiti, Türkler arasında kurulan ilişkiler ağının hangi boyutlara ulaşabildiğine çok iyi bir örnek teşkil ettiği için aynen almak istiyorum:

> Chicago'da bulunan hemşehrilerinin zabıta ve mahkeme işi olsa Hasan Efendi hemen Chicago'ya koşar, Lowell'da bulunan bir hemşehrini işine devam etmediğini ve sarhoşluğa meyil ettiğini haber alınca soluğu Lowell'da alır. Vapurla gelen bir hemşehrinin Amerika'ya duhuluna müsaade edilse Hasan Efendi New York'a çıkan muhacirlerin muayene yeri olan Ellis Island'a koşarak muhacirin memurlarını iknaya çalışır.[18]

Bu örnek Türkler arasında kurulan ilişkiler ağının en ileri noktası olsa da, ABD'ye giden her Türk, bir sonrakine en azından yapacağı seyâhat ve ülkeye giriş hakkında bilgi, iş olanağı, barınma imkânı ve elinden geldiğince güvenli bir ortam sağlayarak bulunduğu şehre bir diğerinin gelmesine vesile olmuştur.

PEABODY'DE İKİYE BÖLÜNMÜŞ (SEGMENTED) EMEK PİYASASININ OLUŞUMU

"İkiye bölünmüş (segmented) emek piyasası kuramı"nın vurguladığı önemli bir nokta, insanların sadece para kazanma güdüleriyle değil, itibar sağlamak amacıyla da çalışmaları ve buna bağlı olarak da mesleki hiyerarşinin ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla, yerli işçiler bir yandan toplumsal itibar kaygısıyla çalışırken, bir yandan da mesleki hiyerarşinin en üst se-

[17] Ship Manifest, S.S. Chicago, 1909.
[18] Naki Konyalı, çev. 28

viyelerine çıkmaya çalışmaktadır. Böyle bir motivasyona sahip olmayan, sadece para biriktirmek amacıyla çalışan göçmen işçilerin bu hiyerarşinin en alt kademesinde bulundurulmaları, yerli işçilerin yükselme isteği sorununu çözmektedir. Göçmen işçilerin kazandıkları parayla itibar sahibi olmak istedikleri yer, çalıştıkları ülke değil, kendilerini ait hissettikleri yer olan anavatanlarıdır.[19] Daha önce de belirtildiği gibi, ABD'ye giden Türk işçilerin tek güdüleri para biriktirmek ve bunun sonrasında da anavatana geri dönmektir. Türk göçmeni, biriktirdiği parayla kendi memleketinde saygı görecek ve prestij kazanacaktır. Dolayısıyla, buraya gelen Türk işçiler mesleki hiyerarşide yükselmek gibi bir kaygı taşımamıştır. Onlar, mesleki hiyerarşinin en alt kademesinde bulundurularak, örneğin daha önce iki kez grev yaşamış olan Peabody deri fabrikalarında olduğu gibi, yerli ve yabancı işgücü dengesini korumaları sağlanmıştır. 1920'de Peabody'de Türk göçmenlerin yaptıkları işler şu şekilde sıralanmıştır:

Tablo 2. 1910 Peabody Nüfus sayımına göre göçmen Türkler'in meslekleri

Meslekler	Sayıların dağılımı
Baker [Fırıncı]	1
Brusher [Deri fırçalama]	2
Buffer [Deri cilâlama]	1
Farmer [Çiftçi]	5
Beamster [Deri tabaklama]	193
Colorer [Deri boyama]	7
Cook [Aşçı]	19
Glacier [Deri buzlama]	5
Laborer [İşçi]	60
Section Hand [?]	1
Odd Jobs [Başka deri işleri]	4
Roller [Deri yapımıyla ilgili bir safha]	5
Seasoner [Deriyi kullanıma uygun hâle getirme]	9
Staker [Deri asma]	3

[19] Unat, 11

Trimmer [Deri kesimi]	3
House Keeper [Ev yardımcısı]	5
Machinist [Makinist]	1
Coffeehouse Proprietor [Kahvehane sahibi]	1
Boarding House Proprietor [Boarding House Sahibi]	2
Restaurant Proprietor [Restoran sahibi]	1
Putter Out [Deriyle ilgili bir terim]	1
Salesman [Satıcı]	1
Setter Out [?]	2
HeeHeel maker [Ayakkabı Topuğu yapımı]	2
Finisher [Deriyi son hâline getirme]	1
None [İşsiz]	14
Bilinmeyen	2

Kaynak: 1910 Peabody Nüfus sayımı

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, Peabody'deki Türk göçmenlerin deri fabrikaları dışında yaptıkları işlerin çoğu oradaki günlük yaşamlarını devam ettirme amacıyla edindikleri mesleklerdir.

İkiye bölünmüş emek piyasası kuramının en şiddetli savunucusu olan Michael J. Piore'nin varsaydığı "ikiye bölünmüş işgücü piyasası"nın bir tarafını "emek-yoğun", diğer tarafını da "sermaye-yoğun" sektörler oluşturmaktadır; "emek-yoğun" sektörde yoğunlaşan göçmen işçiler vasıfsız işler yaparken, "sermaye-yoğun" sektördeki yerli işçiler daha karmaşık, vasıf gerektiren işlerde çalıştırılırlar.[20] Peabody'deki tabakhanelerde de Piore'nin varsayımın doğru olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, 1900'lerin başında Ahmet Emin Yalman'ın Peabody'ye yaptığı ziyaret sırasında karşılaştığı bir Türk işçisi ona şöyle anlatmaktadır:

> ... Hiçbirimiz buraya yerleşmek niyetinde değiliz. Maksadımız ticaret yoluyla biraz para biriktirmek, memlekete geri dönmek, çoluk çocuğumuza karışmaktır. Görüyorsunuz ya, aramızda ailece gelen ve burada oturmayı hatırından geçiren hiç yok... Sırf yerleşmeyi düşünmeyelim diye bu diyarın dilini öğrenmemeye dikkat ediyoruz. Öğrenenlere kötü gözle bakıyor, engel olmağa çalışıyoruz. İşimiz gücümüz, dibaghane-

[20] Abadan-Unat (2002).

> lerde [tabakhane, deri fabrikası] işçilik etmektir. Pis, sıkıntılı bir iş... İsteklisi çok değil, onun için bizim üstümüze düşüyorlar, aç kalmıyoruz.

Piore, ulus-ötesi nüfus hareketlerinin, göçmen "kabul eden ülkelerin kaçınılmaz ve kronik düşük ücretli işgücü gereksiniminden ileri gelmekte" olduğunu ileri sürer.[21] XIX. yüzyıl sonlarında Türk göçüne sahne olan Peabody şehrindeki deri fabrikası sahipleri, Piore'nin de üzerinde durduğu endüstrileşmiş toplumların sürekli olarak "ucuz ve esnek" işgücüne olan ihtiyaçlarından dolayı, oldukça fazla sayıda yabancı vasıfsız işçiyi buraya çekerek en ağır işlerde çalıştırmıştır. Yukarıdaki örnekte de belirtildiği gibi, deri fabrikaları oldukça kötü kokulu, çalışma şartları da oldukça ağır olan yerlerdir ve sendikalaşmış yerli halkın kabul etmeyeceği bu işlerde meydana gelen boşluk, dışarıdan düşük ücretle çalışacak sendikalaşmamış işgücü ithal edilerek doldurulmuştur. Yalman da bu konuya işaret ederek buradaki Türk işçilerin bulundukları yerlerdeki "amele teşkilâtına" karışmadıklarını ve "hiçbir hususta aralarında teşkilât vücûda getirmemiş" olduklarını belirtir. Peabody ziyaretinden izlenimleri şöyledir:

> 1911 senesinde Peabody'de bulunan Anadolulu ameleyi ziyaret ettiğim zaman kendilerini pek fena bir hâlde bulmuştum. Tabakhanelerde başka hiçbir sınıfın kabul etmediği derecede ağır işlerle meşgul idiler. Buna mukabil aldıkları ücret vasati olarak haftada beş, altı dolar derecesinde bir şeydi ki Amerika fabrikalarında hafif işlerde meşgul olan çocuklara bile bundan noksan para verilemez. Rutubetli, müteaffin yerlerde çalışmanın neticesi olarak sıhhatlerine halel gelmişti.[22]

Buradaki deri fabrikalarına vasıfsız işçi olarak çalışacak çok sayıda Türk'ün yerleştirilmesi süreci şu şekilde olmuştur: Örneğin, Peabody'de bir ayakkabı fabrikasında günde 1.50 dolar'a (ki bu miktar o zamanki Türk standartlarına göre yüksektir) çalışan bir Türk işçiye, ustabaşı aynı ücretle bu işte çalışabilecek Türkler tanıyıp tanımadığını sorar ve bu işçi de memleketindeki akrabalarına mektup yazarak işi anlatır. Böylece, bu akrabalar sanki ABD'ye değil de, Peabody'deki bu ayakkabı fabrikasına göç eder.[23] Bu durum yolcu kayıtlarında daha açık bir biçimde gözlemlenmektedir. Göçmenlerin ABD'ye doğru yola çıktıkları gemide, yolcuların kimlikleri, nereye gittikleri, orada kimlerin onları karşılayacağı, hangi

[21] Abadan-Unat (2002).
[22] Yalman (2001).
[23] Robert Mirak bu örneği Lynn'de herhangi bir ayakkabı fabrikasında çalışan Ermeniler için vermiştir.

işte çalışacakları gibi sorular yer almaktadır. Örneğin, Peabody'ye Harput'tan giden "Hassan Ogli Kudder" [Hasan Oglu Haydar], gemide gideceği yer sorulduğunda Peabody, çalışacağı iş kolu sorulduğunda da "ayakkabı yapımı" diye cevap vermektedir.[24] Böylece, daha önce de belirtildiği gibi, oraya yerleşen göçmen aynı hâneden veya bölgeden sonrakilerin gelmesini sağlayarak bir göç zincirinin oluşmasına neden olmakta ve bu şekilde de bir ilişkiler ağı kurulmaktadır.

Bir süre vasıfsız işgücü gerektiren işlerde çalışan göçmenler ve daha sonra onların kurdukları ilişkiler ağıyla gelerek aynı işte çalışanlar, bu işin daha sonra "göçmen işi" olarak etiketlenmesine neden olacak ve bunun sonucunda çalıştığı sektörde doğacak herhangi bir açığın yerli işçiyle doldurulamayacağından, göçmen işçilere sürekli olarak gereksinimin doğmasına neden olacaktır. Bu durum, "kümülatif nedensellik" kuramında dile getirilmiş ve bunun tehlikelerine işaret edilmiştir. Bu kurama göre "göçmen işi" olarak etiketlenen işin bir bakıma itibarı düşer ve daha sonra bu iş yerli işçiler tarafından reddedilir.[25] Bu sorun ABD'deki Türkler'in önemli bir kesiminin bulunduğu Peabody'de de görülmektedir. Örneğin, deri tabaklama işi Türk, Rum ve Yunanlı işi olarak etiketlenmiş, yerli işçiler bu işte çalışmamış ve bunun sonucu olarak da Türk, Rum ve Yunanlı işçilerin yakınlarını çeşitli yollarla buraya çekmesini sağlayarak oluşabilecek boşlukların hızlı bir biçimde dolmasının sağlandığını söylemek mümkündür.

TÜRK GÖÇMENLERİN KİMLİK KRİZİ VE ABD'DE KURULAN "KÜÇÜK DÜNYA"(MICROCOSM)

Unat'ın, 1960'lerde Federal Almanya'ya gerçekleşen Türk dış göçü üzerine yaptığı çalışmada dile getirdiği bir nokta ABD'ye ilk Türk göçünü aydınlatmada da oldukça yardımcı olmaktadır. Bu nokta, Türk göçmenleri "kabul eden ülkelerin başat Hıristiyan kültürünü benimsemeleri ve onların karşısında büyük sayılara ulaşan Müslüman sosyal grupların isteklerini karşılamada anlayışsız ve dışlayıcı davranmaları"dır. Bu durum XIX. yüzyılın sonunda ABD'ye göç etmeye başlayan ilk Türkler için daha da büyük bir sorun teşkil etmiştir. Onların ABD'ye doğru yola çıktıkları gemilerde veya ABD kıyılarına ayak basar basmaz Müslüman oldukları nedeniyle buraya kabul edilemeyeceklerini düşünmeleri, isimlerini Hıristiyan isimleriyle değiştirmelerine neden olmuştur. Türk göçmenlerin kendi değiştirdikleri isimler haricinde nüfus sayımı yapan ve yolcu

[24] Yolcu kayıtlarından alınmıştır.
[25] Abadan-Unat (2002).

kayıtlarını alan Türk-Müslüman kültürüne ve Türk Diline hiçbir aşinalığı olmayan memurların Müslüman isimlerini oldukça farklı (örneğin, "Ali Hasan" isminin "Ally Hassan" olarak yazılması gibi) biçimlerde yazmalarına yol açmış ve bununla birlikte Türk göçmeninin bir soyadına da sahip olmaması, onun Amerikan bürokrasisiyle karşı karşıya geldiği durumlarda bir kimlik krizine maruz kalmasına neden olmuştur.[26] İngilizce bilmemeleri, Hıristiyan bir toplumda alışkanlıklarını ve geleneklerini sürdürmenin zorluğu, onları kendi küçük sosyal gruplarını oluşturmaya sevk etmiş, dolayısıyla Amerikan toplumuna karışmadan kendi sosyal grupları içinde Osmanlı'dan getirdikleri alışkanlıkları sürdürmeye çalışmışlardır.

Peabody'deki Türk işçiler, ABD'nin diğer endüstri şehirlerindekiler gibi, tam anlamıyla bir "exterritorial"[27] yaşam sürdürmüşlerdir. Hiçbir şekilde halka karışmamış, kendi küçük dünyalarında yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu durumun nedenlerini şöyle özetlemek mümkündür: Türk göçmenlerin asıl amaçlarının mümkün olduğu kadar kısa bir süre içerisinde para kazanarak Türkiye'ye kesin dönüş yapmak olması; ABD'ye yerleşmek ve yeni bir yaşam kurmak gibi herhangi bir düşünceye sahip olmamaları; Türk göçmenlerin hemen hepsini evli olsalar bile eşlerini memleketlerinde bıraktıkları için bekâr hayatı süren erkeklerin oluşturması ve dolayısıyla Amerikalılar'la ve diğer Avrupalı göçmen ailelerle ilişki kuramamaları; Türkçe'nin İngilizce'den oldukça farklı bir dil olması, toplumdan topluma değişiklik gösteren mimiklerin ABD'deki halka iletişimi zorlaştırması ve İngilizce öğrenmedeki isteksizlik; din konusundaki büyük farklar ve domuz eti yememe hususunda gösterilen büyük özen, İslâmî kurallara göre kesilmiş, helâl et yemeye dikkat etme ve bundan dolayı genel halkın yediği lokantalardan farklı yerleri tercih etmeleri; göçmenler için hazırlanmış birtakım faaliyetlere katılmayarak serbest zamanlarını bulundukları şehirlerde Türkler'in ve Yunanlılar'ın açtıkları kahvehanelerde geçirmeleri;[28] "ötekiler"in Türkler'e anlayışsız ve dışlayıcı davranmaları ve "terrible Turk" (korkunç Türk) gibi birtakım stereotiplerle değerlendirmeleri. Bu saydığımız nedenlerin aslında tek bir faktörün sonucu

---

[26] Göçmenlerin ABD'ye doğru yola çıktıkları gemilerde ve girişlerinin gerçekleştiği Ellis Adası'nda göçmenlerin dilini anlayan bir tercüman bulundurulurdu. Türkler için kayıt görevini genellikle daha önceden İngilizce öğrenen Ermeniler üstlenmişlerdir.

[27] "Bulunduğu memleketin kanunları dışında" anlamına gelir.

[28] Örneğin, Ahmet Emin Yalman bir "progressive" (ilerlemeci) olan Jane Addams'ın ilkini 1889'da kurduğu "Hull House" diye adlandırılan ve göçmenlerin ülkeye entegrasyonu konusunda çok önemli bir adım olan göçmen serbest faaliyet evlerini anlatıyor. Hull House'un kıraathanesinde Bulgarca, Sırpça, Ermenice'ye kadar her lisanda gazeteler bulunduğunu ve her türlü göçmenin buraya devamı sağlanarak onlar için eğlenceler ve dersler hazırlandığı hâlde Türk göçmenlerini kendi kahvehanelerinden ayırıp buraya alıştırmanın mümkün olmadığını belirtmektedir.

olduğu söylenebilir. Yalman, Doğu Anadolu'dan ABD'ye gelen Türk göçmenlerin Amerikan hayatına uzunca bir süre bigâne kalmasının nedeninin ne ırksal ne de dinsel faktörler olduğunu, "sırf Amerika'ya gelinceye kadar ziraat hayatında ilimden mütecerrid bir hâlde yaşamış bulunmalarının,"[29] Amerikan hayatına alışmalarını uzunca bir müddet geciktirdiğini savunur. Gerçekten de, ABD'nin endüstri bölgelerinde fabrika işçisi olarak çalışan kesimin hemen hepsi tüm ilmî faaliyetlerden yoksun olan Anadolu'daki ziraî bir hayattan gelmiştir ve bundan dolayı bir sanayi toplumuna alışmaları oldukça zor olmuştur. Dinsel, sosyal ve kültürel tutum ve davranışların sanayileşmiş ve sanayileşmemiş toplumlar arasında gösterdiği büyük farklılıklar, ABD'deki ilk Türk göçmenlerin uzunca bir müddet bulundukları bölgeye adapte olamamalarına, kendi kozalarında, toplumdan uzak bir yaşam sürdürmelerine neden olmuştur.

Yaşanılan çevrenin, göçmenin üzerinde ne derece etkili olduğunu Massachusetts, Peabody'deki Türk işçiler kanıtlamıştır. Yalman, birincisi 1911'de, ikincisi de 1913'te olmak üzere iki kez Peabody'de yaşayan Türk göçmenleri ziyaret etmiş ve ikinci gidişinde gördüğü değişiklikler onu oldukça şaşırtmıştır. Anadolulu bir Rum'un işçi hukuku hakkında verdiği dersler, idadi tahsili görmüş iki Midillili Türk gencinin burada Türkçe bir gazete çıkarmaya başlaması ve bu yolla yeni fikirlerin neşredilmesi, Balkan Savaşları nedeniyle İstanbul gazetelerine abone olarak bunları kahvehanelerde toplu hâlde okumaları, burada yaşayan Türk göçmenlerin topluma karşı eski taassuplarının kırılmasına neden olmuştur. İşçi hakları hakkında bilgilenmeleri, onların da küçük çapta ayaklanmalarına neden olmuş ve bundan dolayı deri fabrikası sahipleri onları kaybetme korkusuyla hemen maaşlarına zam yapmıştır. Bu örnekten de görüleceği üzere, Anadolu'dan gelen Türk göçmenlerin ABD'ye ayak uydurmada Avrupalı göçmenlerden geri kalmalarının nedeni, kendilerinin yarattığı bir durum değil, budaya gelmeden önce sürdürülen yaşantının ve içinde bulunulan ortamın, onların hayata karşı bakışlarını, buradaki sanayi toplumlarından çok daha farklı kılmasıdır.[30]

Peabody nüfus sayımlarında Türkler'in, Ermeniler'in, Rum ve Yunanlılar'ın aynı hânelerde veya aynı caddelerde yan yana evlerde yaşadıkları, tabakhanelerde ve ayakkabı fabrikalarında aynı işleri yaptıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu durum ilişkiler ağıyla gelen, aralarında kültürel ve tarihsel bağlar bulunan bu göçmelerin, Amerikan toplumuna karışmadan, burada yine Osmanlı'daki yaşantılarına uygun küçük bir dünya

[29] Yalman (2001).
[30] Bkz. Yalman (2001); Frank Ahmed (1986).

(microcosm) oluşturduklarını göstermektedir. Buradaki Osmanlı milletlerinin sayıları şu şekildedir:

Tablo 3. Mass. Peabody'de Osmanlı Milletlerinin Nüfus Dağılımları

	1900	1910	1920	1930
Türkler	-----	351	280	98
Ermeniler	32	14	4	102
Rumlar	-----	221	----	77
Yahudiler	------	-----	16	11
Arnavutlar		31	24	7

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Massachusetts, Peabody'de bulunan Osmanlı milletleri arasında en büyük nüfusa sahip olanlar Müslüman Türkler'dir.[31] Buradaki Türkler, "Boarding House" olarak adlandırılan yurt niteliğindeki büyük binalara yerleşmiş, bir odada birkaç kişi birden barınarak komün hayatını andıran bir yaşam sürdürmüşlerdir. Buradaki Türkler, Ermeniler, Rumlar, Yunanlılar ve Yahudilerin Balkan Savaşları, Türk Kurtuluş Savaşı veya Ermeni ayaklanmaları gibi gergin dönemlerde birbirleriyle zaman zaman çatışmaya girdiğine dair söylemler olsa da, Osmanlı milletleri Peabody'de genellikle dayanışma içinde yaşamış, aynı caddelerde komşu olmuş, kimi zaman da aynı hanelerde [Boarding House] ikamet etmişlerdir. Örneğin Türkler, "Osmanlı Caddesi"[32] olarak bilinen Massachusetts, Peabody'nin en işlek ana caddelerinden biri olan Walnut caddesinde kendilerinin veya Rum ve Yunanlılar'ın kahvehanelerinde hep birlikte vakit geçirmişler, bazen Yunanlılar'la beraber kahvehane işletmişlerdir. Türkler, İngilizce bilmediklerinden ve toplumla ilişki içerisinde olmadıklarından, yabancı bir dükkândan alışveriş edeceklerinde Ermeniler'den yardım almışlardır. Helâl et gerektiğinde Ortodoks Yahudilerden bunu temin etmiş, onların yediği lokantalarda yiyerek sıkıntı çekmemişlerdir. Daha sonra burada yerleşerek yabancılarla evlenen Türkler'in çocukları sünnet edileceğinde sünnetçi gereksinimlerini yine Ortodoks Yahudiler sağlamıştır. Tüm Osmanlı milletleri ilk kez karşılaştıkları bu yabancı dünyada kendi "mikrokozmos"larını oluşturarak

[31] "Türk" olarak nitelenen göçmenler isim ve dil kategorilerine göre belirlenmiştir. Ancak, isimlerin nüfus memurları tarafından yanlış yazılmaları ve bazı Ermeni ve Rumlar'ın anadilinin Türkçe olması milletlerin nüfusları konusunda tam bir sonuca varmayı imkânsız bir hâle getirmiştir.

[32] Wells (1972).

hayatta kalmayı ve sıkı sıkıya bağlı oldukları geleneklerinden taviz vermeden yaşamayı başarmışlardır.[33]

"Göçle ilgili yeni Ekonomi Kuramı"nın ortaya koyduğu noktalardan biri, göçmen halkın, ekonomisi bozulan anayurttaki hane halkının durumunu gönderdiği paralarla dengelemesidir. En kötü koşullarda yaşayarak ve sadece temel ihtiyaçlarını karşılayarak para biriktirdikten sonra göçmen Türk işçileri hem anayurttaki ailelerine paralarının bir kısmını göndererek onların geçimlerini sağlamış, hem de ABD'de bulundukları sürede biriktirdikleri parayı anayurda kesin dönüşte yanlarında götürmüşler, böylece de Türk göçmenler anayurdun ekonomisine önemli bir katkıda bulunmuşlardır.[34] Yalnız, Türk göçmenlerin durumunda bir istisnâ mevcuttur; bu da, onların dönmeye hazırlandıkları sırada Türk Ulusal Kurtuluş Savaşının başlaması, dolayısıyla savaş nedeniyle öksüz ve yetim kalan çocuklar için yardım toplama maksadıyla gönderilen "Himaye-i Etfal" Cemiyeti başkanı Doktor Fuad Mehmet Bey'in 25 Mart 1923'te ABD'ye gelerek Wisconsin, Illinois, Michigan, New York, New Jersey, Massachusetts ve Rhode Island eyaletlerindeki Türkler'i ziyaret edip yardım toplamasıdır. Bu ziyaretin sonucunda pek çok Türk, ABD'de meydana getirdikleri birikimlerini Dr. Fuad Bey'e vererek pek çok çocuk sarayı, bakım evi, hastane, çocuk yuvasının kurulmasını sağlamış, anayurdun ekonomisinin ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine, ülkenin yeniden yapılanmasına oldukça büyük bir katkıda bulunmuşlardır.

Anavatana geri dönmeyerek ABD'de kalan ve bir kısmı da Amerikan vatandaşlığına geçen Türkler arasında, bulundukları bölgelerde oldukça iyi konumlara gelerek "Amerikan hülyâsı"nı gerçekleştirenler elbette vardır. Örneğin şu anda Washington D.C.'de yaşayan Frank Ahmed, Massachusetts, Peabody'ye göç eden ilk Türkler'den birinin torunudur. Dedesinin daha sonra Anadolu'ya kesin dönüş yapmasına rağmen, Frank Ahmed'in babası, George (Yakub) Ahmed, Peabody'de yaşamını sürdürmeye devam etmiş ve daha sonra Amerikan vatandaşlığına geçmiştir. George Ahmed'de, Peabody'de bulunan çoğu Türk göçmen gibi işe ilk olarak buradaki deri fabrikalarında en ağır bölümde başlamış, çok çalışarak 20 yılın sonunda ustabaşılığına terfi etmiştir. Bir yabancıyla evlenerek burada yaşam kurmuş, Frank Ahmed'e ve diğer çocuklarına iyi bir eğitim imkânı sağlamıştır. Frank Ahmed gibi örnekler bulunsa da, ABD'de kalarak yaşamlarını burada sürdürmeye devam eden Türkler arasında evlenen

[33] Bkz Ahmed (1987); Yalman (2001); Wells (1972).

[34] Örneğin Osmanlı hükûmeti, Lübnan'dan Amerika'ya göç yasağını, göç edenlerin gönderdikleri paraların bölge ekonomisindeki öneminin kavranmasıyla 1896/97'de kaldırmıştır. Bkz. Kemal Karpat (1985).

ve çocuk sahibi olanların sayısı oldukça düşüktür.[35] Bu nedenle, Peabody'de ve Türkler'in göç ettikleri diğer ABD şehirlerinde, Türk göçmenlerin varlığı dikkate alınmamış, aynı dönemlerde ABD'ye göç eden diğer etnik gruplar üzerinde yapılmış pek çok çalışma varken, ilk Türk göçünün üzerinde neredeyse hiç durulmamıştır.

SONUÇ YERİNE

Bu makalede XIX. yüzyıl sonunda, Amerika Birleşik Devletleri'ne ilk Türk göçünün temel özellikleri anlatılmış, bazı uluslararası göç kuramlarıyla da çözümlemeleri yapılmıştır. Bu makale, daha önce oldukça az sayıda çalışmaya konu olan ve daha yeni yeni araştırmalara girişilen ABD'ye ilk Türk göçü hakkında belirli ölçülerde bilgi vererek bu alanda görülen büyük boşluğa dikkati çekmektedir. ABD'ye ilk Türk göçü konusunda bir sonuca varmaktan çok başlangıç niteliği taşımayı amaçlayan bu çalışmadan da görüleceği gibi, meydana gelen Türk nüfus hareketi diğer bütün tarihsel ve kitlesel nüfus hareketleriyle benzerlikler göstermesine rağmen Türk göçmenler, aynı dönemlerde ABD'ye gelerek çoğunluğunun amacı yeni bir yaşam kurmak olan Avrupalı göçmenlerden oldukça büyük farklılıklar göstermektedir. Diğer yandan, bugün hâlâ çok tartışılan ve bir çok çalışmaya konu olmuş, Türkler'in 1960'larda Almanya'ya doğru göçleriyle birçok noktada birleşmektedir. Dolayısıyla, ABD'ye ilk kitlesel Türk göçü ve Almanya'ya ilk kitlesel Türk göçü arasındaki benzerliklerin araştırılması, ikisi üzerine de yapılacak çalışmalara ve araştırmalara çok daha farklı bir boyut getirecektir. ABD'ye giden ilk Türk göçmenleri hakkında araştırma yapmanın en zor yanı ve bu konuyla ilgili en büyük sıkıntı, mevcut literatürün azlığı, alan çalışması yapma olasılığının olmaması, Türkler'in soyadına sahip olmamaları ve dolayısıyla onların izini sürme, kimliklerini belirleme ve onlarla göç eden diğer Osmanlı milletlerine mensup kişilerden ayırt etme konusundaki çabaların bazen sonuçsuz kalabilmesidir. Ancak, bu konuda Osmanlı ve ABD arşivlerinde bulunan elçilik yazışmaları, Amerika Birleşik Devletleri'nin Nüfus Sayımı kayıtları, Harvard Üniversitesinin Houghton Kütüphanesi'nde aslı ve Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'nde de bir kopyası bulu-

[35] Kemal Karpat, 1910 ile 1930 yılları arasında evlenerek ABD'de kalan Türklerin sayılarının sadece 300 olduğunu söylemektedir. İstatistiklere (*Historical Statistics of the United States*) göre bu yıllar arasında ABD'ye gelen Türklerin toplam sayısı 25.000 civarındadır. Dolayısıyla 25,000 kişi arasında sadece 300 Türk'ün evlenmiş olması, ortaya oldukça farklı bir tablo çıkarmaktadır. Bkz. Frank Ahmed (1986); Kemal Karpat (1995). Bu rakamın düşük olmasının nedenleri arasında burada uygun bir Müslüman eş bulunmaması, Türk göçmenlerin yabancı bayanlar ve onların aileleriyle iletişim kuramamaları, yabancıların Türk göçmenleri "karmaşık" bir göçmen grubu olarak nitelendirmeleri gibi nedenler bulunmaktadır.

nan, bir zamanlar Türkiye'de geniş bir faaliyet sahasına sahip olan Amerikan Board misyonerlerine ait belgeler, şu anda internet üzerinden de ulaşılabilecek olan Türkler'in ABD'ye gittikleri gemilerin yolcu kayıtları, Amerika'da Türkler'in bulunduğu şehirlerin bağlı oldukları ilçelerdeki mahkeme kayıtları, mezarlık kayıtları gibi pek çok arşiv belgesi araştırılmayı beklemektedir. Türkler'in ABD'ye yerleşmek, burada bulunan toplumun bir parçası olmak gibi amaçları olmadığından ve büyük bir çoğunluğunun anayurda kesin dönüş yapmasından dolayı ABD'ye ilk Türk göçü günümüze kadar pek az sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu konuda yapılacak araştırmalar, XX. yüzyıl başlarında pek çok zorluğu göze alarak ABD'ye göç etmiş fakat unutulmuş sayısız kahramanın yaşamlarını su yüzüne çıkarmakta, ABD'ye ilk Türk göçünün önemini vurgulamakta ve Türkiye-ABD ilişkilerini güçlendirmekte büyük bir rol oynayacaktır.

Kaynakça

Abadan-Unat, Nermin (2002), *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Açıkses, Erdal (2003), Amerikalılar'ın Harputtaki Misyonerlik Faaliyetleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ahmed, Frank (1986), *Turks in America*. Columbia: Columbia International.

Bali, Rifat N. (2004). *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya: Amerika ya Göç Eden İlk Türklerin Yaşam Öyküleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozkurt, Gülnihal (1996), *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Karpat, Kemal H. (1995), "The Turks in America", *Les Annales l'Autre Islam*, Sayı: 3, Paris.

Karpat, Kemal H. (1985), "The Ottoman Emigration to America", International Journal of Middle East Studies, Sayı: 2.

Mirak, Robert (1983), *Torn Between Teo Lands: Armenians in America 1890 to World War I*. Cambridge: Harvard University Press.

Sertel, Sabiha (1987), *Roman Gibi*. İstanbul: Belge Yayınları.

Wells, John A. (1972). *The Peabody Story: Events in Peabody's History 1626-1972*. Salem: Essex Institute.

Yalman, Ahmet Emin. "Amerika'daki Göçmen Türkler", *Toplumsal Tarih*, Çev: Naki Konyalı, (Ağustos, 2001): 26-30.

EDEBİYAT

Çizim: Coles Phillips, 1911

BİR ZAMANLAR TÜRK EDEBİYATINDA AMERİKA

Nur Gürani Arslan*

XVIII. yüzyılın son yıllarında Amerika ile ilk önce bu ülkenin bağımsızlık savaşı, sonra ise Osmanlı'nın çeşitli limanlarına gelerek ticaret yapan tüccar gemileri vasıtasıyla tanışırız.[1] XX. yüzyılın başlarında, bu ülke yönetimi artık demiryollarımızı yapmaya talip olmuş; dikişlerimizi dikeceğimiz makineleri bize satmaya başlamıştır. Öte yandan, Amerikalı misyonerler Anadolu'ya çok daha erken bir tarihte, 1820 yılında ayak basmışlar ve faaliyetlerini uzun zaman engellenmeden sürdürebilmişlerdir. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde açılan her seviyedeki okullar, bu arada 1863'te kurulan Robert Koleji ve çok sayıda yayının yanı sıra bugün de kullanılan Redhouse sözlükleri bu faaliyetlerin sonuçlarındandır.[2]

---

* Doç. Dr. Nur Gürani Arslan, Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

[1] Türkiye ile Amerika arasındaki sosyal, siyasî ve kültürel ilişkiler ile Türk Edebiyatında Amerika ve Amerikalılar hakkında geniş bilgi için bkz. Nur Gürani Arslan, *Türk Edebiyatı'nda Amerika ve Amerikalılar*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002).

[2] Türkiye'deki misyoner faaliyetleri ve Ermenileri etkileme çalışmaları gerek araştırma kitaplarında, gerekse romanlarda anlatılmaktadır. Uygur Kocabaşoğlu'nun *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika* adlı çalışmasında XIX. ve XX. yüzyıllarda Anadolu'daki Amerikan misyonerlerin faaliyetleri anlatılır. Anadolu'da bir yandan eğitim, yayın, diğer yandan sağlık hizmetlerini Hıristiyan azınlıklara, özellikle Ermeni halkına sunan Amerikan misyonerleri, aynı zamanda günlük hayatta da Hıristiyan Anadolu nüfusu üzerinde etkili olmuşlardır. XX. yüzyılda Müslüman öğrencilerinin de olduğunu bildiğimiz okulların sayısı ciddi rakamlara ulaşmıştır. Sadece ilkokulların sayısının XIX. yüzyılın ikinci yarısında iki yüz yirmiye ulaştığı bilinmek-

Günümüzde olduğu gibi o tarihte de bütün dünyayı idare etmeye hevesli olan Amerika, Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan başkanlığı görevinde bulunan Woodrow Wilson'un adıyla anılan ve dünya barışını korumak amacıyla ortaya atılan biri doğrudan Türkiye ile ilgili, on dört maddelik bir teklifle savaşan devletlerin karşısına çıkar. Tarafsız, ilerici ve demokrat bir ülke lideri görüntüsü sergileyen Wilson, ne yazık ki uygulamada başarılı olamamıştır.[3]

Ancak "Wilson Prensipleri" çaresizlik içindeki Türk aydınına kurtuluş umudu olarak görünmekte gecikmez ve Amerikan mandası tartışmaları başlar. Ne var ki, Halide Edip Adıvar'ın da aralarında bulunduğu Amerikan yanlıları kısa zamanda hayâl kırıklığına uğrarlar. Wilson, yük getireceğini düşündüğü mandayı istemez. Ayrıca Türkiye'nin doğusunda bir Ermeni devleti kurulmasını arzu ettiğini söyler. Üstelik, Amerika yeni Türk Cumhuriyeti'ni en geç ve en zor tanıyan ülkelerden biridir. 1927 yılında karşılıklı atanan büyükelçiler vasıtasıyla ilişkiler normale dönmeye başlar. 25 Kasım 1945'te Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e girmesi, 1950'de Kore savaşına katılması ve 1952'de Nato'ya üye olması ile birlikte iki ülke arasındaki ilişki tırmanışa geçer. Türkiye'ye bir yandan para ve gıda yardımında bulunan Amerika bir yandan da topraklarımızda üs kurma planları yapmaktadır.

Hükümetin Amerika'ya gösterdiği aşırı dostluk ve özellikle bu ülkenin Türkiye'nin savunmasına katkıda bulunmak bahanesiyle topraklarımızda

---

tedir. Bu okullarda Ermenice, İngilizce ve Türkçe okutulmaktaydı. Daha fazla bilgi için, bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, (İstanbul: Arba Yayınları, Kasım 1991). 1980'lerin ikinci yarısında Şemsettin Ünlü'nün Anadolu'daki misyoner faaliyetlerini romanlaştırdığını görürüz. Birbirini takip eden *Yukarı Şehir* ve *Toprak Kurşun Geçirmez* adlı iki eserde, misyonerlerin Anadolu'ya gelmelerinden önce, birlikte uyum içinde yaşayan Ermeni ve Müslüman halkın birbirlerine düşürülmeleri anlatılır. şehirdeki olayların başlamasındaki görünür neden iki dinden gençlerin aşk hikâyesidir; ancak uzun zamandır kışkırtılan ve mezhep değiştiren bazı Ermeniler için bir bahanedir bu. Öte yandan, Amerikalılar'ın özendirmesiyle Amerika'ya giden Ermeni gençleri yüzünden zaten aileler dağılmaktadır. Ünlü'nün Amerikan misyonerlerinin bulundukları çevredeki Ermeniler'le ilişkilerini, karışık etnik yapıdaki bölücü faaliyetlerini ve devletin zayıf düşmesi yüzünden devlet büyüklerinin isabetli kararlar verememesi gibi gerçekleri güzel bir aşk hikâyesi çerçevesinde gözler önüne serdiği iki romanı da propaganda amacı taşımadığı ve olaylar tarafsız gözle anlatıldığı için zevkle ve merakla okunmaktadır. *Yukarışehir*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986); *Toprak Kurşun Geçirmez*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988).

[3] Teklifin doğrudan Türkiye ile ilgili maddesi şöyledir: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkler'le meskûn kısımlarına tam bir hükümranlık sağlanacak, fakat şimdi Türk hâkimiyetinde bulunan diğer milletlere tam bir yaşama emniyeti ve muhtar bir gelişme imkânı temin edilecektir. Çanakkale Boğazı milletlerarası bir teminat altında bütün milletlerin gemilerine ve ticaretine daimî olarak açık bulundurulacaktır." Madde, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920* adlı kitaptan aktarılmıştır. Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920*, (Giresun: İleri Basımevi, 1972), 21.

üsler kurması ve bunları keyfî bir şekilde kullanması başta sol aydınlar olmak üzere bazı kesimlerde büyük tepkilere yol açmış, öte yandan Kıbrıs sorunu dolayısıyla ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.

Bu tarihî bilgilerden, Amerika ile olan ilişkilerimizin başlangıcından itibaren inişli çıkışlı bir yol takip ettiğini görürüz; tıpkı bugün olduğu gibi. İşte bu ülkenin ve ülke insanının Türk edebiyatında yer alışı da böyle inişli çıkışlı olmuştur.

1291/1874 tarihinde yazılan Ahmet Mithat Efendi'nin *Hükm-i Dil*[4] adlı tiyatro eserinde aralarında sınıf farkı olan birbirine sevdalı iki Fransız genci, Amerika'yı asaletin değil bireyin önemli olduğu düşüncesiyle sığınılacak ve mutlu olunacak ülke olarak seçerler. Yüz yirmi yıl sonra yazılan *Amerika*'da ise Denis "okyanusun ötesindeki, her şeyin olması gerektiği biçimde olduğu düş-ülkesinin", Amerika'nın düşüyle yaşar. Tek farkla ki, artık yazar Amerikan rüyasının bir 'düş' olduğunun farkındadır.[5]

Tekrar XIX. yüzyıla döndüğümüzde, Ahmet Mithat Efendi'nin Amerika'yla ilgili düşüncelerinin bu kadarla sınırlı olmadığını görürüz. Yazar bu ülkeye hiç gitmediği hâlde, biri İspanyollar'ın kıtayı istila ettikleri dönemde geçen, diğeri kendi zamanının Amerika'sını konu alan iki eser yazmıştır. *Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*'nde,[6] bir Aztek kabilesinin eline esir düşen genç bir Batılı kızın hikâyesi anlatılmakta ve bu vesileyle medeniyet fikri tartışılmaktadır. Batılılar'ın medenî insan olgusunu vaftizle eşleştirmeleri, öte yandan gerçekten üstün vasıflar taşıyan bir insanı vaftiz olmadığı için medenî saymamaları yazarın tepkisini çekmiştir. Ne var ki, Ahmet Mithat Efendi kendini putperestliği kötülemek, semavî dinleri tercih etmek zorunda hisseder. Avrupalı muhacirlerin istila ettikleri toprağın gerçek sahipleri olan Kızılderililer'e uyguladıkları soykırımın farkındadır; ancak o medeniyete bir din gibi inanan Tanzimat yazarlarındandır. Bu yüzden roman, beyazların galibiyeti ile sonuçlandırılmıştır.[7]

Yazarın *Fenni Bir Roman yahut Amerika Doktorları*[8] adlı eserinde, Amerika'nın coğrafî konumunu tespit ettikten sonra, "ifrata da tefrite de ibtila-yı umumi gibi bir suret kesb" eden Amerikalılar'ın bin bir türlü ga-

---

[4] Ahmet Mithat Efendi, "Hükm-i Dil", *Ahmet Mithat Efendi'nin Tiyatroları*, haz. İnci Enginün, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1990), 139-166.

[5] Ömer Baytaş, *Amerika*, (İstanbul: iletişim Yayınları, 1995).

[6] (İstanbul: 1307).

[7] Çok sonraları Güngör Dilmen de *Ak Tanrılar* adlı oyununda aynı tartışmalara girer. Ancak Dilmen yerlilerin İspanyollar'dan çok daha medenî olduklarının farkındadır (İstanbul: Yankı Yayınları, 1976).

[8] (İstanbul: 1305).

ripliklerinin tek bir nedeni olduğunu söyler: Terakki-perestlik. Zenginliğin verdiği can sıkıntısı ile akla hayâle gelmeyecek davranışlarda bulunan, bunların sonucunda türlü türlü yenilikler bulan Amerikan insanı, aile yapısı açısından da Osmanlı'dan farklıdır.

Ahmet Mithat Efendi bu bilgilerin kaynağını belirttikten sonra, genç ve güzel bir kadınla evli yaşlı bir bilim adamı olan Dr. Buvlay'ın başından geçenlerin anlatıldığı romanı, Oscar Mişon isminde bir Fransız yazarının "Aşk ü Galvanoplasti" adlı makalesi üzerine kurduğunu söyler. Bir yandan, zehirler üzerine uzmanlaşmış Buvlay, genç fizik doktoru Gripling ve Buvlay'ın karısı arasındaki üçlü ilişkiyi, diğer yandan doktorların çeşitli tuhaf girişimlerini anlatırken, okuyucularına Amerika hakkında bilgi vermekten ve Amerika'yı kendi ülkesi ile kıyaslamaktan geri kalmaz. Yazar, kurgunun içinde de olsa ülkenin adres düzenini, yolların düzgünlüğünü övmekten kendini alamaz.

Görüldüğü gibi, Ahmet Mithat bir yandan Amerikalılar'ın garipliklerinden söz etmekte, kimi zaman bu garipliklere gıpta edip, kimi zaman eleştirmekte; fakat bir yandan da bunun gibi ayrıntılarla bu medeniyetin üstünlüklerinden örnekler vermektedir.

Ahmet Mithat Efendi'den sonra çok çeşitli yazarlar Amerikalılar'ı konu alan eserler yazarlar. Millî edebiyat döneminde dikkatimizi çeken iki eserden söz etmemiz gerekirse, bu ülke insanının huylarını ve alışkanlıklarını mizah konusu yapan, hattâ alaya alan Ömer Seyfettin'in hikâyesi ile ve "Meşhedî" adlı bir mizah serisi yazan Ercüment Ekrem Talu'nun romanını örnek verebiliriz. Ömer Seyfettin "Muhteri"[9] adlı hikâyesinde Kayseri'den Amerika'ya giden ve Amerikalı zenginlerin duvarlarına astıkları halıların temizlik için indirilip tekrar asılması sırasında yıpranmasını engelleyecek bir 'fermejüp' icat ettiği için milyarder olan bir Türk'ün macerasını anlatır. Talu ise, Amerikalılar'ın antika merakını kullanarak ülkenin ileri gelen zenginlerini aldatan Meşhedî ve arkadaşlarının serüvenlerinden söz eder.[10]

---

[9] Ömer Seyfettin, "Muhteri", *Mahçupluk İmtihanı*, (İstanbul: Dilek Yayınevi, 1984), 197-211.

[10] Ercüment Ekrem Talu, *Meşhediyle Devr-i Âlem*, (İstanbul: Suhulet Matbaası, 1927). Meşhedi'nin eski püskü nargilesini İskender'in vücudundan kan alınan bir tıbbî âlet, ihtikan âleti olarak Amerika'nın 'teneke kralı'na satan üç arkadaş, aynı zamanda bu konuyla ilgili bir konferans da verirler. Bir yandan nargilenin resmi sergilenirken, öte yandan Torik aklına gelen her şeyden söz eder. Özellikle Amerikan kadınları hakkında fikirlerini anlatan ve Amerikalıların gerçekleştirdiklerini gördükleri ilerlemenin dünyada eşi bulunmayan enayilerin eseri olduğu cihetini anlamadığını söyleyen Torik, böylece başarılı (!) bir konuşma yapar. Kenan Hulusi Koray ise "700.000 Dolarlık İncil" adlı hikâyesinde yine antika merakı yüzünden dolandırılan bir Amerikalı zengini anlatır. "Milyoner Mak Kinley'in Halıları"nda ise hayâl kırıklığına uğrayan, Türk halı satıcısıdır. Zira İstanbul ziyareti sırasında Mak Kinley ve her şeye karar veren karısı satın almak üzere birçok halı ayırtmışlardır. Ancak daha sonra seyahatleri uzun

Ancak Türk edebiyatına Amerikalı tiplerinin girişi asıl Halide Edip Adıvar ile olur. Bir Amerikan okulundan mezun olan ilk Müslüman Türk kızıdır Halide Edip. Okuldaki anılarını ve yabancı öğretmenleriyle ilişkilerini *Mor Salkımlı Ev*'de[11] anlatan yazar, çok şey borçlu olduğunu söylediği Amerikalılar ile olan ilişkisini hiç kesmeyecek; daha sonra gittiği Amerika ile ilgili anılarını gerek bu kitabında gerekse romanlarında sık sık okuyucusuna aktaracaktır.[12]

Yazarın 1912'de basılan *Yeni Turan*[13] adlı romanında ise, Osmanlı İmparatorluğu için kurtuluş çareleri aranır. Amerika modelinin, birçok değişik milliyetten insanın bir arada yaşadığı bir ülke olması nedeniyle kurtuluş için örnek olabileceği ileri sürülür. Ne var ki, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Adıvar kısa süre de olsa, İmparatorluğun kurtuluşu için Amerikan mandasının bir çözüm olacağına inanmış, Wilson'a güvenmiş ancak yanıldığını çok geçmeden anlamıştır. Adıvar, "Dağa Çıkan Kurt"[14] adlı hikâyesinde, Osmanlı'nın uğradığı ihaneti anlatır. Hayvanlar, aralarında barışı sağlamak için, kurt cinsini et yiyenlere yemlik olarak feda etmeye karar verirler. Şüphesiz ki, kurt Türk milletinin sembolüdür. Amerika ise "ormanın ulusu, fil"dir. Tıpkı Wilson gibi büyük vaatlerde bulunmuş, ancak kurt cinsini feda etmekten çekinmemiştir. Adıvar'ın Wilson'a, yani Amerika'ya inandığı, fakat hayâl kırıklığına uğradığı bu eserde bir kere daha vurgulanmıştır.[15]

Öte yandan, *Tatarcık*[16], *Sonsuz Panayır*,[17] *Akile Hanım Sokağı*[18] ve

---

süreceği için halıları yanlarında götüremeyeceklerini, Amerikan postanesinde ise çalınma tehlikesi olduğunu söyleyerek sadece iki bin dolarlık bir seccade almışlar ve böylece halıcının zengin olma rüyalarını gerçekleştirmesine fırsat vermemişlerdir. Bkz. Kenan Hulusi Koray, "700.000 Dolarlık İncil", *Hikâyeler*, haz. İnci Enginün, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973), 323-326; "Milyarder Mak Kinley'in Halıları", a.g.e., s. 104-116.

[11] *Mor Salkımlı Ev*, (İstanbul: Atlas Kitabevi, 1963). Yazar, kolejin ve öğretmenlerin kendisi için yeni ufuklar açtığından söz eder. Ayrıca, Adıvar okulda kuvvetli bir millî şuur edindiğini de söylemeden geçemez.

[12] Yazar, *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri* adlı eserinde Amerika hakkında bilgi verdikten sonra Türkiye'nin idaresinin demokrasiye dayandığını, eğer bu rejime istikrar vermek ve kendimize mâl etmek istiyorsak, devlet-i ebed-müddet mefhumunun yerine, tıpkı Amerika'da olduğu gibi anayasamıza kutsî bir mânâ vermek ve bunu millete aşılamak mecburiyetinde olduğumuzu söyler (s. 217). Bkz. *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, 1955).

[13] *Yeni Turan*, (İstanbul: Atlas Kitabevi, 1967).

[14] *Dağa Çıkan Kurt*, "Dağa Çıkan Kurt", (İstanbul: Necm-i istikbal Matbaası, 1926), 5-10.

[15] Aynı konudan yazarın tiyatro oyunu *Maske ve Ruh*'ta da söz edilir. Nasrettin Hoca ile birlikte tarihin birçok tanınmış politikacısı, edebiyatçısı ve düşünürünün bir araya geldiği ahrette Wilson da vardır. Wilson'un orada bile prensiplerini savunduğunu ve dünyayı kendisinin düzene soktuğunu söylediğini görürüz. Oysa dünya hiç de onun tahmin ettiği gibi düzen içinde değildir. *Maske ve Ruh*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1945).

[16] *Tatarcık*, (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1939).

Hayat Parçaları[19] adlı romanlarda Amerikalı tiplere rastlarız. Poyrazköy'deki herkesin işine karıştığı, köye medeniyet getireceğini söyleyip fikirlerini herkese tatbik ettirmeye çalışarak rahatsızlık verdiği için Tatarcık denilen Lale, fikirlerini İngilizce öğretmenliği sınavını kazanmak için bir yıl devam ettiği Arnavutköy Amerikan Koleji öğretmenlerinden Miss Berkley'den edinmiştir. Miss Berkley ülkesinde de birçok Türkle karşılaşmış, "Türkler'in erkeği dişlerinin arasında bir hançer, belinde çifte çifte yatağan, kadını kafes arkasında lokum yiyen, göbek atan mahluklar" (69) olmadığını öğrenmiştir. İstanbul'da tanıştığı Lale ve arkadaşlarını Amerikalı dostlarına benzeten Miss Berkley, Türk kadınlarını tıpkı Amerikalılar gibi "büyük harpten sonra hasıl olan dünya gençliğinin bir parçası" (70) olarak görür. Dürüst, yaşamayı seven, İstanbul'a ve Türkler'e çok kolay uyum sağlayan kadın, Tatarcık'ın diğer gençlerle kaynaşmasına neden olur. Roman Amerikan kültürüne az çok âşina olan iki gencin, Robert Koleji'ni bitiren Recep ile Lale'nin evlenmesiyle sonuçlanır. Gençler ideallerinin de benzeştiğini anlayarak hem hayatlarını hem de güçlerini birleştirmeye karar vermişlerdir.

Sonsuz Panayır'da ise, Harvard Üniversitesi'nde felsefe okuyan Burhan Körbalta ile karşılaşırız. İstanbul'da zengin ve şımarık bir ortamda yaşamak zorunda olan Burhan vasıtasıyla Amerikalı zenginler okuyucuya tanıtılır. Birçok Amerikalı milyonerin son derece sade bir yaşantısı vardır. Evlerinin hizmetlerini kendileri yapmakta, otomobillerini kendileri kullanmakta ve hafta sonları bahçede çalışmaktadırlar.[20]

Bu eserde müzik tartışması da yapılır. Ülkenin en sonradan görmüş zenginlerinden Bay Safitürk'ün Türk müziğinin insanı uyuşturduğunu ve acıdan başka bir his vermediğini söylemesi üzerine, Burhan en sevmediği şarkıları bile Amerika'da iken dinlediğinde hislendiğini; gerçek Amerikan müziği olan, zencilerin esaret döneminde çektiklerini anlatan müzik parçalarının Türk müziğinden çok daha acıklı olduğunu söyler.

Akile Hanım Sokağı'nda, müzik tartışması karşımıza çıktığı gibi, "salla ve yuvarla" ya da "salla ve yuvarlan" diye tercüme edilen ve dünyanın

---

[17] *Sonsuz Panayır*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1. basılış).
[18] *Akile Hanım Sokağı*, (İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Yayıncılık, 1958).
[19] *Hayat Parçaları*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963).
[20] *Kerim Usta'nın Oğlu*'nda okumaya giden Kasım, kendisine destek olan Amerikalı milyonerin mütevazı evini gördüğünde çok şaşırır. "Bizim milyonerlerden ne kadar başka bir hayat tarzı" diye düşünen genç adam, onların annesi ile kendisinden çok da farklı yaşamadıklarını anlar. "Bir farkla... Annem misafir olunca yemeklerimizi biraz değiştirirdi. Onların yemeği daima aynı, misafir kim olursa olsun o kadar basit ki, ikindi çayı gelmeden karnım zil çalıyordu." (81) İki lüks otomobili olmasına rağmen milyonerin otobüse bindiğini ve potinlerinin birinin yamalı olduğunu gördüğünde, genç adam daha çok şaşırır. Halide Edip Adıvar, *Kerim Usta'nın Oğlu*, (İstanbul: Atlas Kitabevi, 2. basılış).

içinde bulunduğu durumu yansıttığı söylenen Rock and Roll dansından da söz edilir. Bu dansı Türkiye'de ilk yapan kadın olan Nermin'in enistesi emekli elçi Samim Akyürek, "Herkes olduğu yerde sallanıyor, olduğu yerde yuvarlanıyor" (69) demektedir. Rock and Roll'un Amerikan halkının maddiyattan kurtulmak için çare arayışı olduğu söylenir.

Bu roman iki açıdan daha önemlidir. Birincisi Türkler'i bir tablo gibi seyredip inceleyen, her şeyin fotoğrafını çekmek isteyen fakat "New York sokaklarında görülen kolları açık, ayakları çıplak, saçları tay kuyruğu gibi tepeden tutturulmuş, yahut erkek gibi kesilmiş genç kızlardan ziyade yeldirmeli, eski usul başları kapalı, bilhassa arada bir eski günlerin bir gölgesi gibi dolaşan çarşaflı kadınlar" (193) ile ilgilenen Amerikalı tipinin yaratılması, diğeri ve daha önemlisi ise, Nermin karakterinde ideal Türk kadınının belirlenmesidir. Halide Edip'e göre, bir Türk kadını ne kadar modern görünse de, geleneklerine sıkı sıkıya bağlıdır. Genç kadın sekreteriyle ilişkisi olduğuna inandığı kocasını kıskandırmak için cesaretle dansa başlamış fakat baş aşağı çevrilip de bacakları görününce neredeyse Amerikalı partneri Dick'i tokatlayacak gibi olmuştur. Oysa Amerikalılar için doğal bir durumdur bu.

Aynı konuya yazarın son romanı *Hayat Parçaları*'nda da değinilir. Hattâ bu eserde, aynı erkeği severek birbirlerine rakip olan bir Amerikalı milyoner kadın ile terzilik yapan bir Türk kızı kıyaslanır. Olumsuz bir milyoner tipinin çizildiği Dorothy kişiliği vasıtasıyla yazar Amerikalı ve Türk kadınları arasındaki farklılıklara işaret eder.

Ahmet'e âşık olduğu hâlde "ya George'a ya Gürleyen'e sokulup durmadan fingirdemekte" (93), öte yandan Ahmet'in karısı Naciye'ye de sonsuz dostluk göstermektedir. Amerikan kadınlarının diğer yazarlarca da çok zikredilen, mizahî hikâyelere de konu olan bir özellikleri cinsel açlıklarıdır. Zira, Amerikan erkeklerinin hemen hepsi birer kılıbıktır, kadınlarını hiçbir yönden tatmin edemezler. Bu yüzden Türkiye'ye gelen Amerikalı kadınlar hem şiddetli, hem de merhametli olan Türk erkekleriyle ilişkiye girmeye çok heveslidirler.

Dorothy de Ahmet'e aynı nedenle yakınlık gösterir. Ancak o, kıskanç bir Türk erkeğiyle evlenmek yerine, bütün Amerikalılar'ın rüyası olan asaleti seçecek, Ahmet'i sevmesine rağmen bir İngiliz lordu ile evlenerek *lady* unvanını alacaktır. Adıvar, çeşitli vesilelerle Amerikalılar'ın asalet merakına dikkat çeker. Boston'a ilk gelen İngilizler çok önemli ve asil sayılırken, gerçek asillik "bir Amerikalı'nın vahşet devrindeki yerli kabilelerin birinde ecdadı olması"dır (109). Öte yandan, Amerika'da herkes her işi yapmakta ve bazı yörelerdeki zenci-beyaz ayrımı dışında herkese eşit gözle bakılmaktadır.

Adıvar'ın Amerika'daki şahsî tecrübeleriyle öğrendiği ırk ayrımı sorunundan çok etkilendiği görülmektedir. Gerek hatıralarında gerekse romanlarında zencilerden ve zenci-beyaz ayrımından söz eden yazar, bu romanında da, *Sonsuz Panayır*'da da Harlem'in gerçek zenci hayatını yansıtmadığını, oradaki hayatın ve çalınan müziğin sadece turistlerin gözlerini boyamak için tasarlandığını söyler.

Türk edebiyatında görebileceğimiz en olumlu Amerikalı kişilerden olan altmış yaşlarındaki profesör George Martin bu eserdeki önemli hususlardan biridir. Naciye'ye âşık olmasına rağmen, onun Ahmet'e olan duygularını anladıktan sonra genç kıza hamilik yapıp nüfusuna kaydettiren Amerikalı'nın Türkiye'ye sık sık geldiğini, Türkler'i çok sevdiğini, özellikle halk tabakasıyla çok ilgilendiğini öğreniriz. Martin, Naciye'yi tanıdıktan sonra Türk kadını hakkındaki düşüncelerini de netleştirmiştir. Onda, kıyafetler ve erkeklerle olan ilişkinin tarzı değişmiştir; ancak çekingenlik ve ahlâk duygusunu, bir başka deyişle harem gizemini hâlâ içinde barındırmaktadırlar.

Martin, Naciye'den ümit kestikten sonra, günlerini murakabe ile geçirmeyi âdet edindiği Eyüp Sultan türbesi yakınındaki küçük bir evi satın alır: "Evet, sabır ve sükûnu orada öğrendim, yahut öğrenir gibi oldum. Çünkü, sabırla sükûn daima birlikte gelmez. Evet, Eyüp Sultan... ve Mevlâna... Mevlâna insanların birlik olmasını, dost olmasını istemiştir, Mevlâna'yı anlayanlar her şeyi hoş görür, herkesi olduğu gibi kabul eder" (124).

Görüldüğü gibi Halide Edip'in Amerikalılar'la ilgili tutumunda ilk eserlerinden son eserlerine gelinceye kadar, ciddi bir değişiklik olmamıştır. Amerika'nın politikasına artık güvenmeyen yazar, Türkler'den farklı olmadıklarına inandığı Amerikan insanına karşı çok olumlu hisler besler. Ayrıca ideal Türk gencinin özelliklerini belirlemeye çalışan Adıvar, bu konuda Amerikan eğitiminin önemli olduğunu da vurgular.

Ancak, bütün çağdaşları kendisiyle aynı fikirde değildir. Müfide Ferit Tek ve Necmettin Halil Onan, Amerikan kolejlerinde Türk ve Müslüman çocuklarına yapılan baskıdan ve Hıristiyan propagandasından söz ederler. Onan'ın *İşleyen Yara*[21] adlı eserinde anlattığı bu kolejlerden birinin senelik faaliyet raporunun ilk cümleleri şu şekildedir: "Biz öğrencilerimizin Hazreti İsa'yı örnek alarak onun sembolü olan sevgi ve temizlik vasıflarıyla hayata atılmalarını arzu ederiz. Bizim öğrenim ve eğitimimizin gayesi, onları ruhen, fikren ve bedenen bu yolda hazırlamaktır" (129-130).

Bu okullarda çocuklara her imkân sunulur. "Çocuk çok sevdiği hürri-

[21] Necmettin Halil Onan, *İşleyen Yara*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1977).

yetinin bütün zevklerini tatmak imkânlarını bulur. Disiplin, geniş ve makul bir anlayışla buradan uzaklaştırılmıştır, çocuk bu çevreyi yadırgamasın ve sevsin diye! Muazzam binalar, geniş ve bol spor sahaları, oyun vasıtaları, bunun yanında güler yüzlü öğretmenlerin arkadaşlığı... Bir de ilk senelerdeki derslerin bu keyfi bozmayacak tarzda oluşu..." (53) Oysa her şey bir plan dahilinde yürümektedir. Ülkesinde hiçbir işte sebat edemeyen öğretmenlerin görev aldığı okulda "çocukları ilk önce kendi çevrelerinden ve onun etkilerinden sıyırmak ve bir tepkiye meydan vermemek için onlara kendi dinleri, memleketleri ve kültürleri aleyhinde bir şey söylemeyerek yalnız karşı âlemin güzelliklerini göstermek" (64) suretiyle birkaç istisna dışında bütün öğrenciler etki altına alınır. Çok tanınmış bir Türkçü olan, ancak genç yaşta ölen Cevat'ın oğlu Turan en çok etkilenenler arasındadır. Delikanlı okuldan mezun olduktan sonra hatıra defterine yazdığı notta, annesinden babasından çok öğretmenlerine teşekkür borçlu olduğunu söylemiştir.

Columbia Üniversitesi'nde çeşitli derslere katılmak üzere Amerika'ya gittiğinde, Türk olmayı unutmayı arzu eden Turan, yaptığı bir konuşmada, "Türkler'i medenîleştirmek hususunda Amerikalılar'ın yaptıkları hizmetlerden mübalağalı bir surette" (179) bahseder ve çok alkış alır. İkinci konuşmasında ise Türk olduğu için utandığını, fakat Amerikan kültürüyle yetişmiş bir genç olmaktan gurur duyduğunu söyleyecek kadar ileri gider. Yoğun tepkilerle karşılaşan delikanlı, Amerikalı kız arkadaşının da kendisini terk etmesi üzerine yapayalnız kalır. Dört yıldır vatanına gitmemiş bir Türk genciyle tanışması yalnızlığın kendisinde açtığı yarayı daha da büyütür. O gün Türkçe'nin güzel olduğunu fark eden, arkadaşının memleketi için çektiği hasrete imrenen Turan, ertesi sabah kalktığında bambaşka bir insandır artık. Delikanlının kini Amerika'ya, daha doğrusu kendisini ilk önce vatan düşmanı, sonra yabancı düşmanı yapan 'cahil misyonerler'e yönelmiştir. Bin bir zorlukla Türkiye'ye döner; ancak alnındaki kara lekeyi silemez. İnsanlar ona ya nefretle bakarlar "ya da nefretler kadar acı bir aldırışsızlıkla" (208) karşılarlar. Üstelik vatan onun dirisini benimsemediği gibi, ölüsünü de bünyesinde istemeyecek; bir deniz kazasında öldüğünde, dalgalar cesedini yabancı sahillere kadar sürükleyecektir.

Kendisi de hemen bütün hayatı boyunca yabancı okullarda okuyan, evde öğrendiği manevî değerlerin okulda kötülenmesi yüzünden bocalayan Müfide Ferit Tek'in *Pervaneler*'inde ise parlak Amerikan rüyasının cazibesine kapılarak yok olan üç pervaneden, Heybeliada'daki Amerikan kolejinin üç kız öğrencisinden söz edilir. "Ada'nın tepesinde Bizans Koleji, büyüklüğe ve servete ibadet eden yeni görmüş bir memleketin zev-

kiyle yapılmış, mütekebbir ve muazzam binalarını bir istihfaf edasıyla yükseltiyordu" (112) sözleriyle tasvir edilen okul tıpkı parlak bir fanus gibi Türk ve Müslüman kızlarını kendine çekmektedir. Okulun öğretmenlerinin ve öğrencilerinin çoğunluğunu ise Ermeniler teşkil eder. Zaten okulun kuruluş nedenlerinden biri Ermeniliği ve Ermeniler'i himâye etmektir. Müfide Ferit, bunun nedenlerini şöyle anlatır: "Protestan Amerika'nın Protestanlığı ve Amerika nüfûzunu genişletmek için, insaniyet ve yardım adı altında şarka gönderdiği cemiyetlerinde daima birinci gaye ve istinatgâh Ermeniler olmuştur. Çünkü Ermeniler kolaylıkla Protestan oluyorlar, Amerika kültürünü ve nüfûzunu kabul ediyorlar ve Amerika'nın inkişâfına mutî âletler oluyorlardı. Ermeniler de kendilerine siyasî ve iktisadî menfaatler temin eden bu hayırhâhlığı pek faydalı bulmuşlardı..." (47).

"Asya ve Afrika'nın her köşesine ağını kuran, en muazzam ve en başarılı Protestan cemiyeti" (51) olan ve vaazlar, balolar, spor yarışmalarıyla gençleri etkilemeye çalışan J. C. (Hazreti İsa) Cemiyeti, okuldaki Amerikalı ve "seçilmiş ve sevgili millet"ten (57) olan Ermeni öğretmenler, öğrencileri 'Haç'ın şaşaası' içine çekmek için planlı bir şekilde çalışırlar. Biçare pervaneler, sonunda "Amerikalılığın bu mağrur ve lakayd vaziyetini taklide mecbur" (45) olurlar. Artık tek hedefleri Amerika'da yaşamaktır.[22]

Romanda macerası anlatılan üç kızdan Leman, ailesinin karşısına çıkardığı çeşitli engeller sonucunda "medeniyetin, insanlığın ve eğlencenin vatanı büyük" (71) Amerika'ya gidemeyince, serseri bir Amerikan zabitinin peşine takılır.[23] Kolejdeki öğretmeninin etkisinde kalarak evlenme-

[22] Türk gençlerini Amerika'da yaşamaya özendiren, kültür emperyalizminin en önemli silahlarından bir diğeri ise Amerikan film sanayisidir. Mahmut Yesari'nin 1932'de yayımlanan *Su Sinekleri* adlı romanında, bütün gençler aktris ve aktörlerin hayat hikâyelerini ezbere bilirler. Karşılaştıkları her durum için filmlerden sahneler seçen gençler, arkadaşlarını da hayran oldukları sinema sanatçılarına benzedikleri oranda severler. Mahmut Yesari, *Su Sinekleri*, (İstanbul: Semih Lütfü Kitabevi, 1932). 1991'de yazılan *Hollywood Özlemi* ise sadece Amerikan sinemasına değil, genel olarak sinema oyunculuğuna duyulan özlemi anlatır. Aras Ören, *Hollywood Özlemi*, (İstanbul: Alfa Yayınları, Nisan 1991).

[23] Türk kızlarının Amerikalılar'a, özellikle Amerikalı subaylara meyletmeleri zaman zaman hiciv konusu olmuştur. Aziz Nesin ve Haldun Taner, hemen hemen aynı tarzda birer hikâyeyle konuyu irdelerler. Aziz Nesin, "Yerli Amerikalı"da, "Bu Amerikan dalgaları modası çıktı çıkalı" (110) sevgilisinin kendisini terk etmesinden şikâyet eden delikanlı, lokantaya giren adamın Amerikalı olduğunu düşünür. Oysa, o da kızların yüzüne bakmamasından mustarip olup Amerikalı kılığında dolaşmaya başlayan ve şimdi paylaşılamamaktan şikâyet eden bir Türk gencidir. "Yerli Amerikalı", *Gıdı Gıdı*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1976), 151-158. "Made in U.S.A"de ise Haldun Taner, hikâyesini Teksaslı Don Juan diye bilinen, bakirelere meraklı İzmirli bir gencin aldattığı son kızın arkadaşına yazdığı mektup şeklinde düzenler. "Made in

meye ve erkeklerle mücadele etmeye yemin etmiş olan Bahire'nin edindiği çarpık feminizm anlayışı onu ailesinden ve toplumdan uzaklaştırır. "Biz istikbalin insanlarıyız. Biz erkekle kadın farkını ortadan kaldıran, bir tek beşer tanıyan peygamberleriz. Erkeği mağlup ettik ve kadınlığı muzaffer, hâkim mevkiine çıkardık. Benim vazifem budur" (166) diyen genç kız babası tarafından evden kovulunca öğretmeniyle birlikte Amerika'ya gider. Orada Türk kadını hakkında konferanslar vermektedir.[24]

Nesime ise bir şeyh kızıdır. Annesiz büyümesi ve babasının onunla ilgilenmeye vakit bulamaması yüzünden manevî açıdan tatmin olamayan genç kız, yine de eser boyunca evde kulak dolgunluğu ile öğrendiği manevî değerlerle okulda öğretilenler arasında bocalamıştır. Nesime'deki kalıtımsal sufî ruh, evdeki ilgisizlik ve kolejdeki ilgiyle hızla yön değiştirir.[25] Genç kız Sema âyinini tangoya benzetmekten, ülkesini "tıpkı harikulâdelik arayan Amerikalı gözleriyle" (88) seyretmekten kendini alamaz.

Pervaneler, hiçbir olumlu Amerikalı tipi ve hiçbir ümit taşımasa da Amerikan kültürüne değil, yabancı kültür nüfuzuna karşı bir roman olarak değerlendirilmelidir. Aslında *Pervaneler*, kültür emperyalizmine karşı edebiyatımızda ilk bilinçli karşı koyuştur.[26] Zaten Müfide Ferit'ten sonra, Amerika'nın Türkiye ve dünya politikasına, dolayısıyla kültür emperyalizmine karşı gelişen tepkilere Türk edebiyatında sık sık rastlanacaktır. Özellikle 1950 yılında Türkler'in de Amerikalılar'ın yanında Kore Savaşı'na katılmaları, 1952'de Türkiye'nin Amerika'nın desteğiyle Nato'ya girmesi, karşılığında ülke toprakları üzerinde askerî tesislerin kurulmasına izin verilmesi yazarların tepkisini çeker. Sol görüşlü yazarlar başta olmak üzere, bu konuda yazanların Amerikan politikası yanında başka hedefleri de vardır artık: Bu ülkenin elinde âdeta oyuncak olan Türk hü-

---

U.S.A", *Kızıl Saçlı Amazon*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, Eylül 1988), 103-113. Ayrıca, iki yazar da makalede üzerinde durulan hemen her mesele hakkında mizahî eserler vermişlerdir.

[24] Tıpkı Turan'ın yaptığı gibi, Bahire de hakkında hemen hiçbir şey bilmediği konular üzerinde konferanslar vermektedir.

[25] Gerek bu romanda, gerekse *İşleyen Yara*'da Amerikan etkisi altına giren gençlerin ortak yanı ailelerinin eğitim konusundaki zayıflıklarıdır. Turan'ın babası o küçükken ölmüş, annesinin oğlu üzerinde hiçbir etkisi olmamıştır. Leman ise zaten Fransız karısının etkisinde kalan çocuklarına bile söz geçiremeyen ağabeyi Burhan'ın himâyesindedir. İyi niyetli olmasına rağmen Burhan, Leman'ın Amerika'ya gitmesine engel olamamıştır.

[26] *Sodom ve Gomore*'de ise, Amerikan koleji öğrencileri Leyla ve Nermin mütareke günlerinin yozlaşmış İstanbul'unda iki Amerikan koleji öğrencisidirler. Aşk ve serüvenden başka bir şey düşünmezler. Sonunda Nermin, bir gazeteci kadının sevgilisi olarak, hayranlık duyduğu Amerika'ya gider. Eserdeki diğer Amerikalılar ise ilk defa Doğu'ya gelmiş milyarderlerdir ve kendileriyle o kadar gurur duyarlar ki, etraflarındaki insanları, özellikle Türkler'i tıpkı hayvanat bahçesini gezen ziyaretçiler gibi incelerler. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, Mart 1966).

kümeti, Amerikan hayranı Türkler ve gönüllü Amerikan propagandası yapan zengin tabaka.

Naim Tirali 1946'da İstanbul'a gelen Missouri zırhlısının isteyenlere yirmi beş kuruş karşılığında gezdirilmesini, rıhtımın önünde uzun kuyruklar oluşturan halkı, Amerikan askerlerine ilgi gösteren Türk kızlarını, denizciler için genelevleri boyatıp elden geçiren yerel yönetimi alaycı bir dille eleştirir.[27] Adnan Özyalçıner, kızını Amerikan üssünde çalışan bir Amerikalı'nın yanına hizmetçilik yapması için veren ve Amerikalılar'ın kullanmadıkları eskileri köye getirerek sattığı için onlarla iyi ilişkiler içinde olan Yusuf Bey vasıtasıyla üslerin Türk topraklarında, ancak Türkler'e yasak yerler olduğuna dikkat çeker.[28] Üstelik üslerdeki Türk görevliler Amerikalılar'dan çok daha katıdırlar.[29]

En çok eleştirilen konulardan biri de 1948'te Başkan Truman'ın adıyla anılan bir beyannâmeyle Sovyet baskısını önlemek için Türkiye ile Yunanistan'a başlatılan ve halka kadar yayılan askerî ve iktisadî yardım hareketidir. Halk arasında âdeta köy okullarındaki çocuklara dağıtılan

---

[27] Naim Tirali, "Yirmi Beş Kuruşa Amerika," *Yirmi Beş Kuruşa Amerika*, (İstanbul: Cem Basımevi, 1989), 21-25.

[28] Çok sıkı korunan üssün kapısında Türk nöbetçinin silahını kendilerine doğrultması sonucunda kızına veda edemeden ayrılmak zorunda kalan Yusuf Bey, Amerikalılar'ın eskilerini satarak çok iyi para kazanmaktadır. Köylüler Amerikan artıklarını ve çöplerini kapışırlar. U.S.A. damgalı boş kutular kimi evde çiçek saksısı, kimi evde peynir tenekesi olmuş; içki şişeleri ise ya zeytinyağı ya da kolonya şişeleri hâline gelmiştir: "Her çeyiz sandığında o şişelerden bulunurdu... Gençler Amerikalıların çöpe attıklarını giymekte yarışıyorlardı. Hele blucinler kapışılıyordu. Kıçına paçaları tarazlı soluk bir tane geçiren kendini çarktan çıkma Amerikan kovboyu sanıyor." Adnan Özyalçıner, "Tutsaklar", *Gözleri Bağlı Adam*, (İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1980), 7-31. Daha sonra görüleceği gibi, aynı konuya Cevat Fehmi Başkut'un oyunu *Harput'ta Bir Amerikalı*'da da rastlanır. Cevat Fehmi Başkut, *Harput'ta Bir Amerikalı*, (İstanbul: Ceylan yayınları, tarihsiz).

[29] Bütün ömrü boyunca emperyalizmle savaşan Nazım Hikmet'in hedef aldığı ülkeler 1950 yılına gelinceye kadar genellikle Avrupa ülkeleridir. Bu tarihten sonra, politik gelişmeler sonucunda Amerika, Nazım Hikmet'in de dikkatini çekmiştir. *Son Şiirler*'indeki siyasî içerikli eserlerinden "Bu Vatana Nasıl Kıydılar"da şair "Eli kolu zincirlere vurulmuş/vatan çırılçıplak yere serilmiş./Oturmuş göğsüne Teksaslı çavuş/Beyler bu vatana nasıl kıydınız" (9) diye sormaktadır. "Diyet"te ise Kore'de ölen bir yedek subayın ağzından Menderes'e hakaret dolu sözler yöneltir.: "...İki bacağınız taşır geniş kalçalarınızı/ iki bacağınızla çıkarsınız huzuruna Eisenhower'ın/ve bütün kaygınız/iki bacağınızın arkadan birleştiği yeri/halkın tekmesinden korumaktır." (11) "Havana Röportajı 2"de 'Amarikanla birlikte kaçan ağalar', (106), "Teftiş"te 'Amerikan paşasından on beş adım geride Türk askerini teftiş eden Türk paşası' (130), "Refik Koraltan"da 'Amerika'nın elinden tuttuğu ve "yürü ya Refik kulum" (30) dediği dönemin Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı eleştirilir. "Vatan Haini" adlı şiirde ise, bir gazetede çıkan vatan hainliği suçlamasına cevap verir. Nazım Hikmet, "Amerikan emperyalizminin yarı sömürgesiyiz" sözleri üzerine vatan hainliğine devam etmekle suçlanmıştır. Şair, "vatan, Amerikan üsleri, Amerikan bombası, Amerikan donanması topuysa/vatan, kurtulmamaksa kokmuş karanlığınızdan/ben vatan hainiyim" (165) demektedir. Bkz. Nazım Hikmet, Son Şiirleri, (İstanbul: Habora Kitabevi, 1970).

süttozu ve peynirle özdeşleşen Truman yardımı, Türk yazarlar tarafından kimi zaman mizahî, kimi zaman ironik, kimi zaman ciddi; fakat mutlaka eleştirel bir bakış açısıyla incelenir. Sermet Çağan'ın iktidardakilerin hırsızlığı ve batıl inançlar yüzünden buğday bulamayıp kara tohumla yapılmış kara ekmekle beslendiği için kötürüm kalan halkın akıbetinin kara mizah şeklinde anlattığı *Ayak Bacak Fabrikası*,[30] Amerikan yardımının boş, lüzumsuz ve bedelinin ağır olduğunu sembollerle ifade eder. Yurt dışından gelecek olan yardımdan koltuk değneği, hattâ ayak bacak uman ahali, gelen paketlerden çıkan diş fırçaları, tuvalet kağıtları ve ayakkabıları görünce umutsuzluğa kapılırlar. Üstelik ülkeye havadan atılan bu paketlerin –ki paketlerin üstünde Amerikan *Aid Mission*'ın bir bilekte Amerikan bayrağı, bir diğerinde yardım edilen ülkenin bayrağının yer aldığı, iki ülkenin işbirliğini temsil eden amblem vardır– altında ezilenler olmuştur.

Fakir Baykurt'un *Amerikan Sargısı*[31] adlı romanı ise baştan sona Amerikan yardımının eleştirisini yapar.[32] 1950'li yıllarda Amerikalılar tarafından seçilerek pilot proje uygulaması yapılan, Ankara'ya kırk kilometre uzaklıkta Kızılöz adlı bir köyün hikâyesinin anlatıldığı bu eserde, yapılan işler aslında iyi niyetli teşebbüslerdir. Gerçi işe köyün adının Güzelöz'e çevrilmesiyle başlanır; ama daha sonra köye iri damızlık hayvanlar getirilir, "faynapıl" fidanları dikilir; çocuklara pratik ağırlıklı Amerikan eğitim sistemi uygulanmaya başlanır. Ancak, bütün bu girişimler çeşitli nedenlerle başarısızlıkla sonuçlanır. Hayvanlar, köylülerin fikrince vatan hasretine dayanamayarak birer birer ölürler; faynapıl fidanları kocaman ağaçlar oldukları hâlde bir türlü meyve vermezler, sonunda gövdelerin boş olduğu anlaşılır. Üstelik Amerikalılar köylülerden bazılarına iş vermekle iyilik yaptıklarını düşünürken, halkı birbirlerine düşman yapmışlardır.

Amerikan yardımının köy için tek kazancı Boby adındaki genç Amerikalıdır. Köyden biri gibi davranan, herkesin sevgisini kazanan delikan-

---

[30] (İstanbul: İzlem Yayınları, 1965).

[31] (Ankara: Bilgi Kitabevi, Eylül 1973). Yazar kitabın başında "Amerika" başlıklı bir de yazı neşreder. Birleşik Amerika'nın tabiî güzellikleri ile söze giren Baykurt, Amerikan yönetiminin halkın her an tehlike içinde olduklarını düşünmeleri için ellerinden geleni yaptığını, oysa dünya için asıl tehlikenin Amerikan emperyalizmi olduğunu söyler. Aslında Amerikalılar'ın çoğu tıpkı Türkler'e benzer. Kendilerini eleştirme gücüne sahip Amerikan aydını ise ülke ve dünya için bir umut olmaya devam edecektir. A.g.e., 5-9.

[32] Baykurt Amerika'nın teknik yönden çok ileri olduğunun farkındadır. "Nato Yolu" adlı hikâyesinde, Amerikalılar'ın Ay'a gitme serüvenleriyle köylülerin ilçeye varma mücadelelerini kıyaslar. Füze Ay'a sağ salim varmıştır ama Azime kadın bebeğini ilçeye sağ olarak götürememiştir. Fakir Baykurt, "Nato Yolu", *Anadolu Garajı*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984, 201-214).

lıyı, başından beri Amerikalılar'ı hiç istemeyen köyün atak ve biraz çılgın bekçisi Temeloş bile sevmiştir. Ananas tarlasının sırrını keşfetmek isterken kendi köylüsü tarafından yaralanan ve devlet hastanesinde yarasına bir türlü çare bulunamayan bekçiyi, Boby güçlükle Amerikan Hastanesi'ne gitmeye ikna eder. Çok iyi bakıldığı hastanede, sargı bezinin üstündeki bileklerinde bayraklar olan ve el sıkışan iki koldan ibaret amblemi görünce çıldıran Temeloş, köye tedavisini yarım bırakarak döner. Sonunda bütün köylüler el birliği ile köylerinde Amerika'yı hatırlatacak her şeyi yok ederler. Ne yazık ki Boby de ülkesine dönmek zorunda kalır.

Eserde, Amerikan emperyalizmi kadar Amerika ile olan ilişkilerinden çıkar sağlayan Türkler de eleştirilmiştir. Hükümet görevlilerinin tavırları Temeloş'un dilinden "Sankim Amarikanlar bizim Valinin, Kaymakamın emrinde değiller de bizim Vali, Kaymakam Amarikanların emrinde. Heç insan kendi toprağında başkasının emrine girer mi?" (127) sözleriyle eleştirilir. Gerçekten de Vali, Kaymakam, Paşa rütbesindeki bazı askerler, eserdeki bütün hükümet görevlileri birer Amerikan hayranıdır. Amerika'nın ülkemize çıkar sağlamak için geldiği doğrudur belki ama karşı taraftan kabul görmeleri onların işini çok daha kolaylaştırmaktadır.

Anadolu'daki Amerikan faaliyetlerini konu eden bir başka eser ise *Harput'ta Bir Amerikalı*'dır.[33] Küçükken, ikizini Harput'ta bırakıp Amerika'ya giden İbrahim Müderrisoğlu, zengin bir Amerikalı olarak yıllar sonra ülkesine döner. Abraham Maderus kardeşini aramaktadır. Misyoner faaliyetlerinin en yoğun olduğu yerlerden biri olan Harput, görkemini ve zenginliğini çoktan kaybetmiştir. Zira, şehirdeki Amerikan kolejinin tesiriyle nüfusun yüzde yirmisi Amerika'ya göç etmiştir.

Maderus'un kardeşi olduğunu iddia eden üç kişi ile, kardeşinin eşi olduğunu söyleyen bir kadının hırsları ve Amerika sevdaları eserin mizah tadı vermesini sağlar. Oysa, ortada dönen komedi değil, bir trajedidir. İnsanların bu hesap bilmez tutkuları bir yana, Maderus'un gerçek kardeşinin başına fakirlik yüzünden gelmeyen kalmamıştır. Bahçıvanlık yaparak hayatını kazanan Ahmet Müderrisoğlu, yıllardır kendisini aramayan ve birkaç kelime Türkçe bilen bir Amerikalıdan farkı kalmayan ağabeyinin yardımını istememektedir. Zira hiçkimse artık Harput'u ve kaybettiği yakınlarını diriltemeyecektir. Zaten eserin sonunda Abraham'ın amacının kardeşine yardım etmek değil, kötü giden işlerine katkıda bulunması için reklam yapmak olduğu anlaşılır.

Görüldüğü gibi, eser Amerika'ya göçü, Amerikanlaşan ve aslını kaybeden Türkleri, Türkiye'de kalmalarına rağmen giyilmiş iç çamaşırlarını

[33] Cevat Fehmi Başkut, *Harput'ta Bir Amerikalı*, (İstanbul: Ceylan yayınları, tarihsiz).

ve çoraplarını fahiş fiyatlarla satın alacak kadar[34] Amerika hayranı olanları eleştirmektedir. Yine de Başkut, oyununu iyimser fakat ironik bir sonla bitirir. Amerikan koleji mezunu olan, buna rağmen bu ülkenin kültürünü körü körüne benimsemeyen iki genç, Harput'ta kalmaya ve Amerika'dan ziyarete gelecek olan Harputlular için bir misafirhane kurmaya karar verirler. Ne var ki isim olarak 'Niyu Harput' gibi, etkiden kurtulamadıklarını gösteren bir seçim yaparlar.

Amerikan emperyalizmini eleştiren en önemli eserlerden biri ise Güngör Dilmen'in Amerika'da Fullbright bursuyla Yale Tiyatro Okulu'na devam ettiği 1962 yılında yazdığı *Canlı Maymun Lokantası*'dır.[35] Hikâyesi çok çarpıcı olan oyunda, semboller aracılığıyla aslında yalnızca Amerika değil "bütün insanlık yargılanarak yerden yere vurulmaktadır."[36] Balayına çıkmış bir petrol milyarderi ile karısı, gezdikleri yörelerin yerel âdetlerini denemeyi ilke edinmişlerdir. Hong Kong'da da canlı maymun beyni yiyeceklerdir. Ancak işler planlandığı gibi yürümez. Yakalanan maymun kaçar. Lokantada bulunan Bay Wong, Amerikalılar'a kendi beynini teklif eder. Fiyatta anlaşırlar; oyun karı koca ile Bay Wong'un arkadaşı Avrupalı Matmazel Lülü, Çinlinin henüz titreyen beynini yerken sona erer.

Durmadan genellemeler yapan, karısının her dediğini onaylayan, fazla zeki olmayan bir portre çizen Mr. Jonathan, ancak para söz konusu olduğu zaman zekice konuşmaya başlar. Kendileri için sadece geçici bir kapris olan 'alış-veriş' için fazla para harcamak istememektedir. Çinli, fakirlikten, çocuklara bakamamaktan yakınmaktadır; öte yandan kendi hayatı da hiç kolay değildir. O, yaşanan değil, çalışılan bir ülke olan Amerika'da fırsatları değerlendirerek bugüne gelmiş; şimdi ise binlerce insanın sorumluluğunu üstünde taşımaktan bunalmıştır. Adamı bu iş geriliminden kurtaran tek şey, dünyayı gezip görmek ve ülkelerin törelerine uygun davranmaktır:

> ...
> Bir maymun beyni varsa yenecek yemeliyim
> Ancak o zaman yavaş yavaş geri gelir güçlerim (49).

Elbette ki, eserdeki maymun beyni az gelişmiş ülkeleri temsil etmekte ve Amerikalının yukarıdaki sözleri ancak sömürdüğü zaman kendine gelip kuvvetlenen emperyalist dünyayı anlatmaktadır.[37]

---

[34] Maderus'un kaldığı Hilton Oteli'ne gelen Lüks Amerikan Pazarları müdürünün amacı, sonradan olma Amerikalının eski eşyalarını satın alıp pazarlamaktır.

[35] (İstanbul: İzlem Yayıncılık, tarihsiz).

[36] A.g.e., arka kapaktaki yazıdan.

[37] Matmazel Lülü ise yarı Çinlileşmiş bile olsa, bir Avrupalıdır ve o da fırsat buldukça maymun beyni yiyecektir. Üstelik sevdiği adamın beynini yemeyi göze alacaktır.

Dilmen, Mrs. Jonathan'ın kimliğinde de şımarık, kaprisli ve cinsel bakımdan aç Amerikan kadınını eleştirir. Bay Wong'un beynini satın almasına kocasını, kadın yönlendirmiş; adam pazarlık yaparken, maymun avcısı Çoo ile paravan arkasında sevişmekten de çekinmemiştir.

Öte yandan, yazar ve şairlerimizin en çok eleştirdikleri konulardan ikisi Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atılması ile Vietnam Savaşı'dır. Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Vietnam Savaşımız*[38] adlı eserinde kimi Vietnamlılar'ın ağzından, kimi şairin dilinden söylenen şiirlerle Vietnam Savaşı'nın hikâyesini anlatır. Şiirlerde Vietnam bütün sömürülenlere, 'alçalmış Amerika' ise bütün sömürenlere örnek olarak gösterilir. Dağlarca'nın aynı konudaki daha etkili bir eseri de 'destan oyun' alt başlıklı *Vietnam Körü*[39] adlı bir tiyatro oyunudur. Şair iki değişik yüzüyle anlatır Vietnam'daki Amerikalıları. Birbirlerine Vietnamlılar'a yaptıkları işkenceleri anlatmakla vakit geçiren askerler, diğeri ise yanlışlıkla paraşütü Dede'nin evinin civarına düşen Genç Subay. Genç Subay çok geçmeden onlarla arasında hiçbir fark olmadığını görür; savaşan tarafların birbirlerinin evlerini görmeleri hâlinde savaşmaktan hemen vazgeçeceklerini savunur. Amerika demek ne savaş demektir, ne de Amerikan yöneticileri.

Dağlarca, atom bombasının Hiroşima'ya atılmasının yirmi beşinci yıldönümü dolayısıyla yazdığı *Hiroşima*[40] adlı ve İngilizce ile Fransızca'ya da çevrilen eserde, Hiroşimalıları konuşturur. Ancak, "Suçla Deliren"de konuşan bir Japon değil, bombayı bilinçsizce şehir üzerine atan, daha sonra ne yaptığını anlayınca aklını kaybeden Amerikalı pilottur:

Bomba kolunu çektim işte
Soldu birdenbire Hiroşima denilen kocaman çiçek.
O ne? Yüz bin kişi mi öldürdüm ben?
Yalazdan bir kuş olur usum, karanlıkta gider, gider (11).

Görüldüğü gibi, 1870'lerden 1970'lere kadar Türk edebiyatında Amerika ve Amerikalılar'ı konu alan eserler, hemen hemen birebir politik gelişmeleri takip eder. Henüz tam bilinmediği zamanlarda, yeni kıta garipliklerin ve keşiflerin beşiği olarak görülmüştür. Millî Mücadele sırasında ve cumhuriyetin ilânı sonrasında ise özellikle Halide Edip'in eserlerinde Wilson prensiplerinin yarattığı hayâl kırıklığını görürüz. 1950'lere doğru Missouri zırhlısının İstanbul'da coşkuyla karşılanması, atom bombasının Japon şehirlerine atılması edebiyatımıza girer. 1950-1960 arası politik olaylar ise âdeta yazarlarımızın çeşitli türdeki eserleri aracılığıyla takip edilebilir. Günümüzde de bu paralellik değişmemiştir.

---

[38] (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1966).
[39] (Ankara: Kitap Yayınları, 1970).
[40] (Ankara: Kitap Yayınları, 1970)

SANAT

1

2

3

Resim 1: Iris (Jodie Foster)
Resim 2: Iris ve Travis (Robert De Niro)
Resim 3: Iris, Travis ve Martin Scorsese

POSTMODERN ANTİ-KAHRAMAN *TAXI DRIVER*'DA KAPİTALİZM VE KAHRAMANLIK

Matthew J. Iannucci*

Martin Scorsese'nin *Taxi Driver*'ı (Taksi Şoförü) şehir toplumunda yabancılaşmayı sorgulayan keskin, tedirgin edici, müthiş bir modern film klasiğidir. Bir postmodernistin bakış açısından film psikolojik çılgınlığı; saplantılı, konuşamayan, yalnız, anti-kahraman taksi şoförü Travis Bickle (Robert de Niro)'da incelerken, Western, bunalım, korku ve şehir melodramının unsurlarını bir araya getirir. Tema basittir: Travis hayâl kırıklığının yarattığı öfkeyi New York'un cadde sakinlerine ve bir başkan adayına yöneltir, dengesiz davranışları, küçük fahişe Iris (Jodie Foster)'i onun açgözlü pezevenginden kurtarma çabası ile birleşir. Tarih olarak *Taxi Driver*, Vietnam Savaşı'ndan on yıl sonra (1976) ve Watergate skandalı ve Nixon'un bunu izleyen istifası sonrasında gösterime girdi. Film beş yıl sonra, başkan suikastçısı olduğu sanılan John Hinckley ve onun Jodie Foster saplantısıyla birleştirildiğinde bu, filmdeki şiddetin gerçek yaşamda suça dönüştüğüne inanan sağ politikacılar için ilk bakışta bir kanıt sayıldı. Günümüzde *Taxi Driver'ı* bu tartışmadan ayırmak neredeyse imkânsızdır. Yine de, Bickle'ın anti-kahraman karakteri, hâlihazırdaki

---

* Çeviri: Songül Yılmaztürk

sosyo-ekonomik sınıf, cinsiyet, ve/veya ırka göre mahrum edilmişlere karşı onun bir taksi şoförü olarak işçi-sınıfı konumunu aşağıda bırakan kapitalist sistemin başarısızlığıyla doğrudan ilgilidir.

Filmin başlangıcında Travis, kendisi kadar modası geçmiş görünen Amerika'nın unutulmuş Orta-batısında olduğu gibi kozmopolit bir yerde; ortak bankalar, siyasî patronlar, silah satıcıları ve fahişelerden oluşan büyük bir şehirde ortaya çıkar. Travis, yaşayabilmek için "diğer insanlar gibi bir insan olmak" istediğini söyler, fakat yaşadığı mahrumiyet duygusu aynı zamanda onu Vietnam Savaşı'nda hem entelektüel hem de duygusal olarak iflas ettirmiştir. Amerikan rüyasının en temel parçası olan özgürlük, kişinin kimliğini belirleyen ve ona biçim veren bireysel sosyo-ekonomik tercihlerine bağlıdır. Ancak Travis'in farklı kimliğinin olmayışı, onu inandığı "gangster" ve Kızılderili gibi dışsal kişiliklerden bir kahraman kimliği için kes-yapıştıra zorlar. Gerçekte, onun yaptığı (hiçbir içsel benliğe sahip olmadığı için), sondan bir önceki sekanslarda oynadığı Mohawk saç kesimi ile kanıtlanan, nostaljik ve pop kültür yönelimli bir postmodern anti-kahraman kimliğini bir araya getirmektir.

Taxi Driver, kimliğin; gerçek olmayan her zaman sinerjik, popüler kültürden, özellikle şiddet filmlerinden ve televizyon haberlerinden alınan idollerin ve davranışların bir tür karışımı olduğunu imâ eder. Bu anlamda, Robert Ray *Taxi Driver*'ı, genellikle naif bir seyirciyi hedefleyen film türü, bir postmodern "doğrulanmış" Hak filmi olarak izler. Ray, "Hak" filminin, Western-stilinin uygulanmasını destekleyen, karmaşık çağdaş sorunlara bireysel çözümler sunan, geleneksel tutucu bir felsefe olduğunu açıklar. Ray şöyle der, "*Taxi Driver*'ın basit hikâyesi sağ kanat'ın klasik Western formülüne bağlılığını izledi: Kötülükle karşılaşan isteksiz bir birey, toplumu ona zarar verenlerden temizlemek için kendi başına hareket eder. Robert de Niro tarafından oynanan *Taxi Driver*'ın kahramanı, Western kahramanları ile çok açık bağlantılara sahipti... Travis adı bile, onu Alamo'nun savunucusuna bağlar."[1] Sonunda tuhaf kurgudaki beklenmedik gelişme nedeniyle Ray'in, filmin sağ-kanat adalet kavramının bir "ispat"ı olduğu yaklaşımı doğrudur. Normal olarak, böyle bir hikâye Travis'in bu suçlarla ilişkisini tanımlayabilir ve bu suretle onu adalete teslim edebilirdi. Ancak filmin temelini oluşturan tema; filmdeki medya haberleri onun eylemlerini sadece göz ardı etmeyip, psikopat bir katili asil bir savaşçı olarak yücelttiği için, Western ideal kahraman betimlemesinin ne kadar anlamsız olduğunu göstermektir.

---

[1] Ray, Robert B. *A Certain Tendency of the Hollywood Cinema, 1930-1980.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985, 351.

Aslında Travis'in, toplumsal hareketliliği tarafından sınırlanan ve baskı yapan "karşı koyma" konusundaki alt üst oluş manifestosunun baskıcı unsurları, en iyi şekilde onun davranışlarının şüpheli olduğunu gösterir. Travis, cesur olmaktan çok çılgın olduğu için kahramanlık kılıfı altında şiddet eylemiyle (ve sonuçta öldürücü) bir intikam arayarak, kendi anti-kahramanını oluşturur ve sonunda kendi kahraman mitini deneme tahtasına yerleştirir. Amerika'nın sahip olduğu problemlerin, yurttaşlar, iş sahipleri, yerel polis ve en sonunda hükümet tarafından kolektif bir çaba ile çözmektense, Travis'in mantığının kaba bireysellikle çözmeyi öneren yüzyıllık-eski buyruğa nasıl dayandığını anlayabiliriz. Film, şehrin bunaltıcılığının, kurbanların, doğru yoldan sapmış Palentine gibi dürüst olmayan politikacılarca yönetilmesinin ve şehrin, soyguncuların, eroinmanların ve pezevenklerin pençelerinde nasıl savunmasız hâle geldiği üzerinde durur. Gelgelelim, *Taxi Driver*'ı diğer *film noir*'lardan ayıran farklı unsurlar; malî bir krizin ortasındaki ahlâken bozulmuş New York ve şehrin ajanları (polis) dikkat çekici biçimde ortalarda gözükmediği bir yerde, saf olmayan kahramanlık formunu gözü kapalı bir şekilde kabul eden bir kültürün varlığıdır. Les Keyser, "Travis'in yapı, eylem, ve şiddet içinden yaptığı kimlik arayışı onun 'bütünsel organizma'[2] hakkındaki konuşmalarında görülebilir ve her şey 'bütün kralların onu yeniden geri koyamayacağı' 'Gerçek/Meşru Güç'e adanmıştır" diye yazar. Travis'in kendi kanunlarını uyguladığı adaletin rasyonalizasyonu, suçun artması ve 1975'te (filmin çekildiği yıl) New York City'nin iflasıyla hükümet ve polis yetkililerinin, algılanan iktidarsızlığına mantıklı bir alternatif sunulduğunu imâ eder. Richard Martin, "*Taxi Driver*...noir'ı, yetmişlerin ortasındaki Amerika'nın sosyo-politik gerçekliğini, daha uygun bağlamında yeniden yaratır...o, yetmişlerin siyasî paranoya, yoksulluk, şehir-içi çürüme ve şiddet anlayışından haberdardır"[3] düşüncesindedir. Travis gerçekte, orta-sınıf ilerlemeci düşüncesini değil, daha çok toplumun hastalıklarını şiddete başvurma yoluyla iyileştirmeyi isteyen gerici bir işçi-sınıfının düş kırıklığını yansıttığı için bir popülistin grotesk versiyonudur. 1976'da, Başkan Ford bile New York'a yardım etmekte isteksizdir; daha sonra New York *Daily News*'te okunan "Ford Şehre: Düş ve Öl" şeklindeki bir manşetle anılır. Travis'e göre, bizzat kendisi polisin otoritesini kullanmasına yardım etmeli ve adaleti kendi amaçlarına göre etkin kı malıdır.

---

[2] Keyser, Les. *Martin Scorsese*. New York: Twayne Publishing, 1992, 80.
[3] Martin, Richard. *Mean Streets and Raging Bulls: the Legacy of Film Noir in Contemporary American Cinema*. Lanham, Maryland: Scarecrow Press, 1999, 81.

Böylece Travis bir şehir içinde, postmodern toplum tarafından yavaşça insanlıktan çıkarılan muhalif bir göçmen olarak tanımlanabilir. İzolasyonu ne kadar çok psikoza yol açarsa, o kadar Amerikan sinematik kahraman filmlerinin iyi-kötü mitlerine inanır; öyle ki kendisini bu mitleri eylemle onaylamak zorunda hisseder. Robert Kolker'in gözlemlediği gibi, "Travis Bickle, John Wayne ve Norman Bates'in tuhaf bir birleşimi gibidir: Namuslu, sert, ukala ve sırıtan, öldürme eğilimli kaçık, her biri diğerinin ön yüzü gibidir, fakat her biri eşit derecede tehlikelidir."[4] Buna göre, onun –Vietnam Savaşı'nın bir diğer alegorik yansıması olarak– sokaklardaki suça sert çözümü, onu yerel yargının ellerine bırakmasından daha iyidir. Buradaki gerçek trajedi Vietnam'dan dönen hemen hiç kimsenin bu kez bir kahraman olarak görülmemesidir. Buna karşın Travis'in, yetmişlerin ortasında yönetim ve askeriye konusunda halkın karamsarlığının bir muamması olduğunu ileri sürmek akıllıca bir yoldur. *Shots in the Mirror: Crime Films and Society*'nin yazarı olan Nicole Rafter, "Travis Bickle, bir Vietnam gazisiyken taksi şoförü olarak, New York City'nin 'pisliği'ne dayanamaz...Burada devlet tamamen başarısız olmuştur: Travis'i Vietnam'a göndererek, bu adamı patolojik bir canavara dönüştürmüştür"[5] der.

Kolker, *Taxi Driver*'ın aynı zamanda, "alt üst olan öznenin sorunları konusunda en şiddetli ve ironik"[6] bir film olduğunu yazar. Kolker'in atıfta bulunduğu şiddet ve ironi bu alt üst oluşun kaynağıdır ve Travis "kahraman" olmakta başarısız olması nedeniyle kendi *persona*'sına ulaşmakta da başarısız kalmıştır. Kolker'e göre, Travis'in sendromu bu alt üst oluş duygusundan kaynaklanır, ancak Rafter, Travis'in davranışının Vietnam'daki görevinin sonucu olduğu kararına varır. Belki de Kolker'in atıfta bulunduğu alt üst oluş, Travis'in Vietnam'daki görevinden alınmasıydı. Bu analizde sorun, yine de, izleyiciye Travis'in savaşçı olarak hizmet ettiğine dair açık hiçbir bilgi sağlanmamasıdır. Vietnam Savaşı, filmin çekilmesinden sadece birkaç yıl önce bitmesine rağmen çok sayıda insan üzerinde hâlâ karanlık bir gölge gibi çöker. Yine de, Travis'in durumunda, alt üst oluş daha çok özneyi ilgilendirir –bu olayda, kişinin bir mazereti vardır fakat hiç kimse bu çabasında onu desteklemez ve öyle ki seyirciler tarafından onun şiddete eğilimli davranışı çoğu kez kahramanca değil, patolojik olarak görülür.

---

[4] Kolker, Robert Philip. *A Cinema of Loneliness*. 3rd edition. New York: Oxford University Press, 2000, 194.
[5] Rafter, Nicole. *Shots in the Miror: Crime Films and Society*. New York: Oxford University Press, 2000, 212.
[6] Kolker, *A Cinema of Loneliness*, 181.

Örneğin, filmin başlarında Travis, günlüğü üzerinden düşünürken sanki gerçekte şehir kendi zihninin bir parçasıymış gibi konuşur: "Bütün hayvanlar geceleri çıkar: Fahişeler, oğlancılar, ibneler, homoseksüeller, uyuşturucu müptelaları, keşler, hasta, rüşvetçi. Bir gün gerçek bir yağmur yağacak ve caddeleri bütün bu pisliklerden temizleyecek." Travis'in monoloğu, sesinde hiçbir duygu ya da yükselti olmadan ritmik olarak, kontrollü bir hızla devam eder. Travis ve taksi ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır –insan ve makine, doğru ve amaçsal bir yöndedir. Yağmurun yağması Travis'in görüşünü bulandırır ve Scorsese, karakterin çoğu belirsizlik ve karmaşıklığını, alışılmadık yazım ve ifade kullanımıyla gösterir. Örneğin, Scorsese, izleyicinin karakterin kendi dünyasındaki yerini algılamasını bozmak için Travis'in küflü kaldırımlarda yürüyüşünü takip etmeyi çözüm sekansı olarak kullanır. Kolker, "Dil çözümü, geleneksel bir zaman aralığını ya da yer değişimini işaretlemek için kullanılır. Burada, etki daha çok anlık bir bilinç arası ya da zaman tarafından sınırsız sürüklenmeden çok, karakterin bizim tarafımızdan kavranan zihin durumudur"[7] diye yazar. Diğer bir deyişle, dil çözümü bir deformasyon yaratarak seyircinin, Travis'in bilincini anlamasına izin verir: Travis'in bakış açısı bozulmuştur, ne tanıştığı karakterlerin bütünsel bir resmini anlıyor gibi görünmekte, ne de New York'ta hangi amaçla bulunduğunu açıklayabilmektedir.

Travis şehirde yaşamasına rağmen, kişisel düzeyde kimseyle ilişkisi olmadığı için kendi yalnızlığı tarafından biçimlenmiş ve kendi yalıtılmışlığı tarafından tuzağa düşürülmüş gibi görülür. Travis askerî hizmetten ve birkaç yıl süründükten sonra, belli bir neden olmaksızın sonunda bu pek bilinmedik alana sapmıştır. Uyuyamadığı için taksi kullanır, ancak şehrin kötü semtlerinde gece araba kullanması onu şiddete zorlar. Lee Lourdaeux "Taksi'nin ön camından sürekli bakmasıyla, sayısız şiddet sahnelerini zihnine kaydeder: Bu ise şehrin bilincidir."[8] der. Travis gerçekten huzursuzdur, ancak şehir bilinci kafasını karıştığı için sehri şiddetten, şiddetin en son raddesi olan eyleme başvurarak, yani cinayet işleyerek temizlemeye çalışır. Onun mantığı dolambaçlı ve sonuçsuzdur ve çözümü, şiddetin yalnızlığa bir cevap olabileceği şeklinde ortaya çıkar. Lawrence Friedman'ın gözlemlediği gibi, "*Taxi Driver* konusunda dikkat çekici olan şey onun yalnızlık ve şiddetin el ele gittiği şeklindeki savıdır... Bir

[7] *A.g.e.*, 191.

[8] Lourdeaux, Lee. *Italian and Irish Filmmakers in America: Ford, Capra, Coppola, and Scorsese*. Philadelphia: Temple University Press, 1990, 250.

anlamda Travis'in şiddeti sadece bireysel çılgınlığın bir ifadesidir, diğerinde, o ulusal kimliğin ifadesinin bir kurgusudur."[9]

Travis'in görünüşü D. H. Lawrence'in Amerikalı'yı "sert, soyutlanmış, acıya dayanıklı ve bir katil"[10] olarak görüşünü mükemmel bir şekilde resmeder. Scorsese'nin filmi, muhtemelen Amerikan kimliğinin [en önemli] emaresini, yalnızlığı ve oradan çılgınlık ve şiddete ulaşan bireyselciliği gösterir. *Taxi Driver* böylece toplumu şiddet yoluyla kurtaran ve yeniden oluşturan yalnız kahraman anahtar Amerikan miti ile mücadele eder. Robert Ray'in dikkat çektiği gibi, bu mit aynı zamanda "klasik Hollywood'un tematik paradigmasının temelini ve geleneksel Amerikan ideolojisinin kendisini"[11] yaratmıştır. Hollywood'un bu mite karşı tavrı karmaşık sorunlara basit çözümler getirmek olmuştur. Örneğin, *The Longest Day* ve *The Green Berets* gibi önceki savaş filmleri kahramanlığı yüceltmiş fakat büyük ölçüdeki yoksulluk, artan işsizlik, savaş karşıtı duygular gibi gündelik toplumsal sorunları göz ardı etmiştir. Ray tartışmayı, "*Taxi Driver* Vietnam'daki Amerikan deneyimini sembolize eder: Şiddetin takip ettiği tamamen soyutlanmış ve en sonunda başarısız müdahale"[12] diyerek sürdürür. Bu nedenle, onun başlangıçta kötü-tanımlanan amaç duygusu toplumdan dışlanmış diğerleriyle birkaç karşılaşmadan sonra, bir göreve dönüşür.

Böylece onun işçi-sınıfı ve başıboş-benzeri statüsü, seyircinin Travis için kapitalist sistemin nasıl işlemediğini görmesine kolaylıkla izin verir. Onun ilk görüşmesinde dikkat çektiği gibi "biraz, orda-burda" verilen temel eğitimin eksikliği onu kaçınılmaz olarak toplumun aşağı basamaklarına gönderir. Görünmez bir el yoluyla insanlara rehberlik edeceği anlamına gelen bu ekonomik sistem, açıkça daha önce bahsedilen şehir çürümesinin kökeninde ve izleyen karakterlerin dikkate aldığı şiddet suçunun yükselişinde yatar. Örneğin Travis, Iris'e onun pezevengini bırakmasını öğütlemeye çabalarken, Sport (Harvey Keitel), "Polis hiçbir şey yapamaz"ın üzerinde durur. Travis, Iris'i alıp onun koruyuculuğunu üstlenir, ancak onun üst makamlara erişmekteki yetersizlik saplantısı, seçim bürosu memuru, Betsy (Cybill Shepherd), onun geçici ölümüne neden olur. Artık, ülkenin bilincini oluşturan çoğu Orta-batılı, orta-sınıfın hükümet ve toplum düzeni başarısız olduğu için, Hades-benzeri bir varoluşla sınırlandırıldığına ikna olmuştur. Aslında, onun kahramanlığı ya da

---

[9] Friedman, Lawrence. *The Cinema of Martin Scorsese*. New York: Continuum, 1997, 77.
[10] Lawrence, D. H. *Studies in Classic American Literature*. New York: Thomas Seltzer, 1923, 68.
[11] Ray, *A Certain Tendency*, 350-60.
[12] *A.g.e.*, 360.

daha doğrusu, anti-kahraman hareketleri, iki kadını: Betsy ve Iris'i, etkileme ve en sonunda onları kurtarma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu bağlantıların hayatına, kendi deyimiyle, "yön duygusu" vereceğine inanmaktadır, ancak öykünün gidişatında onun pisliğe boğulmuş kazana gönderilmesi, bu tür bağları çok zayıflatır.

Seyirci Travis'in genelde deforme olmuş New York algısı nedeniyle, cinsiyeti nasıl saptırdığını, aynı zamanda Betsy ve Iris'in her birinin onun davranışlarının temsilcisi olarak nasıl çalıştığını fark edebilir. Örneğin, Scorsese filmin ortalarına doğru, Travis'in Betsy'i görmek için Palantine'in merkez bürosunun önünden geçtiği bir sahnede durur. Betsy, genellikle günün sonuna doğru hâlâ meşgul olmasına karşın, Travis onun masasında olmadığını görür. Travis, her zaman olduğu gibi aynı monotonlukta geceleyin para kazanmak için araba kullanırken, caddenin karşısına geçen Iris'e neredeyse çarpar. Scorsese'nin öykü tekniği, Betsy ve Iris arasında anlaşılması zor benzerliği işaret ederek bir sahneden diğerine bulanıklaşır. Travis onlar arasındaki birinci bağlantıdır –Betsy, onun arzu ettiği, gündüz çalışan bir kişi ve Iris, kurtarmaya çalışacağı, gece çalışan bir kişidir. Betsy profesyonel, kendine güvenen ve onun istediği, ama sahip olamayacağı oldukça kozmopolit bir kadındır, buna karşın Iris tamamen Sport'a bağımlı ve sahip olabileceği, ancak bunu istemeyen küçük bir fahişedir. Travis eğer Iris'i kurtarırsa, Betsy ile tamamen başarısız olacağı bir mazeret uydurabileceğine inanır, ancak güçlü kişiler olarak onları başarılı bir şekilde tuzaklar kuran Palantine ve Sport'un her ikisini birlikte düşünmek zorunda kalır. Ve bu nedenle, onları kahramanlık inancına ekleyerek kendi kurallarına göre yok etmeyi seçer.

Travis'e göre, üst-sınıf statüsü nedeniyle "soğuk ve uzak" olarak gördüğü Betsy de dahil her biri belirli ölçüde bu kapitalist sitemin bir kurbanıdır. O, kendi soğuk, hesapçı çözümlemesinin arkasındaki birinci katalizör faktör olur: Scorsese bu nedenle Travis'in günlüğündeki "onun" [Betsy] kelimesini sürekli kamerayla çeker. İlk bakışta Betsy, Travis'in gece sürüşleri boyunca karşılaştığı kadın tiplerinin karşıt bir kutbu gibi görünür. R. Barton Palmer, "O (Travis), Betsy'nin karşılaştığı ahlâksız ve kendine zarar veren kişilerden –genellikle onun gelip geçici arkadaşlarından– farklı olduğunu düşünür; Betsy ilgi çekici olarak ilk kez, Travis'in gördüğü diğer kadınlar gibi gece gölgelerin içinde saklanmayıp, cesurca bir caddeyi geçerken tamamen gün ışığında görünür..."[13] der. Travis'in kendi sözleriyle, "o bir melek gibi görünür", ancak o, Palmer'in gözle-

[13] Palmer, R. Barton. *Hollywood's Dark Cinema: the American Film Noir*. Toronto: MacMillan International, 1994, 42.

mine karşın, bir ölçüde karşılaştığı uyuşturucu müptelaları kadar soğuk ve ayrıksı görünümdedir. En göze çarpan fark görünüşüdür ve ironik olarak, ona hissettiği fiziksel çekim, Iris için duyduğu kardeşçe sevgiyle birleştiğinde, tüm enerjisini Palantine ve Sport'un her ikisini de öldürmeye adamıştır.

Travis'in görev duygusu ve aceleciliği, Scorsese'nin çekim tercihleri ve sekansları tarafından yaratılan doğrudan fakat incelikli ritimlerle izleyiciye kanalize edilir. Bu görüntü boyunca, Travis'in dünyasının dokusunun farklı bir parçası olan kameranın sonsuz devinimi, onun tarafından yönetilen bir hızda ilerliyormuş gibi görünür. Buna karşın seyircinin bakış açısından, New York City sakinlerinin ritmi ve düzeni bir doğrultuda hareket ederken, Travis diğer yöne hareket ediyor gibidir. *Taxi Driver* sıradan, mahrum edilmiş cadde sakinleri hakkında değil, kendi algılayışı nedeniyle çıldırmakta olan bir adam hakkında olduğu için Scorsese'nin incelikli oyunları seyircinin Travis'in hastalıklı zihni ile ilişkilendirilen ironiyi tanımlamasına izin verir. Bu farklı algılamalardan birisi Travis'in çarpık ırk görüşüdür: O, her siyah adamı kendi güvenliğine karşı potansiyel bir tehlike olarak görür. Scorsese filmdeki her siyah adamı karşı karşıya gelmeye hazır görünen karanlık bir figür olarak gösterir. Örneğin Travis, yerel bir yemek salonuna siyah bir taksi şoförü Charlie T. ile oturan Wizard'ın tavsiyesini almaya gittiğinde, Charlie T. parmağıyla Travis'i işaret eder ve dostça "Hoşçakal çocuk" der. Buna karşın Travis, sanki Charlie T.'nin parmağı bir silahmışçasına ona kötü bir şekilde bakar. Schrader, Amy Taubin ile bir görüşmesinde, "Travis'in bir ırkçı olduğu şüphesizdir. O çok öfkeli ve öfkesini kendisinin ait olduğu totem kutuptan biraz daha aşağıda olan insanlara yöneltiyor"[14] yorumunu yapar. İronik olarak Travis, kendini devasa beyaz-olmayan suç sınıfı tarafından kontrol altına alınan bir tür beyaz azınlık olarak görür.

Öyle ki, Travis kendisini, kolay bir şekilde şiddetle göz dağı veren bir uyumsuz olarak gören caddelerdeki insanların saygısını kazanmayı istiyor görünmemektedir. İnsanların rengi nedeniyle ekonomik ayrımcılığın kurbanı olduğu, çoğu zaman şehirlerde meydana gelen sorunların kaynağı olmakla suçlandığı yerde, Travis'in ırkçılığının bu ülkedeki ırkçılığın pek çok göstergesini barındırdığına dikkat çekmek önemlidir. İnsanların rengi, şehir içi suçta misilleme riski taşıdığı için buradaki ironiyi fark etmek kritiktir. Irkçılık Travis'in karakterinin silinmez bir parçasıdır, ancak bu filmin ırkçı bir filmden ziyade ırkçı biri *hakkında* olduğunu kabul etmek önemlidir. Bu doğrultuda film, suçlarla dolu caddelerin çoğu

[14] Taubin, Amy. *Taxi Driver*. Londra: British Film Institute Publishing, 2000, 16-17.

kişisi –uyuşturucu satıcıları, pezevenkler ve üçkağıtçılar– sürekli yerel polisin gözetimi ve hapsedilme olasılığı altında olduğu için kapitalizmin kaba bireycilik nosyonunu suçlayarak ilerler. Travis düzenli olarak uyuşturucu kullanır, ancak kendi konuşmalarında "keşlere" sinir olur. Kendisi hevesli bir pornografi izleyicisi olsa bile kadınlar konusunda da klişelere sahiptir, onlara yardım etmek zorunda kaldığını hisseder –Amerikan erilliği konusundaki klişeler gelişme sürecindedir.

Scorsese bu klişeleri çok önemli bir sahnede; Travis Iris'le ilk kez karşılaştığında gösterir. Scorsese, Travis arabayı yolun kenarına çekerken geniş bir açı kullanır. Taksi şoförünün cephe görüntüsünden, Iris'in arkada olduğuna tanık oluruz. Travis'e "Götür beni buradan" der. Scorsese, Travis'in başını arka koltuğa çevirmesini ağır çekimde alır. O [Iris], daha sonra pezevengi Sport, onu taksinin dışına çıkarmaya çalıştığında Travis'e "Hadi!" diye bağırır. Scorsese, onun gözlerine mânâlı bakışını ortaya çıkarmak için oldukça yakın bir çekime geçerken, Travis hareketi kendi dikiz aynasından izler. Scorsese bu noktada Sport'un yüzünü göstermez, taksinin yolcu tarafına yürürken onun sadece gövdesi ve sesi vardır. Bu sahnede, Sport'un eril vücudunun, fiziksel gücün çok az kişilikle birleştirilmiş karikatürü olduğuna tanık oluruz. Seyirci, Sport'un gücünü fiziği yerine kişiliğiyle elde eden Palentine'in tersi olduğunu düşünebilir. Travis'e göre, Sport ve Palantine, bu iki çok farklı kadın üzerinde çok farklı yollarla, çok büyük bir etkiye sahiptir: Palantine örneğinde, konuşma, çekicilik ve karizma gücünü kullanır; Sport ise aşırı fiziksel gücünü kullandığı gibi çekiciliğini de kullanacaktır. Aslında Scorsese yavaşça, Travis ve Sport arasındaki bir savaşın erilliğin yapısı üzerinden patlak vereceğine işaret etmektedir.

Daha sonraki bir sekansta, Travis küçük bir silahla kaçınılmaz hesaplaşmayı sessizce prova eder. İlk görüntüde, silahlarının birini eski Batı'dan bir silahşörmüş gibi işaret parmağında hızla döndürür. Scorsese daha sonra, ortadaki görüntüde Travis'in aynaya yansımasını sağlar ve Travis aynaya kendisine düşman olan bir yabancıymış gibi davranır. Travis, film tarihinde en çok atıf yapılan monologlardan birinde: "Benimle mi konuşuyorsun? Benimle mi konuşuyorsun? Ben burada yalnız bir kişiyim. Allah'ın belası kiminle konuştuğunu sanıyorsun?" demektedir. Travis silahını (ceketinin kolu içine saklar) –koluna taktığı aşağı doğru inen çıkarılabilir başlıklı metal bir düzenek– hazırlar. Bu ayna sahnesi, Travis'in silahlarına olan fetişini yansıtır ve ona amacını şiddet yoluyla başarabileceği yanılsamasını verir. Scorsese'nin Travis'i çift yönlü ele alışı, aynaya dik dik bakışını vurgular ve bu sahne Batılılar'da ve sonraları "şehirler"de oldukça yaygın bulunan duruma benzer. Robert

Warshow, bu tür davranışın bir çocuğun kahraman olma arzusunu gösterdiğini iddia eder. Warshow, "bir çocuğu oyuncak silahlarıyla izleyin ve göreceksiniz ki: onu en çok bir adam vurduğu ya da vurulduğu zaman nasıl baktığı ilgilendirir...bir kahraman, kahraman gibi görünen kişidir"[15] diye yazmaktadır.

Travis, Palantine'i öldürmekte başarısız olup, Sport'u mahvettikten sonra –zengin, güçlü adamlar çoğu kez acımasız adaletten yakasını sıyırır fikrine ironik bir imâ– Scorsese zarara değer biçme yöntemiyle odaya geçer ve merdivenlerden aşağı, tepeden ağır çekim sahnesiyle (filmdeki gerçekten tek objektif çekim) filmi sonlandırır. Katliamın kötü sonucu, kamera Sport'un vücuduna yakın yerde ve duvarlara sıçramış kan üzerinde dururken görülür. Travis, bu sokak pisliğini öldürerek kendisini temizlemiştir, ancak onun kaderi meçhul ve "kahramanlığı" hâlâ şüphelidir. Silah sesinden hemen sonra, Scorsese'nin tepeden çekim tekniği, seyirciyi bütün olayları ağır çekimde yeniden düşünmeye davet eder. Aslında, kamera izleyicinin Travis'in bir kahraman olacağı kötü sonuç sahnesini tanımlamasına izin verir. Açıkça bu suç sahnesi, Travis'in kahramanlığının ve saplantısının gerçeğe dönüştüğü bir plandır.

Amy Taubin, "Travis'in o sahnede oynadığı –gerçek ölümle sonuçlanan– halüsinasyon rolü erilliğin halüsinasyonudur...o sinema tarihinin tümünün sınırlarını çizen ideal eril bütünlük arayışıdır"[16] diye yazar. Taubin, Travis'in şiddet yoluyla kendi eril bütünlüğüne ulaşma çabasında olduğu konusundaki çıkarsamasında haklıdır. Fakat gerçekte film boyunca, Travis'in hayâli imgelemlerini ve en sonunda onun şiddet eylemlerini, "halüsinasyon"dan çok "yanılgı" olarak tanımlamak daha uygun olabilirdi. Bir halüsinasyon; kişinin orda olmayan bir kişiyi ya da bir nesneyi görmesinin göstergesidir, oysa ki yanılgı; kişinin görmüş olduğu imaj tarafından yanıltılması ya da aldanmasının göstergesidir. Travis; Afro-Amerikalılar, Betsy, Palantine ve zavallı hayâlleri tarafından yanılgıya uğratılmıştır. Scorsese maharetle bu yanılgıları, Travis onların yerindeyken ağır çekim ya da eğik çerçeve çalışarak gösterir. Buna karşın Travis, Sport ve onun çetesinin tehlikesi tarafından tümüyle yanıltılmamıştır. Ancak Travis'in çözümü, mükâfatı şehirde, görünüşe göre asaletten yoksun bir kahramanlık kisvesi (ne yazık ki olabildiğince ironiktir) kazanacak davranışının tutarsız bir fikrini (nosyonu) yansıttığı için yanıltıcıdır.

---

[15] Warsow, Robert. *The Immediate Experience: Movies, Comics, Theatre, and Other Aspects of Popular Culture*. New York: Atheneum, 1979, 151-152.
[16] Taubin, *Taxi Driver*, 21.

Travis, Sport ve onun astlarını öldürmesinden hemen önce, kendi şiddet biçiminin kanun koyucuların düzeltemiyor göründüğü toplumun hastalıklarının tümünün bir tür karşılığı olduğunu seslendirir. Önceki seslendirmeyi yeniden düşünürsek, "Bütün hayatım bir doğrultuya yöneltilmişti. Onu şimdi görüyorum. Benim için hiçbir zaman hiçbir seçenek olmamıştı." Travis, kendisini tuhaf bir biçimde kurban olarak görür. Onun, Amerika'da kendi kahraman konumunu kanıtlamak için, şiddetli bir çözüm arzusu, adaleti daha tatmin eden ölçüde, daha hızla yerine getiren kendi kanunlarını uygulayan bir kişi olarak statüsünü onaylar. Yine de intihar denemesi, inandığı cahil cesaretinin bir kahramanlık değil, bir intikam eylemi olduğunun bir tür yansımasıdır, bu onu, şiddet ve gözdağını, eğlence ve yükselme için araç olarak kullanan Sport gibi bir gangstere benzeterek, kendi işini kendisinin gördüğü bir sınıfa yerleştirir.

Sondan bir önceki sahnede, seyirci katliamın raptiyelerle duvara iliştirilmiş gazete kupürlerini görür. Bir başlıkta "*Taxi Driver* Gangsterlerle Savaşıyor" okunur; kamera tam Iris'in binasını çekerken, bir diyagram sahneyi ayrıntılı olarak çizer. Bella Taylor, "Sekans, renkli şehir gazetelerinin sansasyonel suçlara ayrılan bölümünü hatırlatmaktadır"[17] diye yazar. Medya haberleri Travis Bickle'ı, kendi kanunlarını uyguladığı eylem sonrasında kucaklar. İlk bakışta, onun nedenleri ya da bu pezevenklerle nasıl ilişkiye girdiği konusunda ayrıntılar yoktur. Palantine'i öldürmeye çalıştığından neredeyse hiç bahsedilmemektedir. Hikâyenin bu adamı doğru dürüst araştırmadan önce gelmesi, medyanın önceliklerini kanıtlayan hatasıdır. Scorsese, medya haberleri ve federal hükümetin ürkütücü bir şekilde gerçek bir portresini, her ikisinin de Travis'in eylemlerinin kahramanlıktan daha az algılanmamasını kesinleştiren kolektif hatalarının olduğunu savunur. Bu kavram kesin olarak söylemese de diğer suçlarda kadınlar, Siyahlar ve işçi sınıfının araştırılmaya devam edeceğini, onların kurumların müdahalesi olmaksızın kendi işlerini kendilerinin yapabileceğini imâ eder.

Sondan bir önceki sahnede, ağır bir kamerayla Iris ve onun ailesi hakkındaki bir yazı çekilir, babası Travis'e dış sesle, onun farklılığını öven ve Iris'i eve geri gönderdiği için ona teşekkür eden bir mektup okur. Medya başlıkları böylece Travis'e bütün hayatı boyunca aradığı farklı bir kişilik sağlamıştır. Aslında, postmodern düşünde bir kahraman olarak, kitleler şimdi yanlış bir biçimde inşa edilmiş ikonu onaylayacaktır ve Travis, zaten tuhaf olan kişiliğine yardımcı olmak için, anlamsız şiddet

[17] Taylor, Bella. "Martin Scorsese," in *Close Up: The Contemporary Director*, Jon Tuska Jr. Metuchen, NJ: Scarecrow Press, 1981, 358.

yoluyla anlamlı bir kimlik kazanır. Buna karşın seyirci bunun bir uyarı olduğunun, onun dikiz aynasından kaybolan bakışının, sendromunun yeniden tekrar tekrar nüksedeceğini imâ ettiğinin kesin biçimde farkındadır. İronik olarak, bu tür tabloid abartılar, 1976-1977'de bütün büyük New York gazeteleri tarafından her gece olay olan haberlerde, aklî dengesi bozulmuş bir katili; "Sam'in Oğlu"nu yakalamak için kullanılmıştır. Eğer David Berkowitz, yol boyunca birkaç pezevenk ve uyuşturucu satıcısını öldürmüş olsaydı, halk onu bir kahraman olarak görür müydü ve ona masum kadınları katlettiği için bir onay verir miydi? Buna yanıt kesindir, ancak Travis hakkında medya haberlerinin yorumu, kültürel ikon ve mitlerin suni olarak nasıl yaratılabileceği konusunda –Amerikan rüyasının herkes tarafından elde edilebileceği yanılsaması gibi– çok küçük bir şüphe bırakır.

STIEGLITZ'İN FOTOĞRAFLARINDAKİ *YÜCE (!) AMERİKA*

Suzan Bakır*

Günümüzün Amerika Birleşik Devletleri, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, İngiltere, İrlanda ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerinden Amerika'ya giden göçmenlerin oluşturdukları kolonilerin, 1774-1783 yılları arasında, Büyük Britanya'ya karşı yaptıkları *Bağımsızlık Savaşı* sonunda kurulmuştur. Daha çok ekonomik nedenlerden dolayı Amerika'ya yerleşen göçmenler, sömürgeci İngiliz Hükümeti'nin, ağır vergileri ve baskıcı yönetimine karşı ayaklanmışlar, George Washington önderliğinde, işçiler, köylüler, zenci köleler ve burjuvalar, Fransızlar ve Kızılderililer'in de desteği ile savaşmışlardır. O dönemde, İngiliz Hükümeti'nin Fransa ile ilişkilerinin iyi olmaması yüzünden Fransa da Amerika'yı desteklemişti.

Amerikan Devrimi, sömürgeciliğe karşı yapılan ve başarıyla sonuçlanan ilk bağımsızlık savaşıdır ve İngiliz büyük toprak sahibi soylulardan alınan yönetim, Amerikan burjuvazisine geçtiği için aynı zamanda bir burjuva devrimidir. Bağımsızlık Savaşı'nı işçiler, köylüler, Afrika'dan iş

* Suzan Bakır, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema TV Bölümü.

gücü için getirilen zenci köleler ve Kızılderililer'le birlikte kazanan Amerikan burjuvazisi, Bağımsızlık Bildirisi'ndeki, halkın egemenliği kavramını sadece beyazlara uyguladı. Amerika'nın güneyinde süren kölelik, 1860'lı yıllarda, Amerikan İç Savaşı'nın (Kuzey-Güney Savaşı) doğmasına yol açtı. Kolonilerin kurulmaya başladığı zamandan beri, bölgedeki Kızılderili kabileler, topraklarına el koymak amacıyla yok edilmeye başlanmıştı ve bu yeni kurulan devlet tarafından da devam ettirildi. Fransa'da yaşanan 1789 Fransız İhtilali'nin bazı demokratik ve eşitlikçi yönleri Amerikan Anayasası'na yansıtılmaya çalışılmışsa da, Cumhuriyetçi ve Demokrat Amerikalılar, bunları kendilerine göre yorumlayıp zamanla değişiklikler yaparak kendilerine özgü ve ulusallığın baskın olduğu bir anayasa oluşturdular.[1]

Amerika'nın *'kurucu ataları'* sayılan George Washington, John Adams, Thomas Jefferson gibi bazı devlet başkanlarıyla; Alexander Hamilton, Benjamin Franklin, Henry Knox gibi bazı devlet adamları ve politikacılar, Avrupa ve bütün dünya karşısında nasıl bir askerî-politik strateji izleyeceklerini belirlemeye çalışırken, kendi ulusal çıkarlarını her şeyin üstünde tutmayı hedeflemişlerdi. Uluslararası sorunları çözmede, sürekli "barış kurumu" deyimiyle adlandırılan silahlı kuvvetler devrede olmuş, iç sorunlara yaklaşım da bundan çok farklı olmamıştır.

ABD'de savaş, yasal bir politik araç olarak değerlendirildi ve bunun sonucunda da Vietnam, Somali ve Irak gibi pek çok ülkeye karşı uygulandı. ABD'nin ilk askerî teorisyenlerinden biri olan H. Wager Halleck'in sözleri, bu anlayışı çok açık bir şekilde yansıtmaktadır:

> İncil'in hiçbir yerinde savaş yasaklanmamıştır: Tevrat'ta savaşın ve hattâ fetihin kesinlikle emredildiğini görüyoruz, İsa ve havarileri zamanında dünyada çeşitli savaşlar sürüp gitmesine karşın onlar da savaşın kanunsuz ya da ahlâka aykırı olduğuna ilişkin tek kelime söylememişlerdir. Dahası, Hıristiyanlığın ilk pederleri savaş hakkını fazlasıyla tanımakta ve savaş adalete dayanılarak ilân edildiğinde Hıristiyanların gerek savaş hileleri ve gerekse açıkça kuvvet yoluyla savaşa girişebileceklerini dolaysızca söylemektedirler.[2]

Hıristiyanlığın onayını da kendince alan bu anlayış, sürekli olarak kendini dünyanın en güçlü ülkesi olarak görme hallüsinasyonunu sonucu, fütursuzca saldırganlığını devam ettirmiştir.

---

[1] Bkz. *Devrimler ve Karşı-Devrimler Ansiklopedisi*, 2. Cilt, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1987, s. 307-364.

[2] "American Military Thought. Editör, Walter Millis, The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, 1996, s:129"dan aktaran, Genrikh Trofimenko, *Amerikan Savaş Stratejileri*, Çeviri:Levent Oğuz, Pencere Yayınları, İstanbul 1991, s. 15-16.

Bu politika, iç sorunların çözümünde de aynı çizgide, günümüze kadar uygulanmaya devam ettirilmiştir. Sorun olarak tespit edilen *"yerliler"*in varlığına karşı da aynı savaşçı zihniyetle yaklaşılmıştır. Daha 1790'da Washington'un, ülke içi barışı bozacak tarzda olaylar karşısında öncelikle sabırlı ve dikkatli davranmak gerektiğini savunmasına rağmen, yayımlanmış bir mektubunda şunları söyleyebildiğini görüyoruz; "Mevcut genel Hükümet, yürüttüğü işlerin temelini, ulusal adalet, inanç ve gurur üzerine kurmaya çalışacaktır. Ama eğer Hükümet...vatandaşlarını korumak için silaha başvurmak zorunda kalırsa, bu durumda, sağlam politika ve iyi ekonominin gereği olarak, savunmaya yönelik ve zaman yitirici operasyonlardan ziyade acil ve sonuç verici bir hamle yapılması gerekeceği görüşündeyim."[3] Washington'un bu düşünceleri özellikle yerliler için geçerlidir ve ona göre, barışı çiğneyen yerlilerden, Cherokee ve Shawanese gibi küçük göçmen çeteler kolayca cezalandırılabilir ve hattâ gerekirse kökleri kazınabilir.[4] Amerika Birleşik Devletleri'nin daha kurulmasından önce, kolonileşme zamanında başlayan Kızılderililer'i yok etme savaşı, bu devlet kurulduktan sonra da devam etmiştir. 'Kurucu atalar'ın politikaları doğrultusunda, kendi yüksek çıkarları için, karşısında yer alan her şeyi sistematik olarak ortadan kaldırma projesinde en başarılı olanı elbette ki yerlileri yok etme olayıdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin, kuruluşundan günümüze değin her türlü uluslararası anlaşma ve hukuk kurallarını çiğneyerek sürdürdüğü bu politika, Amerikan sanatında değişik biçimlerde yansıtılmıştır. Bazı sanatçılar, ülke politikasını içselleştirmiş ve o doğrultuda yapıtlar ortaya koymuşlar, bazıları da gördükleri gerçeklikleri çarpıcı bir şekilde yansıtarak yaygın düşünceleri sorgulamışlardır. Bunun yanı sıra XX. yüzyılın başlarında 'eski dünya' Avrupa ile yapılan rekabet kültür ve sanat alanında da yaşanmıştır. Hem modern ve *avant-garde* yaklaşımlar Avrupa'dan ithal edilmeye başlanmış hem de bu yeni akımlar bir çeşit Amerikanlaştırılarak bir çeşit hibrid sanat yaratılmıştır.

Ekonomik ve teknolojik gelişimin etkisiyle yeniden şekillenen kent, sanat eserinin konusu olarak yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu yöndeki önemli çalışmalar diğer sanat dallarının yanı sıra geçen yüzyılın ilk çeyreğinde bir güzel sanat dalı olarak kabul edilip galerilerden sonra müzelere de giren fotoğraf alanında da üretilmiştir. New York'un değişen gö-

[3] "The Writings of George Washington from the Original Manuscript Sources, 1745-1799. Editör, J.Fitzpatrick, ABD, GPO, Washington, Cilt 30, 1939, s:501-502" den aktaran Genrikh Trofimenko, *Amerikan Savaş Stratejileri*, s. 16.

[4] Genrikh Trofimenko, *Amerikan Savaş Stratejileri*, s. 17.

rünümünün fotoğraflarını çekerek bu kenti farklı bir sanat nesnesi hâline getiren en önemli isim, Amerikan modern sanat hareketinde önemli bir yere sahip olan Alfred Stieglitz (1864-1946) olmuştur. Stieglitz, Avrupa'da eğitim görmüş; modern ve *avant-garde* sanatın Amerika'da hem tanıtılmasına hem de yaratılmasına, Photo-Secession grubu (1902-1917), kendi kurduğu küçük galerisi 291 (1905-1917) ve *Camera Work* (1903-1917) dergisi aracılığıyla önemli katkılar sağlamıştır. Fotoğrafçı ve ressam ağırlıklı sanatçı çevresi ile yüzyılın ilk yarısında modern bir Amerikan sanatı oluşturma çabasında bir merkez hâline gelmiştir.

Stieglitz, fotoğrafla bir estetik yaratmaktansa fotoğrafın kendi estetiği-nin olduğunu kabul ettirmeye çalışmış ve bu yönde çok katı bir şekilde mücadele vermiştir. Özellikle 1907 tarihli *The Steerage* adlı çalışması ile Stieglitz, fotoğrafta resimsel etkiden kopmayı ve "straight" fotoğraf anlayışını işaret etmiş; Kübizm etkisiyle oluşturulan kompozisyonu ve "aşağı tabaka" olarak adlandırılan insanların bir gemi seyâhati sırasındaki çarpıcı görüntüsü ile modernist bağımsız bir yapıt ortaya koymuştur. Fotoğrafın estetik bir ifade aracı olması yönündeki mücadelede en önemli isim olan Stieglitz, bu çabasını, daha sonra kendisini apolitik olmakla suçlayacak ve ondan uzaklaşacak olan Paul Strand (1890-1976) ile birlikte başarmıştır.

Ama bizim bu yazıda bahsedeceğimiz konu, onun, insanı ezici büyüklükteki dev gökdelenleri ile kaydettiği New York fotoğraflarıdır. Bu fotoğraflar, temel anlamsal olarak baktığımızda sıradan gökdelen fotoğrafları gibi durmaktadır. Ama ayırıcı nokta şudur, Stieglitz bu fotoğrafları ne mimarî amaçla çekmiştir ne de bir kartpostal serisi tamamlamak amaçlı. Yan-anlamsal olarak bakılınca, yaşadığı kentin temsilidir bu fotoğraflar; ama farklı bir ideoloji içerir. Bu fotoğraflardaki gökdelenler, adeta Antik Yunan ve Roma kalıtlarındaki görkemli yapılara eş bir heybetle kaydedilmiştir. Eski dünya Avrupa karşısında, yeni büyük Amerika'nın temsili gibidir bu fotoğraflar. Konuyu biraz daha ayrıntılı ele almak için yeni kent yapılanması ve Kant'ın 'yüce' kavramına bakmak faydalı olacaktır.

NEW YORK FOTOĞRAFLARI

New York kenti, yüzyıl başında, Amerikan ressamlarına ve fotoğrafçılarına sürekli konu olmuş modern bir kentti. 1624 yılında, Hollandalılar tarafından kurulan New Netherlands (Yeni Hollanda) kolonisi, 1664'te İngiltere'nin yönetimine geçti ve adı da New York olarak değiştirildi.[5]

[5] Bkz. *Devrimler ve Karşı-Devrimler Ansiklopedisi*. 2. Cilt, s. 314.

Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra, İngiliz kolonisi olmaktan kurtulan kent Birleşik Devletler'e bağlı bir kent oldu. Yaklaşık yüz elli yıldır yoğun bir göçmen akınına maruz kalan New York, dev gökdelenleriyle ve iş merkezleriyle, günümüzde Amerika'nın sembolü olmuş durumdadır. Stieglitz'in fotoğraflarında, Charles Sheeler'in resimlerinde ve fotoğraflarında ve New York Gerçekçileri'nin pek çok tablosuna bu kent konu olmuştur. Bu sembol kenti John Berger şöyle anlatmaktadır;

> ...modern kent yalnızca bir yer değildir; aynı zamanda, resmedilmeden çok önce, kendi içinde bir imgeler dizisi, bir iletiler ağıdır. Bir kent, görünümleri, cepheleri ve planıyla öğretir ve koşullandırır. Ama hiçbiri bunu en az elli yıl boyunca (1870-1924) uzak köylerden, gettolardan ya da küçük kasabalardan gelen milyonlarca göçmene eşi bulunmaz bir konaklama noktası ve kaynaşma zemini sağlamış olan New York'tan daha dramatik bir biçimde yapamaz. Bu kent yeni gelenlere neleri unutmaları, neleri öğrenmeleri gerektiğini gösteriyordu. New York'un öğrettiklerini kimse planlamıyordu. Bu kentin verdiği dersler, örnek oluşturma yoluylaydı. Olduğu hâliyle kent, kendi yasalarını koyuyordu.[6]

Bağımsızlık Savaşı'nı Britanya'ya karşı kazanan Amerika topraklarındaki burjuvalar, bu ülkeyi yeniden inşa ederken tamamen kendi Protestan etiklerine –hiçbir şeyin yeterli olduğuna inanamamaya– göre davrandılar. Bu hem dinsel ve sosyolojik anlamda hem de mekânı inşa anlamında etkili olan bir etikti. Eski Avrupa'nın klasik 'merkezli kent yapılanmasına' karşı çıkılmış ve 'merkezsiz ve sınırsız' bir kent yapılanması anlayışına gidilmişti. Bu aynı zamanda nötr bir yapılanmayı da getirdi, yani çevreyi her türlü değerinden yoksun kılarak oluşturma girişimi ve sonuçta üzerinde ekonomik rekabet oyunu oynanacak şekilde New York gibi "sonsuz ve aldırışsız bir geometrik bölünmenin mekânları"[7] yaratıldı. Bu kentin en önemli mimarî elemanları da Ortaçağ kiliselerinin heybetli yüksekliğini anımsatan gökdelenlerdi. Yalnız bu iki yükseklik de birbirinden farklıdır: "Ortaçağ kentinin dinsel yüksekliği kutsaldı, çünkü yukarıdaki Tanrı krallığını işaret ediyordu; hem fiziksel hem de manevî bir yönelimdi bu. Bir Ortaçağ inşaatçısı zaman makinesiyle modern bir gökdelene getirilse onu tümüyle ve rahatsız edici bir şekilde dinsizlik olarak görür; dikey boyutun kutsallığı, kolayca ulaşılır hâle getirilerek kirletilmiştir."[8]

---

[6] John Berger, *O Ana Adanmış*, Hazırlayanlar: Yurdanur Salman, Müge Gürsoy Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 28.

[7] Richard Sennett, *Gözün Vicdanı*, Ayrıntı Yayınları, Çevirenler: Süha Sertabiboğlu-Can Kurultay, İstanbul, 1999, s. 74.

[8] Richard Sennett, a.g.e., s. 79.

Sennett, modern yüksekliğin nötr anlamı taşıdığını ve nötr mekânların tasarlanmasının da başkalarına hükmetme ve boyun eğdirme eylemi olduğunu vurgular.

Stieglitz'in kent imgeleri, kent sokaklarının erken dönem Empresyonist atmosferini yansıtan manzaralarla, 1930'ların New York'unun yüksek binalarla birlikte iyice keskinleşen yapılanışının görüntüleri arasında yer alır. Başlangıçta, Paris ve New York sokaklarının yumuşak görüntülerini çoğunlukla deneysel çalışmalar yapmak amaçlı fotoğraflayan Stieg-litz, daha sonraları çektiği New York fotoğraflarında adeta kentin yeni oluşan görünümünde dikkat çeken unsur olan gökdelenlere karşı savaş açmış gibi de görünür. Fotoğraf eleştirmeni Susan Sontag, onun bu çaba-sının Don Kişotça olduğunu söyler:

> Amerikan fotoğrafik projesinin kendine özgü bir melankolisi vardır. Ancak bu melankoli Stieglitz ve Photo-Secession çevresinin temsil ettiği gibi, Whitmancı olumlamanın altın çağına gelindiğinde çoktan gözden kaybolmuştu. Dünyayı makinasıyla kurtarmaya ant içen Stieglitz, modern maddiyat dünyasının yarattığı şaşkınlıktan bir türlü kurtulamamıştı. Stieglitz 1910'larda New York'u neredeyse Don Kişotça bir ruhla fotoğrafladı –gökdelen/yeldeğirmenine karşı fotoğraf makinası/mızrak.[9]

Sontag'ın da vurguladığı gibi Stieglitz yüksek binaları gece ve gündüz saatlerinde fotoğraflarken onlarla mücadele hâlindedir. Yanı sıra, bu fotoğraflarda hem büyüklüklerinden ve yüksekliklerinden dolayı gökdelenlerle birlikte oluşan bu kent görünümünden bir korku duyarken, bununla birlikte onların görkemine karşı Stieglitz'de bir hayranlık da sezinlenir. Özellikle gece çekilen fotoğraflardaki gökdelenler, ışıklarıyla birlikte oldukça estetik görünmektedirler.

YÜCE (!) AMERİKA

Stieglitz'in ünlü "Equivalent" serisindeki bulut fotoğraflarında dolaylı bir anlatım vardır. Yani bu fotoğraflar, Stieglitz'in kendi duygularını yansıtırlar ve ona bakanların da kendilerince anlamlar yükleyebileceklerini düşündüğü şeyleri simgeleyen nesnelerdir. Oysa ki New York fotoğraflarında hem dolaylı hem de dolaysız anlatım vardır. Yani bu fotoğraflarda görülen şeyler hem kendilerini hem de başka şeyleri simgelerler. New York'un dev gökdelenlerinin fotoğrafları bir yandan kentin keskinleşen ve insanı ezen görünümünün önemli parçalarını gösterirken, diğer yandan

[9] Susan Sontag, *Fotoğraf Üzerine*, Çeviri: Reha Akçakaya, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 1993, s. 61.

da fotoğrafı çeken Stieglitz'in bunlara karşı duyduğu hoşnutsuzluğu veya belki de büyülenmeyi ifade eder.

Hoşnutsuzluk veya büyülenme kelimelerini kullanmamızdaki neden, Stieglitz'in dev gökdelen fotoğraflarını okuma çabasını Kant'ın 'yüce' kavramıyla deneyebileceğimizdir. Immanuel Kant'ın yüce'nin estetiği kavramını çerçevelerken, Taylan Altuğ, yüce'yi şöyle tanımlar:

> Yüce diye adlandırdığımız şeyler, genel olarak, *büyüklükleri* (magnitude) ile ya da *güçleri* (might) ile bizi etkiler. Büyüklük ve güç ve bunlar karşısında durmanın, direnmenin oluşturduğu son derece güçlü heyecansal etkinlik, öznenin duyusal varlığında sarsıcı bir etki yapar. Bu bakımdan yüce, bir beğeni nesnesi olarak değil, bir *heyecan nesnesi* olarak varlığını duyurur. Alışılmadık görkemliliği ile bizde şaşkınlık yaratan bu gibi nesneler, kendi güç ve imkânlarımızla karşılaştırılamaz oluşlarıyla, ilk anda bizde hayranlık ve korkuyla karışık bir saygı uyandırırlar.[10]

Kant, güzel gibi yüce'yi de estetik bir kategori olarak konumlar ve yüce'den duyulan hazzın negatif bir hoşlanma olduğunu belirler. Çünkü yüce izlenimi, acı verici bir yetersizlik duygusu aracılığıyla uyandırılır.

> Güzel, bilgi yetilerinin oyunundaki haz verici bir dinginliği gösterirken; yüce izlenim, acı verici bir yetersizlik duygusu aracılığıyla uyandırılır. Nesnelerin ölçülemez büyüklüğü veya dayanılmaz gücü karşısında, duyusal algımızın onlara egemen olmadaki yetersizliğini, bir baskı ve sıkıntı olarak hissederiz; fakat aklımızın duyularüstü gücü, kendisini, bu duyusal yetersizliğimizin üstüne yükseltir ve bu durum bizde bir hoşlanmaya yol açar. O hâlde yüce, yani doğadaki heybetli büyüklük ve güç, artistik biçim içerisinde bunların farkında olan özne üzerinde *tinsel bir haz durumu* meydana getirir.[11]

Bu negatif hoşlanma Stieglitz'in kaldığı Shelton Otel'inin penceresinden çektiği New York fotoğraflarında çok net okunabilir. Heybetli büyüklükleriyle kenti kaplayan gökdelenlere karşı fotoğraf makinesiyle savaş açmış olsa da aslında onların bu heybeti karşısında haz duymaktadır. Onları belgelemesinin ötesinde, onları fotoğrafına konu olarak seçmesi bu dev binaları estetik bulmasındandır: "Hiçkimse, "Ne kadar çirkin değil mi! Bunun bir fotoğrafını çekmeliyim", demez. İnsan gerçekten böyle bir şey söylese de aslında yalnızca "Bu çirkin şeyi...güzel buluyorum," demek

[10] Taylan Altuğ, *Kant Estetiği*, Payel Yayınları, İstanbul, 1989, s. 152.
[11] Taylan Altuğ, a.g.e., s. 152-153.

istiyordur.[12] Stieglitz'in gökdelenler karşısında duyduğu hem yüce hem de güzel duygusunu aynı anda fotoğraflamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Straight fotoğraf anlayışıyla birlikte, oldukça net ve ayrıntıların belirginliğiyle oluşturulan New York fotoğrafları kentin sürekli değişen görüntüsünün de kanıtlarıdır.

[12] Susan Sontag, a.g.e., s. 99.

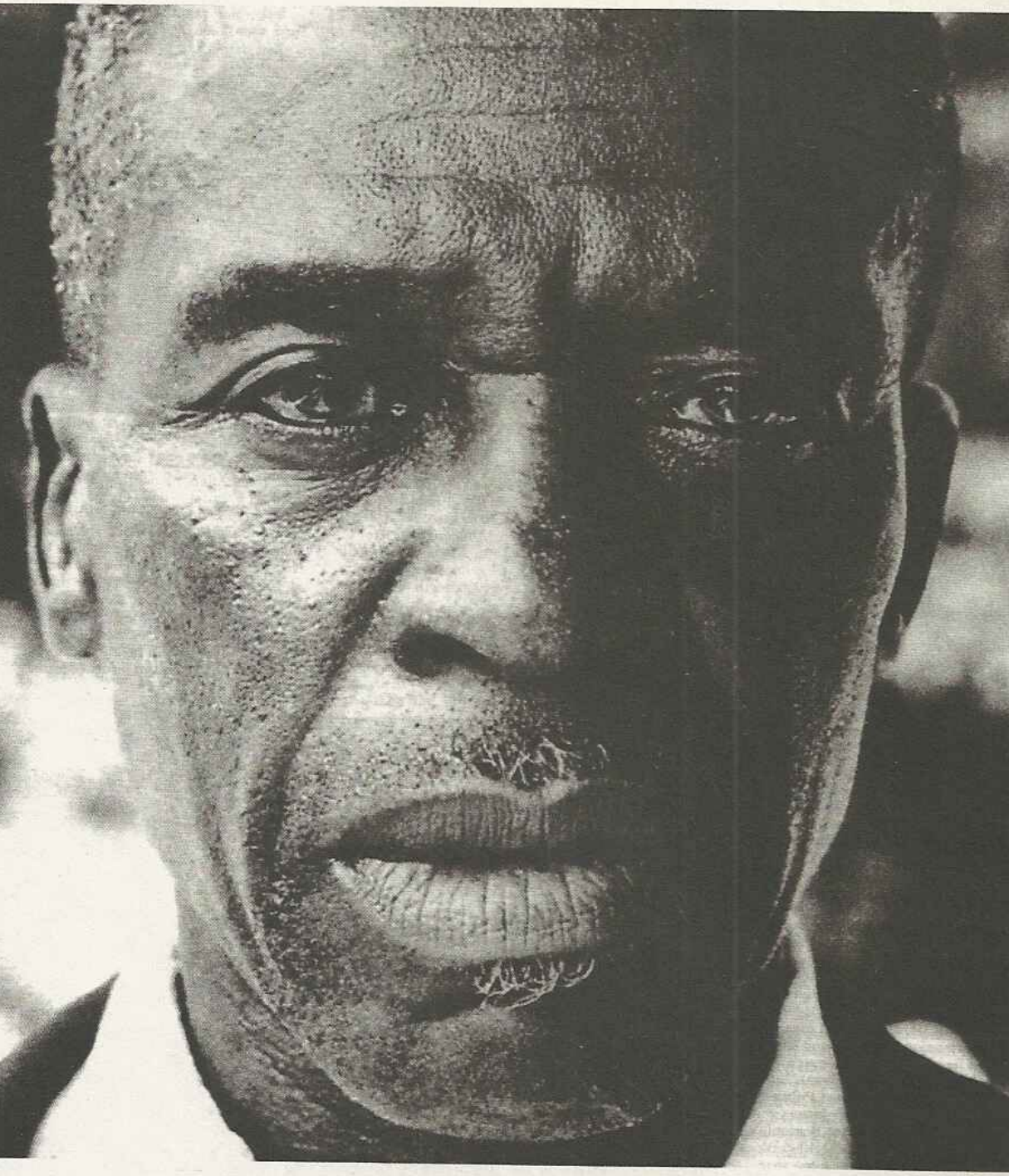
Stieglitz, New York Serisi - Bahar, 1935

Stieglitz, Hırs Şehri, 1910

Stieglitz, Shelton'dan, 1931

"Bize renkli insanlar diyorsunuz. Anlamıyorum, sizler doğarken pembe, âşık olup utandığınızda kırmızı, hasta olduğunuzda sarı, ölünce de bembeyaz oluyorsunuz. Oysa biz doğduğumuzda da siyahız, âşık olduğumuzda da, utandığımızda da ve nihâyet ölürken de..."

Red Lick Records Reklam Çalışması, *Juke Blues Magazine*

AFRİKALILAR CAZI VEYA BLUES'U İCAT ETMEK İÇİN GELMEDİLER YENİ DÜNYA'YA

Orhan Kandemir

The Blues: Kuzey Amerika siyahilerinin arasında doğan aheste-i mali-hülya (karasevda) [slow melankolik] caz müzik, depresyon ya da yoğun üzüntü (hüzün) duygusu (Oxford Advanced Dictionary).

Günümüz elektronik kültürsüzleşme ya da bilişim çağında, iletişimin ziyadesiyle yoğunlaştığı ve mekanikleştiği sosyo-elektronikleşen yaşam biçiminde içeriği boşaltılmış kavramların, duyguların ve ilişkilerin modern ve modern çıkıntısı (post-modern) biçimine inat ritm, melodi, davul, zil, nefes, ezgi ve siyah ve mavi (blue) başka yaşamlar da mümkündür anısı ya da yâdıdır Blues esintisi.

Aslında renkten mi başlamak gerekir yoksa müzikten mi? Bebekler dünyayı ağızlarından algılamaya başlarlar. Yani en azından hepimizin bir boncuk yutmuş olduğu anlatısını ebeveynlerimizden duymuşsak, aslında tat almadan, tat duyumuzdan başlamak gerekir. Eğer bir Blues ezgisinde, *baby* ifadesi yoksa o Blues değildir. Her bebek, tat duyusundan dolayı olsa gerek tatlı şeyleri atıştırmaya bayılır. En doğal tatlı olan balın renginin yeşil olduğunu sadece Yunan çocukları bilmektedir. Oysa biz sadece klorofilin (clorophile) bitkiye yeşil renk verdiğini ve bunun da sadece bi-

yolojik olduğunu bilmekle yetiniriz. Yani Yunanca'da *cloros* hem bal hem de *çayır-yeşil* anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla yeşilin tadı baldır. Peki ya *blue* (mavi)'nun tadı nasıldır? Sarı yeşilin sararmasının sonucuysa, peki neden sarıya *blue* (mavi) karıştırınca tekrar yeşil olur ve bal tadındadır. Belki de Blues buradan başlar: Yabancılaşmış, sararmış biz insanların ruhuna biraz Blues katarak ruhundan koparılmış bedenlerimize bal olduğunu yeniden hatırlatmadır. Belki de *Blue* (mavi) balın polenidir. Ya da mavinin tadı polendir. Bu o kadar da şaşırtıcı olmasa gerek. Zira güneş spektrumu yakından incelendiğinde bu durum açıklık kazanır. Orada en koyu kırmızıdan açık menekşe rengine kadar bütün renk tonları birbiri içine keskin olmayan hatlarla girmiştir. Ve ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın, kırmızı ile sarı; yeşil ile mavi arasındaki sınır, tam ve açık olarak gösterilemez. Renkleri en iyi körler hisseder, tadını da çocuklar alır. Bizler renkleri gören körleriz. Mesele sadece bu akışkanlığı neresinden ve nasıl böldüğümüzdür. Aristo'ya göre gökkuşa-ğında üç renk vardır. Afrikalılar'a göre bunlar sarı, kırmızı ve yeşildir. Peki ya Blues (mavi), siyahîlerin müziğiyse mavi nerede kaldı? Blues'un tarihi de buradan başlar işte.

Aslında buradan Blues'un tarihine girmeden önce Blues'un arkeolojik tarihine bir göz atmakta fayda var. Yine tat alma duyusundan devam edelim. Gerçekte insanın ilk deneyimi ağzıylaysa bunu biraz daha irdelemek gerekir. Hint-Avrupa dilinde *ma morfemi* çok değerlidir. Zira bu sözcük bebeğin çiğneme sesidir. Dolayısıyla da tat ahengidir. Tüm çiğneme damak yardımıyladır. Belki de bu yüzden damak tadı ifadesini kullanırız. Dil alt damağa dokunduğunda 'm' sesini üst damağa dokunduğunda ve açıldığında 'n' sesini üretir. Ağzın açılıp kapanması soluk almak içinken, damak hareketleri çiğneme içindir ve kaçınılmaz olarak yaşamsaldır. Bu gerçeklik, tamamen açlığın ilk soluksal boyutuyken zamanla sözel boyutu 'ma', 'mama' 'mummy', 'mutter' (Almanca), 'mother' (İngiliz-ce), 'moder' (Farsça), 'anne' (Türkçe), 'ümmü' (Arapça) olarak ağızdan dökülür. Bu sözcüğü ilk sahiplenen ise muhakkak ki bebeği dokuz ay karnında taşıyandır. Oysa ki bebeğin ölüm eğilimi aslında "ben açım" demesidir. Oysa Afrika dilinde *Mana* ifadesi Tanrı'yla eş değerdedir ve çoğu zaman Tanrı olarak ya da 'İnsan-Tanrı' türü olarak kullanılır. Peki Afrikalılar *antropocentric* (insan merkezli) ya da, *deicentric* (tanrı merkezli) iken, neden bizler daha çok *egocentric* (ben merkezli) ya da anaerkiliz. Bu noktada Kafka'nın "Hepimiz olduğumuzdan dokuz ay daha yaşlıyız" ifadesi ne kadar karındaş! olduğumuzu ispat ediyor sanırım. Nihâyetinde tat alma duyusu ilk *fonemi* ya da *morfemi* ile yanlış anlaşılmışsa, kullandığımız dile (politikaya, ideolojiye, dine ve hepsine) artık nasıl güve-

nebiliriz. *Palabra* (İngilizce: Sözcük), *Parole* (Fransızca: sözcük), Türkçeleri palavra, parola...

Neyse ki insanı insan yapan konuşabilme yetisidir.

Zerzan bu noktada da haklı olabilir. "İnsan dili ikna etmek ya da kandırmak için icat etmiştir."

Oxford sözlüğü Blues'u tanımlarken "Kuzey Amerikalı siyahîlerin Slow Melankolik (Aheste-i Malihülya) caz müziği" tümcesini kullanır. Aslında buradaki sıfat ve mekân kökenine uygundur ve doğrudur. Zira Blues siyahîlerin Afro-Amerikanlaş(tırıl)maları sürecinin en yoğun tepkisel ve doğal duruşlarıdır. Yani Amerikalı zenci yoktur. Amerika'daki zenciler vardır. Amerikanlaşma, Kolomb'un Kızılderililer'le karşılaştığı andaki çan sesiyse bu, Afrikalılar'dan davulun çalınması demektir. Artık dünyanın tadı değişmiştir. Kızılderililer'in Amerikan-indianlaş(tırıl)maları ile Afrikalılar'ın Afro-Amerikanlaş(tırıl)maları ve Hispaniklik tarihî bir tesadüf değildir. Tam aksine tat devriminin evrimleşmesi ve evcilleştirilmesi gerekliliğidir. Tabiî (ki) damak (tat) değişimi, beraberinde kusma ve acı dışkılama getirecektir. Bu süreç kesinlikle siyahîler ve Kızılderililer için sancılı olmuştur. Blues elbette siyahîlerin müziğidir. Ama bu siyahîler Afrika savanlarında *mana*'nın devinimsel varoluşuna, *mana*'nın (varlık) boyutunu ritmik bir ¾'lük titreşimle ve mitik bir transandantal (kendinden geçişle, aslında kendi özüne dönüşüyle) zaman/mekân aşkın bir bengi oluşta panesteistik ya da panteistik uygunluk atfetmiştir, tıpkı diğer öteki Kızılderililer gibi. Müzik, armoni ve söz olmadığı gibi eğlence de değildir; tamamıyla 'Mana'nın ruhudur. Ve Afrika'dır.

Afrika kültürlerinin ortak yanı kabilelerdeki topluluk bilincinin yüksek oluşudur. Özel yaşam toplum hayatından ayrılmaz. Ekonomideki ortaklık, yaşamın her sahasında geçerlidir. Doğum, ölüm, evlenme buluğa erme tüm topluluğu ilgilendirir. Afrikalı, kabileye bağlılığını müzikle belirtir. Müzik âdeta toplumsal bir tutkaldır. Afrikalı, müziği estetik kaygıyla yapmaz. Müziğin dinsel ve sosyal bir işlevi vardır. Yapılan işe bir çerçeve oluşturur. İşine yoğunluk kazanmasını sağlar. Avlanırlarken bile "Kuikka" adlı bir müzik âleti çaldıkları düşünülürse, Afrikalılar için müziğin önemi daha da anlaşılır. Sonuçta sanatın ortaya çıkışının bir işten, bir ihtiyacın giderilmesinden meydana geldiği tezi de göz önünde bulundurulmalıdır. Afrika toplumlarında müzik, dile benzer bir fonksiyona sahiptir. Birçok otorite dil ile müziğin asla kesin çizgilerle ayrılamayacağını belirtir. Konuşan tamtamlar iyi bir örnektir. Yani birçok Afrika dilinin tonlarla ifade edildiği düşünülürse yeni dünyanın güneyindeki toprak sahiplerinin başlangıçta, tarlalarda çağrı-yanıt geleneği taşıyan şarkıları

bir ayaklanma korkusuyla yasaklamalarını anlayabiliriz. Afrika müziği her şeyden önce vokal müziğidir. Her Afrikalı enstrüman çalamaz. Ama hepsi şarkı söyleyebilir. Afrika müziği zor ve ritmiktir. Bu ritm cazda çapraz ritm denilen karmaşık yapıdır. Ayakla üç vuruş yaparken elle dört vuruş. Yani ayakla üç vururken çapayla toprağa dört vuruş. Böyle olunca da yapılan işe bir çerçeve oluşturan bu *field cry*'lar (tarla ağıdı) toprak sahiplerinin işine geliyordu. Hem bu sayede işler hızlı yürüyordu hem de onlara göre şarkı söyleyen köle mutlu bir siyahtı. Mutlu bir siyah da isyan etmeyi düşünmeyecekti. Müzik, siyahlar için ağır ve sıkıcı bir işe katlanmayı sağladığından, en önemli gelenek iş şarkıları geleneğiydi ve her iş için ayrı ayrıydı. Çapraz ritm, zencilerin ve Kızılderililer'in kalbini kırarak dönen dünyada, adına hayat denilen bu sarmal gidişatı sımsıkı sarmalamış olan modernizme tamamen ters düşen karmaşık ve zor bir yapıdır. Davul ya da dansçının ayak seslerine el çırpmalarla sağlanan bir vuruş düzenidir. Afrika müziğinin temelinin vokal ve ritm olması, melodinin yadsınması anlamına gelmez. Afrika'dan çıkıp Amerika'da kendini hissettiren iki enstrüman veya vokalin karşılıklı, yani bir diğerinin tepkisinden ortaya çıkan müzik anlayışı, Afrika savanlarındaki çağrılı-yanıtlı müzik geleneğinden doğmuştur. Zaman içerisinde Amerika başka göçmenlere de ev sahipliği yaparken her grup kendi kültürünü beraberinde getiriyordu. Kölelerin bu yeni göçmenlerle tanışması Blues'un geleceğinde de belirleyici oldu. Afrikalı zenciler güney Amerikalılar'dan gitarı, İrlanda ve İskoç göçmenlerinden kemanı duydular ve bunları kendi müzikleriyle birleştirdiler. XVI. yüzyılda Avrupa ve Afrika'daki kölelik modellerinin farklılaşması, köleliğin Afrikalılar'a tahsisiyle oldu. Beyazların köleliği kaldırıldı. Renk ve kölelik ilk defa ilişkilendirildi. 1454 yılında ise papalık bir bildiri yayımlayarak, Hıristiyanlık için cihat zihniyetiyle köleliği mazur gösterdi. Kilisenin güdümündeki bağnaz Hıristiyanlar, kara Afrika'nın hüznünü taşıyan mavi tonlu müziği yapanları, Afrika dinlerini yaşatmaya çalışan büyücüler olarak görüyordu. Renk ve köleliğin ilişkilendirilmesinden yüzlerce yıl sonra bir şarkısında Bob Marley "Gözlerin rengi derilerin renginden önemli oluncaya kadar sürecek' diyordu...

Nitekim İbn-i Sina hakikati üçlü bir düzlemde algılar. Metafizik, fizik ve müzik (matematik kapsamı içerisinde). Doğu, Metafiziği, mistisizme kaydırıp düğümlerken tuz, ipek ve baharat yollarına egemenlik sağlar. Batı, fizikte yeni değerler keşfeder (coğrafî keşifler, buharlı makineler vs.) oysa 'öteki' müzikte saltıktır. Doğu sarıya akarken; muhafazâkarlaşıp tekmil cihat ümmetçiliğinden uzaklaşırken, Batı, fizikle maviye açılır. Aşırı üretime, teknolojiye, proletaryaya ve yabancılaşmaya yaklaşır. Baharat devrimi kusma aşamasındadır. Tıpkı tuz devriminde Roma'nın tat

duygusu gibi. Hazza ulaşmak için sürekli kusup yeme kısırdöngüsü. Yeni tat devrimi çok kalmadan dünyayı kuşatacaktır: Kakao devrimi. Kurban Doğu ve Batı'nın maalesef ötekisi olan Yeni Dünya'dır. Afrikalılar, Mayalar, Aztekler, Kızılderililer, kadınlar, çocuklar, yoksullar, ezilenler ve kabileler, klanlar, deliler, kuşlar, çiçekler, yollar, ırmaklar ve en önemlisi *Mana* artık anlamsızlaşacaktır. Ve hepsinin içinde ve dışında olanlar... Artık dünyanın yuvarlak olduğundan kuşku yoktur. Er geç her şey bu durumdan muzdarip, bazısı ise bu durumda (muvaffak, durumdan da muaf) olacaktır.

Blues, mavinin yolculuğudur ya da Batı'nın serüvenidir. Dünyada hiçbir folk müziğinin Blues'unki kadar dramatik bir tarihi olmamıştır. Blues Afrikalı siyahın Amerika'da ezilmişliğini yansıtan, bu ezilmişliğe yer yer karşı da çıkan bir türdür. Zencinin toplum içindeki statüsünün değişip evrildiği bir dönemde göç yollarında ortaya çıkmıştır. Yani rengini, bir geminin hangarında balık istifiyle dizilip yaptıkları gönülsüz yolculukta, zencilerin, göz ucuyla görüp gözlerine sürme gibi yerleşen okyanusun derinliğindeki mavilikten mi almıştır? Büyük olasılıkla bir İngiliz deyimi olan Bluedevils'tan, yani çöküntü içindeki insanların ruhlarını ele geçiren mavi şeytanlar deyiminden almıştır. Bu sözcük yeni kıtada artık sıkıntıyı, hüznü belirtmek için kullanılmıştır (I got the Blues- Efkârlıyım). Hüznün, kendilerinde olduğunu düşündükleri 7 küçük mavi şeytanın oyalanmasıyla uzaklaştığına inandıkları için yaptıkları bir müzik türüydü Blues. Ve tıpkı *sprituals*'lar gibi plantasyonlarda çalışan zencilerin zihnî ve duygusal yanlarının doğal bir şekilde ifade edilmesidir. Blues siyahların hayatında büyük öneme sahiptir. Roman için söylenen "yol boyu gezdirilen aynadır" (Stendhal) sözü Blues için tam mânâsıyla geçerlidir. Blues zencilerin ve onlarla birlikte olanların, yol boyu gezdirdikleri bir aynadır. Ve Amerika'nın toplumsal tarihi onda yansır. Ama gezdirilen ayna zencileri şu ya da bu şekilde zaman zaman puslu da olsa yansıtır; onun acılarını, hüznünü, aşkını, cinselliğini şiirsellikle pornografinin buluştuğu erotizmini, kısacası tüm hayatını. En nihâyetinde her kültür olayı eninde sonunda bağrından çıktığı toplumu yansıtır. Jung, düşünce duygu ve önyargıların kültürden bağımsız olarak kuşaktan kuşağa geçeceğini ve yine bağlantılı olarak kolektif bilinçaltının varlığını savunur. Siyahîlerin acısı da, kuşaklar sonra bile 12 yaşındaki bir zenci çocuğunun gözlerinde dikkatli bakılırsa görülebilir.

Blues, Batı'nın serüvenidir. Kızılderililer'in tükenişinin küllerinde siyahilerin çığlığı, hüznü ve közlüğü kor mavi olarak yanmaya başlayacaktır. Tiz ve derinden bir bebek çığlığı inlemesi, ağlaması gibi. Toprağa su akacaktır. Bebeği susturmak için sıcak bir kakao nasıl olabilir artık. Bu-

nun öyküsünü Blues'dan dinlemek yerinde olacaktır. Şef Seattle, Şahmeran edasıyla ikinci ihanetin sonucunda (birincisi doğum-ikincisi ölüm) beyazlara/aydınlanmacılara son mektubunda, onların çocuklarının ırmağın şarkısını duyamayacaklarını ve anlayamayacaklarını beyazların dilinde, beyaz kâğıda siyahîlerin renginde ve tadında son miras olarak bıraktığında bunu, Afro-Amerikanlar ağıtlarında, bagetlerinde yineleyerek Kızılderililer'in bıraktıkları yerden dünyada devinim olan şeyi ritme dönüştürdüler. "Müzik şeyleri doğrudan doğruya ortaya koymaz; ama o, ruhta bu şeyleri gördüğümüzde duyduğumuz devinimlerin aynısını yaratacaktır" diyor Henri Bergson. Gerçekte hiçbir sanat, şeyleri doğrudan doğruya ortaya koymaz; ama biz ritmik ve simgesel yapıdan gerçekliğin özüne ulaşırız. Ritm, simgesel yapının temelindeki zamansal etken midir, yoksa Heraklietos'un iki kere girilemeyeceğini söylediği nehir mi? Seslerin zamanda paylaştırılmasıyla mı elde edilir? Ritm, gece-Gündüz, yaz-kış, üreme-filizleme, çiçek açma-solma, yaşam-ölüm müdür? Doğadaki devinimden ritmi alarak ayak, el veya gırtlakla yaptığımız ölçülü iskeleti giderek seslerle doldurmadık mı? Titreşimler yaşamın kanıtı değil midir? Bir başka deyişle yaşam titreyişlerde görünür. Çünkü doğa ritmdir ve ritmler sesleri kucaklar. Ve biz buna kitabî bir tanımla müzik deriz. Oysa müzik nedir sorusuna Louis Armstrong'un verdiği cevap, "Sorduğuna göre hiçbir zaman anlayamayacaksın" olacaktır ya da "Bilmiyorsan hiç kurcalama".

Bu puslu aynadan yansıyan tarihe 1917 Doğu St. Luis olayları olarak geçen ve bölgeyi köklerinden sarsan olaylar, yıllar boyunca siyahlar ve beyazlar arasında cereyan eden en ağır ırkçılık kavgalarına sahne olmuştur. Bu isyandan 9 sene sonra St. Luis'de dünyaya gelmiş olan ve caza birden fazla kez vurduğu damga, aldırdığı virajlar ve hayata karşı duruşuyla özgün bir kişilik olan Miles Davis bu olaylar için "Aynı yıl siyahlar Birinci Dünya Savaşı'nda Amerikan ordusunda Amerika'nın demokrasiyi savunabilmesi için savaşıyorlardı. Beyazlar bir yandan bizi savaşa yollayıp onlar için ölmemizi isterken, diğer yandan bizi burada sinek gibi öldürdüler" diyordu. İç Savaş'ın arefesinde beyazların zencileri aşağılamak ve küçük düşürmek için taktıkları ırkçı, alaycı lakapla anılan Jim Crow yasaları bir yerlerde yazmıyordu ama tüm zenciler yıllar boyunca bu kara bulutun gölgesinde yaşamak zorundaydılar. Yine bir söyleşisinde M. Davis "Her siyah çocuk beyazlarla iyi geçinmenin yolunun sırıtmak ve palyaço gibi davranmaktan geçtiğini öğrenerek büyür. Sanırım benim problemim, trompet çalmayı öğrenirken kıvırtmayı öğrenmemek oldu. Ortaokuldayken trompette sınıfımın tartışmasız en iyisiydim ama her zaman ödüller mavi gözlü beyaz çocuklara verilirdi." İşte Miles Davis'in hayata

karşı duruşunu belirleyen şey tüm kıtayı sarmalamış olan kara bulutun gölgesine duyduğu dinmeyen öfkedir. Bir defasında Dizzy Glispie "Birleşik Devletler'e başkan olacağım. O zaman Beyaz Saray'ı Blues Saray yapacağım. Pentagon'un başına da Miles Davis'i getireceğim" dediğinde gülüşmelerin arasına güçlü bir ironi sıkışmıştı zaten...

Sami-Arami dilinde poem (şiir) çakılların üzerinden akan suyun çıkardığı sestir. Yani Kızılderililer'in anlattığı öyküdür. Afrikalının ve Şaman'ın trans hâlindeki bir oluşu evrenin varlık gerçekliğine ulaşarak onu da âyinle açıklaması, arının polene ulaştığında kovandaki diğer arılara polenin yerini anlatırken yaptığı dans gibi doğaldır ve yaşamsaldır. Bu öykü Blues'un da okyanus aşırı öyküsüdür.

İlk Blues ezgilerinin doğduğu yer, Afrikalılar'ın Amerika'ya taşındığı Kop burnunda ilk inşa edilen hapishanedir. Baharat avcılarının siyahları Amerika'ya köle olarak pazarladıkları toplama kampı, Lacan'ın öngörüsünde her çocuğun hüznünün (iki günah imgesi), ana rahminden –cennet bahçesinden– düşüşüyle başladığını ve en büyük özlemin oraya geri dönmek olduğunu belirtir. Bu ilk düşüş hapishanedir ve en büyük özlem işte buraya geri dönmektir. Çünkü Afrika'ya, öze özgürlüğe geri dönüş ancak Afrikalının buranın arkasındaki Eden bahçesine ulaşmasıyla mümkün olur. Yani Blues siyahîlerin Yeni Dünya'daki kurtuluşu (salvation)'dur. Blues virtüözü doğaçlama tadar. Tıpkı vahyi haber verir gibi. Gerçekte siyahî bir düşüşle toprağa değil okyanusa, suya düşer. Foucault "Batı'nın karaya (akıl imgelemenin) ait olduğunu ve suyu inatla reddettiğini" dile getirir. Akıldışı ise en eski zamanlardan beri suya aitti. Daha doğrusu okyanusa. Sonsuz belirsiz uzam; hareketli, anında silinen artlarında ince bir iz ve bir köpük bırakan figürler; fırtınalar ya da tekdüze hava, gidecek yeri olmayan yollar (Büyük Kapatılma). Garip ki Azu-sümerce'de su bilicisi, iyileştirici, doktor demektir. Su aynı zamanda deliliği reddediş ve itiraz yoludur. "Hem vaftiz hem de günah çıkarmadır." Çünkü hastayı cennetten kovma öncesi zamana götürerek onu kendini olduğu gibi tanımak zorunda bırakır". Siyahînin okyanus yolculuğu onu Batı'nın dehlizlerine taşımıştır. Zira Afrika'dan koparılınca uzama, gidilecek yeri olmayan yollara düşmüştür. Yitim suyun maviliğinde o kadar etkindir ki Blues artık bu noktada Amerika'nın akıldışısıdır ve siyahîlerin aklıdır. Zira Blues ezgileri bu konumlarını hep koruya gelmiştir. Blues siyahîlerin pop müziği olmamıştır. Tam aksine sanatsal ve dinletinin (vaiz) tek dışavurum kimliği olmuştur. Batı imgelem, tarz ve enstrümanları kullanılmıştır. Fakat bu onu misyonundan ve direktifinden alıkoymadığı gibi eleştirel ve özgün kılmıştır.

ABD Tarihi

ALLAN NEVINS • HENRY STEELE COMMAGER

Çeviri: Halil İnalcık

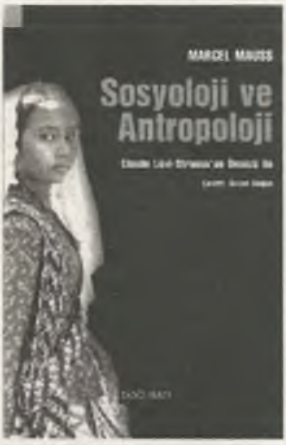
ABD tarihi son iki yüzyılda dünya tarihine damgasını vurmuştur. Kıtanın gerçek sahibi Kızılderililer'in yerinden edilişinden itibaren dünya hâkimiyetine uzanan bir imparatorluğun ilginç hikâyesi...Yankeeler... Kızılderililer... Zenciler... Köleler... İşçiler... Yalnızca güç ve başarı peşinde koşan fırsat avcıları...Başta Britanya'dan olmak üzere dünyanın her tarafından gelip bu bakir topraklara yerleşen göçmenler...Bir yandan demokrasinin, liberal değerlerin görkemli yükselişi, diğer yandan dev sermayelerin gölgesi altında kapitalizmin vahşi ve acımasız yüzü...

Dünyadaki uygarlıkların binlerce yıldan bu yana ürettiği bilgiyi ve teknolojiyi sanki başka bir gezegene ayak basan dünyalılar gibi büyük bir açgözlülük, ihtiras ve şiddetle bu topraklarda uygulamaya koyuldular. Ve "Amerikan gülü, bütün görkemi ve güzel kokusuyla ancak etrafında büyüyen ilk tomurcukların feda edilmesiyle yetiştirilebilir"di.

Sosyoloji ve Antropoloji

MARCELL MAUSS • Claude Lévi-Strauss'un Önsözü ile

Çeviri: Özcan Doğan

Marcel Mauss'un insan bilimlerine büyük katkı sağlayan klasik çalışması, ilk defa ve kapsamlı biçimde Türkçe'de. *Sosyoloji ve Antropoloji*, insanla ilgilenen herkesin her zaman başvurabileceği önemli bir kaynak.

Mauss, mitoloji, dilbilim, etnografya, psikoloji, din, hukuk ve ekonomi alanlarında olağanüstü bilgi birikimiyle yazısız toplumların dünyasında yolculuğa çıkmaktadır.
Büyünün, dinin, bu ikisi arasındaki ilişkilerin ve bunun toplumların organizasyonunda oynadığı rolün analizine yer verilen kitapta, ilkel denilen toplumlar ile uygar toplumlar arasındaki derin tarihsel bağlantılar ortaya konulmaktadır. Özel anlamda bireylerin, genel anlamda toplulukların doğayla ve birbirleriyle olan ilişkileri, mücadeleleri, toplumsallaşma araç ve yöntemleri (örneğin potlaçlar, değiş-tokuş ve hediyeler) ve bunun nasıl bir uygarlık süreci hâline dönüştüğü anlatılmaktadır.

20 OCT
16 OCT

ESKİ DÜNYA

Meldan Tanrısal
Kolomb'dan Wovoka'ya Kızılderililer

Gülriz Büken
Yerli ve Yerli Olmayan Evrenlerde Amerikan Kızılderilileri'nin "Yaşaya Kalış"ı: Sanat Yoluyla Kendi Kaderini Belirleme, Tanınma ve Güçlenme

Bülent Arı
Avrupalılar Kozlarını Amerika Kıtası'nda Paylaştı

AMERİKA VE KİMLİK KRİZİ

Ç. Akça Atacı & Bahar Gürsel
Amerikan Apokaliptik'inin Dünü Bugünü

Fırıma Lekesizalın
Amerika'nın Kuruluş Mitleri: Pastoral Cennet, Umutlar, Yeni Başlangıçlar

Ayşe Lahur Kırtunç
Kim Bu Amerikalı, Bu Yeni Adam?

Oğuz Adanır
İki Amerika: [illegible]

AMERİKAN TARZI SİYASET

Lawrence B. Goodheart
Joseph McCarthy'nin Günümüz Amerikasına Kalmış Olan Uğursuz Mirası

Ali L. [illegible]
Hiroşima'ya Giden Yol

Füsun Türkmen
ABD'nin Dış Politikası: Devamlılık ve Değişim

Selçuk Çolakoğlu
Asya-Pasifik ile Amerika: ABD'nin "Batı"ya Açılma Macerası

YENİ DÜNYA'YA GÖÇ

Nazım Ir[illegible]
Eritme Potasından Eriyen Poia'ya: XXI. Yüzyılın Eşiğinde Amerika

Işıl Acehan
Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya: Anadolu'dan ABD'ye İlk Müslüman Türk Göçü Üzerine

EDEBİYAT

Nur Gürani Arslan
Bir Zamanlar Türk Edebiyatında Amerika

SANAT

Matthew J. Iannucci
Post-Modern Anti-Kahraman: Taxi Driver'da Kapitalizm ve Kahramanlık

Suzan Bakır
Stieglitz'in Fotoğraflarındaki Yüce (!) Amerika

Orhan Kandemir
Afrikalılar Cazı Veya Blues'u İcat Etmek İçin Gelmediler Yeni Dünya'ya

ISSN 1303-7242-0
9 771303 724207